

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 06029

DAVID KESLER UN MUNI
VAYZENFRAYND

Mendel Osherowitch

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

פרייז \$2.00

ניו יארק, 1930.

Copyright
by
M. Osherowitch
New York, 1930.

אשטודיט פרינטינג קאמפאני, 476 בראדוויי, ניו יארק.

דוד קעסלער אלס „שלמה'קע שארלאמאן“.

אֵינְהַאָלֶט

א פאר באמערקונגען — — — — — 7

דוד קעסלער

זייט	קאפיטעל
13	1. קינסטלערישע קאפריזען — — — — —
35	2. די ערשטע בויער און זייער רעפערטואַר — — — — —
46	3. קעסלער'ס יוגענט — אין קישינעוו — — — — —
70	4. פון רומעניען קיין אַמעריקע — — — — —
81	5. קעסלער ביי פראַבע — — — — —
101	6. קעסלער'ס צוגאַנג צו פיעסען און צו ראַלען — — — — —
124	7. די לעצטע יאַרען — — — — —

מוני ווייזענפריינד

145	1. מאלאַנט און כאַראַקטער — — — — —
157	2. בעסער טעאָטער און בעסערע טעאָטער-געביידעס — — — — —
162	3. אַ קינד אין ראַלען פון אַלטע לייט — — — — —
172	4. אויפ'ן עולם התוהו, זוכענדיג אַ תיקון — — — — —
180	5. אויף דער שוועל פון ניו יאָרק — — — — —
193	6. די ערשטע צוויי יאָר אין אידישען קונסט-טעאָטער — — — — —
207	7. שווער צו זיין אַ גוטער אַקטיאָר אויף דער אידישער בינע — — — — —
221	8. אַ קינסטלער אַ נעיונד'ניק — — — — —
249	נעמען-אַנצויגער — — — — —
255	בילדער-אַנצויגער — — — — —

א פֿאַר באַמערקונגען.

איך ווייס, אז ניט איינער וועט שטעלען די פראגע:
 „פאר וואָס עפּים גאָר „דוד קעסלער און מוני ווייזענפריינד —
 צוויי דורות אידיש טעאַטער“ ?

„פאר וואָס ניט ציהען קיין פאַרגלייך צווישען דוד קעסלער און
 יעקב פ. אַדלער, וועלכע האָבען ביידע געשאַפּען אין איין צייט, געהענ-
 דיג אויף פאַרשידענע וועגען און אין באַזונדערע ריכטונגען?“
 „און אויב ניט יעקב פ. אַדלער, איז אַן אַנדערער פּונ'ס אַלטען
 דוד אידישע שוישפּילער, וועלכע זיינען געווען די ערשטע בויער פּון
 דער אידישער בינע?“

ווייל איך דאָ דאַריבער זאָגען גלייך פּון אָנפאַנג, אז מיט מיין בוך
 בין איך ניט אויסען געווען צו ציהען אַ פאַרגלייך צווישען דוד קעס-
 לער און מוני ווייזענפריינד. פּונקט ווי פאַר אַ סך אַנדערע, איז פאַר
 מיר קלאָר, אז די צוויי קינסטלער געהערען צו צוויי פאַרשידענע דורות
 און אויך צו צוויי באַזונדערע ריכטונגען אין דער טעאַטער־קונסט.

געטריי צו דער טעאַטער־ריכטונג פּון זיין צייט, ווען עס האָבען
 פאַר דער ביהנע געשריבען די דראַמאַטורגען פּון דער ש ט א ר ק ע ר
 פ ר א ז ע, איז דוד קעסלער געווען דער שוישפּילער פּון ברייטען
 זשעסט. מוני ווייזענפריינד ווידער האָט איינגעזאָפּט אין זיך דעם
 גייסט פּון דער נייער צייט, פּון דער מאָדערנער בינע־שולע, און ער
 איז דער שוישפּילער פּון שטילען טאָן, פּון דעם ניט דערזאָגען וואָרט.
 און אין אַלגעמיין קען דאָ ניט זיין קיין פראגע וועגען ציהען אַ
 פאַראַלעל.

און ווייל איך האַלט פּון דעם כלל, אז עס איז אַלע מאָל בעסער
 צו ריידען קלאָר און ניט פאַרטומלען דעם קאָפּ מיט כלומר'שט טעאַרע-
 טיש באַגרינדעטע השערות און חקירות, וואָס מען קען אריינמיטשען
 און אריינ'פּשט'לען אין וואָס מען וויל נאָר אַליין, וועל איך זאָגען גאַנץ
 אָפּענהערציג, אז אַפּשטעלענדיג זיך אויף אַ שוישפּילער פּון דעם אַלטען

דור און אויף א צווייטען שוישפילער פון דעם נייער דור, האָב איך אויסגעקליבען די צוויי, וועלכע זיי נען מיר נאָהענט צום האַרצען.

צי איך בין גערעכט אין מיין אויסוואַל צי ניין — דאָס איז אַן אנדער פראַגע. עס קענען זיך געפינען אַזעלכע, וואָס וועלען דענקען, אז איך בין ניט גערעכט; אנדערע ווידער וועלען גלויבן, אז איך בין יאָ גערעכט. ביי זיך אליין בין איך געוויס גערעכט, ווייל — זאָג איך נאָך אמאָל — די צוויי שוישפילער, דוד קעסלער פּונ'ם אַלטען דור און מוני ווייזענפריינד פּונ'ם נייעם דור, זיי נען מיר פּערזענליך נאָהענט צום האַרצען.

דערמיט ווייל איך בשום אופן ניט זאָגען, אז איך האָב, חלילה, די כונה ניט אָפּצושעצען ווי געהעריג די פּאַרדינסטען פון אונזערע אנדערע עלטערע אידישע שוישפילער, אָדער פון די אנדערע אינגערע, וועלכע האָבען אויפגעטאָן זעהר אַ סך און טוען נאָך איצט אויך אויף פאר דער ענטוויקלונג פון דער בעסערער אידישער בינע. עס איז ביי מיר קיין צווייפעל ניט, אז ווען מען וועט שרייבען עהרליך די געשיכטע פון אידישען קונסט־טעאטער, וועט מען ווי געהעריג אָפּשעצען די גרויסע פּאַרדינסטען פון מאָריס שוואַרץ און מען וועט זיך אויך אָפּשטעלען באַריכות אויף דער קינסטלערישער טעטיגקייט פון אַ יחיאַל גאָלדסמיט און פון די אנדערע בעסערע שוישפילער, וועלכע זיינען געווען פאַרבונדען מיט'ן אידישען קונסט־טעאטער. אָבער איך ווייל ניט לייקענען, אז ביים אויסקלייבען די טעמע האָב איך זיך פריהער פון אלץ צוגעהערט צו דער שטים פּונ'ם האַרץ. און איך האַלט אין אַלגעמיין, אז ווען מען שרייבט אַ בוך ווענען אַ מענשען — ווענען אַ שריפטשטעלער, ווענען אַ שוישפילער, אָדער גלאַט ווענען אַ וויכטיגער פּערזענליכקייט, וואָס האָט גרויסע פּאַרדינסטען — דאַרף מען אויס־קלייבען אַזא, וואָס איז נאָהענט צום האַרצען.

די מאָדערנע ביאָגראַפּערס באַנוצען זיך מערסטענטײלס מיט אַט דעם כלל. און דערמיט דערקלערט זיך אפשר דער פּאַקט, וואָס ביאָ־גראַפּיעס האָבען די לעצטע צייט אַזא גרויסען ערפּאָלג אין אַלע שפּראַ־כען, ווייל ווערטער, וואָס קומען אַרויס פון האַרץ, געהען אַריין אין האַרץ.

און עס וואַלט אפשר ווירקליך געווען ניט קיין קרומע זאך, אז אין אונזער אידישער ליטעראַטור, וואו מען האַלט זיך אין איין קלאַנגען

אויף דער פֿאַרגליווערטקייט אינ'ם ביכער-מאַרק, זאָל מען אויך אָנ-
הויבען שרייבען אַזעלכע ביאָגראַפֿיעס פֿון באַרימטע שריפטֿשטעלער,
שווישפֿילער און סתּם וויכטיגע פֿערזענליכקייטען, וועלכע האָבען אויפֿ-
געטאָן גרויסע זאַכען אויף דעם געביט פֿון קולטורעלען שאַפֿען בכלל
און אויף דעם געביט פֿון קונסט בפרט.

די צוויי ביאָגראַפֿיעס, וואָס געהען אַרײַן אין דעם בוך, זײַנען
געשריבען געוואָרען אין צוויי באַזונדערע צײַטען. איך האָב אין אָנ-
פֿאַנג גאָר ניט געהאַט בדעה זײ צו דרוקען צוזאַמען אין אײַן בוך.
די ביאָגראַפֿיע פֿון קעסלער'ן און אַן אָפּשאַצונג פֿון זײַן קינסטלערֿישער
טעטיגקײט, וואָס האָט אַרומגענומען אַ פֿעריאָד פֿון קנאַפּע פֿערציג
יאָר אידיש טעאַטער, האָב איך אָנגעשריבען נאָך פֿאַראַיאָרען, לױט אַ
באַשטעלונג פֿון דעם אידישען וויסענשאַפֿטליכען אינסטיטוט אין ווילנע.
עטליכע קאַפּיטלען — אין אַ פֿאַרקירצטער פֿאָרמע — געהען טאַקע
אַרײַן אין דעם זאַמעלבוך „אַרכיווען פֿאַר געשיכטע פֿון אידיש טעאַ-
טער“, וואָס דער וויסענשאַפֿטליכער אינסטיטוט האָט אַרויסגעגעבען,
אונטער דער רעדאַקציע פֿון דר. יעקב שאַצקי.

די ביאָגראַפֿיע פֿון מוני וויזענפֿריינד און אַן אָפּשאַצונג פֿון זײַן
קינסטלערֿישער טעטיגקײט אינ'ם משך פֿון קנאַפּע צען יאָר אויף דער
אידישער בינע אין ניו יאָרק האָב איך אָנגעשריבען שפּעטער, מיט'ן
אויסזיכט עס צו דרוקען אין אַ גרויסען טעאַטערֿֿזאַמעלבוך, וואָס האָט
געזאַלט אַרויס פֿון דרוק. דאָס איז אויך געווען אַ באַשטעלונג.

אָבער די אַרבייט האָט זיך צוואַואַקסען אונטער די הענט, און דאָן
האָב איך באַשלאָסען אַרויסצוגעבען ביידע מאָנאָגראַפֿיעס אין אײַן בוך.

אפּשר וועט דאָס זײַן אַ גוטער אָנפֿאַנג פֿאַר אַ גאַנצער רײַ מאָנאָ-
גראַפֿיעס וועגען עלטערע און אינגערע אידישע קינסטלער, וועלכע האָ-
בען ווירקליך גרויסע פֿאַרדינסטען אויף דעם געביט פֿון קינסטלערֿישען
שאַפֿען.

צום שלום וויל איך דאָ אויסדריקען אַ גרויסע דאַנק די מענשען,
וועלכע האָבען מיר אַ סך געהאַלפֿען ביים קלײַבען מאַטעריאַלען וועגען;
דעם לעבען און שאַפֿען פֿון דוד קעסלער. די אַרבייט איז געווען אַ
שווערע, איבער דעם וואָס בײַ אונז זײַנען אַזעלכע מאַטעריאַלען ניט
געזאַמעלט, און ווען מען געפינט שוין יאָ אַ פֿרײַוואַטען אַרכיוו דאָ און
דאָרט, איז שווער אין אײַהם אַ טאָלק צו דערגעהן, ווײַל עס פֿעהלען

דאטומס און אנדערע וויכטיגע פונקטען; איינע פון די שווערסטע זאכען איז צו געפינען נויטיגע דאטומס און ארטיקלען אין אלטע אידישע צייטונגען פון יארען צוריק; די אידישע צייטונגען האָבען ניט קיין אינדעקסען, וואו עס זאָלען פארצייענט ווערען די וויכטיגע ארטיקלען, וואָס זיינען געווען געדרוקט אינ'ם משך פון א יאָר; מוז מען זיך אמאָל דאָריבער פארלאָזען אויף דעם זכרון פון דעם און פון יענעם, און דערביי מוז מען, ס'פארשטייט זיך, זיין זעהר פאָרזיכטיג און וויסען וואָס ס'איז פסולת און וואָס ס'איז זעמעל-מעהל...

א שווערע אַרבייט געווען, אָבער דאָך אַן אַנגענעמע.

דאָס איך דעריבער די מענשען, וועלכע האָבען מיר ארויסגע- האָלפּען מיט אַנווייזונגען ביים קלייבען די מאַטעריאַלען, ביים זאַמלען די פאַקטען. און זאָלען דאָ זייערע נעמען דערמאָנט ווערען:

קלאַראַ יאָנג, ליב און סאַניע נאַדאַלסקי, לעאָן בלאַנק, סעם קעס- טין, יודעל דובינסקי, איזידאָר קעשיר, לאַזאַר פֿריד, אברהם פישמין, זלמן זילבערצווייג, וויליאַם פאַסטערנאַק, יעקב קאַליך און נאָך אַנדערע.

נאָר אַ גרויסען דאַנס דריק איך אויס צו בעני שפיצער, וועלכער איז געווען פאַרבונדען מיט'ן פאַרשטאַרבנעם דוד קעסלער אַ פּופּצען יאָר. מר. שפיצער האָט מיר וועגען דעם פאַרשטאַרבנעם גרויסען קינסטלער דערזעהלט זעהר אַ סך כאַראַקטעריסטישע זאַכען, וואָס איך האָב אויסגענוצט אין מיין אַרבייט וועגען קעסלער'ן.

מ. אַשער אַוויטש.

ברוקלין, פעב. 10טען, 1930.

דוד קעסלער

1

קינסטלערישע קאפריזען.

אָפּשאַצען דוד קעסלער'ן אלס קינסטלער, זיך פּאַנאַדערקלייבען אין זיינע מענשלאַכע כאַראַקטער-שטריכען, וועלכע פלעגען זיך ווי פון אַ וואַלקאַן אַרויסרייסען אין מאַמענטען, וואָס זיינען פאַרבונד-דען מיט קינסטלערישען שאַפען; אונטערשטרייכען זיינע גרויסע פאַר-דינסטען פאַר דער אידישער בינע, וואָס ער האָט געהאַלפּען בויען — דאָס איז איינע פון די גאָר שווערע אויפגאַבען. סאַי ווען מען טרעט צו צו דעם פון אַ געשיכטלאַכען שטאַנדפונקט און אויך ווען מען באַטראַכט דאָס פון דער פּסיכאָלאָגישער זייט.

וואָרים אין דער צייט ווען די אַנדערע פּיאָנערן פון דער אידי-שער בינע זיינען געווען קלאָר אויסגעשפּראַכענע און דייטליך אָנגעצייכענטע פיגורען, און מען האָט מיט באַשטימטקייט געקאָנט זאָגען אין וועלכער ריכטונג עס גייען זייערע פאַרדינסטען פאַר דער אַנט-וויקלונג פונ'ם אידישען טעאַטער, האָט מען דאָס וועגען קעסלער'ן קיינמאָל ניט געקאָנט זאָגען באַשטימט, ווייל ער איז קיינמאָל ניט גע-גאַנגען אויף איין וועג. ער האָט זיך זייער זעלמען געהאַלטען אין דער ליניע, וואָס ער אַליין האָט צייטענווייז פאַר זיך אָנגעצייכענט; ער איז אַלע מאָל געווען אַנדערש, ווייל ער האָט זיך אַלע מאָל ער-געזי פאַרטשעפעט; עס האָט אים אַליין געפּעלט קלאַרקייט, און דער עיקר — ווייל ער אַליין איז געווען איינע פון די קאָמפּליצירטסטע נאַטורען, סאַי אַלס קינסטלער און סאַי אַלס מענש.

פונקט ווי מען ווערט פאַרבאַלאַנדזשעט אין אַ געדיכטען וואַלד, וואו די וועגען און שטעגען זיינען אינגאַנצען אָפּגעווישט און וואו די

הויכע בוימער פארשטעלען די זון, אזוי ווערט מען פארבלאנדזשעט ווען מען נעמט זיך פאנאנדערקלייבען אין דעם, וואָס מען האָט אָנ־נעזאמעלט וועגען דעם מערקווירדיג אַריגינעלען מענשען און דעם מערקווירדיג אַריגינעלען קינסטלער — דוד קעסלער.

אזוי פיל ווידערשפרוכען אין איין מענשען!

אָט שטויסט איר זיך אָן אָן אַ פעסט אויסגעצעמענטעוועטער גאַנצקייט. און אָט גאָר — אָן אַ נעבעכדיגער צוריסענקייט.

אָט זעט איר פאַר זיך אַ מענשען מיט אַן אייזערנעם ווילען, וואָס קיין מאַכט אין דער וועלט קען ניט ברעכען. און אָט איז שוין דער זעלבער מענש שוואַך און אומבאַהאַלפען ווי אַ לעמעלע, וואָס לאָזט זיך פירען אויפ'ן שטריקעל וואוהין מען וויל גאָר.

אָט איז דער מענש ווילד ווי אַ צורייצטער טיגער און וואַרפט אַרויף אַ מורא אויף אַלעמען. און אָט איז ער שוין צאַרט און ווייך ווי אַ קינד, וואָס דערפילט מיט אַמאָל, אז עס האָט באַגאַנגען אַן עולה.

אָט איז ער גוט, און אָט איז ער שלעכט.

אָט שפילט ער אזוי וואונדערבאַר, אז דער גאַנצער עולם אין טעאַטער און אויך די שוישפילער אויף דער בינע זיינען גרייט אים אויף די קעפּ צו טראָגען. און אָט שפילט ער אזוי שלעכט, אז עס איז פשוט אַ שרעק צו קוקען אויף אים.

אָט שאַפט ער אויף דער בינע אַזאַ באַגייסטערונג, אַזאַ קינסט־לערישע דערהויבונג, אַז אַלע אַקטיאָרען און אַקטריסעס, וועלכע שפיר־לען מיט אים, דערפילען מיט אַמאָל אויף זיך די גרויסע אַחריות פון שעפער און עס הויבט זיך זיי אָן דוכטען, אַז זיי זיינען אין דער בחינה פון כהנים, וועלכע פראַווען די עבודה אין אַ הייליגען טעמפּעל. און אָט פאַרלירט ער גאָר פּלוצלונג די באַציאונג צו זיין אייגענעם שאַפען און דעם דרך ארץ פאַר'ן עולם, וואָס איז געקומען אין טעאַ־טער אים זען, און ער צושטיפט זיך אויף דער בינע אזוי הפקר'דיג, אַז אַלע אַקטיאָרען און אַקטריסעס, וועלכע שפילען מיט אים, גייען

אינגאנצען ארויס פון זייערע ראָלען און די פּאַרשטעלונג ווערט אַ מיין פאַרשייטע הפּקר־שפּיל, פּונקט ווי זי וואָלט זיך אָפּגעריסען פּון אַ קייט.

היינט אַ געניע, מאָרגען אַ פּראָפּאָן; היינט אַ רשע, מאָרגען אַ צדיק; קיינמאָל ניט אויסגעהאַלטען, קיינמאָל ניט קאָנסעקווענט, — אָבער אַלע מאָל — אַ קינסטלער, אַ גרויסער קינסטלער. וואָרים אפילו אין די מאָמענטען, ווען ער האָט אויף דער בינע אויפגעהערט צו זיין דער קינסטלער, איז דאָס ניט געווען דער רע־זולטאַט פּון אַ ביליגער באַציאונג — ווי אייניגע מיינען — נאָר גיכער דער רעזולטאַט פּון אַ קינסטלערישען קאפּריז.

קינסטלערישע קאפּריזען האָט דוד קעסלער געהאַט אַ סך. זיי זיינען אָבער ניט געווען קיין אויסדרוק פּון צובאַלעוועטקייט; גיכער זיינען זיי געווען דער אויסדרוק פּון אַן אָנגעווייטאָנטען געפּיל, וואָס האָט קעסלער'ן דעם קינסטלער, שוין צו אָפט און שוין צופּיל גע־פּייניגט און געמוטשעט; עס איז געווען די שולד פּון די נאַרישע און ביליגע שונד־פּיעסען, אין וועלכע מען האָט אים איינגעשפּאַנט; זיי האָבען אים, צייטענווייז, געמאַכט ווילד און ער האָט געפּילט, אַז ער מוז, אויף דער בינע, זיך נוקם זיין אין זיי אויף זיין אייגענעם שטייגער; חוזק מאַכען פּון זיי און אויך פּון דעם עולם, וואָס פּאָס־מאַסעוועט זיך אַזוי מיט די אומגעלומפּערט־צונויפגעשטשאַבעטע אומ־זיניגקייטען, וועלכע האָבען ניט קיין טעם און קיין ריה. אין אַ בע־סערער פּיעסע, אין אַ שטיק, וואו ער האָט מיט זיין געזונטען חוש דערפּילט דאָס מענשלאַכע, האָט דוד קעסלער זיך ניט דערלויבט אַזעלכע „קאפּריזען“, וואָס זאָלען צושטערען דעם גאַנג פּון דער פּאַרשטע־לונג און איבעררייסען די האַנדלונג, סיידען דאָס שלעכטע שפּילען פּון די אַנדערע אַקטיאָרען האָט אים אַזוי אַרויסגעבראַכט פּון גע־דולד, אַז ער האָט זיך שוין מער ניט געקענט קאָנטראָלירען. און דאָס האָט אויך געקענט געשען דאָן, ווען ער האָט באַמערקט, אַז דער עולם איז ניט אויפּמערקזאַם גענוג צו דער פּאַרשטעלונג.

פונקט ווי ער האָט צייטענווייז ניט געקענט קאָנטראָלירען זיין קינסטלערישען טאַלאַנט, וועלכער האָט זיך ווי אַ שטורמדיקער ים פון די ברעגען געריסען, אזוי האָט ער צייטענווייז ניט געקענט קאָנ-טראָלירען זיינע קינסטלערישע קאַפּריזען. ער האָט זיי געמוזט אויס-דריקען, אַנדערש וואָלט אים אויסגעקומען די אייגענע ליפען ביז בלוט צוצובייסען און דאָס אייגענע האַרץ אינגאַנצען אויסשפּיען... דאָס שלעכטע שפּילען פון אַן אַקטיאָר און אויך די תּמ'עוואַטע, קאַלטע בליקען פון שלעכטע, ניט־ענטוויקעלטע און ניט־פאַרשטענדיגע צושויער האָבען קעסלער'ן געקענט אַריינטרייבען אין אַזאַ ווילדשייט, וואָס מען זעט זעלטען ניט נאָר ביי געוויינלאַכע מענשען, נאָר אויך ביי טעמפּעראַמענטפולע קינסטלער.

ביי אַ סך מענשען אין די אידישע טעאַטער־קרייזען הערשט נאָך ביז היינטיגען טאָג די מיינונג, אַז קעסלער האָט ניט געהאַלטען פון אַנדערע אַקטיאָרען, און אַז די אורזאך פון דעם איז טיילווייז געווען קנאה.

מען קען ניט לייקענען. אַזאַ זאך ווי קנאה איז קעסלער'ן ניט גע-ווען פרעמד. און ער האָט דאָס טאַקע אָפּען אַרויסגעוויזען מ'ער ווי אַנדערע. מען מוז אָבער אויך צוגעבען, אַז זיין קריטיק אויף אַנדערע אַקטיאָרען האָט זיך גענומען הויפטזעכלאך פון דעם, וואָס ער איז צו אַן אַקטיאָר צוגעגאַנגען מיט גרויסע פּאָדערונגען אַלס אַ קינסטלער.

פאַר אים איז ניט געווען גענוג וואָס אַן אַקטיאָר האָט „אָפּגע-שפּילט אַ ראָלעכעל גאַנץ גלאַטיק“. ער האָט געוואָוסט, אַז אַ גוטער רעזשיסער קען יעדען איינעם מאַכען „אָפּשפּילען אַ ראָלעכעל גאַנץ גלאַטיק“. ער האָט אין אַן אַקטיאָר פּריער פון אַלץ געוואָלט זען טאַלאַנט, נישמה. און ווען ער האָט דאָס ניט געזען, ווען ער האָט דאָס ניט געפונען, איז ער געווען ענטווישט. און ער האָט די ענטווישונג אָפּען אַרויסגעוויזען. דערפאַר אָבער, ווען ער האָט דאָס יאָ געזען, ווען ער האָט דאָס יאָ געפונען, האָט ער זיך געפּרייט, און

ווען דער טאלאנט איז ווירקלאך געווען גרויס, איז קעסלער געווען ענט-
ציקט, איז ער געווען באגייסטערט, און ער האָט די באגייסטערונג
אַרויסגעוויזען, כאָטש דער געפיל פון קנאה איז אים אין אזא מאָד
מענט ניט געווען פרעמד.

ווען דער רוסישער שוישפילער, אָרלעניעוו, האָט גאָסטראָלירט
אין ניו יאָרק, איז קעסלער געוואָרען זיינער אַ פאַרברענטער „פּאַט-
ריאַט“; ווען ער האָט נאָר געהאַט אַ פרייען אָווענט איז ער אים
געגאַנגען זען, און נאָך יעדער אַקט האָט ער מיט באגייסטערונג אַפּ-
לאָדירט.

„דאָס איז אַ גאָטגעבענשטער קינסטלער!“ — פלעגט ער זאָגען
וועגען אָרלעניעוו'ן.

ווען ער האָט דאָס ערשטע מאָל אין זיין לעבען, אין ניו יאָרק
דערזען סאַראַה בערנהאַרד שפּילען, איז ער געבליבען זיצען אַ פאַר-
גאַפּטער; דאָס שפּילען פון דער גרויסער קינסטלערין האָט אויף
אים אזא שטאַרקען איינדרוק געמאַכט, האָט אים אזוי צורורערט, אַז
ער האָט זיך אויף מאָרגען געשעמט צו גיין שפּילען אין עפעס אַ
נאַרישער פּיעסע, וואָס איז דאָן געגאַנגען אין זיין טעאַטער.

— ווי אזוי קען איך גיין שפּילען, — האָט ער גע'טענה'ט, —
ווי אזוי וועל איך קענען הערען ווי מען סקאַוואַטשעט אויף אונזער
בינע, נאָכדעם ווי איך האָב געהערט סאַראַה בערנהאַרד!...
וועגען דעם רוסישען אַקטיאָר איוואַנאָו-קאָזעלסקי, וועלכען ער
האָט געזען אויף דער בינע נאָך אין די יונגע יאָרען, פלעגט ער
ריידען מיט דער גרעסטער באגייסטירונג.

און פונקט אזוי פלעגט ער אויך ריידען וועגען זיגמונד מאָגור-
לעסקאַ, וועגען מאָריץ מאָריסאָן, וועגען רודאָלף שילדקרויט, וועגען
דער איטאַליענישער אַקטריסע מימי אַנאָליאַ, און וועגען מאַדאַם קאַמי-
סאַרוזשעווסקאַיאַ.

אויך וועגען אייניגע יונגע אידישע אַקטיאָרען האָט ער געהאַט
אַ סך גוטס צו זאָגען. און עס איז אַ פאַקט, אַז ער איז געווען דער

ערשטער צו באמערקען דעם יונגען טאלאנטפולען אידישען שוישפיר-
לער, מוני ווייזענפריינד.

זיין באציאונג צו אנדערע שוישפילער איז געווען פון דעם מין, וואָס מען קען צוטיילען. ער האָט געקענט פיינט האָבען איינעם אַלס אַקטיאָר און אים ליב האָבען אַלס מענש. ביים שפּילען, אָדער ביי פּראָבע, האָט ער איינעם געקענט דערגיין די יאָרען, אָבער נאָכ'ן שפּילען האָט ער שוין צו דעם מענשען געהאַט אַן אנדער באַציאונג און געקענט ריידען מיט אים זייער פּריינדלאַך, פּונקט ווי ער וואָלט אים נאָך קיינמאָל קיין שלעכט וואָרט ניט געזאָגט.

אין אַלגעמיין האָט ער געהאַלטען, אַז צו דער בינע האָבען זיך צוגעשלאָגען אַ סך אַזעלכע, וואָס האָבען זיך בעסער געדאַרפט נעמען פאַר אַן אנדער פּראָפעסיע...

זיין מיינונג איז געווען, אַז אַן אַקטיאָר דאַרף — אָדער האָבען טאַלאַנט, אָדער — ניט זיין קיין אַקטיאָר...

ער האָט ניט ליב געהאַט די „הילצערנע דראַנגען“, די „פורציעס“, וועלכע האָבען זיך פאַרלייגט אויף דער בינע, כדי זיי זאָלען „קענען אויפשטיין שפעט“ און זיך צוגעשלאָגען צום פּאָך אַדאַנק דעם, וואָס זיי האָבען געהאַט גענוג חוצפּה. ער האָט זיי פשוט ניט געקענט אַרײַ-בערטראַגען אַלס אַקטיאָרען. און ווען ער האָט נאָך געהאַט אַ געלע-גענהייט, האָט ער זיי דאָס אַרויסגעוויזען.

ווען מען האָט אים איינמאָל געפרעגט, וואָס ער דענקט ווענען א געוויסען אידישען אַקטיאָר, וועלכער האָט זיך צוגעשלאָגען צו דער בינע בלויז אַדאַנק דעם, וואָס ער האָט געהאַט גענוג חוצפּה, האָט קעסלער געענטפּערט:

„איך באַוואונדער אים דערמיט, וואָס ער האָט אזוי פיל מוט אויפצוטראַטען אויף אַ בינע, ניט האָבענדיג קיין ברעקעל טאַלאַנט, און איך באַוואונדער אויך די צושויער אונזערע. . . דושי, ווי זיי האָבען דאָס געדולד אַריבערצוטראַגען אַזאַ שפּילען!“

מיט דעם זעלבען אַקטיאָר איז אים שפעטער אויסגעקומען אַרומ-

צופאָרען איבער דער פּראָווינץ אויף גאַסט-פּאַרשטעלונגען, און יע-
נער האָט דערפון זייער ווייניג נחת געהאַט, ווייל אָפּט מאָל פּלעגט קעס-
לער אויף דער בינע איבער אים ווערען זייער ווילד, אָדער ער האָט
נאָר גענומען חוּק מאַכען פון אַלץ און פון אַלעמען און די גאַנצע
פּאַרשטעלונג איז אַוועק אין אַזאַ ווילדען גאַלאַפּ, פּונקט ווי זי וואָלט
זיך פון אַ קייט אָפּגעריסען...

האָט מען קעסלער'ן איינמאָל געפרעגט :

— וואָס האָט איר צו דעם אומגליקלאַכען מענשען? איר וועט
אים דאָך דערגיין די יאָרען. איר וועט אים נאָך אריינטרייבען אין
אַ טשאַכאַטקע...

— אַ רחמנות, אַ גרויסער רחמנות אויף אים, — האָט קעסלער
געענטפערט און עס האָבען זיך אים געשטעלט טרערען אין די אויגען.
— אָבער, — האָט ער גלייך געביטען דעם טאָן און אַ קרויץ געטאָן
מיט די ציין, — וואָס קען איך זיך העלפען, אַז ער האָט פּאַרט קיין
טאַלאַנט ניט? ! ...

אַלס אַ מענש האָט ער טאַקע רחמנות געהאַט אויף יענעם אַק-
טיאַר, אָבער אַלס קינסטלער האָט ער אויף אים קיין רחמנות ניט
געקענט האָבען...

דער געוויסען האָט אים אָבער, קענטיג, געפלאַגט פאַר וואָס ער
פאַרשאַפט אַ מענשען אַזוי פיל יסורים, און ער האָט געזוכט אַ תירוץ
דאָרויף :

— יו סי, — האָט ער אָנגעהויבען, זוכענדיג ווערטער, ווי אזוי
דאָס צו דערקלערען, — יו סי... נעמט אַ פּערד... עס איז פּויל... עס
ווייל ניט גיין... עס וויל זיך פון אַרט ניט רירען... פּויל... ניט מען עס
אַ זעץ מיט אַ געפלאַכטענער פיזשעלע, דערפילט עס אַ ווייטאָג, און
— עס רירט זיך... עס הויבט אָן גיין... איז אָבער פאַראַן אַזאַ פּערד,
וואָס איז אַזוי פּויל, אַז דער זעץ פון אַ געפלאַכטענער פיזשעלע העלפט
ניט... עס האָט אַ האַרטע פּעל דאָס פּערד... עס פילט ניט קיין וויר-
טאָג... נעמט מען און מען צולייגט אַ פּיער אונטער דעם... אַ פּיער...

דאָס פּוילע פּערד דערפילט דאָס פייער, ניט עס אַ שפּרונג און הויבט אָן לויפּען... ער אָבער, יענער אַקטיאָר, האָט אזא דיקע פּעל אויף זיך, אַז אפילו קיין פייער נעמט אים ניט... ער פילט נאָר ניט, אַ דונער זאָל אים אים טרעפּען!... ער איז קיין אַקטיאָר ניט!...
צו אַ געוויסער אידישער אַקטריסע האָט ער שטענדיג געהאַט טענות פאַר וואָס זי שפּילט אזוי שלעכט; ער איז איר דערגאַנגען די יאָרען און זיך אַלץ געקריגט מיט איר. האָט זיך איינמאַל גראָד געמאַכט אזא געשיכטע:

ער איז אַרויסגעפאַרען מיט אַ טרופּע שפּילען אויף דער פּראָד-ווינץ, און יענע אַקטריסע איז אויך געווען מיט אים. אין אַ שטעטל איז ער מיט דער גאַנצער טרופּע אַריינגעקומען אין אַ פּריוואַטען אידישען רעסטאָראַן עסען מיטאַג. דאָס עסען איז נאָך ניט געווען פאַרטויג. און אזוי ווי די אַקטריסע האָט געוואוסט, אז קעסלער האָט ניט ליב צו זיין הונגעריג, האָט זי געבעטען די באַלעבאַסטע פּונ'ם רעסטאָראַן, אַז זי זאָל איר ערלויבען אַליין צו מאַכען פאַר קעסלער'ן עפעס אַ מאַכל איבערצוכאַפּען.

די באַלעבאַסטע האָט דאָס איר ערלויבט.
אויף קעסלער'ן האָט דאָס זייער שטאַרק געווירקט און צוקוקענדיג ווי די אַקטריסע איז זיך אזוי מתעסק אין דער אַרבעט, האָט ער גע-זאָגט:

— אויף מיין וואָרט, איר זענט דאָך אזא גוטער מענש!... איר פאַרדינט, אַז מען זאָל צו אייך זיין גוט... אָבער, צום שוואַרצען יאָר, — וואָס קען איך זיך העלפּען, אַז איר זענט פאַרט אַ שלעכטע אַקטריסע? מיט אַן ערנסטער מינע אויפ'ן פנים איז ער געזעסען און געקוקט אויף איר, און ווען ער האָט דערזען ווי קונציג און בריה'ש זי שניידט ציבעלעס אין קליינע רייפּטלאַך, האָט ער געזאָגט:

— לַמּאִי זאָל איך לייקענען, אין אָט דער אַרבייט, אין שניידען ציבעלעס, זענט איר ווירקליך גרויס...
און אַ שאַקל געטאַן מיט'ן קאַפּ:

— עך, צום טייפל! ווען איר וואָלט ניט געווען קיין אַקטרי-
סע, וואָלט איך אייך דאָך אויפ'ן קאַפּ געטראָגען!...
וועגן אַ אידישער אַקטריסע, וועלכע האָט אויף דער בינע
שטענדיג גערעדט אין איין טאָן, האָט ער געזאָגט:

— איר טאָן קלינגט אזוי, פונקט ווי מען וואָלט אין אַ פינסטערער
נאַכט פון אַ שפּריצער געגאַסען וואַסער אויף אַ שטיק בלעך...
אַן אַקטיאָר, וועלכער האָט אין טעאַטער אַרויסגעוויזן מער פּי-
אינקייט צו געשעפּט-פאַרוואַלטונג ווי צו שוישפּיל-קונסט, האָט קעס-
לער'ן איינמאַל איינגעלאָרען צו זיין ערענ-אַווענט.

— און וואָס שפּילט איר? — האָט אים קעסלער געפרעגט?
— וואָס הייסט וואָס? — האָט דער אַקטיאָר געענטפּערט,
דאָס זעלבע, וואָס איך שפּיל אַלע מאָל צו מיין ערענ-אַווענט, —
שעספּיר'ס „שאַילאָס“.

ווען קעסלער האָט דאָס דערהערט, האָט ער זיך אָנגעצונדען.
אַלע בלוטען זיינען אים געקומען אין פנים אַרײַן. ער האָט אפּשר גע-
פּילט ווי אָנצוכאַפּען יענעם אַקטיאָר און אים צורײסען אויף שטיקער
דערפאַר וואָס ער שפּילט „שאַילאָס“. ער האָט זיך אָבער איינגעהאַל-
טען, און אַרײַנלייגענדיג ביידע הענט אין די קעשענעס, ווי ער וואָלט
זיי דערמיט געוואָלט איינצווימען, האָט ער צווישען די ציין אַרויסגע-
ברומט:

„וועל, דהער איז נאָ לאָאָ!“ (נישטאָ קיין געזעץ).

און געהייסען האָט עס אזוי:

ווען עס וואָלט יאָ געווען אַ געזעץ, וואָלט מען יענעם אַקטיאָר
געדאַרפּט שטרענג באַשטראַפּען דערפאַר, וואָס ער נעמט זיך אונטער
צו שפּילען „שאַילאָס“. נאָר אזוי ווי אזא געזעץ איז נישטאָ, האָט
מען ניט קיין אַנדער ברירה און מען מוז מיט פאַרקריצטע ציין זאָגען:

„וועל, דהער איז נאָ לאָאָ!“

און אָט איז נאָך אַ כאַראַקטעריסטישער פאַל:

אין אַ פּראָווינץ-שטאָט איז קעסלער'ן איינמאַל אויסגעקומען צו

שפילען מיט א יונגען אקטיאָר, פון וועמען ער האָט זייער שטארק
 ניט געהאַלטען. קעסלער, אין דער ראָל פון אַ טאַטען, איז געזעסען,
 אויף דער בינע, און דער יונגערמאַן, אין דער ראָל פון אַ זון, האָט
 זיך דראַמאַטיש געבעטען ביים טאַטען, אז ער זאָל אים לאָזען חתונה
 האָבען מיט זיין „הארצענס געליבטער“, ווייל אָן איר איז זיין לעבען
 קיין לעבען ניט, אָן איר וועט אים אויסקומען זיך אָנצוטאָן אַ מיתה
 משונה און ער וועט יונגעהייט אוועק פון דער וועלט.

די סצענע איז געווען זייער אַ דראַמאַטישע און האָט געזאָלט
 אַרויסרופען מיטנעפיל צו דעם פאַרליבטען, אָבער קעסלער האָט אין
 דעם קיין דראַמאַטישקייט ניט געקענט פילען, ווייל הויז דעם, וואָס
 דער אַקטיאָר האָט ניט ריכטיג באַטאַנט די ווערטער, איז זיין קול קעם-
 לער'ן זייער ניט געפעלען געוואָרען; מיט זיין אייגענאַרטיגען אופן
 צו באַשטימען זאָכען און זיי געבען אַ קאָליר, האָט קעסלער ביי זיך
 אָפגעמאַכט, אז דער אַקטיאָר האָט אַ „געלע שטימע“, — ווי ער
 האָט זיך שפּעטער אויסגעדריקט, — אַ שטימע, וואָס פאַסט זיך פאַר
 אַ שמש אין אַ קליין שוהל'כעל, אָדער גלאַט פאַר אַ זלדניע, וואָס
 טשעפעט זיך צו ווי אַ קליעשטש; און אזוי ווי קעסלער האָט שוין
 מער ניט געקענט אַריבערטראָגען דאָס שפילען פון דעם אַקטיאָר מיט
 דער „געלער שטימע“, האָט ער אים אָנגעכאַפט ביי דער האַנט און
 מיט אַלע כוחות אים געגעבען אַ ביס...*)

און פונקט אזוי ווילד האָט ער געקענט ווערען פון אַ שלעכטען
 עולם, וואָס האָט גלייכניכטיג און תמ'עוואַטע געקוקט אויף דער בינע.
 אין זיינע זכרונות וועגען אירישען טעאַטער דערציילט דער שווי-
 שפילער לעָאָן בלאַנק, אז ווען מען האָט קעסלער'ן איינמאָל איינ-
 געשפאַנט צו שפילען קלמן יואוועליר'ס ראָל אין „פּראָפּעסאָר“ משה
 הורוויץ'ס אָפּערעטע „בן הדור“, איז ער ביים שלום פון אַן אַקט,
 באַמערקענדיג די קעלבערנע בליקען פון דעם עולם, געוואָרען אזוי

*) אינמערעסאַנט איז, וואָס די אַלע „העלדען“ פון די אויבענדערמאָנטע
 פּאַלען, זיינען שפּעטער אינגאַנצען אוועק פון דער אירישער בינע.

ווילד, אז אָנשטאַט אויסצושרייען „איך בין דער פרינץ בן הדור!“
האַט ער פון צווישען די ציין גענומען ברומען מיט כעס:

„לאָזט מיך אָפּ! איך וועל זיך אָפּרויסען ווי אַ הונט פון דער
קיט... איך וועל אַריינשפּרינגען צו זיי (צום עולם). איך וועל זיי
רויסען, איך וועל זיי בייסען, איך וועל זיי איינשלינגען!“

און געענדיגט אין דעם טאָן ווי די ראָל האָט געפּאָדערט: „איך
בין דער פרינץ בן הדור!“*

פאַר נאָענטע מענשען האָט ער זיך ניט איינמאַל געקלאָגט:
— ווי אזוי קען מען פאַר זיי שפּילען מיט חשק און עפעס
שאַפען אויף דער בינע? איך קען דאָך אין יעדער ראָלע פּלוידערען
וואָס איך וויל און וואָס עס פאַלט מיר נאָר אַרויף אויף דער צונג;
איך קען דאָך אין יעדער ראָלע האַקען ווערטער אַפּילו פון דער הפּטורה
און זיי וועלען זיך גאָר ניט כאַפען... וואָס פאַרשטייען זיי וואָס
ווייסען זיי?

און אָפּטמאַל האָט דאָס אים געטריבען צו אַזאַ פאַרצווייפלונג,
אז ער, דער ריז אין וואַוס און אין גבורה, האָט געוויינט ווי אַ קינד.
אַרונטערגייענדיג פון דער בינע נאָכ'ן שלום פון אַן אַקט, האָט ער
געקענט אָנכאַפען ביי דער האַנט אַן אַקטיאָר און מיט טרערען אין די
אויגען אויסריידען פאַר אים זיין ביטער האַרץ:

— זאָג אַליין, ווי אזוי קען מען שפּילען, אַז דאָרטען אין טעאַ-
טער זיצען מענשען מיט בלעכענע פּנימ'ער?

„בלעכענע פּנימ'ער“ — דאָס איז געווען זיין כאַראַקטעריסטיק
אויף טאַלאַנטלאָזע אַקטיאָרען און אויך אויף די, וואָס מען קען אָנ-
רופּען „טאַלאַנטלאָזע צושויער“. די ערשטע האָט ער ניט געקענט
הערען. די לעצטע האָט ער ניט געקענט זעהן.

די טאַלאַנטלאָזע צושויער האָבען אָבער ניט געליטען פון זיינע
קינסטלערישע קאַפּריזען, אין וועלכע עס האָט זיך אויסגעדרוקט זיין

* לעאָן בלאַנק'ס מעמאָרען, געדרוקט אין „פאַרווערטס“ אין יאָר 1928.
די מעמאָרען זיינען רעדאַגירט געוואָרען פון מיר.

טיפער ווייטאָג, זיין שטענדיגע אומצופרידענקייט מיט דעם מצב פונ'ם אידישען טעאטער און זיינע צושויער; זיי, די „בלעכענע פנים/ער" אין טעאטער, האָבען קעסלער'ס קאפּריזען אָנגענומען אַלס אַ טייל פון דער שפּיל און זיי האָבען זיך דערמיט נאָר אַמוזירט. געליטען פון די קאפּריזען האָבען די „בלעכענע פנים/ער" אויף דער בינע, און אַמאָל אויך אַזעלכע וואָס האָבען דוקא יאָ געהאַט טאַלאַנט אָבער אַן אַנדער אופן פון אויסטייטשען און אויפפאַסען אַ ראָל; אויך צו זיי איז דוד קעסלער אָפט מאָל געווען זייער אומ- געדולדיק און צייטענווייז זייער ברוטאַל.

ער האָט אַלעמען געזאָגט אָפען וואָס ער האָט געדענקט וועגען זיי; געשניטען דעם אמת, זיין אייגענעם אמת, גלייך אין פנים אַרײַן.

צו אַזאַ אנערקענטען שוישפּילער ווי יעקב פ. אַדלער, האָט ער איינמאָל געזאָגט:

— איר פאַרשטייט, די צרה מיט אייך באַשטייט אין דעם, וואָס איר ווילט דוקא שפּילען מיט קונצעלאַך... איר האָט ניט ליב אַרויסצוגיין אויף דער בינע ווי אַ מענש. איר מוזט דוקא אַרונ- טערפּלען פון אַ וואַלקען, אַרויסשפּרינגען פון הינטער דער ערד, אַדער אַרויסקריכען פון אַ קוימען... דאָס טויג ניט. מען דאַרף שפּילען אָן קונצעלאַך...

צו די קלענערע איז ער געווען נאָך שטרענגער, און דערפאַר איז טאַקע קיין וואונדער ניט וואָס אַ סך אידישע אַקטיאָרען האָבען צו דערציילען אַ סך שלעכטס וועגען קעסלער'ן.

„אָה, ער איז געווען אַ שווערער מענש!" — הערט מען אָפט ווי דער אַדער יענער אַקטיאָר זאָגט וועגען דעם פאַרשטאַרבענעם קינסטלער. — „עס איז שווער געווען מיט אים אויסצוקומען".

אָבער אַזאַ באַמערקונג וועגען קעסלער'ן קענט איר הערען פון אַ אידישען אַקטיאָר בלויז דאָן, ווען עס האַנדעלט זיך וועגען זיינעם אַ פּערזענלאַכען צוזאַמענשטויס מיט דעם פאַרשטאַרבענעם גרויסען

קינסטלער. קיין שנאה אויף קעסלער'ן האָט קיינער אין דער פראָך פּעסיע ניט געטרָגן, אפילו די, וועמען ער האָט צייטענווייז גאַנץ שטאַרק וויי געטאָן, און נאָך ביז היינטיגען טאָג קען מען אין אונז זערע טעאטער קרייזען הערען ווי אידישע שוישפילער דערציילען מיט גרויס הנאה אָן אַ שיעור געשיכטעס, ווי אזוי קעסלער האָט ביי פאַרשידענערליי געלעגנהייטען קורץ אַרויסגעזאָגט מערקווירדיג טרעפלאַכע און זייער געלונגענע מיינונגען וועגען דעם אַקטיאָר, אָדער וועגען יענער אַקטריסע.

און מען מוז ווירקלאַך צוגעבען, אַז ווען עס האָט זיך גע- האַנדעלט וועגען שוישפיל-קונסט, וועגען טעאטער, האָט קיינער ניט געקענט אַרויסזאָגען אַ מיינונג אזוי קורץ און שאַרף, אזוי געלונגען און אזוי טרעפלאַך ווי קעסלער.

אין זיינער אַ מיינונג וועגען אַן אַנדער שוישפילער איז אַלע מאָל געווען דער תּמציח, דער תּוך, דער עיקר פּון דער מעלה, אָדער פּון דעם חסרון, וואָס יענעם שפּילען האָט אין זיך געהאַט.

אין זיינע זכרונות וועגען דער רוסישער אָפּערע, דערציילט דער דירעקטאָר פּון די רוסישע קיזערלאַכע טעאטערס, טעליאָאָווסקי, אַז דער גרויסער רוסישער קינסטלער פּיאָדאָר שאַליאַפּין האָט זייער אָפט געהאַט אַ סך צוזאַמענשטויסען מיט אַנדערע קינסטלער אויף דער בינע, אַז ער האָט זיך אַלע מאָל אַריינגעפלאַנטערט אין אַ נייעם סקאַנדאַל און אַז עס איז איינמאָל אַזש דערנאַנגען אזוי ווייט, אַז די קאַפּעלמייסטערס האָבען געמאַכט אַ חרם געגען אים און ניט גע- וואָלט דיריגירען דעם אָרקעסטער ווען ער טרעט אויף אין אַ ראָל. טעליאָאָווסקי גיט אָבער צו דערביי, אַז די מענשען, וועלכע האָבען שאַליאַפּין'ען גוט געקענט, די מענשען, וועלכע האָבען אים גוט פאַר- שטאַנען, האָבען אויף אים בשום אופן ניט געקאַנט ברוגז זיין פאַר דעם, וואָס ער צוקריינט זיך אַלע מאָל מיט אַן אַנדערען, פאַר דעם וואָס ער פּלאַנטערט זיך אַלע מאָל אַריין אין אַ סקאַנדאַל, ווייל די קריגערייען און די סקאַנדאַלען זיינען קיינמאָל ניט געווען קיין ריין

פערזענלאכע, זיי זיינען אלע מאָל געווען אויף אַ קינסטלערישען באַדען.*)

דאָס זעלבע קען מען אויך זאָגען וועגען דוד קעסלער'ן. פערזענלאכע קריוודעס האָט ער זיך קיינמאָל ניט גענומען אזוי שטארק צום האַרצען ווי קינסטלערישע קריוודעס. ער האָט געקענט מוחל זיין די גרעס-טע עולה, וואָס מען איז באַגאנגען געגען אים פערזענליך; ער האָט אָבער נייט געקענט מוחל זיין און נייט געקענט פאַרטראָגען קיין פאַלשען טאָן אויף דער בינע. טאלאנטלאָזיגקייט פון מיטשפילער האָט אים אָפטמאָל געבראַכט דערצו, אז ער זאָל ביים די פּוּיסטן און זיך רייסן די האָר פּוּנ'ס קאָפּ.

עס איז קעסלער'ן שווער געווען צוצוטראַפּען, ווייל ער האָט שטענדיג געהאַט דאָס געפיל, אַז עס איז נישט דאָס וואָס וואָלט באַדאַרפּט זיין. אין דעם פרט איז ער געגאנגען אזוי ווייט, אז עס האָט זיך אים אַזש אָנגעהויבען דוכ-טען, אז אַלץ אַרום אים איז „עפעס נישט אזוי“, אז מען האָט זיך פאַרפלאַנטערט, פאַרדרייט און — זיך אַפילו מיט די נעמען געביטען... אַן אַקטריסע, וואָס הייסט, לאַמיר זאָגען „ראַזע“, האָט געדאַרפּט היי-סען „ציבעלע“... אַן אַקטיאָר, וואָס הייסט, לאַמיר זאָגען, „מאַראַני“, האָט געדאַרפּט הייסען „רעטאַך“...

געווען זיכער, אז אַ נאָמען דאַרף שטימען מיט דעם מענשען, וואָס טראַגט אים. דאַרף זיך פאַסען פאַר אים... און דאָ זעט ער אַלץ מענשען מיט אַזעלכע נעמען, וואָס פאַסען זיך ניט פאַר זיי!

האָט ער טאַקע אַ סך מענשען געגעבען אַנדערע נעמען, וואָס ער האָט אַליין אויסגעטראַכט...

ווען אים איז ניט געפעלן געוואָרען אַ נאָמען, האָט ער געטאָן

* וו. א. שעליאַקאָוסקי „מיט שאַליאַפּינען ביי דער אַרבייט“ (רוסיש), לענינגראַד, 1927.

וואָס ער האָט נאָר געקאָנט אים צו פאַר'מיאוס'ן אין די אויגען פון דעם מענשען, וואָס האָט דעם נאָמען געטראָגען.

פון דער אַקטריסע חנה אַפעל האָט ער געהאַלטען. עס איז אים אָבער ניט געפעלען איר נאָמען. „אַפעל — עפעל, באַר — פּלאָמענ-צימעס“ — פּלעגט ער דעם נאָמען איבערקרימען, און ער האָט אַלץ געוואָלט, אז די מאַדאַם אַפעל זאָל הייסען אַנדערש.

פּלעגט ער אָפטמאָל, ווענדענדיג זיך צו איר, א זאָג טאָן אזוי:
— הערט, מאַדאַם וויינשעל...

— איך הייס ניט „מאַדאַם וויינשעל“, נאָר מאַדאַם אַפעל, — האָט אים די אַקטריסע געזאָגט.

— אָ, יעס, דהאַטס ראַיט... הערט, מאַדאַם פּלויס...

— איך הייס ניט „מאַדאַם פּלויס“, נאָר מאַדאַם אַפעל...

— אָ, יעס. אַי בעג יור פאַרדאָן! ... הערט, מאַדאַם באַנאַנאַ...

— אָבער, מיסטער קעסלער...

— אָ, ענטשולדיגט!

און אין אַ וויילע אַרום גאָר אַ ניס:

— הערט, מאַדאַם קאַרש...

און אזוי פּלעגט ער זי אַנרופען די נעמען פון פּרוכטען און אַלערליי שאַר ירקות, כדי זי זאָל אַליין וואַרפען אן אומ'חן אויף איר נאָמען און אים בייטען...

ער האָט ניט ליב געהאַט קיין אַקטיאָרען, וועלכע קומען אַרויס אויף דער בינע און שיסען גלייך אויס דעם גאַנצען פּולווער. און דערפאַר האָט ער זיך טאַקע אזוי אָפט אַרומגעריסען מיט איינער פון זיינע אַקטריסעס, וועלכע האָט געהאַט אַ שוואַכקייט צו הויכע טענער און צו געוויין.

די ערשטע צייט איז ער צו איר געווען עדעל, איר ניט געמאַכט קיין איין באַמערקונג אָן „אַי בעג יור פאַרדאָן“. שפּעטער אָבער, ווען זיין געדולד האָט שוין געפּלאַצט, האָט ער מיט איר אָנגעהויבען ריידען אויף זיין שטייגער:

— וואָפּ פאַר אַ ברעכען פּיסקעס? ! — האָט ער איר געזאָגט, —
צו וואָס אזא עסיגזויערע צורה? ... טראַגעדיע דאַרף מען אויסדריקען
מיט אַ פנים און ניט מיט קיין צורעפעמען קניש!
אָדער:

— געוואַלד, וואָס האָסטו זיך אזוי צוסקאוואומשעט אין ערשטען
אַקט? וואָס וועסטו שוין טאָן אין דריטען? ...

ער האָט אויך ניט ליב געהאַט קיין אַקטיאָרען, וועלכע רייסען זיך
דוקא צו גרויסע ראַלען מיט אַ סך ווערטער, און קיין אַנדער נאָמען
האַט ער פאַר זיי ניט געהאַט ווי נאָר „אַקטיאָרען מיט פרשות“.

— גיב אים דאָס גרויסע פרשה'לע. — פלעגט ער אין זיין טאָן חוונ
מאַכען, — לייג אים אַרײַן אין מויל די שטאַרקע „פּראָזע“, וואָס קיר
צעלט „משה'ן“ אין די פּיאַטעס, און שרייב פאַר אים אַ „פּאַוס-
טערעל“, אַ ניכפה אויף אים! ...

און ריידענדיג וועגען אַזעלכע אַקטיאָרען פלעגט ער זאָגען:
— אַ גוטען אַקטיאָר אויף דער בינע דערקענט מען ניט דאָן,
ווען ער רעדט, נאָר דאָן, ווען ער שווייגט...

מיט דער אַקטריסע סאָניע נאַדאַלסקי האָט ער איינמאָל געהאַט
אַ צוזאַמענשטויס ביי אַ פּאַרשטעלונג; אים האָט זיך אויסגעוויזען,
אז זי האָט אַ געוויסע סצענע ניט דורכגעפירט אזוי ווי ער האָט
מיט איר איינגעשטודירט, האָט ער אָנגעהויבען קריצען מיט די ציין
און גענומען ברומען זיין באַרימטען: „גור-נרנו!“

נאָך דער פּאַרשטעלונג האָבען זיך די צוויי שטאַרק צוקריגט. די
אַקטריסע איז געוואָרען היסטעריש און אָנגעהויבען שרייען:

„איר זענט אַ רשע, אַ שלעכטער מענש, אַ יאָהאָן גראָזני! ... איר
באָדט זיך אין מענשלאַך בלוט! ... זאָלט איר וויסען, אז ניט נאָר
מיר אַלע דאָ, נאָר אויך אונזערע קינדער, פאַרשילטען אייך! ... ווען
מיר קומען אַהיים, וויינען מיר מיט בלוטיגע טרערען... אונזערע
קינדער פרעגען אונז פאַר וואָס מיר וויינען, דערציילען מיר זיי, אז
דאָס איז איבער אייך, אז איר פּייניגט אונז, אז איר מוטשעט אונז,

אז איר באַרט זיך אין אונזער בלוט און אז מיר קענען שוין מער פון אייערע קאפריזען ניט אויסהאלטען... אונזערע קינדער הערען דאָס, שיקען זיי אַ קללה אויף אייער קאָפּ!... איר הערט? אַ קללה!... און איר זאָלט אויך וויסען, אז דאָ צווישען אונז, געפינען זיך אַקטיאָרען און אַקטריסעס, וועלכע ווינשען זיך דעם טויט איבער אייך!... ווען זיי גייען אין טעאַטער מאַכען פּראָבע, אָדער שפּילען מיט אייך, בעטען זיי גאָט, אז אַן אַטאָמאָביל זאָל זיי איבערפּאַרען, אז זיי זאָלען אויפ'ן גלייכען וועג דער'הרג'עט ווערען, אַבי ניט צו ליידען אזוי פיל פון אייך...

ווען קעסלער האָט דאָס דערהערט, איז ער געבליבען שטיין ווי אַ צומישטער:

— סאָניא... סאָניאַטשקע... בין איך טאַקע אזאַ שלעכטער מענש? זאָג מיר דעם אמת, איך בעט דיך, בין איך טאַקע אזאַ שלעכטער מענש?... קינדער פאַרשילטען מיך?... קינדער?... און מענשען ווינשען זיך דעם טויט איבער מיר?... מענשען?... איבער מיר?... סאָניאַ... סאָניאַטשקע... זאָג מיר!...

— יאָ, יאָ! — האָט די מאַדאַם נאַדאַלסקי נאָך מיט מער זי-כערקייט געשריען. — איר זייט אַ שלעכטער מענש!... אַ רשע!...

אַ שטראָם מיט טרערען האָט זיך אַ גאָס געטאָן פון קעסלער'ס אויגען און פאַרשטעלענדיג זיך דאָס פנים מיט ביידע הענט, איז ער מיט'ן קאָפּ אומגעפאלען אויפ'ן שטול, וואָס איז לעבען אים געשטאַ-נען, און ער האָט זיך צעכליפעט ווי אַ קינד.

— סאָניאַ, סאָניאַטשקאַ... פאַרניב מיר!...

די מאַדאַם נאַדאַלסקי האָט גע'חלש'ט.

און ווען מען האָט זי אָפּגעמינטערט, איז קעסלער שוין פון איר ניט אָפּגעטראָטען. ווי אַ קינד, וואָס אנערקענט די אייגענע שולד, האָט ער זיך צו איר געלאַסטשעט, געטאָן אַלץ אין דער וועלט, אז זי זאָל זיך פילען גוט. און נאָך דער פאַרשטעלונג האָט ער זי אַליין

אָפגעפירט אַהיים, געטראָגען פאַר איר דאָס רענצעל און אַלץ געבעטען
אַז זי זאָל אים פאַרגעבען.

ער האָט פון זיין פאָטער גע'ירשנ'ט די בייזקייט, און פון זיין
מוטער — די גוטמוטיגקייט. און אָט די צוויי געפילען האָבען זיך
שטענדיג געראַנגעלט אין אים.

עס איז געווען דער איבערפלוס פון טעמפעראַמענט, וואָס האָט
אים געבראַכט דערצו, אַז ער זאָל אָפט מאַל אַרויסווייזען צופיל כעס,
צופיל בייזקייט; און דערפאַר איז ביי אייניגע געשאַפען געוואָרען
אַ מיינונג, אַז דוד קעסלער איז ניט געווען קיין לערער, אַז ער האָט
ביי זיין לעבען ניט געהאַט קיין תלמידים און אַז ער האָט נאָך זיין
טויט ניט איבערגעלאָזען קיין נאָכפאָלגערשאַפט, קיין שו.5*.)

דאָס איז אָבער ניט ריכטיג.

דעם לערער, דעם רבי'ן, מאַלט מען זיך אַלע מאַל אויס אין דעם
געשטאַלט פון איינעם, וועלכער האָט אַ וועלט מיט געדולד, און אַ
גאַנצען אוצר מיט ווערטער צו דערקלערען און פאַרטייטשען יעדער זאַך
אַזוי דייטלאַך, אַז מען זאָל עס לייכט קענען תּוּפּס זיין.

אַזאַ לערער, איז קאָנסטאַנטין סטאַניסלאַווסקי. ער איז דער
מתמיד, דער עקשן, דער געדולדיגער, וועמען עס ווערט קיינמאָל ניט
נמאָס ווידער אַמאָל און אָבער אַמאָל צו דערמאָנען דעם שווישפילער
פון זיין טעאַטער, אַז „מײן סיסטעם באַשטייט אין דעם, אַז דער
אַקטיאָר זאָל זיין ראָל ניט נאָר שפּילען, נאָר איבערלעבען.“

אויך דוד קעסלער האָט פון אָט דער טעאָריע געהאַלטען; זיין
מיינונג איז אויך געווען, אַז אַן אַקטיאָר, דאַרף ניט נאָר שפּילן
די ראָל, נאָר זי אַיב ער ל ע ב ע ן; און דאָס האָט ער טאַקע גע-
פאָדערט פון זיינע אַקטיאָרען; ער האָט עס אָב ער נײַט
געקענט געבען צו פאַרשטיין; ער האָט דאָס ניט

(* אַזאַ מיינונג האָט אויסגעדריקט דער שווישפילער אברהם מייטעלבוים.
זעה זיין בוך „טעאַטראַליאַ“ (פאַרלאַג יאַטשקאָווסקי'ס ביבליאָטעק, וואַרשע-
נו יארק, 1929) אין דעם קאַפיטעל „יעקב אַדלער און דוד קעסלער“.

געקענט דערקלערען. און ניט נאָר דערפאַר, וואָס עס האָבען אים אויס-
געפעלט די נויטיגע ווערטער, די נויטיגע אינטעליגענץ, נאָר דער עיקר
דערפאַר, וואָס ס'האָט אים אויסגעפעלט די נויטיגע געדולד.

אָבער ניט קוקענדיג דערויף האָט קעסלער דאָך געהאַט תלמידים
און נאָכפּאָלגער, אפשר ווייניגער תלמידים ווי יעקב פ. אַרלער האָט
געהאַט, דערפאַר אָבער — בעסערע.

נאָכשפּילען אַרלער'ן, דעם קינסטלער, וועלכער האָט געהאַט אַן
אויסגערעכענטען פּלאַן און אַן אויסגערעכענטע סיסטעם ביים שפּילען,
און אויך ביים איינשטודירען מיט אַנדערע — דערצו איז דער עיקר
געווען פּאַר מ.ע. אָבער נאָכשפּילען קעסלער'ן — צו דעם איז געווען
נויטיג אינהאַלט...

דאָס דערקלערט אפשר דעם פּאַקט, וואָס דוקא די אַקטיארען, וועל-
כע האָבען קינסטלעריש דערפּילט די נויטיגקייט צו אַרבייטען פּאַר
א בעסערער אידישער בינע, דוקא די, וועלכע האָבען געהאַט מער אַמ-
ביציע, זיינען געווען קעסלער'ס תלמידים.

דער אידישער קונסט טעאַטער, דאָס וויכטיגסטע קאַפיטעל אין דער
געשיכטע פון דער אידישער בינע אין אמעריקע, איז געשאפּען געוואָרען
פון איינעם, וועלכער האָט זיך אַלע מאָל באַטראַכט, און באַטראַכט זיך
נאָך איצטער, אַלס קעסלער'ס אַ תלמיד — פון מאָרים שוואַרץ.

אויך דער פאַרשטאַרבנער סעמועל שנייער, קעסלער'ס אַ גוטער
תלמיד, האָט זיך אין די לעצטע יאָרען פון זיין לעבען אַרומגעטראָגען
מיט אַ געדאַנק צו גרינדען אַ טעאַטער, וואו מען זאָל אויפּפירען בע-
סערע, ליטעראַרישע פּיעסען; און ווען ער וואָלט אזוי יונג ניט גע-
שטאַרבען, וואָלט ער זיכער עפּעס געווען אויפגעטאָן אויף דעם גע-
ביט, ווייל ווי די מערסטע גוטע תלמידים, וועלכע האָבען געקוקט אויף
קעסלער'ן ווי אויף זייער רבי'ן און אים גענומען אַלס אַ ביישפּיל פאַר
זיך, איז שנייער געווען זייער אַמביציעז און זייער ענערגיש.

אויך אַנדערע אידישע שווישפּילער האָבען זיך באַטראַכט אַלס די

תלמידים און נאָכפאָלגער פון דוד קעסלער, כאָטש עס האָט אין דעם פּרט ניט געקענט זיין קיין רייד, וועגען אַ טעאָרעטיש באַגרינדעטער שולע, אין דעם זין ווי מען פאַרשטייט עס געוויינלאַך.

„א גרויסער רבי געווען,“ — שרייבט וועגען אים מאָרים שוואַרץ, „אַבער אַ שטומער רבי“... „א שלעכטער רבי, אַ ביווער רבי, — אַ רבי, וואָס האָט ניט געקאָנט פאַרטייטשען, אַבער אַ רבי, פון וועמען מען האָט געקענט אַ סך לערנען. איך, ווייניגסטענס, דאַנק דעם שיק-זאַל, וואָס איך האָב מיין אָנהויב געמאַכט אונטער זיין אויפזיכט. זיצענדיג אין אַ ווינקעל ביי פּראָבע, האָב איך פון זיינע קולות, פון זיין וואַרפען זיך, פון זיין רייסען זיך די האָר פון קאַפּ, אומזיסט, אָן אַן אורזאך, זייער פיל געלערענט. און כמעט אַלע, וועלכע האָבען ביי אים געשפּילט, אפילו אין די צייטען פון „בלימעלע“ און „יעקב און עשיו“ און נאָכדעם אין דעם גאָרדין־רעפּערטואַר, זיינען אויסגעוואַקסען, ווער מער, ווער ווייניגער, שוישפּילער מיט אַ בעסערען געשמאַק פאַר שיינעם שפּיל. זיין חוזה מאַכען האָט אָפט דעם אַקטיאָר געפירט אויף דעם ריכטיגען וועג.“*

אזא באַשטעטיגונג פון איינעם, וועלכער האָט געגרינדעט דאָס אידישע קונסט טעאַטער, און אַריינגעלייגט אזוי פיל מי אין דער אַרבייט פאַר אַ בעסערער אידישער בינע, און פאַר אַ בעסערער באַציאונג צו אידיש־טעאַטער, איז גענוג צו אונטערשטרייכען דעם אַרויסגעבראַכטען געדאַנק, אַז דוד קעסלער איז אויף אונזער בינע יאָ געווען אַ רבי, אַז ער האָט יאָ געהאַט תלמידים און נאָכפאָלגער און אַז ער האָט נאָך זיך יאָ איבערגעלאָזען, דאָס וואָס מען קאָן אָנרופען אַ שולע.

דוד קעסלער איז געווען איינער פון די ערשטע בויער פון דעם אידישען טעאַטער. און אויב עס איז געווען אַ גליק פאַר דער אידישער בינע, וועלכע האָט זיך דאָן גענויטיגט אין פעסטע, שטאַרקע זיילען,

(* „אונזער טעאַטער“, זשורנאַל געווידמעט דער אידישער טעאַטער קונסט, פאַרלאַג „אידיש קונסט טעאַטער“, העפּט אַקטאָבער און נאָוועמבער (2-8), ניו יאָרק, 1921.

איז דאָס אָבער ניט געווען אזאָ גליק פאַר אים, פאַר קעסלער'ן אַליין. ווייל אַלס שווישפילער מיט אייגענאַרטיגע קינסטלערישע כוחות, וואָס נאָר ער אַליין האָט פאַרמאָגט, האָט ער זיך גיכער געפאַסט פאַר אַ פעסט אַוועקגעשטעלטען טעאַטער מיט טראַדיציעס און ניט פאַר אַזאַ, וואָס מען דאַרף ערשט בויען און מען דאַרף אַליין זיין איינער פון די בויער.

אַ בויער דאַרף האָבען סיסטעמאַטישקייט און טעאָריעס. קעסלער האָט דאָס ניט געהאַט.

אַ בויער דאַרף זיך קענען באַפרייען פון שטימונגען און קאַפריזען, וועלכע קענען שטערען דעם בנין. קעסלער האָט דאָס ניט געקענט.

כאַראַקטעריזירענדיג קעסלער'ן, שרייבט לעאָן קאַברין:

„איך בין ניט אויסען אים צו אידעאָליזירען, אָבער ווי נייכטער איך זאָל אים ניט באַטראַכטען, — פאַרגלייך איך אים צו דעם דורכ־שניטלאַכען מענשען, צי צו די איבעריגע קאָלעגען זיינע, — קאָן איך זיך ניט אָפּוואונדערען פון דער דאָזיגער טשיקאָווער פּערזענלאַכ־קייט, פון דעם דאָזיגען רויען שטיק נאַטור, דורך וועלכען אַ מין וויל־דער זשעניע האָט זיך אַנטפלעקט אויף אַ סטיכישען אופן...“

און ווייטער:

„אַזוי ווי די נאַטור וואָלט אַ קלייניקען טייל פון איר פול אָנ־געטרונקען מיט איר ליכט און שאַטען, מיט די פאַרשידענסטע פאַרבען אירע און קלאַנגען, און אַלערליי אַנדערע אייגענשאַפטען פון איר, סאָי גוטע און סאָי שלעכטע, אין דעם אַריינגעגעבען מיט דער פולער און גרויסער מאָס, און געזאָגט צו דעם: — דורך דיר זאָל איך זיך אַנט־פלעקען מיט מיין פיל־פּנימ'דיגקייט, מיט מיין פיל־פאַרבויגקייט און פיל־קלאַנגענדיגקייט. און די אייגענשאַפט מיינע, סאָי די גוטע און סאָי די שלעכטע, זאָלסטו אין בולט'ע, שאַרפע שטריכען אויסדריקען, נאַקעט און אומפאַרדעקט, אַזוי ווי איך האָב זיי אין דיר אַריינגעגעבען...“

„און ער האָט עס דערנאָך פון זיך געוואָרפען אוממיטעלבאַר, סטיכיש,

ווי א שטיק ערד, וואס איז אָנגעטרונקען מיט זון־שטראַלען, זון וואַרימ־
קייט און לעבען אויף דער בינע.*)

און ווען דער שיקזאַל נעמט אַ קינסטלער, וואָס איז אין טעמפע־
ראַמענט „אַ רויע שטיק נאַטור“ און וואַרפט אויף אים אַרויף די אויפ־
גאַבע פון אַ בויער, איז דאָס פאַר אים, אין אַ געוויסען גראַד אַ טראַ־
געדיע.

וואָלט קעסלער געקומען אין אַ צייט, ווען דאָס טעאַטער האָט שוין
טראַדיציעס, אַ רייכען רעפערטואַר, אַ פאַרשטענדיגען, אינטעליגענטען
צושויער, גוטע לערער, וועלכע באַזיצען קולטור און וויסען, אַ קלאָר
אָנגעצייכענטע ליניע, וואס פירט אין אַ באַשטימטער ריכטונג, וואָלט
זיך זיין גרויסער טאַלאַנט גאָר אַנדערש אַנטוויקעלט, גאָר אַנדערש
צואוואַקסען. און אַנשטאָט דעם, וואָס מען דערציילט איצט טויעזנט
און איין טשיקאָווע געשיכטעס וועגען דעם, ווי אזוי קעסלער האָט
אַרויסגעוויזען צוברויזטען טעמפּעראַמענט, און אַריגינעלע המצאות,
נקמה־נעמענדיג אין אַ שלעכטער פּיעסע אויף דער בינע, וואָלט מען
איצט דערציילט וואונדער וועגען דעם, ווי אזוי ער האָט אַרויסגעוויזען
טעמפּעראַמענט און אַריגינעלע קינסטלערישע אויסטייטשונגען, שפּילענ־
דיג מיט באַגייסטערונג אין גוטע פּיעסען אויף דער בינע.

איז אָבער אויף קעסלער'ס גורל אויסגעפאלען צו זיין איינער פון
די ערשטע, און ער האָט געמוזט ליידען און האָבען עגמת נפש אי פון
שלעכטע פּיעסען, אי פון שלעכטע אַקטיאָרען, אי פון אַ שלעכט פּוב־
ליקום...

(* לעאָן קאַברין, „ערינערונגען פון אַ אידישען דראַמאַטורג“, באַנד 1,
זייט 202, ניו יארק, 1925.

2

די ערשטע בויער און זייער רעפערטואַר.

דער אידישער טעאטער האָט געהאט דאָס גליק, אַז די ערשטע בויער זיינע זאָלען זיין גרויסע פּערזענלאַכקייטען, און דער עיקר — טאַלאַנטפולע קינסטלער, וועלכע האָבען אפשר די ערשטע צייט אַליין ניט געוואוסט, ווי גרויס און ווי באַדייטענד זייער טאַלאַנט איז. „איידער דאָס אידישע טעאטער איז אַלט געוואָרען עטלאכע חדשים, — שרייבט ב. גאַרין, — האָבען מיר שוין אויף דער אידי-שער בינע געהאט אַזעלכע אַקטיאָרען ווי ישראל גראַדנער, זעליג מאַגולעסקאָ און איידער דאָס אידישע טעאטער איז אַלט געוואָרען אַ יאָר אין רוסלאַנד, האָבען מיר שוין געהאט יעקב אַדלער, דוד קעסלער, קעני סאַניעס (ליפּצין). עס איז אמת, גראַדנער און מאָ-גולעסקאָ זיינען געווען דעמאָלט נאָך גאָר רויע טאַלאַנטען, און סיי אַדלער, סיי קעסלער און סיי סאַניעס האָבען נאָך ניט דערגרייכט אַפילו צו דער מדרגה פון וואָס מען רופט אויפ'ן טעאטער־לשון פּור-ציעס. אַדלער איז געווען אַ קטן שבקטנים אין אַן אומבאַדייטענ-דער פּראָווינציעלער קאָמפּאניע, און קעסלער איז געווען ניט מער ווי אַ סטאַטיסט, נאָר זיי זיינען שוין פון דער בינע מער ניט אָפּגע-שטאַנען, און עס האָט ניט געדויערט זייער לאַנג ביז זיי האָבען זיך גענומען רוקען צום אויבען־אָן אויף דער בינע מיט זיכערע טריט און זיינען דאָרטען פאַרבליבען.*

צו זיין איינער פון די ערשטע ביי דער אויפבויוונג פון א

(* ב. גאַרין, „די געשיכטע פון אידישען טעאטער“, צווייטע פאַרגרע-סערטע אויפלאגע (1928), ערשטער באַנד, ז. 214. פאַרלאַג מ. מייזעל, ניו יארק.

וויכטיגער פּאָלקס־אינסטיטוציע, וואָס גייט איבער פון דור צו דור — דאָס איז אי אַ מעלה, אי אַ חסרון. אַ מעלה — דערפאַר וואָס מען האָט די געלעגנהייט לייכטער באַמערקט צו ווערען און לייכ־טער זיך צוצושלאָגען צו אַ מדרגה. און אַ חסרון — דערפאַר וואָס מען מוז אַליין אי טראָגען די שטרוי, אי קנעמען די ליים, אי מאַכען די ציגעל...

און נאָך אַ זאך דאַרף מען דאָ נעמען אין אַכט: די באַציאונג צו אידיש טעאַטער אין יענער צייט, און דעם עולם, וואָס איז דעמאָלט גענאַנגען אין אידישען טעאַטער. דערציילט וועגען דעם אברהם גאָלדפאַדען, אַז די רייכע אידישע פאַמיליעס האָבען די ערשטע צייט אין רומעניען געווייכט פונ'ם אי־דישען טעאַטער, ווייל די „בעל־הבית־ישע קינדער האָט ניט געפּאַסט אַריינצוקומען אין דעם ווינקעל, וואו עס פלעגען זיך צוזאַמענקומען אינגלאַך, מיידלאַך, וויבלאַך פון דער נידעריגער שיכטע דעם פּאָלקס.*)

„דאָס אידישע פעבעל אין דער מאָלדוי אין יענער צייט, איז געשטאַנען אויף אַ פיל נידעריגער שטופע פון בילדונג און גייסטיגע ענטוויקלונג קעגען דעם אידישען פעבעל פון רוסלאַנד און גאַלי־ציע. מייסטענס איז דאָס באַשטאַנען פון רויע אויסגעוואַקסענע בעלי־מלאכות, וואָס מען האָט זיי יונגער־הייד איבערגעשטעלט איבער די רוסישע גרעניץ קיין רומעניע.

„אין דער צייט וואָס ניקאָלאַי דער אַטער האָט אַרויסגעגעבען דעם שטרענגען אוקאַז, אַז די אידישע קינדער, אָנגעפאַנגען פון 6 יאָר, זאָל מען נעמען פאַר רעקרוטען, האָבען די אומגליקלאַכע עלטערען קיין אַנדער אויסוועג ניט געפונען אין דער בהלה נאָר אַריבערצו־שטעלען זייערע קינדער איבער דער נאָענטער גרעניץ קיין רומעניע. „פון די אַריבערגעשטעלטע קינדער, וואָס האָבען קיין מלאכה געקאַנט, זיינען פילע צו גרונט גענאַנגען — בעסער איז געווען דאָס

(* אברהם גאָלדפאַדען אויטאָביאָגראַפיע.

מזל פון די בעלי-מלאכות. קומענדיג נאך רומעניען האָבען די קיני דער פיל ווייניג באַלד געקאָנט באַקומען א באַשעפטיגונג ביי אַ בעלי-מלאכה, און זיי האָבען זיך די ערשטע צייט שוין פאַרדינט אַ שטיי קעל ברויט. זעלבסטפאַרשטענדלאַך, ווען די רעדע איז געווען וועגען דער נויטווענדיגער עקזיסטענץ, איז קיין צייט געבליבען פאַר בילדונג און דערציאונג... קיין „ישיבות“ איז ניט געווען און שולען אויך ניט... דער מאָלדאָוואַן אַליין איז נאָך געווען רוי און אומגעבילד-דעט... אזוי איז אויסגעוואַקסען אַ דור פון בראַווע, טיכטיגע, אָבער רויע, אומגעבילדעטע בעלי מלאכות און זייער גאַנצע גייסט-נאַרונג איז געווען אַ „לידעל“ אין דעם זשאַרגאַן, וואָס זיי האָבען נאָך גע-דענקט פון רוסלאַנד. (**)

אויף ווי ווייט עס האָט דערגרייכט די דערצויגענקייט און די אינטעליגענץ פון דעם אידישען עולם אין יענער צייט, קען מען זיך פאַרשטעלען פון דעם, וואָס אין יאָסי האָט מען גאָלדפאַדענען אַליין געוואַלט שלאָגען ווען ער איז דאָרטען אויפגעטראַטען אין אַ גאָר טען, דעקלאַמירענדיג זיינע לידער, נאָך איידער ער האָט געגרינדעט דאָס אידישע טעאַטער.

אין זיינע מעמוואַרען וועגען אידישען טעאַטער אין די ערשטע יאָרען, דערציילט יצחק ליברעסקאָ, אַז גאָלדפאַדען אַליין איז געווען שולדיג אין דעם, וואָס ער איז אין יענעם אָווענט אזוי שרעקליך דורכגעפאַלען. „ער האָט ניט געהאַט קיין קול צו זינגען פאַר אַ פּובליקום“ — זאָגט ליברעסקאָ, — און ער האָט זיך געשטעלט זינגען זיינע אייגענע לידער, וועלכע גראַדנער פלעגט פריער פאַר'ן זעלבען עולם זינגען מיט חן און א גוטען טעם. (**)

אָבער דאָס באַרעכטיגט דאָך נאָך אַלץ ניט אַזאָ ווילדע האַנד-

(*) ציטירט פון נ. אויסלענדער'ס און א. פינקעל'ס בוך „א. גאָלדפאַדען“. מאַטעריאלען פאַר אַ ביאָגראַפיע. ארויסגעגעבען פון אינסטיטוט פאַר ווייס-רוסלענדישער קולטור, מינסק, 1926. ז. 35 און 36.

(**) זלמן זילבערצווייג, די זכרונות פון יצחק ליברעסקאָ, דער איניציאַט-שאַר פון גאָלדפאַדען'ס טעאַטער. פאַרלאַג ב. קלעצקין, 1928, ווילנע, ז. 308.

לונג ווי אָנפאלען אויף אַ דיכטער מיט אַ שטעקען. און ליברעסקאָ
אליין גיט דאָך צו, אַז ער און גראדנער האָבען דעמאָלט גאָלדפאַ-
דענען קוים אָפגעראַטעוועט, אים „אַרויפגעזעצט אויף אַ דראָזשקע
און אָפגעפירט אַהיים“.

אויך שפעטער איז דער דורכשניטלאַכער אידישער טעאַטער-עולם
אָוועק ניט זייער ווייט אין ענטוויקלונג און באַנעמונג; ביי יעדער
אידישער טעאַטער-פאַרשטעלונג האָט מען זיך געשטופט, געקראַכען
איבער די קעפּ, געשלעפט בענקלאַך אין די לאָזשעס, געמאַכט באַ-
מערסונגען הויך אויפ'ן קול, זיך איבערגעשריגען מיט באַקאַנטע,
געפאַטשט „בראַוואָ“ דעם אַקטיאָר, וואָס האָט געשפּילט אַ גוטען
מענשען און אויסגעפּיפט דעם, וואָס האָט געשפּילט אַ שלעכטען
מענשען, ניט אָנגעהויבען פאַרשטיין וואָס אויף דער בינע קומט פאַר
און ניט אָנגעהויבען וויסען, אַז אַ פּיעסע האָט אַ מחבר און אַז די
אַקטיאָרען ריידען דאָס, וואָס דער מחבר האָט פאַר זיי אָנגעשרי-
בען...

ביי זיי איז טעאַטער געווען — „שפּילען די קאָמעדיע“ און די
אַקטיאָרען, „די קאָמעדיאַנשטשיקעס“.

אַזוי איז געווען אין רומעניען, אַזוי איז געווען אין בעסאַראַביען,
אַזוי איז געווען אין רוסלאַנד. און פונקט ווי עס וואָלט אין דעם
פּרט געמוזט באַשטעטיגט ווערען דער כלל, אַז סרנאָ דארעא חד הוא,
אַז אומעטום איז איין וועלט, איז דאָס זעלבע — אַפּילו מיט יאָרען
שפעטער — אויך געווען אין אמעריקע.

שילדערענדיג דעם איינדרוק וואָס ער האָט געהאַט פון אַ אידי-
שער פאַרשטעלונג, וואָס ער האָט דאָס ערשטע מאָל אין זיין לעבען
געזען אין אמעריקע, אין דער שטאָט פּילאַדעלפּיע, דערציילט דער
דראַמאַטורג לעאָן קאַברין, אַז ווען ער האָט זיך געלאָזט אַרויפגיין
אויף דער גאַליאָרקע, האָט ער פאַר זיך דערזען אַ ווילדען עולם, וואָס
האָט זיך געיאָגט אויף די טרעפּ; צווישען דעם פאַרשמייעטען עולם
האָט מען געזען אידען מיט ווילדע, צושוּבערטע בערד, צושפּילעטע

קאלנערס און צוכראָסטעטע העמדער, מיט רעקלאַך איבער די אַסס לען, אונטער די פּאָוועס; די פּנים'ער זיינען ביי זיי געווען פאר-שוויצט און זיי זיינען געלאָפּען מיט אזא אימפעט, גלייך זיי וואָל-טען געווען גרייט דורס צו זיין איינער דעם אַנדערען. צווישען דעם עולם האָט מען אויך געזען אידענעס מיט היימישע פּאָטשיילעס, מייד-לאַך און בחורים, און זיי אַלע זיינען געלאָפּען און האָבען זיך גע-שטופּט און אַריבערגעיאָגט איינער דעם אַנדערען. און יעדער איינער פון זיי, סיי די מאַנסבילען און סיי די פרויען, האָבען געהאַט פּולע הענט און פּולע קעשענעס; אַלע האָבען מיט זיך עפעס געטראָגען — מאַראַנצען, עפּל, באַרען, פּלוימען, ווינטרויבען, שטיקער קאָווענע, פּאָפּירענע זעקעלאַך מיט „פינאַטס“, ניסלאַך, קערלאַך, אָדער גאָר אַ היבשע פעקעל פון דעם מאַלצייט, וואָס מען האָט ניט אוספּיעט אָפּצו-עסען אין דער היים. אַ קוויטשעריי, אַ טומעל, אַ ליאַרם, אַ געפּיל-דער, אַ זירלעריי, פּאַרטויבענדע קולות און די גרעבסטע ווערטער.*

אין אַ קאָרעספּאָנדענץ וואָס א. י. בוכבינדער האָט צוגעשיקט פון אדעס צום „אידישען פּאָלקסבלאַט“, אין פעטערבורג, געדרוקט אין נומער 21, אינ'ם יאָר 1885, ווערט געגעבען אַ כאַראַקטעריסטיק פון דעם עולם, וואָס האָט אין יענער צייט באַזוכט דאָס אידישע טעאַטער.

„די אידישע מאַסע אונזערע, — שרייבט בוכבינדער, — באַשטייט פון אַלערליי בעל-מלאכות, פון קליינע פּאַרשידענע סוחרים, פון קליינע מעקלער און פון שכירי'ום, וועלכע אַרבייטען אויף דעם האַפּען, ביי די קוילען, אויף די תּבואה-שיפּען און וויצען-סקלאַדען.

„די מייסטע מלאכות, מיט וועלכע אדעסער אידען פארנעמען זיך, זיינען געוויינטלאַך שוסטעריי און שניידעריי, און פון די איבע-ריגע פרנסות פארנעמען זיך די היגע געבאָרענע אידען מייסטענס דער-מיט וואָס זיי זיינען טאָג-געדונגענע און איזוואָזטישקעס. יאָ, די אדע-סער אידען ניבען זיך מער אָפּ מיט פיזישער ארבייט איידער מיט

(* לעאן קאַברין, „עראינערונגען פון אַ אידישען דראַמאַטורג“, באַנד 1, ז. 50.

לופטיגע געשעפטען. שווער און ביטער קומט זיי אָן דער פּאַרהאַָד-
רעוועטער רובעל, אָבער זייער גיך ווערט ער ביי זיי פאַרשוואונדען,
ווייל בטבע איז דער אדעסער איד ניט קאַרג.

אָט די אַלע בעלי-מלאכות, שוסטער, שניידער, טאַג-געדונגענע,
קליינע סוחרים און קליינע מעקלער האָבען זיך טאַקע געמעגט זיין
נאַנץ פיינע לייט און דערצו נאָך האָבען די מעלה פון אויסגעבען אַ
רובעל אַ סך לייכטער ווי זיי פאַרדינען אים. אָבער קיינער וועט דאָך
ניט לייקענען, אַז פון טעאַטער-דערציאונג און פון טעאַטער-מבינות
זיינען זיי געווען זייער ווייט; זיי האָבען ווייניג פאַרשטאַנען אין
דעם, וואָס ס'הייסט גוט שפּילען און שלעכט שפּילען. אין רוסי
לאַנד זיינען זיי אין אידישען טעאַטער געקומען זען אַ „פּרעדסטאַוו-
לעניע“, אין אמעריקע — אַ „שאָו“; פאַרשטאַנען האָבען זיי זייער
ווייניג, און עס איז ביי זיי געווען אַ גאַנץ געוויינליכע זאַך צו שילטען
מיט טויטע קללות דעם אַקטיאָר, וואָס האָט געשפּילט אַ שלעכטען
כאַראַקטער...

— אַ כאַליערע האָט אויף אים געמעגט קומען!

— אַ דונער זאָל אים טרעפען!

— פאַרבּרענט זאָל ער ווערען!

אַזעלכע קללות זיינען געפאַלען אויף דעם קאַפּ פּונ'ם אַקטיאָר,
וואָס האָט אויף דער בינע פאַרגעשטעלט אַ שלעכטען כאַראַקטער —
האָט ער אפילו געמעגט שפּילען ווי גוט און ווי קינסטלעריש.
און פאַר אַזאַ עולם האָט דער גרויסער, אימפּולסיווער קינסטלער
דוד קעסלער געשאפּען אין די ערשטע יאָרען ווען ער איז צו דער אידי-
שער בינע געקומען. און פאַר אַזאַ עולם האָט ער געשאפּען כּמעט
אין די אַלע פּערציג יאָר וואָס ער האָט אויף דער אידישער בינע גע-
שפּילט!

אמת, טאַקע, אַזאַ עולם האָט אין זיך אַמאָל אַ מעלה אויך. דער
אופן פון אויפנעמען דאָס געשאפּענע אינטואיטיוו איז אָפט מאָל זייער
סימפּאַטיש צוליב דעם וואָס ס'איז אויפריכטיג, אָבער אין דער מעלה

איז פאראן א גרויסער חסרון, ווייל די אויפריכטיגקייט איז ניט פון דעם מין אויף וואָס מען קען עפעס בויען, אויף וואָס מען קען זיך צופיל פארלאָזען.

דערציילט טאקע דער באקאנטער רוסישער רזעשיסאָר טאאיראָוו¹
אזא פאל:

ביי א פאָרשטעלונג פון שעקספיר'ס „אַטעלאָ“, איז איינער פון די צושויער געוואָרען אזוי אין כעס אויף דעם אַקטיאָר, וועלכער האָט גלענצענד געשפילט די ראָלע פון יאָגאָן דעם אינטריגאנט, אז ער האָט אַרויסגעכאַפט אַ רעוואָלווער און איהם דערשאָסען אויף טויט. באלד אָבער האָט ער זיך געכאַפט וואָס ער האָט דאָ געטאָן, האָט ער מיט דעם זעלבען רעוואָלווער זיך אַליין אויך דערשאָסען... די צוויי טויטע האָט מען דערנאָך אין איין קבר באַגראָבען און אויף זייער מצבה האָט מען אויסגעקריצט אזא אויפשריפט:

„דאָ ליגען צוויי — אַ טאַלאַנטפולער אַקטיאָר און אַ טאַלאַנט-פולער צושויער.“*

אזעלכע „טאַלאַנטפולע צושויער“ פון דעם מין האָט דאָס איי-דישע טעאָטער געהאַט אַ סך. און עס איז ממש מיט נסים וואָס די בעסערע אַקטיאָרען אונזערע זיינען ניט געפאלען קיין קרבנות פון זייערע הענט...

און אפשר איז ניט געקומען דערצו דערפאַר וואָס די בעסערע אַקטיאָרען אונזערע פון יענער צייט, די זיילען פון דער אידישער בינע, האָבען ניט געוואָלט שפילען קיין ראָלען פון שלעכטע כאַראַקטערס, ווייל זיי האָבען זיך ניט געוואָלט „איינרייסען מיט'ן פובליקום“, ווי זיי פלעגען זיך געוויינליך אויסדריקען. און די קאליקעס, די הילצער-נע אַקטיאָרען, וועלכע האָבען אויף דער בינע יאָ פאָרגעשטעלט אזעלכע

(* א. טאאיראָוו, „די שריפטען פון אַ רזעשיסער“ (רוסיש).

כאַראַקטערס, האָבען געשפּילט אזוי שוואַך און אזוי שלעכט, אז זיי האָבען אפילו ניט פאַרדינט מען זאָל זיי שיסען...
 צו די אלע צרות, וועלכע זיינען געווען אומפאַרמיידלאַך ביים אי-
 דישען טעאָטער אין די ערשטע יאָרען, איז צוגעקומען נאָך איינע
 נאָר אַ גרויסע צרה — די שרעקליכע אַרימקייט אין רעפּערטואַר. מען
 האָט פאַרשטאַפּט די לעכער מיט דעם וואָס גאָלדפּאַדען אַליין האָט
 אָנגערופּען „קאָלאָטוכעס“ און „דולענישען“. מען האָט געכאַפּט די
 ערגסטע פּיעסען פון אַנדערע שפּראַכען, מען האָט זיי איבערגעני-
 צעוועט און איבערגעשטיקעוועט, אויף שנעל צוגעקעלפּט צו זיי באַרד
 און פּאות, אין איילעניש אַרויפגעוואָרפּען אויף זיי קאַפּאַטעס און זשור
 פּיצעס, און — מוכה געווען דערמיט דאָס פּאַלק ישראל...

אַרימקייט אין רעפּערטואַר אין דער צייט ווען עס זיינען שוין
 פאַראַן באַדייטענדע אַרטיסטישע כּחות — דאָס איז אַ איראָניע פון
 שיקזאַל פון איין זייט, און אַ טראַגעדיע פאַר די אַרטיסטישע כּחות
 פון דער אַנדערער זייט. דאָס איז פּונקט דאָס זעלבע ווי נעמען אַ
 מענשען, וועלכער האָט אין זיך אַ מאַסע ענערגיע און א ים מיט מוט,
 א מענשען, וועלכער קען איבערקערען וועלטען און שאַפּען נייע אויף
 זייער אָרט, און — אים אַוועקשטעלען ביי אַזאַ אַרבייט ווי ציען פאַר-
 סטריגעס, אָדער אים געבען קנאַקען ניסלאַך...

אַזאַ זאָך מאַכט דעם סענסיטיווען בינעדיקנסטלער ביזו, און אַמאָל
 פאַרטעמפּט דאָס אים אזוי, אז עס איז אים שוין שפּעטער שווער זיך
 אַליין צו געפינען. און אזוי ווי דוד קעסלער האָט, אַראַנג זיין שטור-
 רעמדיגען טעמפּעראַמענט, די דאָזיגע דערשיינונג מער געפּילט
 ווי פאַרשטאַנען, האָט דאָס אים צייטענווייז געמאַכט אי ביזו,
 אי טעמפּ.

נאָך ביז היינטיגען טאָג האָט מען ביי אונז ניט געמאַכט קיין
 פאַרווך זיך פּאַנאַנדערצוקלייבען אין דער פּסיכאָלאָגישער זייט פון
 דער טראַגעדיע, וואָס דוד קעסלער האָט אַלס קינסטלער איבערגעלעבט
 ביים אידישען טעאָטער, ווען דער מאַנגעל אין בעסערע פּיעסען איז

געווען אזוי גרויס, אז מען האָט ניט געהאַט די מעגליכקייט צו שאַפּען דאָס וואָס מען האָט געקאָנט. און ווען די אומשטענדען פון אונזער גייסטיג לעבען וואָלטען געווען אַנדערע, און ווען די ערשטע גרויסע קינסטלער פון אונזער בינע וואָלטען געווען געהאַט מער אינטעליגענץ, מער וויסען און מער קולטור, און זיי וואָלטען, פונקט ווי ביי לייטען, געשריבען ערינערונגען, דערציילענדיג ניט נאָר די עקאָנאָמישע, נאָר אויך די גייסטיגע ליידען, וואָס זיי האָבען אַריבערגעטראָגען אויף דער בינע, וואָלטען מיר איצט וועגען קעסלער'ס איבערלעבונגען אלס שוישפילער און אויך וועגען די איבערלעבונגען פון די אַנדערע גרוי-סע קינסטלער אונזערע, זיכער געוואוסט אַ סך מער ווי מיר ווייסען. און ווען מען ווייסט מער וועגען אַ קינסטלער, פאַרשטייט מען אים מער.

אין אַ בריף, וואס דער גרויסער רוסישער שוישפילער מיכאַילאָ שטשעפּקין האָט אין יאָר 1842 צוגעשיקט צו גאַנאָל', האָט ער אויך אָנגערירט די פּראַגע וואָס אַ שוישפילער פילט ווען ער האָט ניט גע-נוג גוטע פיעסען צו שפילען, אָדער ווען ער איז פון די פאַרוואַלטער געצוואונגען צו שפילען אין שלעכטע, נאַרישע פיעסען. אין יענעם בריף צו גאַנאָל'ן שרייבט שטשעפּקין אזוי:

„די נשמה פאָדערט טעטיגקייט, ווייל דער רעפערטואַר האָט זיך אויף אַ האָר ניט געביטען און עס איז געבליבען אַלץ דאָס זעלבע פאַסקודסטווע און פאַסקודסטווע, און דערמיט דאַרף איך אויף דער עלטער איינשטילען מין דראַמאַטישען דורשט. איר ווייסט, דאָס איז אַזאַ אָפּקומעניש, וואָס מען קען נאָר מיט קיין ווערטער ניט איבער-געבען. אונז, דאָס הייסט די רוסישע אַרטיסטען, האָט מען געגעבען אַלץ, געלד, רעכט, פענסיעס, מען האָט אונז אָבער ניט געגעבען די פרייהייט צו שאַפּען אזוי ווי מיר ווילען, און איבער דעם איז אויס-געקומען אזוי, אַז אַנשטאַט קינסטלער זיינען מיר געוואָרען טאַגנע-דונגענע האָרעפאַשניקעס. ניין, נאָך ערגער: אַ האָרעפאַשניק איז פריי אויסצוקלייבען פאַר זיך וועלכע אַרבייט ער וויל, דער אַרטיסט

אָבער — ער מוז שפילען אלץ, וואָס די קלוגע פארוואלטער הייסען אים".

און מיט זעקס יאָר שפעטער — אין 1848 — האָט שטשעפּ-
קין אין אַ בריף צו זיין זון, ווידער אָנגערירט די זעלבע פראַגע און
ווידער אויסגעדריקט דעם זעלבען ווייטאָג נאָך שאַרפּער. ער האָט גע-
שריבען:

„מײן אַרבייט אַלס אַרטיסט איז מיר געווארען אזוי שווער, אז
איך קען זי מער ניט אַריבערטראָגען. זי איז מיר איינפאַך געווארען
נמאס, ווייל אנשטאָט אַ קינסטלער האָט מען פון מיר געמאַכט אַ שווער-
רען אַרבייטער; דער רעפערטואַר איז אן עקסלודיגער, ניטאָ אָן וואָס
זיך אָנצושפאַרען מיט דער נשמה און אָפרוען גייסטיג, און איבער
דעם איז דער זכרון ביי מיר געווארען פאַרטעמפּט, די פאַנטאַזיע אָפּ-
געקלאַט, עס פעלען קלאַנגען, עס לייגט זיך ניט די צונג. אָט די
אַלע זאַכען פירען מיך צו גרונט, פאַרניכטען מיך אינגאַנצען — און
דו זעסט ניט אין קיין זאַך קיין ביסעל פרייד, דו געפינסט ניט קיין
איינ ראַל, וואָס זאָל דיר זיין צום האַרצען, וואָס זאָל צורודרען מיין
אַלטייט. יא, איך וואָלט זיך נאָך געקענט אַ טרייסעל טאָן, אָבער
דערצו דאַרף איך האָבען אַ ראַל, אַ ראַל. אָן דעם ווער איך פאַר-
האַרטעוועט ביז עקסלודיגקייט און עס איז מיר אַזש ניט אָנגענעם פאַר
זיך אליין, ניט אָנגענעם אַרויסצוגיין אויף דער בינע פאַר'ן עולם;
און דער עולם, טייבעלע מיינס, איז גוט און וואויל צו מיר, זיי זעען
ניט, אַז אויף דער בינע שטייט פאַר זיי ניט מער דער באַגייסטערטער
קינסטלער, וועלכער האָט זיך אינגאַנצען געווידמעט דער קונסט, נאָר
אַ טאַגגעדונגענער שווערער אַרבייטער, וועלכער מאַטערט זיך אָן חשק
צו פאַרדינען די שכירות, וואָס מען צאָלט אים. ניין, זיי, די צו-
שויער, איז דאָס אלץ איינס! עס קומט אַרויס אויף דער בינע אַ
פאַרשוין, וואָס טראַגט דעם נאָמען שטשעפּקין, און זיי זיינען באַ-
גייסטערט. שווער אויפ'ן האַרצען, שרעקליך שווער! און דו ווייסט:
עס וואָלט מיר געווען אַ סך גרינגער, ווען מען וואָלט מיך דאַן אויס-

געפויפט... טפוי, ווי נאריש איך בין! איך רייד אלץ וועגען קונסט, ווען דאָ איז פון דעם מין אפילו קיין זכר ניטאָ. אלץ שאַרלאַטאַניזם און שאַרלאַטאַניזם! (**)

אזוי האָט אַ גרויסער רוסישער שוישפילער אויסגעדריקט זיין צער און צאָרען דאָרויף, וואָס דער רעפערטואַר איז אזאָ אַרימער, אַז „עס איז ניטאָ אָן וואָס זיך אָנצושפּאַרען מיט דער נשמה און אַפּרוען זיך גייסטיג“. די בעסערע קינסטלער פון אונזער אידישער בינע האָבען ניט איין מאָל אזאָ צער און צאָרען געפילט, און קעסלער איז געווען דער, וואָס האָט דאָס בחוש געפילט מער ווי די אַנדערע. ער האָט זיך אָבער ניט איבערגעשריבען וועגען דעם מיט די דראַמאַטורגען פון זיין צייט, ווי שמשעפּקין האָט דאָס געטאָן אין זיין קאַרעספּאָנדענץ מיט גאַנגאָל'ן. אויך אין ריידען האָבען קעסלער'ן אויסגעפעלט די נוי-טיגע ווערטער דעם צער און צאָרען אויסצודריקען אויף די „קלוגע פּאַרוואַלטער“, וועלכע האָבען אים אזוי אָפט געצוואונגען צו שפּילען אין ביליגע שונד־פּיעסען, און וועגען די פּאַרפּאַסער פון יענעם מין פּיעסען האָט ער ניט געקענט ריידען אָן שוים אויף די ליפּען, און ער האָט זיך, אויף זיין אייגענעם, פּשוט'ען שטייגער, אויסגעדריקט, אַז זיי „דענקען מיט'ן . . . מחילה, און שרייבען מיט דער קני“.

אזוי האָט זיך קעסלער באַצויגען צו יענעם מין „פּאַרפּאַסער“ נאָך אין די ערשטע יאָרען, ווען דאָס אידישע טעאַטער איז געגרינדעט געוואָרען, און אזוי האָט ער זיך אויך באַצויגען צו זיי שפּעטער, ווען עס זיינען שוין געווען בעסערע דראַמאַטורגען און מען האָט פון יענעם מין „פּאַרפּאַסער“ נאָך אלץ ניט געקענט פּטור ווערען.

(*) מ. ס. שמשעפּקין, „מעמוואַרען פון אַן אַקטיאָר אין די צייטען פון דער פּאַנשטיניע“ (רוסיש), מיט אַן הקדמה און אַנמערקונגען פון א. ב. דערמאַן, ז. 211-12, מאַסקווע, 1928.

3

קעסלער'ס יוגענט — אין קישינעוו.

ווען קעסלער האָט אָנגעהויבען זיין קאַריערע אַלס שווישפּילער, איז די אידישע בינע נאָך געווען אין די וויקעלאַך.

דאָס איז געווען אין יענער צייט, ווען די אַסימילירטע און אויך די משכיל'ישע אידישע אינטעליגענץ האָט אויף אידיש טעאַטער גע-קוקט קרום; די לומדים, די פרומע לייט און די וואַזשנע נגידים האָבען זיך צו דעם באַצויגען ווי צו אַ „שטות/ערוי“, און אויף די אַקטיאָרען האָבען זיי געקוקט ווי אויף „קאַמעדיאַנשטיקעס“. גע-נאַנגען אין אידישען טעאַטער איז דעמאָלט דאָס פּשוט'ע פּאַלס, און געדרייט אַרום די אַקטיאָרען האָבען זיך דעמאָלט די רייך-געוואַרענע גוטמוטיגע פּראָסטאַקעס, ביי וועמען אַ קערבעל איז אַ ממזר, — מענשען, וועלכע האָבען ליב זיך אוועקצוזעצן מיט אַ חברה אין אַ וויינישענע און אויסשרייען אויפ'ן קול, נאָכדעם ווי זיי האַלטען שוין גווייט נאָך אַרבע כּוּסוּת: „אלעס אויף מיין חשבון!“

יענע לייט, וועלכע זיינען בטבע גענויגט צו שפּיל און שפּילעוו-דיגקייט אין לעבען, האָבען זיך אין די ערשטע יאָרען צוגעקלעפט צום אידישען טעאַטער און אויך צו די קוליסען פּונ'ם טעאַטער פּונקט ווי בינען צו האַנגי; זיי האָבען געפּילט אַ באַזונדער מין ליבשאַפט צו די מענשען וואָס „פאַרשמעלען זיך“, און דער גרעסטער פאַרגעניגען זייערער איז געווען — נאָך אַ פאַרשמעלונג אוועקפירען יענע מענ-שען אין אַ רעסטאָראַן, אין אַ שענק און דאָרטען הוליען צוזאַמען מיט זיי „אויף וואָס די וועלט שטייט“.

די מאַראַל אין יענע קרייזען איז אויך ניט געווען קיין גאָר גע-

הויבענע; אַרונטערנעוואָרפֿען פֿון זיך אַלע עול'ן, האָט מען זיך פֿליי-
סיג אַ כאַפּ געטאָן פֿאַר די עול־הזה'דיגע פֿאַרגעניגענעם.
און דאָס איז געווען ניט קיין קליינע צוציאונגס־קראַפֿט.

„וואָס זאָל מען זיך לייקענען, — האָט דער שווישפּילער, יעקב
אַדלער געשריבען אין זיינע מעמואַרען, — איך בין קיין צדיק פֿריער
אויך ניט געווען, נאָר פֿריער איז דאָס געווען מעשה יונגע־רמאַן, דאָן
און וואָן, אָבער איצט האָט מיך געצויגען יעדע נאַכט צו פֿאַרבֿרענגען
ביו'ן פֿרימאָרגען אין לוסטיגע געזעלשאַפֿטען, וואו עס שפּאַצירען אַ
סך מאַמזעלען פֿאַר'ן שיין פֿון פֿילע ליכט... עס האָבען זיך פֿאַר-
ברידערט מיט אונז מענשען מיט אַ שלעכטען רענאָמע און די קליינע
פֿאַליצייר־בעאַמטע, ווי פֿריסטאַווס, נאַדזיראַטעלעס, צוזאַמען מיט דעם
בינאַכטיגען פֿאַטרו'ל קאָזאַקען. זיי האָבען אָנגעטאָן קאַפּאַטעס אין
אונזער נאַרדעראַב, און מיר אין אין זייערע שינעלען און מיר זיינען
כלומר'שק געווען די נאַטשאַלסטוואָ און אזוי האָבען מיר געהוילעט
נאַנצע נעכט.

„אין מיין נייער קאַריערע האָב איך נאָך קיין וואונדער ניט
דערוויזען, נאָר אין דער קורצער צייט האָב איך שוין בתּכלית השּׁלמות
אויסגעלערענט די תּורה צו קומען יעדען פֿרימאָרגען אהיים מיט ניט
זיכערע טריט, מיט אַ באַרוישטען מוח און צו שלאַפֿען אַ נאַנצען טאַג
ווי אן אומפֿאַרשעמטער פּוילענצער. אין מיין טיר האָבען אָנגעהויבען
צו קלאַפֿען אומגעבעטענע געסט; איך האָב אָנגעהויבען צו באַקר-
מען ליבעס־בריה... קורץ, מיין אויפֿפירונג איז געווען מעשה אַק-
טיאָר.“*

די דאָזיגע קורצע שילדערונג, וועלכע ניט אַ קלאַרען באַגריף ווע-
גען דעם וואָס ס'האָט אין יענער צייט געהייסען זיך אויפֿפירען „מעשה
אַקטיאָר“, דערקלערט די סיבה פֿאַר וואָס אזוי פיל יונגע מענשען האָ-
בען זיך געריסען צו דער בינע און פֿאַר וואָס יעדער וואַנדערענדיגע

* ציטירט פֿון ב. גאַרין'ס „געשיכטע פֿון אידישען טעאַטער“, באַנד 2,
ז. 218 און 210.

טרופע האָט אין יעדער שטאָט און שטעטעל צו יעדער צייט געקענט געפינען יונגע מענשען, וועלכע זיינען גרייט צו ווערען אַק-טיאָרען.

צווישען יענע יונגע מענשען האָט מען געקענט געפינען אַ סך אַזעלכע, ביי וועמען דאָס פרייע לעבען אַרום טעאָטער איז געווען וויכ-טיגער ווי דאָס טעאָטער גופא. אַ סך פון זיי זיינען טאַקע שפּעטער פאַרשוואַנדען און פּונקט אַזוי ווי מען האָט ניט געוואוסט פון וואַנען זיי זיינען געקומען, אַזוי האָט מען ניט געוואוסט וואוהין זיי זיינען אַוועק.

מיט קעסלער'ן אָבער איז דער פּאַל ניט געווען אַזוי. ביי אים איז טעאָטער געווען וויכטיגער ווי דאָס פרייע לעבען אַרום טעאָטער. דאָס האָט ער באַוווּזען אין די אַלע יאָרען, וואָס ער איז געווען אויף דער אידישער בינע. און עס איז אפשר ניט בלויז אַ צופאַל, וואָס נאָך דאן, ווען דוד קעסלער איז געווען אַ קליין אינגעל, האָט ער אָנגעהויבען זיין זעלבסטשטענדיק לעבען ניט נאָר מיט אַן אַרבייט, וואָס זאָל אים געבען די מעגלעכקייט צו פאַרדינען אַ שטיקעל ברויט, נאָר — מיט אַ ראָל, וואָס איז שפּעטער געשאַפען געוואָרען פון אברהם גאָלד-פאַרען פאַר דער אידישער בינע און וועלכע איז נאָך ביז היינטיגען טאָג געבליבען אין אונזער רעפּערטואַר — די ראָל פון „האַצמאַך“...

געבוירען געוואָרען איז דוד קעסלער אין קישינעוו, אינ'ם יאָר 1860. זיין פאָטער, ישראל יצחק דער שענקער, איז געווען זייער אַ פרומער און זייער אַ בייזער איד און דערצו נאָך אַ מוטפל מיט קינ-דער, איינס קלענער פּונ'ם אַנדערען. איז דער דלות אין שטוב געווען זייער גרויס און מען האָט זיך שטענדיג געדאַרפט דרייען דעם קאַפּ איבער אַ גראָשען. די מוטער — שרה די לאַנגע, האָט מען זי גע-רופּען, — איז געווען זייער אַ גוטמוטיגע און זייער אַ גוט-האַרציגע אידענע. זי האָט דוד'לען זייער ליב געהאַט, כאַטש ער האָט איר ניט איין מאָל גענוג פאַרדרייט די יאָרען מיט זיינע קאַפּריזען. זי האָט געוואָלט אַז ער זאָל אויסוואַקסען אַ למדן, אַ פרומער איד, ער

זאָל קענען ווערען אַ רב ערגעץ אין אַ קליין שטעטל. אָבער זי האָט זיך אַזאָ פאַרגעניגען ניט געקענט פאַרגינען, ווייל עס האָבען אויסגע- פעלט די נויטיגע מיטלען דערצו.

אין די קינדער יאָרען האָט דוד קעסלער געלערענט אין חדר. אָבער קיין סך האָט ער זיך ניט געקענט אויסלערנען, ווייל חוץ דעם וואָס ער האָט קיין חשב ניט געהאט צום לערנען און ניט געקענט תופס זיין די „תורה“ אַזוי שנעל, איז נאָך זיין רבי, וועמען אַלע האָר- בען גערופען „אהרן אומגליק“, געווען זייער אַ בייזער און זייער אַ

דוד קעסלער'ס מוטער

שטרענגער איד; ער האָט די אינגלאַך געשלאָגען און געקאָטעוועט פאַר יעדער נאַרישקייט, פאַר יעדער קלייניגקייט, און באַלד עפעס האָט ער געשמעלט אין קונע...

איינמאָל האָט ער קעסלער'ן אויך געוואָלט שטעלען אין קונע פאַר עפעס אַ פאַרברעכען, וואָס ער איז באַגאַנגען, אדער דערפאַר, וואָס ער האָט ניט געקענט די פרשה חומש פון דער וואָך, איז קעסלער געוואָרען אַזוי ווילד, אַז עס איז שוין אונמעגליך געווען אים איינ- צוהאַלטען; געבענדיג אַ הילכיגען קוויטש אַז די ווענט האָבען אוש

געצימערט, האָט ער זיך מיט אַלע פינגער פון דער האנט אַריינגעקלאָ-
מערט אינ'ם רבינ'ס באָרד, און צאָפּלענדיג זיך מיט אַלע כוחות, האָט
ער זיך אַרויסגעריסען פּונ'ם רבינ'ס הענט און איז אנטלאָפּען און מער
איז ער שוין אין חדר ניט געקומען.

דער דאָזיגער עפיזאָד, וואָס ווערט דערציילט אין די ערינערוני-
גען פון לעאָן בלאַנס, איז געווען דער סוף פון דוד קעסלער'ס לערנען
אין חדר. „אהרן אומגליק'ס" אופן פון „איינפלאַנצען תורה צווישען
אידישע קינדער" איז געווען גענוג, אַז דער טעמפּעראַמענטפולער אינ-
געל זאָל וואַרפען אַן אומ'חן אויף אַלע מלמדים, און ער האָט שוין
מער ניט געוואָלט לערנען ביי זיי.

עסען ביים טאַטען ברויט אומזיסט האָט ער ניט געוואָלט, אַ ניי-
גונג צו זיין אַ „זעלבסטשטענדיגער מענש" האָט ער שוין דאָן געהאַט,
האָט ער זיך אָנגעהויבען אַרומשלעפּען מיט אַ קעסטעל צעלניק איבער
די גאַסען פון קישינעוו, און אין דעם קעסטעל האָט מען געקענט גע-
פינען אַלץ, וואָס אַ מויל קען נאָר אויסריירען — קעמעלאַך, בער-
שטעלאַך, האָרנאָדלען, שפּילקעס, מעסערלאַך, שערעלאַך און נאָך פאַר-
שידענערליי זאַכען. פּונקט ווי „האַצמאַך" האָט ער צו זיינע קונים
געקענט זאָגען :

„קלייבט אייך פאַר מיידעלאַך, שפּילקעלאַך, נעדעלאַך

קלייבט אייך אויס וואָס אייך געפעלט !

זייפעלעאַך, שוועמעלאַך, בערשטעלאַך, קעמעלאַך,

מאַנדעל-אויל איינס אין דער וועלט !"

עס איז געווען אין יענער צייט, וואָס קעסלער איז געקרוינט גע-
ווארען מיט'ן נאָמען „דוד'ל קאַבזע". און אויף דעם גרונט קען גע-
מאַכט ווערען די השערה, אַז אַרומטראָגענדיג דאָס קעסטעל סחורה אי-
בער די גאַסען און געסלאַך פון קישינעוו, האָט קעסלער צוגעצויגען
קונים דערמיט וואָס ער האָט ניט נאָר אויסגעשריען די נעמען פון די
אַרטיקלען וואָס ער האָט געהאַט צו פאַרקויפּען, נאָר אויך אַ ו י ס ג ע -

זונגען. און עס קען זייער זיין, אז „קאָבזע“ איז גלאַט אַ פאַר-
גרייזונג פון דעם אוקראַינישען „קאָבזאַר“, וועלכער פלעגט אַרומגיין
פון דאָרף צו דאָרף און אויף אַ לירע אויסשפילען די מעלאָדיע פון די
לידער, וואָס ער האָט געזונגען.*

די פרנסה פון אַרומטראָגען אַ קעסטעלע צעלניק איבער די גאַסען
פון קישינעוו, איז אָבער קעסלע'ן, קענטיג, קיינמאָל ניט געווען צום
האַרצען.

שוין דאָן האָט ער געפילט, אז עפעס האָט אין אים „געבור-
טשעט“, ווי ער האָט זיך ניט איין מאָל אויסגעדריקט, ריידענדיג
וועגען דעם וואונש, וואָס ער האָט געהאַט נאָך אין די גאָר ערשטע
יאָרען צו ווערען אַן אַקטיאָר.

דער איינציגער פאַרגעניגען, וואָס ער האָט געפונען אין זיין באַ-
שעפטיגונג, איז געווען דאָס, וואס ער איז אַ פרייער מענש, וואָס ער
שפאַנט זיך אַרום איבער די גאַסען און זעט אלע מאָל עפעס אַנדערש,
וואָס מאַכט אַן איינדרוק אויף אים.

מיט זיין מערקווירדיגער פיזיאָקייט צו באַמערקען זאַכען און
אַנכאַפּען דעם תוך פון זיי, האָט ער שטענדיג אַרומגעשפאַנט איבער
די גאַסען פול מיט איינדרוקען, וועלכע האָבען אין אים „געבור-
טשעט“ און וועלכע האָבען אַלץ געזוכט אַ וועג זיך אויסצודריקען.
געפונען זייער אויסדרוק האָבען זיי אין דעם וואָס קעסלער האָט אין
דער היים נאָכגעמאַכט פאַרשידענע האַוואַיעס פון פאַרשידענע מענשען.
שיינע שטריכען פון גוטע מענשען האָט ער אַרויסגעבראַכט שוין און
איידעל, און שלעכטע שטריכען פון פאַרדאָרבענע מענשען האָט ער
מיט גאַל איבערגעקרימט און דערביי האָט ער געקענט מאַכען אַזאַ
באַמערקונג:

— אז גע'הרג'ט זאָלען זיי ווערען!

דאָס דאָזיגע ווערטעל איז מיט יאָרען שפעטער געוואָרען עפעס

* „קאָבזאַ“ איז אַזאַ אינטערומענט, און דעריבער רופט מען „קאָבזאַר“
דעם, וואָס שפילט אויף אַ „קאָבזע“.

ווי זיינס אן אייגענס; ער האָט אָן דעם ממש ניט געקענט אויס-
קומען, און אלע מאָל, ווען ס'איז אים ניט געפעלען געוואָרען אַ שוין-
שפּילער אויף דער בינע, האָט ער געמוזט געבען אַ קרייז מיט די ציין
און ביז ארויסברומען:

— אז גע'הרג'עט זאָלען זיי ווערען!

האָט זיך קעסלער אַרומגעטראָגען מיט'ן קעסטעל צעלניק, און
אין קישינעוו האָט מען אים שוין געקענט ווי אַ ביזען שילינגער.
די מאָלדאָוואַנישע בויאָנעס, וועלכע האָבען געהאַט אַ טבע זיך צו
טשעפען צו אַ אידען אין גאָס, האָבען פאַר אים מורא געהאַט.

צו דעם צונאָמען „דוד'ל קאַבזע" האָט מען אין יענער צייט
קעסלער'ן געקרוינט מיט נאָך אַ צונאָמען: „דוד'ל מישאָק". דעם
לעצטען צונאָמען האָט מען אים געגעבען דערפאַר וואָס ער פלעגט
גיין הערען די רעדעס פון די מיסיאָנערען, וועלכע האָבען געפרוואווט
כאַפען אידישע נשמות אין דער הויפט־שטאָט פון בעסאַראַביען. קעס-
לער אליין איז אָבער נאָך ניט אויסען געווען דערמיט, וואָס ער איז
געגאנגען הערען די דרשות פון די מיסיאָנערישע רעדנער; ער האָט
זיך גלאַט אינטערעסירט מיט מענשען, וועלכע טרעטען אַרויס פאַר
אָן עולם און ריידען. און פונקט אזוי ווי ער האָט זיך צוגעהערט מיט
אינטערעס צו אַ מיסיאָנער, וועלכער האָט גערעדט וועגען כריסטוס'ן,
אזוי האָט ער זיך אויך צוגעהערט מיט אינטערעס צו די מגידים און
בעל־דרשנ'ס אין די שולען.

פאַר אים איז ניט געווען וויכטיג ו ו אָ ס זיי ריידען, נאָך ווי
אַ ז ו י זיי ריידען. אין דעם עפענטלאַכען אַרויסטריט פאַר אָן
עולם מיט מענשען האָט ער געזען דעם ספעקטאַקעל, וואָס האָט אים
אזוי שטאַרק גערייצט.

אין די פרומע קרייזען האָט מען אָבער געקוקט קרום אויף אַ
בחור'ל, וואָס גייט הערען די דרשות פון מיסיאָנערען, און דערפאַר
האָט מען קעסלער'ן געגעבען דעם צונאָמען „דוד'ל מישאָק" —

אן אַנצוהערעניש דאַרויף, אז ער איז פון די חברה, וואָס קענען נאָך איבערקערען דעם זאָק...

ווען קעסלער איז אַלט געוואָרען זעכצען יאָר — דאָס זיבע-צעטע, האָט ער אויפגעגעבען דאָס אַרומשלעפען זיך איבער די נאַמען מיט אַ קעסטעל צעלניק און איז געוואָרען אַ „קומי“ (אַ משרת) אין אַ קראָם פון פרויען-קליידער.

ער איז אָבער ניט געווען צופרידען מיט דער פרנסה. ער האָט אַלץ געזוכט „עפעס אַנדערש“, וואָס זאָל אים אַרויפפירען אויף אַ וועג. די מעגלעכקייטען אָבער אין אזא שטאָט ווי קישינעוו אין יענער צייט זיינען געווען זייער באַגרעניצטע, אויך די אומשטענדען, אין וועל-כע דוד קעסלער האָט דאָן געלעבט, זיינען געווען ניט זייער קיין גע-ראַטענע. איז אזוי אוועק אַ יאָר נאָך אַ יאָר און קעסלער האָט אַלץ ניט געפונען דאָס „עפעס אַנדערש“, וואָס ער האָט געזוכט.

און דאָ איז גאָר פּלוצלונג אָנגעקומען די צייט פונ'ם פּריזיוו און ס'איז געווען אַ געפאַר, אז מען וועט קעסלער'ן נאָך צונעמען פאַר אַ סאָלאַט.

זיין מוטער האָט איינגעלגט די וועלט, ניט געוואָלט, אַז איר דוד'ל זאָל אַרײַנפאלען אין „גוי'עשע הענט“, האָט זי אים אָנגעהויבען בע-טען, אַז ער זאָל זיך מאַכען אַ חסרון. קיין חסרון האָט אָבער קעסלער זיך ניט געוואָלט מאַכען, און דאָן האָט ער זיך אָנגעהויבען „אַפציען“. פאַר אים איז דאָס געווען ניט קיין גרינגע זאַך. אַליין אַ גע-זונטער, אייזערנער יונג, דער אמת'ער טיפּ פון אַ פאַרפראַוועטען בעסאַראַביער אידען, האָט ער ניט ווייניג געהאַלטען פון דער אכילה און ליב געהאַט דאָס גוטע ביסעל וויין מיט דעם געשמאַקען שטיקעל „ברײַנדזי“. ער האָט אָבער דאָך קיין חשק ניט געהאַט צו ווערען אַ סאָלאַט אין דער אַרמיי פונקט דאָן, ווען עפעס „בורטשעט“ אין אים און ער ווייסט אַליין ניט וואָס. האָט ער געפאַלגט די מאַמע'ן, און דער סוף איז געווען, — מען האָט אים געגעבען אַ רויטען בילעט און ער האָט געדאַרפט שטיין צום פּריזיוו דריי מאָל.

יענע צייט איז פון קעסלער'ן אליין, אפנים, באטראכט געוואָרען אלס זייער א וויכטיגער מאָמענט אין זיין לעבען, און ער האָט דעם רוימען בילעט געהאלטען ביי זיך אלע יאָרען און אים אָפּגעהיט ווי זייער א וויכטיגען דאָקומענט.

איבער דעם מאַנגעל אין פינקטליכע ביאָגראַפישע מאַטעריאַלען איז שווער פעסטצושטעלען, ווען ס'האָט פאר קעסלער'ן אליין אָנגע-הויבען ווערען קלאָר, אז ער דאַרף ווערען א שוישפילער, און ווי אזוי ער איז צו דעם דאָזיגען באַשלוס געקומען.

וועגען דעם געפינען מיר אַן אַנדיטונג אין די ערינערונגען פון אב. קאהאַן. ער דערציילט:

„בשעת אין רוסלאַנד איז נאָך געווען ערלויבט צו שפילען אויף אידיש, איז ער (אבא שיינגאַלד) דאָרטען געווען דער וויכטינסטער „סטאַר“ אין ערנסטע דראַמאַטישע ראָלען. דוד קעסלער האָט אַמאָל (מיט יאָרען שפעטער) מיר דערציילט, ווי שוין און איינדרוקספול דיזער שיינגאַלד איז געווען, ווען ער, קעסלער, האָט אים געזען אין קישינעוו, ווי וואַזשנע ער פלעגט אויסזען — אין א פעלערינע מיט א הויכען קאָפּעלויש — און ווי דער רוסיש-אידישער טעאַטער-עולם האָט אים געליבט. קעסלער איז דאָן באַצויבערט געוואָרען פון שיינ-גאַלד'ס שפילען און פון זיין פעלערינע; און דאָס איז געווען די אורזאַכע פאַר וואָס ער, קעסלער, האָט זיך אַריינגענומען אין קאָפּ, אז ער מוז ווערען אַן אַקטיאָר.“*

עס קען זיין, אז קעסלער אליין האָט זיך ניט געקענט פאַנאַנ-דערקלייבען אין זיינע אייגענע טיפּערע געפילען, און עס איז דאָריבער ביי אים אויסגעקומען, אז ער האָט זיך אַריינגענומען אין קאָפּ אַריין צו ווערען אַן אַקטיאָר אין דעם מאָמענט ווען ער איז באַצויבערט געוואָרען פון אבא שיינגאַלד'ס שפילען און פון זיין פעלערינע. זיכער איז, אז דער באַשלוס צו ווערען אַן אַקטיאָר איז ביי אים ניט געקומען

(* אב. קאהאַן, „בלעטער פון מיינ לעבען“, ניו יארק, 1926, צווייטער באַנד, ז. 397.)

פלוצלונג, אז די שטרעבונג צו דער בינע האָט אים פריער אויך ניט געלאָזט רוען.

געהערט וועגען אידישען טעאטער האָט קעסלער געווים נאָך פריער. בעסאראביען, וועלכע איז דאָן געווען אַ טייל פון רוסלאַנד, איז ניט ווייט פון רומעניען, וואו אברהם גאָלדפאָדען האָט געגרינדעט דעם דאָס אידישע טעאטער, אינ'ם יאָר 1876-77. די פאָדריאטשי-קעס, די ערשטע באַגייסטערטע פאטריאָמען פון אידיש טעאטער, פלע-גען אין יאָר 1877 גאַנץ אָפט קומען פון רומעניען קיין קישינעוו און דאָרטען האָבען זיי דערציילט נסים ונפלאות וועגען גאָלדפאָדענ'ס טרופע און דער עיקר וועגען מאַגולעסקאָן, וועלכער האָט ביי זיי שטאַרק אויסגענומען מיט זיינע קופלעטען. אין די קישינעווער רעס-טאָראַנען און וויינישענקלאַך האָט מען דאָן א סך גערעדט וועגען דעם נייגערגינדעטען אידישען טעאטער און אויך וועגען די אַסטיאָרען; ביי אַ גלעזעל וויין האָט מען געזונגען די לירלאַך פון אידישען טעא-טער, און קעסלער, וועלכער איז אויך געווען אַן אַריינגייער אין די קישינעווער רעסטאָראַנען, האָט געהערט די אַלע געשיכטעס און די אַלע לירלאַך און זיי זיינען אים שטאַרק אַרײן אין זינען.

די ערשטע אידישע טעאטער-פאָרשטעלונג, וואס דוד קעסלער האָט געזען אין קישינעוו, איז געווען אברהם גאָלדפאָדענ'ס „שולמית“. די פאָרשטעלונג האָט אויף אים געמאַכט אַ שטאַרקען איינדרוק; באַזונ-דערס איז אים געפעלען געוואָרען דאָס שפילען פון אבא שיינגאָלד אין דער ראָל פון אבישלוס.

פון דאָן אָן האָט קעסלער שוין אָנגעהויבען איבערלייגן אין טעא-טער, און ניט נאָר אין טעאטער נאָר אויך הינטער די קוליסען, וואו ער האָט אַרויסגעקוקט אויף דער געלעגעהייט, אז מען זאָל זיך מיט אים שאַפען און ער זאָל האָבען די מעגלאַכקייט עפעס צו טאָן פאַר די מענשען, וועלכע באַווויזען אַזעלכע וואונדער אויף דער בינע.

די באַקאַנטשאַפט מיט דעם לעבען הינטער די קוליסען האָט קעסלער'ן ניט ענטווישט, ווי עס וואָלט אפשר געווען דער פאַל מיט

אן אנדערען, וועלכער באקומט מיט אמאָל אַ שוואַכקייט צו טעאָ-
טער. די אילוזיע, וואָס איז ביי אים געשאַפֿען געוואָרען אין דעם
מאָמענט, ווען ער האָט דאָס ערשטע מאָל דערזען אַ פּאַרשטעלונג,
איז ביי אים ניט צושטערט געוואָרען. און דאָס איז געווען דערפאַר,
וואָס הינטער די קוליסען האָט ער געזוכט דעם סוד פון דעם וואונ-
דער, וואָס ווערט געוווּיען אויף דער בינע.

ער האָט געוואָלט זען ו ו י א ז ו י דער וואונדער ווערט צו-
געגרייט, ו ו י א ז ו י ער ווערט געבוירען.

אפילו די וואַכעדיגע צוגרייטונגען פון דעם וואונדער זיינען ביי
אים אויך געווען אַ וואונדער. ער האָט אָנגעקוואַלען פון דעם, וואָס
מען קען נעמען קלעצער און זיי באַדעקען מיט רעדנעם אזוי קונציג.
אַז זיי זאָלען פון דער ווייטענס אויסזען ווי בערג; עס איז אים
געפעלען וואָס מען קען מאַכען אַ הימעל, אַ זון, אַ לבנה און אַלץ
אין דער וועלט. עס האָט אים אינטערעסירט דער פ ר אָ צ ע ס
פּוּנ'ם שאַפֿען; עס האָט אים גערייצט ניט נאָר דער טעאָטער, נאָר
אויך דאָס טעאָטראַלישע.

געהאַפט האָט קעסלער, אַז ער וועט אין אבא שיינגאַלד'ס טרופע
סריגען אַ געלעגענהייט אַרויסצוגיין אמאָל אויף דער בינע, כאָטש אַלס
אַ סטאַטיסט. ער איז געווען זיכער, אַז דאָס אַליין וועט אים אַוועק-
שטעלען העכער פון די אַלע אנדערע מענשען, מיט וועלכע ער טרעפט
זיך אין גאָס און אין דער היים; ער האָט געפילט, אַז דאָס וואָלט
אים געמאַכט גליקליך. אבער ער האָט ביי שיינגאַלד'ן אַזאַ געלעגענ-
הייט ניט געקראָגען, ווייל מען האָט זיך אויף אים כמעט ניט אומ-
געקוקט.

דאָס שפּילען פון אבא שיינגאַלד'ס טרופע אין קישינעוו איז פאַר
קעסלער'ס שטרעבען צו דער בינע געווען די ריזיג גרויסע שיה, וועל-
כע צושטורעמט די כוואַליעס, שניידענדיג דעם ים, וועלכער איז קיינ-
מאָל ניט אינגאַנצען רואיג. קעסלער האָט שוין מער ניט געקענט
אויפגעבען דעם טרוים צו ווערען אַן אַקטיאָר, און נאָכדעם ווי די

טרופע איז אוועקגעפאָרען, האָט ער צונויפגענומען א חברה אינגל-
לאך און מיידלאך און אָנגעהויבען שפּילען טעאַטער.

דעם אָנהויב גלייך געמאַכט, ניט נאָר אַלס שווישפּילער, נאָר
אויך אַלס רעזשיסער.

און דאָס איז געווען זייער כאַראַקטעריסטיש פאַר דער אידישער
בינע אין יענער צייט: נאָך אידער איינער האָט אַליין עפעס גע-
קענט, האָט ער שוין געלערענט אַנדערע...

געשפּילט האָט קעסלער דאָן מיט זיין „טרופע“ פון אינגלאַך
און מיידלאַך ערגעץ אין אַ שטאַל. ער האָט די שטאַל אַליין אויס-
געריינגט, אַליין אוועקגעשטעלט דאָרט לאַנגע בענק, אַליין צונויפ-
געקלאַפט אַ בינע, און „געשפּילט טעאַטער“.

דערציילט מען, אַז די בחורים און די מיידלאַך, וועלכע האָבען
אין יענער צייט אין שטאַל געשפּילט מיט קעסלער'ן, האָבען פון אים
געהאַט אויסצושטיין זייער אַ סך צרות, ווייל ער איז געווען זייער
אַ שטרענגער און עס איז געווען זייער שווער יוצא צו זיין פאַר
אים.

וואָס מען האָט ניט געטאָן, ווי אזוי מען האָט ניט געשפּילט, —
קעסלער'ן איז דאָס ניט געפעלען געווארען.

קעסלער'ס עלטערען זיינען ניט געווען צופרידען פון דעם, וואס
דער זון האָט זיך פּלוצלונג אַריינגענומען אַ „מאַנקאַליע“ אין קאַפּ
אַריין צו ווערען אַן אַקטיאָר. זיי האָבען ניט געוואָלט ליידען, וואָס
ער ניט זיך אָפּ מיט אַזעלכע נאַרישקייטען, און זיין פּאַטער, דער
שטרענגער איד, האָט אים ניט איינמאָל געסטראַשעט, אַז אויב ער וועט
זיך ניט אַרויסשלאָגען פּונ'ם קאַפּ דעם „קאַמעריאַנטשיק“, וועט ער
אים ברעכען די ביינער.

קעסלער האָט זיך אָבער דערפאַר ניט איבערגעשראָקען, און
ער האָט אַלץ געשפּילט טעאַטער אין שטאַל און אַלץ געטרוימט
וועגען אַ מעגליכקייט צו ווערען אַן „אַמת'ער אַקטיאָר“.

און ענדליך האָט זיך אזא געלעגענהייט געוויזען.
 דאָס איז געווען אין אָנפאנג פון יאר 1881. עטלאכע קישי-
 געווער יונגעלייט און מיידלאך האָבען זיך צונויפגענומען און באַ-
 שלאָסען צו שפּילען טעאַטער אויף אידיש. אין דער גרופע איז אויך
 געווען דוד קעסלער. באַלד איז אויך צוגעצויגען געווארען לייב
 נאָדאָלסקי, מיט וועמען קעסלער איז געווען באקאנט נאָך פון
 פריער.

אינטערעסאַנט איז, וואָס אין דער גרופע זיינען געווען צוויי
 יונגע אידישע סטודענטען, וועלכע האָבען זיך געריסען צו ווערען
 אידישע אַקטיאָרען. זיי זיינען אָבער שפעטער פון דער גרופע ארויס,
 ווייל זייערע עלטערען האָבען זיי אין דעם געשטערט. אין דער זעל-
 בער גרופע איז אויך געווען אַ פאַרהייראַט פאָר פאָלס און זיי האָבען
 זיך אויך שפעטער צוריקגעצויגען.

דער לייטענדער גייסט פון דער אַמאַטאָרען-גרופע איז געווען
 איינער א. מ. געלער, א אינטעליגענטער יונגערמאַן, וועלכער
 איז שפעטער געוואָרען אַ דאָקטאָר אין פאַרזי. געלער האָט געהאַט
 אַמביציעס צו ווערען אַ דראַמאַטורג, האָט ער אָנגעשריבען אַ פיעסע,
 „מעכטשע דער שדכן“, און אין דער פיעסע האָט דוד קעסלער געמאַכט
 זיין ערשטען אויפטריט אויף אַ „ליטישער“ בינע. ער האָט געשפּילט די
 ראָל פון דעם ליב-האַבער און לייב נאָדאָלסקי — די ראָל פון דעם שדכן,
 די הויפט ראָל.

געשפּילט האָט מען אין „מאַזערס זאַל“, וואו די קישינעווער
 אידען פלעגען פראָווען חתונות און גלאַט שמחות. צו דער ערשטער
 פאַרשטעלונג איז געקומען אַ שרייבער פון דער צייטונג „בעסאַראַבסקי
 וויעדאָמאָסטי“, און מיט עטלאַכע טעג שפעטער איז אין דער צייטונג
 געווען אָפּגעדרוקט אַן אַרטיקעל וועגען דער אידישער פאַרשטעלונג.

אַ דאַנק דעם האָט מען זיך אין אַנדערע שטעט אויך דערוואוסט
 וועגען דער אַמאַטאָרען-גרופע אין קישינעוו, און אין עטלאַכע וואָך-
 כען אַרום איז געקומען אַ יונגערמאַן, אַ לערער פון דער שטאָט דו-

באסארי, מיט א פאָרשלאַג, אז מען זאָל פאָרען קיין דובאַסארי שפילען דיזעלבע פיעסע, „מעכטשע דער שרכן“.

האָט קעסלער באַלד אויפגעגעבען די שטעלע אין דעם קליידער-געשעפט און איז אוועקגעפאָרען קיין דובאַסארי. דאָס זעלבע האָט אויך געטאָן לייב נאדאָלסקי, וועלכער איז אין יענער צייט אויך גע-ווען א „קומי“ אין א קליידער-געשעפט.

אין דובאַסארי איז געווען א קלוב פאר געזעלשאַפטלאכע אונ-טערהאלטונגען. דאָרטען, אינ'ם קלוב, האָט די אמאטאָרען-טרופע געשפילט א שטיקעל צייט דריי מאָל א וואָך. און דאָס אינטערע-סאנטע דערביי איז וואָס די גרעסטע „חסידים“ פון די אידישע פאָר-שטעלונגען זיינען געווען רוסישע אָפיצערען. זיי האָבען גאָר אָנ-געקוואַלען אי פון דעם שפילען אין אלגעמיין, אי פון די אַקטיאָרען באַזונדערס.

אָפגעשפילט אין דובאַסארי עטלאַכע וואָכען, האָט מען שוין דאר-טען לענגער ניט געקענט בלייבען און מען איז געקומען צוריק קיין קיישינעוו. און דאָן האָט זיך פאר קעסלער'ן אָנגעהויבען א טראַגע-דיע. אינ'ם קליידער-געשעפט האָט מען אים שוין מער ניט געוואָלט אַריינגעמען. אַהיים האָט אים דער פאָטער ניט אַריינגעלאָזען, ווייל וואָס דאַרף ער האָבען א זון א „קאָמדיאַנטשיק“? נאַנצע טעג פלעגט ער אַרומגיין א הונגעריגער, און שפעט ביינאַכט, ווען דער שטרענגער טאַטע איז שוין געשמאַק געשלאָפּען, איז דוד קעסלער שטי-לערהייט צוגעגאַנגען צום הויז און נאָך שטילער א קלאַפ געטאָן אין פענסטער. דאָרטען פלעגט די גוטע מאַמע וואַרטען אויף אים. אזוי שנעל ווי זי האָט דערהערט דעם קלאַפ אין פענסטער, האָט זי גע-עפענט די טיר פאר איר זון.

אזוי פלעגט דוד קעסלער איבערשלאָפּען די נאַכט אין דער היים, און ווי ס'האָט נאָר אָנגעהויבען זשאַרען אויף טאָג, ווי ס'האָט נאָר אָנגעהויבען ווערען בלוי אין די פענסטער, איז ער שטילערהייט אוועק, דער ביזע טאַטע זאָל אים ניט זען.

ווידער זוכען א שטעלע אין א קליידער-געשעפט האָט קעסלער
ניט געוואָלט. ער האָט ביי זיך פעסט אָפגעמאַכט, אז ער מוז ווערען
א פראָפּסיאָנעלער אַקטיאר און ניט „עפעס אַנדערש“.

פונקט אין יענער צייט איז קיין קישינעוו געקומען א פראָפּע-
סיאָנעלע אידישע טרופע, איז קעסלער אוועק צום דירעקטאָר און
געבעטען, אז ער זאָל אים געבען א געלעגנהייט אויפצוטרעטען אין א
ראָל. דער דירעקטאָר איז שוין אַרדאי געווען געוואוינט צו „לצים“,
וועלכע רייסען זיך צו דער בינע, האָט ער געדענקט, אז קעסלער מוז
אורדי אויך זיין אזא לץ און ס'האָט זיך אים פאַרגלוסט צו האָבען
אַביסעל שפּאַס מיט אים. האָט ער אים געהייסען ווייזען וואָס ער
קען, און ווען קעסלער האָט גענומען אָפּשפּילען די ראָל פונ'ם ליבהאַ-
בער פון דער פּיעסע „מעכטשע דער שדכן“, האָט איינער פון דער
טרופע אים דערלאָנגט א זעץ איבער'ן קאַפּ....

דאָס איז געווען גלאַט אזוי זיך, א מין חוּק איבער א „יאָלד“.
אַבער אויף קעסלער'ן האָט דאָס שטאַרק געווירקט און ער האָט אבי-
סעל פאַרלוירען דעם מוט. אָבער אויף מאָרגען איז ער ווידער גע-
קומען ווייזען וואָס ער קען, און ווען דער זעלבער חברה-מאַן פון
דער טרופע איז ווידער צוגעגאַנגען צו אים, האָט ער אים אָנגעכאַפט
פאַר'ן קאַרק און געזאָגט:

— הער זיך איין, יונגערמאַן, אויב דו וועסט זיך דערוועגען
אויפהייבען א האַנט אויף מיר, זעץ איך דיר אויס די ציין! ...
דער חברה-מאַן האָט זיך דערשראָקען, אָבער דער דירעקטאָר
האָט אויך מורא געקראָגען, און קעסלער איז אין דער טרופע ניט
אַריין.

אין יענער צייט האָט דער „איספּאַלניטעלני קאַמיטעט“ פון דער
רעוואָלוציאָנערער אָרגאַניזאַציע „נאַראָדנאַיאַ וואָליאַ“ דורכגעפירט דעם
אַטענאַט אויף אַלעקסאַנדער דעם צווייטען (1טען מערץ, 1881), און
מען האָט אויף א צייט פאַרבאַטען צו שפּילען טעאַטער אין רוס-
לאַנד.

קעסלער האָט דאָן שרעקלאַך געליטען, ווייל ער האָט זיך צו קיין זאך ניט געקענט נעמען. די פּראָפעסיאָנעלע אידישע טרופּעס, וועלכע זיינען אַרומגעפּאָרען איבער בעסאַראַביען און אוקראַינע האָבען ליט-ווידירט זייער טעטיגקייט. ערשט אין אָנפאַנג פון 1882 איז יודעל גאָלדפּאָדען, אַ ברודער פון אברהם גאָלדפּאָדען, געקומען קיין קיי-שינעוו צונויפשטעלען אַ טרופּע. און אזוי ווי ער האָט פון דער צייטונג „בעסאַראַבסקי וויעדאָמאָסטי“ שוין געהאַט געוואוסט וועגען דער ערשטער אַמאַטאָרען-פּאַרשטעלונג אין דער בעסאַראַבישער הויפט-שטאָט, האָט ער קעסלער'ן אַריינגענומען אין זיין טרופּע.

דער פּלאַן איז געווען אַרומצופּאָרען איבער פּאַרשידענע אידישע שטעט און שטעטלאַך און שפּילען אברהם גאָלדפּאָדען'ס פּיעסען. אין דער טרופּע זיינען — אויסער קעסלער'ן — געווען: לייב נאָ-דאָלסקי, סאַניע קאַץ (שפּעטער מאַדאַם נאָדאַלסקי), דזשעני ראַיס (קעסלער'ס ערשטע ווייב) און אַנדערע.

צוזאַמען מיט דער טרופּע איז ער אַוועקגעפּאָרען קיין טיראַס-פּאָל און דאָרטען האָט ער געמאַכט זיין ערשטען אויפּטריט אַלס פּראָ-פּעסיאָנעלער אַקטיאָר. ער איז אויפּגעטראָטען אין דער ראָל פון מאַקס, אין „די צוויי קוני לעמעלס“.

אין טיראַספּאָל האָט די טרופּע געשפּילט אַ פּיר-פּינף וואָכען און איז דערנאָך אַוועקגעפּאָרען קיין בענדער. אין בענדער האָט מען גע-שפּילט אַ צוויי חדשים און אַוועקגעפּאָרען צוריק קיין טיראַספּאָל, וואו מען האָט ווידער געשפּילט אַ קורצע צייט, און פון טיראַספּאָל איז מען אַוועקגעפּאָרען קיין אַנטשיקראַק, וואו די טרופּע האָט זיך אָפּגע-ריסען פון יודעל גאָלדפּאָדען און איז איבערגעגאַנגען אויף אייגענע קעסט.

אין יענער צייט האָט זיך דער עולם ניט באַנוגענט כלוויז מיט אַ פּיעסע. צו דער פּיעסע האָט מען נאָך געדאַרפט צוגעבען אַ „די-ווערטסימענט“, האָט מען געשפּילט „קאָלדוויאַ“, „שולמית“, „באַנקיר-טיראַן“, „די צוויי קוני-לעמעלס“, און נאָך דער פּיעסע האָט מען

דערלאנגט דעם „דיווערטיסמענט“, א מין וואָדעוויל אין איין אַקט. איין „דיווערטיסמענט“ האָט געהייסען „פיר פּאַר פּאַרצילייענע טע- לער“ און די אַנדערע האָבען — איין נאָט ווייסט פאר וואָס — גע- טראָגען רוסישע נעמען: „ספיטשקי“ און „קאטאר.“*

דאָס איז נאָך געווען אין יענער צייט, ווען אברהם גאַלדפאָרדען אליין, פלעגט נאָך אַ פּאַרשטעלונג אַרויסקומען אויף דער בינע, אָנגע- טאָן אין אַ פּראַק, מיט ווייסע הענטשקעס, און דעקלאַמירען די „צען חסידים“:

„דאָס זיינען די אידעלאַך, דאָס זיינען זיי דאָ וי“

און די צען אַקטיאָרען, פאַרגרימירט אַלס די צען חסידים, האָבען געענטפּערט מיט דעם באַקאַנטען ניגון:

„אחת, ווי איד ביו א איד וי“

„אזוי בלאַנזשען זיי שוין צוויי טויזענט יאָר.“

און ווידער מיט אַ געזאַנג:

„אחת, ווי איד ביו א איד וי“

דערנאָך איז דוד קעסלער אַריין אין אַן אַנדער טרופּע. אפשר אין סאַבסאַי'ס — ווי ס'ווערט אָנגעגעבען אין אייניגע קוואַלען — און אַרומפּאַרענדיג איבער פאַרשירענע שטעט און שטעטלאַך, שפּילענדיג באַרדיטענדע ליבהאַבער ראַלען, האָט ער זיך געמאַכט אַ גרויסען נאָ- מען, און אַלע האָבען צוגעגעבען, אז ס'שטייט אים פּאַר אַ גרויסע צוקונפּט אויף דער אידישער בינע.**

(* „ספיטשקי“ איז גאַלדפּאָרדען'ס איינאַקטער „שוועבעלאַך“. די אי- בעריגע איינאַקטערס זיינען אויך גאַלדפּאָרדען'ס.

** איך געפינ דאָ פאַר גוטיג אויסצודריקען מײַן סײַטסטען דאַנק דעם שױשפּילער לײב נאַדאַלסקי און דער שױשפּילערין סאַניע נאַדאַלסקי, דער- פאַר וואָס זײ האָבען מיר צוגעשטעלט דעם גרעסטען מײל פון די מאַטעריאַ- לען, וועלכע האָבען א שױכות מיט דוד קעסלער'ס קינדער יאַרען, און אויך מיט די ערשטע יאַרען פון זײַן קאַריערע אויף דער אידישער בינע.

עס זיינען אויך געווען די דאמאלסדיגע אומשטענדען, וועלכע האָ-
 בען אַרויסגעהאַלפּען אין דעם, אז מען זאָל קעסלער'ס טאַלאַנט באַ-
 מערקען פון סאַמע אָנפאַנג אָן. די צאָל פון אמת באַדייטענדע טאַ-
 לאַנטען איז אויף דער אידישער בינע נאָך געווען זייער קליין; עס
 האָבען אויסגעפּעלט כוחות פאַר די מער באַדייטענדע ראָלען, און ווען
 מען האָט געפונען איינעם, וועלכער האָט ביים שפּילען געקענט אַ
 גלאַנץ טאָן מיט טאַלאַנט און האָט נאָך דערצו געהאַט אַ שטימ צום
 זינגען אויך, האָט מען אים געגעבען געלעגנהייטען זיך אַרויסצו-
 ווייזען.

די ערשטע צייט איז אין קעסלער'ס שפּילען געווען אַ סך פּאָזע,
 אַקטיאָרישער אָנשטעל, טעאַטראַליש איבערגעטריבענער פאַטאַם, ווי עס
 איז געווען דער שטייגער אין יענער צייט, ווען אַקטיאָרען האָבען גע-
 האַלטען פון דעם כלל, אז מען דאַרף ריידען אויף נאָטען און גיין אויף
 שטאַלצעס. אָבער שוין דאָן — ווי עס דערציילען די אַלטע שוישפּיר-
 לער, וועלכע געדענקען אים פון יענער צייט — האָט זיך שוין אין
 קעסלער'ס שפּילען געמערקט דער אָנהויב פון אַ נייגונג צו אַ מענש-
 לאַכען טאָן און צו נאַטירלאַכער האַלטונג.

איינזאַפענדיג אין זיך די טעאַטראַלע אַטמאָספּערע פון יענער צייט
 איז אים שפּעטער ניט געווען אַזוי גרינג זיך צו באַפרייען מיט אַמאָל
 פון דער פּאָזע, פון דעם אַקטיאָרישען אָנשטעל; דער גייסט פון די
 „מעשענע שטיוועל“, ווי ער האָט אָנגערופען די היסטאָרישע אָפּערעמען
 פון יענער צייט, — האָט זיך צו אים, — אפּשר געגען זיין אייגענעם
 ווילען — אַזוי צוגעקלעפט, אז ער האָט ניט געקענט פּטור ווערען
 דערפון מיט אַמאָל. דערצו נאָך דאָס ריידען דייטשמעריש, וואָס
 האָט געפּענטעט די צונג און אַרויפגעפירט אויף אן אומנאַטירלאַכען
 טאָן. ערשט שפּעטער, אין אָנהויב פון די ניינציגער יאָרען, ווען עס
 האָט זיך אָנגעהויבען די יעקב גאַרדין-עפּאָכע אינ'ם אידישען טעאַטער
 אין אמעריקע, האָט דוד קעסלער זיך אַליין געפונען, און דאָן האָט ער
 אויפגעלעבט.

„עס איז א פארגעניגען!“ — פלעגט ער זאגען. — „מען רעדט ווי א מענש!“

און ער האָט אַלע מאָל געשטרעבט צו ריידען אויף דער בינע ווי אַ מענש. אפילו נאָך אין די גאָר ערשטע יאָרען, ווען ס'איז געווען אָנגענומען, אז אויף דער בינע דאַרף מען ריידען אויף נאָטען און ניין אויף שטאַלצעס.

* * *

דעם אידישען טעאָטער אין רוסלאַנד האָט זיך אין אָנפאַנג פון די אכטציגער יאָרען גע'הלומ'ט אַ גרויסע צוקונפט; זיינע בויער און שעפער זיינען געווען יונגע, ענערגישע און אַמביציעזע מענשען. זיי האָבען פאַר זיך געהאַט צענדליגער גרעסערע און קלענערע שטעט, וואו זיי האָבען זייער טעטיגקייט געקענט פאַרשפרייטען; אומעטום האָבען זיי צווישען די מאַסען געפונען אַ סך באַגייסטערטע אָנהענגער און אַ דאַנק דעם זיינען די אויסזיכטען אויף אנטוויקלונג געווען גרויס.

אפילו די רוסישע צייטונגען האָבען דעם אידישען טעאָטער גע-שענקט אַ סך אויפמערקזאמקייט און געשריבען וועגען דעם, ווי ווע-גען א וויכטיגער קולטורעלער ערשיינונג. און ווען אברהם גאָלדפאָדען איז מיט זיין טרופע געווען אין פעטערבורג, האָט דער טעאָטער-קריי-טיקער פון דער אַנטיסעמיטישער גרויסער צייטונג „נאָוואַיע וורעמיא“ געשריבען אין אַ מער אָדער ווייניגער סימפאטישען טאָן וועגען די פאַר-שטעלונגען.

„די אידישע טרופע פון הער גאָלדפאָדען, — שרייבט דער רעצענ-זענט — האָט געפונען פאַר זיך אַ מקום מנוחה אין דעם ניט-גרויסען זאל פון „דער געזעלשאַפט פאַר ביליגע דירות“. די דאָזיגע טרופע ניט אירע פאַרשטעלונגען יעדען טאָג און ציט אַ גאנץ היבשען און גאנץ אייגענאַרטיגען עולם. צוויי מאָל האָט זיך מיר איינגעגעבען צו זיין אויף די דאָזיגע ספעקטאַקלען. ביידע מאָל האָב איך געטרא-פען אַפערעטען-פאַרשטעלונגען און ביידע מאָל איז דער זאַל געווען געפאַסט.

„די קליינע סצענע, דער אומבאקאנטער זשארנאָן, דער שוואַכער אַרקעסטער — דאָס אַלץ מאַכט אין אָנפאַנג אַ נײַט־אנגענעמען איינ־דרוק, אָבער נאָכדעם געוואוינט איר זיך ביסלאַכווייז צו צו דער דאָ־זיגער סביבה און איר קומט צו דער איבערצייגונג, אז די פּאַרשטע־לונגען פון דער אידישער טרופע זיינען גאַנץ אַריגינעל, אז צווישען די אַקטיאָרען געפינען זיך גאַנץ טאַלאַנטפולע מענשען און אז אין אַל־געמיין האָבען די ספּעקטאַקלען אַ סך געמיינזאַמעם מיט די דייטשע פּאַרשטעלונגען, די זעלביגע דעקלאַמאַציע, וואָס קלינגט אָפט מאָל אומ־נאַטירלאַך און דערזעלביגער שיק ביים דורכפירען די קופּלעמען.“

אין דעמעלבען אַרטיקעל לויבט דער רעצענזענט פּישקינד'ן און צוקערמאַנ'ען, און ער ענדיגט דערמיט, אז „די אויסשטאַטונג איז גע־ווען אַ גאַנץ אַנשטענדיגע.“*

אויף ווי ווייט דער אינטערעס צו אידיש טעאטער האָט דערגרייכט אין יענער צייט אַפילו אין אזעלכע קרייזען, וואו מען האָט זיך גיכער געקענט ריכטען אויף פאראכטונג און בטול, אָדער גאָר אויף פּאָל־שטענדיגער איגנאָרירונג, קען מען זיך פּאַרשטעלען פון דעם וואָס א. מ. סוואוואַרין, דער רעדאַקטאָר פון דער „נאַוואַיע וורעמיא“, האָט געפונען פאר נייטיג צוצושיקען א פערזענלאכען בריוף צו דעם אידישען אַקטיאָר פּישקינד, דאַנקענדיג אים פאַר דעם פאַרגעניגען, וואָס ער האָט אים פארשאפט מיט זיין שפילען די ראָל פון דער „כשוף מאכערין“**.

(* „נאַוואַיע וורעמיא“, נומער 2111, יאָר 1882. ציטירט לויט אויס־לענדער־פינקעל'ס „א. גאַלדפאדען“, מינסק, 1926, ז. 68.

** דער בריוף, פון וועלכען מיר דרוקען דאָ אין בוך א פּאַטאַגראַפישע קאָפּיע, געפינט זיך נאָך ביז היינטיגען טאָג ביי דעם אַקטיאָר פּישקינד. דאָטירט איז דער בריוף דעם 24טען אויגוסט, 1881, און ער לייענט זיך אַזוי: „הער פּישקינד, אַלס רעדאַקטאָר פון דער „נאַוואַיע וורעמיע“ מוז איך אייך אויסדרוקען מיין דאַנק, איר מעגט זיך אַנרופען קינסטלער, און דערפאַר זעהענדיג אייך אין דער ראָל פון דער „כשוף־מאַכערין“, מוז איך אייך זאָגען, אז אין אונזערע טעאַטערס זיינען פאַראַן ווייניג אזעלכע קינסטלער. איך דאַנק אייך שווערד מאָל פאַר דער אויסמישונג פון אייער ראָל. (אונטערגעשריבען) רעדאַקטאָר־אַרויסגעבער פון „נאַוואַיע וורעמיא“. סוואוואַרין.

The following is
 a list of names of persons
 who have been
 appointed to the
 various committees
 of the Board of
 Directors of the
 City of New York
 for the year 1901.
 The names are
 arranged in
 alphabetical order.
 The names of the
 members of the
 Board of Directors
 are given in
 italics.

דער רוסישער טעאטער, וועלכער איז שוין דאן אלט געווען מער ווי צוויי הונדערט יאָר, איז אין יענער צייט ניט געווען אָרים אין אַרטיסטישע כוחות. אויף דער בינע האָבען געשיינט אַזעלכע נעמען ווי איוואַנאָוו-קאָזעלסקי, אַנדרעי בורלאַק און אַנדערע; צווישען די עלטערע טעאטראַלען האָט מען נאָך געקענט געפינען אַזעלכע, וואָס האָבען נאָך געדענקט דאָס געניאַלע שפּילען פון אַ שטשעפּקין, פון אַ מאַטשאַלאָוו, און אַנדערע גרויסע קינסטלער. די רוסישע טעאטער-רעצענזענטען זיינען אין דעם פרט פון שוישפּיל קונסט געווען — קען מען זאָגען — צובאַלעוועט; זיי האָבען אויף זייער אייגענער בינע גענוג גרויסע קינסטלער געזען. אָבער פונדעסטוועגען האָט דאָס זיי ניט געשטרעט צוצוגיין צו דער אידישער בינע מיט אַ פּאַסיגען קריטעריום און ניט אַרויסשטעלען דיזעלכע פּאָדערונגען, וואָס מען האָט געוויינט לאַך צו אַ טעאטער, וועלכער האָט שוין פּעסט איינגעפונדעוועטע טראַ-דיציעס אונטער זיך.

שרייבענדיג וועגען אַ פּאַרשטעלונג פון „שמענדיק“, וואָס גאָלד-פּאַדענ'ס טרופּע האָט געגעבען אין פּעטערבורג, זאָגט דער רעצענזענט פון דער רוסישער צייטונג „נאָוואַסטי“ אזוי:

„שטרענג גערעדט איז פאַר אונז אוממעגלאַך ניט צו באַגריפען דעם פּאַקט פון אַזעלכע פּאַרשטעלונגען. פון שטאַנדפּונקט פון קונסט האָבען די פּאַרשטעלונגען קיין באַדייטונג ניט. מיר האָבען געזען באַרימטע אַרטיסטען; וואָס-זשע קען געבען אַ וואַנדערעדע אַרימע טרופּע? אָבער דער דאָזיגער קריטעריום איז אין דעם פּאַל ניט ריכטיג. די אידען קענען ניט געבען קיין גוטען טעאטער מיט איין מאָל. דער ענין טעאטער איז פאַר זיי ניי און באַשאַפּענדיג אים האָט גאָלדפּאַדען געדאַרפט אָנהויבען פון סאַמע אַנפּאַנג.“*

דער זעלבער שרייבער ווייזט אויך אָן אויף דעם פּאַקט, אז באַ-שאַפּענדיג דאָס אידישע טעאטער, האָט גאָלדפּאַדען געדאַרפט „פּטר'ען ניט ווייניג מי און ענערגיע צו געפינען מוטיגע און דרייסטע מענשען,

(* אויסלענדער-פינקעל, ז. 66.

וועלכע האָבען קיין מורא ניט, אז מען וועט זיי אַרײַנלייגען אין חרם דערפאַר, וואָס זיי זיינען געוואָרען אַקטיאַרען”.

עס איז אמת, אַז די מערסטע רוסישע טעאַטער־קריטיקער פון יענער צײַט האָבען געקוקט אויפֿ'ן אידישען טעאַטער ניט אַזוי ווי אויף קונסט, נאָר ניכער ווי אויף א מיטעל, וואָס באַקעמפט דעם פאַ־נאַטיזם. אָבער ווי די זאך זאָל ניט זײַן — אַ באַציאונג האָבען זיי צו דעם געהאַט, אינטערעסירט מיט אים האָבען זיי זיך. און אַזוי ווי דער אינטערעס צו די פּאָרשטעלונגען איז צווישען די אידישע מאַסען אין יענער צײַט געווען זײער גרויס, איז נאָר קיין צווייפֿעל ניט, אז דעם אידישען טעאַטער איז דאָן פּאָרגעשטאַנען אַ גרויסע צוקונפט אין רוסלאַנד.

האָט אָבער די געשיכטע אַן אַנדער וועג אָנגעצײכענט.

די אַלגעמײנע לאַגע פון די אידען איז דאָן געווען זײער אַ טרויע־ריגע אין רוסלאַנד. די רעאַקציאָנערע און אַנטיסעמיטישע פּאָליטיק פון אַלעקסאַנדער דעם דריטען האָט אַוועקגעשטעלט די רוסישע אידען אין אַזאַ לאַגע, אז עס איז פאַר זיי איינפאַך שווער געוואָרען צו אַטעמען.

אַ כוואַליע פון פּאָגראַמען האָט זיך אַ גאָס געטאָן איבער צענדליג־גער שטעט און שטעטלאַך און עס איז פאַר קײנעם קיין סוד ניט גע־ווען, אַז די פּאָגראַמען ווערען אָרגאַניזירט פון דער רעגירונג, אָדער מיט איר צושטימונג. אין די קאַבינעטען פון די מיניסטאַרען זײנען אויסגעאַרבייט געווארען אַן אַ שיעור באַגרעניצונגען פאַר אידען, און די אַלע באַגרעניצונגען האָבען געטראָגען דעם כאַראַקטער פון „לעגאַלע פּאָגראַמען”, ווי דער היסטאָריקער ש. דובנאַוו רופט זיי אָן; מען האָט זיך מיט פֿלייס און התמדה גענומען טרײַבען אידען פון די דער־פער, מען האָט אַלץ ענגער און ענגער געמאַכט דעם תּחום, וואו אידען האָבען געהאַט אַ רעכט צו וואוינען; מען האָט פאַרמאַכט די טירען פון די בילדונגס־אינסטיטוציעס פאַר אידישע קינדער — מען האָט אַלץ געזוכט נייע וועגען און מיטלען ווי אַזוי צו מאַכען שווערער און אומ־

ערטרעגלאכער דאָס לעבען פון דער אידישער באַפעלקערונג, און דעם 14טען סעפטעמבער, 1883, איז אַרויסגעגעבען געוואָרען אַ באַפעל, אַז מען טאָר אין רוסלאַנד מער נישט שפּילען קיין טעאַטער אויף אידש.

אייניגע האַלטען פון דער מיינונג, אַז דער פאַרבאָט אויף אידיש טעאַטער איז געקומען אַלס דער רעזולטאַט פון אַ מסירה. דאָס קען אָבער נישט פּעסענעשטעלט ווערען. אויב אַפילו עס איז יאָ געווען אַ מסירה, איז דער פאַרבאָט גיכער געווען דער רעזולטאַט פון דער אַל-געמיינער אַנטיסעמיטישער פּאָליטיק, וואָס עס איז אָנגעפירט געווארען אין אלעקסאַנדער דעם דריטענ'ס רעגירונג.

נאָכ'ן פאַרבאָט זיינען זיך די מערסטע אידישע אַקטיאָרען צולאָך פּען פון רוסלאַנד, זוכענדיג אַ נייעם באָדען פאַר זייער טעטיגקייט. די נאָענטסטע סטאַנציע איז געווען רומעניען; אַ סך אידישע אַקטיאָרען האָבען נאָך געדענקט די שפּע, וואָס זיי האָבען דאָרט געהאַט פון די פּאָרדריאָרטשיקעס אין דער צייט פון דער רוסיש-טערקישער מלחמה, אין יאָר 1877. זיינען זיי אַהין אַוועק זיך ראַטעווען.

אין יענער צייט האָט זיגמונד מאַגנולעסקא, צוזאַמען מיט מ. פינקעל צונויפגעשטעלט אַ אידישע טרופּע צו פאַרען קיין רומעניען שפּילען טעאַטער. און אַזוי ווי קעסלער האָט שוין דאַמאלס געהאַט אַ נאָמען פון אַ טאַלאַנטפולען שווישפּילער, האָבען זיי אים אַריינגענור מען אין דער טרופּע צו שפּילען די הויפט-ליבהאָבער ראָלען.

און קעסלער איז אַוועקגעפאַרען קיין רומעניען.

4

פון רומעניען קיין אמעריקע.

דאָס אריבערכאָפּען זיך קיין רומעניען אין איילעניש, פונקט דאָן ווען ער האָט געהאַלטען ביים סאַמע אָנפאַנג פון זיין קאַריערע, האָט קעסלער'ן, דעם קינסטלער, זיכער קיין טובה ניט געטאָן. די לאַגע איז געווען אזא, אַז עס איז אוממעגלאַך געווען צו שאַפּען עפעס אויף אַ געהעריגען שטייגער. מען האָט גאָר וועגען אזא זאך אַפילו טראַכטען ניט געקענט. מען האָט גלייך געמוזט כאַפּען שפּילען אַליץ וואס ס'קומט גאָר אונטער דער האַנט, אַנדערש וואָלט גאָר אויסגעקומען צו שטאַרבען פאַר הונגער, אָדער גיין בעטלען אַ שטיקעל ברויט איבער די הייזער.

דאָס גאַנצע אידישע טעאַטער איז דאָן געווען אין דער לאַגע פון יענעם זון, וועמען מען טרייבט אַרויס פון דער היים פונקט דאָן, ווען זיין כאַראַקטער האַלט אין אָננעמען אַ באַשטימטע פּאַרמע, פונקט דאָן, ווען ער פּילט, אַז עס ציט אים ערגעץ אין אומבאַשטימטע ווייט־קייטען; ער דערפּילט זיך מיט אַמאָל אָפּגעריסען פון אַליץ, אָן אַ באַדען אונטער די פּיס, אָן אַ לערער, אָן אַ וועגווייזער, לאָזט ער זיך לויפען הענדום־פענדום סתם אין דער וועלט אַרײן, פאַרקריכט אַלע מאָל אין אַן אַנדער זײט, ביז ער גייט אינגאַנצען אַרונטער פונ'ם גלייך־כען וועג...

דאָס זעלבע איז געווען מיט'ן אידישען טעאַטער נאָכדעם ווי עס איז אין רוסלאַנד אַרויסגעגעבען געוואָרען דער פאַרבאָט. ער האָט אָנגעהויבען בלאַגנדרזשען. ער האָט זיך געלאָזט לויפען — סתם אזוי אין דער וועלט אַרײן, אָן אַ טאַקס, אָן אַ זין, און ער איז פאַרקראַכען אין

אזעלכע ווינקלען, אז עס איז דערנאך שוין געווען שרעקלאך שווער אים פון דאָרטען אַרויסצופירען...
די דריי יאָר, וואָס דוד קעסלער איז געווען אין מאָגולעסקאָ'ס

דוד קעסלער שפּאַצירענדיג אין גאַס.

טרופע אין רומעניען, האָט ער זיך א סך אָנגעליטען. צוזאַמען מיט די אַנדערע אַקטיוואַרען האָט ער היבשלאַך געהונגערט, אָדער — ווי ער אַליין האָט זיך אויף זיין שטייגער אויסגעדריקט — „געשלאָנגען דאָס שפּיעכץ און פאַרוואַרפען די ציין אויף די באַנטעס“.

דאָס האָט אָבער אויף אים אזוי ניט געוויקט, ווי דאָס שטענדיגע אַרומשלעפען זיך פון איין שטאָט אין דער אַנדערער.

עס איז פאַר אים אונמעגליך געווען זיך צו פאַרטיפען אין אַ ראָל, צו קאָנצענטרירען זיינע שעפּערישע כוחות.

וואָרים אין דער צייט, ווען קעסלער, דער מענש, האָט געהאַט געדגוג כוחות אַריבערצוטראָגען הונגער און נויט, האָט קעסלער, דער קינסטלער, געהאַט גענוג פאַראַכטונג צו דעם, וואָס זעטיגט ניט דעם גייסט און רייסט שטיקער פון דער נשמה.

ער האָט די ערשטע צייט פיינט געהאַט אַ כאַפּלאַפּ שפּיל; געד האַט אין זיך אַלע אייגענשאַפטען צו אַרבעטען פלייסיק איבער אַ ראָל און זי דערגרונטעווען. די אומשטענדיגע זיינען אָבער געווען אזעלכע, אַז דאָס איז געווען אוממעגליך און דאָס איז אפשר געווען די אור-זאך, וואָס האָט שפּעטער אַנטוויקעלט אין קעסלער'ן די נייגונג צו פאַר-נאַכלעסיגען אַ ראָל און זי איבערכאַפּען ווי עס מאַכט זיך.

אָבער ניט קוקענדיג אויף די שלעכטע אומשטענדיגע, וועלכע האָר בען אין זיך געהאַט אַלע מעגליכקייטען אַרונטערצופירען פון וועג אַן אימפּולסיווען קינסטלער, האָט קעסלער דאָך געשאפּען אזוי, אַז מען האָט אים געמוזט באַמערקען מער ווי אַנדערע.

אָט ווי לעאָן בלאַנק שילדערט דעם איינדרוק, וואָס ער האָט געהאַט דערזענדיג דאָס ערשטע מאָל, אין רומעניען, קעסלער'ן אין דער ראָל פון „בר-כוכבא“:

„ווען איך האָב אים אין יענער ראָל דערזען, — דערצוילט בלאַנק, — האָבען מיר הענט און פיס אָנגעהויבען ציטערען און די בליקען פון מיינע אויגען האָבען זיך עפעס ווי צוגעקלעפט צו אים און איך האָב זיי בשום אופן ניט געקענט אָפּרייסען. נאָט מיינער! — האָב איך זיך געטראַכט, — ווי אזוי קען אַ מענש באַווייזען אַזעלכע וואונ-דער ?“ (*)

(*) „פאַרווערטס“, אָקט. 26, 1928.

אפילו דאן האָבען וועגען קעסלער'ס שפילען קיין צוויי מינונגען
 ניט געקענט זיין — אויב ער האָט נאָר געוואָלט שפילען גוט.
 וואָרים ווען ער האָט דאָס ניט געוואָלט, האָט ער געשפילט זייער
 שלעכט, און דאן האָט ער דאָס אליין געוואוסט מער ווי אנדערע.
 כדי ער זאָל שפילען גוט, מיט חשק, מיט קינסטלערישער ענער-
 גיע, האָט ער געדארפט האָבען אי אַ גוטע פיעסע, אי אַ גוט פובלי-
 קום. דער באַוואוסטזיין, אז אין טעאטער געפינט זיך איינער וואס
 פאַרשטייט, איינער וואָס פילט, איז געווען גענוג, אז ער זאָל אזא חשק
 האָבען. אָבער ווען עס זיינען אין טעאטער אזעלכע מענשען ניט גע-
 ווען, האָט ער זיך אויף דער בינע ערלויבט אזעלכע זאכען, וואס קיין
 אנדער אַרטיסט וואָלט זיך דאָס קיינמאָל ניט ערלויבט, און דאן האָט
 ער געקענט זאָגען:

— אַ פובליקוניניו... דערלאַנג זיי דאָס קונצעניו... אַ ניכפע
 זאָל זיי טרעפען!...

עס איז ניט נויטיג אויסצורעכענען די אַלע וואָגלענישען און פּלאַך-
 גענישען, וואָס דוד קעסלער האָט דורכגעמאכט אין די דריי יאר וואס
 ער איז געווען מיט מאָגולעסקאָ'ס טרופע אין רומעניען. ווען מען
 באַקענט זיך מיט די אַלע איינצעלהייטען, וואָס מען הערט פון די על-
 טערע אירישע שוישפילער, וועלכע געדענקען נאָך יענע צייטען, האָט
 מען דעם איינדרוק, אז דאָ האַנדעלט זיך נאָר ניט וועגען אַ טעאטער,
 וועלכער האָט געהאַט זיין ריכטונג און זיין שטייגער, נאָר וועגען אַ
 צירק, וואָס האָט זיך ווי אַ בייז וואונדער ארומגעשלעפט איבער די
 יאָרדען.

האָט מען דערהערט, אז אין דער און אין דער שטאָט איז אַ
 יריד און אז עס זיינען אַהין אָנגעפאַרן אַ סך אידען, וועלכע קויפען
 און פאַרקויפען פעלעכלאך, פאַטשערקעס, לאָפּטעס און אנדערע זאכען,
 איז מען אַוועקגעפאַרען אַהין פאַרקויפען אַ שטיקעל „בר־כּוּכּבּאָ“
 אויך...

האָט מען דערהערט, אז אין אַן אנדער שטאָט איז ווידער אַ

יאָרִיד, וואו אידען קויפען און פאַרקויפען געוואַנט, לאַסטיק, לייווענט און האַנטיכער און טישטוכער, האָט מען זיך מיט האַק און פאַק אי-בערגעקליבען אַהין פאַרקויפען אַ שטיקעל „שולמית“.

איידער מען איז ערגעץ אַרויסגעפאַרען, האָט מען פריער געשיקט אַ שליח. דער שליח האָט אין דער נייער שטאָט געפונען אַ אידען מיט געלט און פאַר'משכנ'ט ביי אים דעם גאַרדעראַב און די אַלע אַנ-דערע בעבעכעס פון דער טרופע. דערנאָך האָט ער דער טרופע גע-שיקט אויף הוצאות, און עס איז אויסגעקומען אַזוי, אַז נאָך איידער מען איז אַריינגעקומען אין דער נייער שטאָט, איז מען שוין געווען פאַרבאָדען אין חובות ביז איבער'ן קאַפּ. און פונקט דאן, ווען מען האָט געדאַרפט שפּילען — מערסטענטײלס אין אַן אָפּענעם גאַרטען, אויף אַ צרה'דיגער בינע, — איז געגאַנגען אַ רעגען און דער עולם איז ניט געקומען.

אונטער אַזעלכע אומשטענדען האָט, פאַרשטייט זיך, קיין רייד ניט געקענט זיין וועגען קינסטלערישען שאַפען, וועגען שוישפּילערישער פאַרטיפונג. אונטער אַזעלכע אומשטענדען האָט אַזאַ טעמפּעראַמענט-פולער קינסטלער ווי דוד קעסלער צייטענווייז געמוזט ווערען ווילד ווי אַ טיגער.

און ווער עס געדענקט דוד קעסלער'ס טאָן, וועלכער האָט אין זיך געהאַט אי בייזקייט, אי געוויין, ווען ער, דער קינסטלער, איז פון עפעס געווען ניט צופרידען, אויף דער בינע, אָדער אין לעבען, דער קען אין דעם געפינען דעם שפור פון יענער אומצופרידענקייט, וואָס האָט זיך אָנגעקליבען אויף זיין נשמה נאָך אין יענע יאָרען, אין רומעניען.

אַזאַ אומצופרידענקייט האָט אַזאַ מענשען ווי קעסלער געמוזט ברענגען צו אַזעלכע קללות ווי:

— אַז גע'הרג'עט זאָל עס ווערען!

— אַ פּיער זאָל עס טרעפען!

— אַ דונער זאָל עס דערשלאָגען!

— פארברענט זאל עם ווערען!

און דערביי — קריצען מיט די ציין און זיך בייסען די פינגער פון די הענט.

נאך א לאנגער רייע פון וואַגלענישען איבער די גרעסערע און קלענערע שטעט פון רומעניען, איז געשאפען געוואָרען אזא לאַנגע, אז די אָנפירער פון דער טרופע, אין וועלכער דוד קעסלער איז געווען, האָבען מיט אַמאָל דערפילט, אז אַלע כוחות זיינען שוין אויסגעשעפט און אז אַלע מעגלאַכקייטען זיינען שוין צוגעפירט געוואָרען צו אזא גרעניץ, אז ווייטער קען מען שוין ניט גיין.

גענאנגען איז דאָן דאָס אידישע טעאַטער מיט'ן זעלבען שטראָם ווי די אידישע אויסוואַנדערונג פון רוסלאַנד, און ס'איז דעריבער געווען ניט מער ווי נאַטירלאך, אז אין דער צייט פון אַ נויט, זאָל דער ערשטער געדאַנק זיין — אַמעריקע.

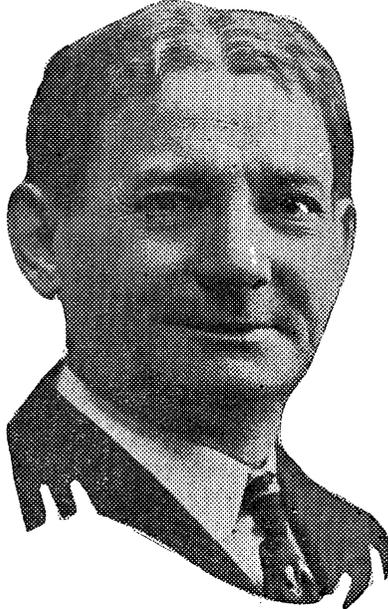
אָבער אַמעריקע איז אזוי ווייט. עם געפינט זיך אזש מעבר לים. ווי אזוי שלאָגט מען זיך צו אַהין מיט האַס און פאַס?

געוואוינט זיך אָפּצושטעלען אויף סטאַנציעס, קריגענדיג די טבע פון „ויסערויחנו“, האָבען די אָנפירער פון דער טרופע, אין וועלכער דוד קעסלער האָט געשפילט, אין אָנפאַנג געדענקט פריער צו פראווען דאָס מזל אין גאַליציען, פון דאָרט זיך פאַרשלעפען קיין לאַנדאָן, און פון לאַנדאָן — קיין אַמעריקע.

האָט זיך גראָד געמאַכט אזוי, אז איינער אַ איד מיט'ן נאָמען ישראל האָלצהענדלער, מאָגולעסקאָ'ס אַ פאַרברענטער חסיד, האָט אויסגעבאָרנט אַ היבשע סומע געלט דער טרופע, און דאָן איז מאָגולעסקאָ, צוזאַמען מיט פינקלען אוועקגעפאַרען קיין לאַנדאָן צו זען, וואָס מען קען דאָרטען טאָן אַריבערצופעקלען די טרופע קיין אַמעריקע, פון וואַנען מען האָט שוין געהערט זייער גוטע גרוסען וועגען אַ גינסטיגען באַדען פאַר אידיש טעאַטער.

אין לאַנדאָן האָט זיך מאָגולעסקאָ געטראָפען מיט דעם ניו יאר-קער טעאַטער-אונטערנעמער מאַנדעלסערן, וועלכער איז געשיקט

געוואָרען צו ברענגען אַדלער'ן. צוליב אַ סכסוך איבער געלט איז דער פּלאַן צו ברענגען אַדלער'ן מיט זיין טרופּע געוואָרען צו-נישט. און ווען מאַנדעלקערן האָט דערזען מאַגולעסקאָ'ן, וועמעס נאָמען ס'איז ביים אידישען עולם געווען איינגעהילט אין לעגענדעס, איז אים איינגעפאלען, אז ער וועט אויפּטאָן אַ גוטע זאך דערמיט, וואָס אנשטאָט

ז. מאַגולעסקאָ.

צו ברענגען קיין ניו יארק אַדלער'ן מיט זיין טרופּע, וועט ער ברענגען מאַגולעסקאָ'ן מיט זיין טרופּע.

ער אַליין האָט אָבער אויף זיך ניט געקענט שטעלען, ווייל ער איז בלוז געווען דער שליה פון צוויי רייכע אידען, דראַדאוויטש און ראָזענגאַרטען, און אזוי ווי אַ ריזע פון לאַנדאָן קיין ניו יארק האָט אין יענער צייט געקאָסט אַ שבּוש, האָט ער געכאַפט מאַגולעסקאָ'ן און פינקלען און איז אוועק מיט זיי קיין אַמעריקע, און דאָר-

טען איז אין פארלויה פון דריי טעג צייט געשלאסען געוואָרען א קאָנטראַקט, אז מאָגולעסקאָ זאָל ברענגען זיין טרופע קיין אמעריקע. אין מאָנאט יולי, 1886, איז מאָגולעסקאָ'ס טרופע אָנגעקומען קיין ניו יארק. און אין יענער טרופע איז דער הויפט „ליבהאָבער“ געווען דוד קעסלער.

פונקט אזוי ווי דאָס אָנקומען פון מאָגולעסקאָ'ס טרופע איז פאַר א סך מענשען געווען א פרייד, ספעציעל פאַר די, וועלכע האָבען נאָך געדענקט די צייטען ווען זיי האָבען געזען דעם גרויסען קאָמיקער אויף דער בינע אין רוסלאַנד און אין רומעניען, אזוי איז דאָס פאַר אַנ-דערע געווען אַן ענטווישונג, ווייל געריכט האָבען זיי זיך גאָר אויף אַדלער'ן וועלכער איז שוין דאָן געווען געקרוינט מיט'ן נאָמען „נשר הגדול“.

אין אַן אַנאָנס, וואָס איז דעם 21טען יולי, 1886, ערשינען אין אַ אידישער צייטונג, לייענען מיר אזוי:

„אַדלער קאָמט מיט דער ריכטיגער אידישע טרופע די אין נויארק נאָך נישט געשפילט האָט, מיט איבער הונדערט נייע שטיק, די מאַן אין נויארק נאָך ניט געזען האָט. וויר זינד איבערצייגט, דאָס דאָס היזיגע פובליקום ערוואַרטע מיט אומגעדולד אויף דעם באַרימטען אי-דישען שוישפילער אַדלער דער דעם גרויסען סוקסעס געמאַכט האָט אין די גרויסע שטעט אין יוראָפּ, יעצט קאָמט ער אַהער מיט זיינער וועלט באַרימטען טרופע פון יוראָפּ אום צו צייגען דען נויארקער יו-דישען פובליקום, דאָס עס ווירקלאַך עקסעסטרט איינע ריכטיגע יו-דישע טרופע.“*

פון דער דאָזיגער מודעה איז קלאָר, אז מען האָט זיך געריכט אויף אַדלער'ן, וועמעס נאָמען ס'איז שוין דאָן געווען אזוי באַרימט, אז טעאָטער אונטערנעמער האָבען זיך געקענט פאַרגינען אַזא זאָך ווי שיקען אַ ספעציעלען שליח, אים צו ברענגען מיט זיין טרופע פון לאַנד-דאָן קיין ניו יארק. וועגען אַדלער'ן האָט מען געוואוסט, אז ער איז

(* ציטירט לויט גאָרין'ס „געשיכטע פון אידישען טעאָטער“.

„דער דעם גרויסען סוקסעס געמאכט האט אין גרעסטע שטעט אין יוראָפּ“, און אז ער איז דער, וואָס וועט „צייגען דען נויארקער יודי-שען פובליקום, דאָס עם עקסעסטרט ווירקליך איינע ריכטיגע יודישע טרופע“.

וועגען קעסלער'ן ווידער האָט מען נאָך דאָן אין אמעריקע זייער ווייניג געהערט, אָדער אפשר נאָר ניט געהערט. ער איז געקומען אין דעם נייעם לאַנד ניט ווי א „שטערן“ מיט אַן אייגענער טרופע, נאָר ווי איינער פון מאָגולעסקא'ס טרופע.

עס האָט אָבער קיין סך ניט געדויערט און דוד קעסלער'ס שטערען האָט אין אמעריקע אָנגעהויבען שיינען אזוי העל, אז ער האָט ניט ווייניג פאַרשטעלט די אַנדערע, וועלכע האָבען געהאַט גרעסערע נעמען פאַר אים.

שוין ביי דער ערשטער פאַרשטעלונג אין ניו יארק (אין טערעס גאַרדען, 58טע גאַס און לעקסינגטאָן עוועניו), האָט מען אין קעסלער'ס שפּילען געזען, אז מען האָט דאָ צו טאָן מיט אַ קינסטלער, נואָס האָט צו זיך קיין גלייכען ניט אויף דער אידישער בינע. געשפּילט האָט מען דאָן אָפּענבאָך'ס אָפּערעטע „בלויבאָרד“, און אָט וואָס דער שוישפּילער לעאָן בלאַנס דערציילט וועגען דעם:

„דער אידישער עולם אין אמעריקע האָט קעסלער'ן דאָן נאָך ניט געהאַט געקענט; געקומען זען איז מען נאָר מאָגולעסקאָן, וועלכער האָט שוין דאָן אַ גרויסען נאָמען געהאַט. די הויפט ראָלע אין דער פּיעסע האָט געשפּילט קעסלער, און ער האָט די ראָלע געשפּילט אזוי גוט, אז דער גאַנצער עולם האָט אים גלייך אויפגעכאַפט און מען האָט שוין נאָר וועגען קיין אַנדערען ניט גערעדט, ווי נאָר וועגען אים, וועגען דוד קעסלער'ן“.

בלאַנס דערציילט אויך, אז אין יענעם אָווענט האָט קעסלער מיט זיין שפּילן געמאכט אזא פּוראָר, אז „מען קאָן דאָס נאָר מיט קיין ווערטער ניט איבערגעבען“.*

* „פאַרווערטס“, אָקט. 26, 1928.

און אָט ווי דער שוישפילער באַריס טאַמאַשעווסקי שילדערט דעם איינדרוק, וואָס ער האָט געהאַט ווען ער האָט דאָס ערשטע מאָל אין זיין לעבען געזען קעסלער'ן שפילען:

„איך בין אַרויסגעגאנגען פון דעם קליינעם, שמוציגען „רומעניען אָפּעראַ-הויז“ ווי א פאר'חלומ'טער“, — שרייבט באַריס טאַמאַשעווסקי, — „איך האָב קיינמאָל ניט געטרוימט אפילו צו טרעפּען אויף דער אידישער בינע, וועלכע איז נאָך דאָן געווען אין אירע קינדער יאָרען, אזא טאַלאַנט ווי דוד קעסלער. איך בין געבליבען אין ניו יארק נאָך עטלאַכע טעג און געזען קעסלער'ן אין נאָך עטלאַכע פאַרשידענע ראָלען, און יעדעס מאָל, ביי יעדער פאַרשטעלונג, בין איך מער איר בערראַשט געווארען.“

און ווייטער:

„איך בין אַוועק פון ניו יארק צוריק אין מיין פילאדעלפיע, צו מיין קאָמפּאָניע באַהעלפּער-יונגען (דאמאלסדיגע „אַרטיסטען“), און איך האָב זיי געזאָגט, אז מיר האָבען איצט אין ניו יארק א גרויסען, אָבער טאַקע אַ וואונדערבארען וועלטלאַכען אַרטיסט, וועלכער דאַרף זיך ניט שעמען אויף קיין בינע אין דער וועלט, און דאָס איז דוד קעסלער.“*

אויך דער שוישפילער יעקב אַדלער האָט פון קעסלער'ן געהאַלטען אַ וועלט. און ער האָט דערציילט, אז ווען ער איז אין יאָר 1887 געקומען קיין אמעריקע און ווידער דערזען קעסלער'ן אויף דער בינע, איז ער געוואָרען שטאַרק באַגייסטערט פאַר אים.

„ער איז אן אמת'ער אַרטיסט!“ — פלעגט אַדלער זאָגען וועגען

אים.

נאָר באַגייסטערט פאַר קעסלער'ס טאַלאַנט איז אַלע מאָל געווען די שוישפילערין בעסי טאַמאַשעווסקי.

אין אַ געשפרעך, וואָס זי האָט איינמאָל געהאַט מיט אַ צייר

(* „פאַרווערטס“, מאי, 1920. דער אַרטיקל פון טאַמאַשעווסקי'ן איז געשריבען געווארען עטליכע טעג נאָכדעם ווי קעסלער איז געשטארבען.

טונגס-מענשען, האָט זי זיך צורעדט וועגען קעסלער'ן, און דאָן האָט זי געזאָגט:

„אַלע זיינען מיר אַקטיאָרען, קעסלער איז אָבער אַ זשעני, ווען קעסלער פלעגט אַרויף אויף דער בינע, האָט ער ניט נאָר געשפּילט ווי אַ קינסטלער, נאָר אלעמען געמאַכט צו שפּילען ווי קינסטלער. ער פלעגט געבען דעם טאָן צום שפּילען. קעסלער איז געווען דער געבוירענער קאַפּעלמייסטער פון דער בינע-קונסט.“

אפילו דאָן, ווען ער האָט געשפּילט אין די נאַרישע, ביליגע שונדריפעסען, וועלכע זיינען — ווי ער פלעגט זיך אויסדריקען — גע-שריבען געווארען מיט דער קני — האָט מען אין אים געקענט זען דעם גרויסען קינסטלער. אבי ער האָט נאָר געהאַט אַ מענשליכע ראָל, האָט ער זי אויסגעטאַקט אַזוי, אז ס'איז אַרויסגעקומען אַ קונסט-ווערק פאַר זיך אליין.

ער האָט אין די ערשטע יאָרען אין אמעריקע געשפּילט גענוג שלעכטע שונדריפעסען, אָבער ער האָט אַלץ געטרוימט וועגען בע-סערע. און שפעטער, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבען דער בעסערער פּעריאָד, האָט קעסלער אויפגעלעבט. ער איז מיט אַמאָל נאָר אַן אַנ-דער מענש געווארען.

„ווען קעסלער פלעגט אָפּמאַכען מיט אַ טעאַטער, וואו ער וועט קענען שפּילען בעסערע פּיעסען, וועלכע ער האָט ליב, — דערציילט לואיס היימאַן, וועלכער האָט מיט'ן פאַרשטאַרבנעם קינסטלער גע-שפּילט אַ סך יאָרען, — פלעגט ער קומען צולויפּען אַ פּריילאכער און זיך צוקושען מיט מיר פאַר גרויס שמחה, וואָס ער וועט קענען שפּילען מענשלאַכע ראָלען. ער איז געווען אַ גרויסער רבי. אָפט מאָל אַ בייזער רבי, אָבער אויך אַ האַרציגער רבי.“

5

קעסלער ביי פראָבע.

דעם אימפולסיווען קינסטלער אין קעסלער'ן האָט מען ביי פראָב־
 בע אָפטמאָל געקענט זען ניט ווייניגער ווי ביים שפילען.
 ער האָט ניט ליב געהאט צו מאַכען פראָבע מיט זיינע אקטיא־
 רען. געטאָן וואס ער האָט נאָר געקענט זיך אַרויסצודרייען דערפון.
 דאָס איז אָבער ניט געווען פון פוילקייט, אויך ניט פון גרינגשעצונג,
 נאָר פשוט איבער דעם וואָס ער האָט ממש ניט געקענט אַריבערטראַ-
 גען ווי אזוי אַנדערע, שלעכטע אַקטיאָרען, מאַכען פראָבע אין זייערע
 ראָלען...

און די געדולד צו לערנען יענעם האָט ער ניט געהאט.
 געוואָלט, אַז פונקט ווי ער, זאָלען די אַנדערע אינטואיטיוו גלייך
 אָנכאַפען דעם ריכטיגען טאָן און שוין געבען די ריכטיגע אויס־
 טייטשונג.

און אַזוי ווי דאָס איז ניט געווען מעגלאַך, ווייל ניט אַלע ווערען
 דאָך געבאָרען מיט אַזאַ טאַלאַנט, האָט ער זיך געבייזערט, האָט ער
 זיך געוואָרפען, איז ער געווען אין כעס, זיך געריסען די האָר פונ'ם
 קאָפּ, געביסען די נעגל פון די פינגער, געקריצט מיט די ציין און
 געמאַכט געוואַלדען ביז'ן זיבעטען הימעל.

די אַקטיאָרען האָבען שוין געוואוסט, אַז צו אַ פראָבע מיט
 קעסלער'ן דאַרף מען זיך אונטערנארטלען, און ניט איינעם האָט גע־
 קלאַפט אַ צאָן אָן אַ צאָן, ווען ער איז מיט קעסלער'ן געשטאַנען
 אויף דער בינע ביי פראָבע...

עס איז שווער געווען אויסצונעמען ביי אים; עס איז שווער
 געווען אים צו געפעלען.

וואָס מען האָט ניט געטאָן, ווי מען האָט ניט געשטעלט די באַ-
טאָנונג, איז ער אַלץ ניט געווען צופרידען.

איינער א יונגער אַקטיאָר האָט זיך צו אַ פּראָבע מיט קעסלער'ן
שטאַרק געגרייט, האָט ער גוט איינגעשטודירט די ראָל, געקענט אַלץ
אויף אויסווייניג, און ער איז געווען זיכער, אז ער וועט דערמיט
קעסלער'ן איבערראַשען און אַלץ וועט זיין גוט און וואויל.

עס איז אָבער ניט געווען אזוי.

אַן אָנגעכמורעטער, אַ בייזער, פּונקט ווי מען וואָלט אים גע-
האַלטען אין אַ שטייג, איז קעסלער געזעסען לעבען סופלער און זיך
צוגעהערט צו דעם, ווי אזוי דער אַקטיאָר קנאַקט אָפּ זיין „פּראָזע“
אויף אויסווייניג, און ווען יענער האָט געענדיגט, האָט קעסלער זיך
אָנגעהויבען קנייטשען:

„נאָו!“ ... „נישט אזוי!“ ...

דער אַקטיאָר איז געווען איבערראַשט. קען ער דען ניט זיין
ראָל? האָט ער זיך דען ערגעץ פּאַרטשעפעט? אַלץ גייט דאָך ביי
אים אזוי גלאַט ווי געשמירט...

און דוקא די גלאַטקייט איז קעסלער'ן ניט געפעלען...

און כּדי דער יונגער מאַן זאָל פּאַרשטיין פאַר וואָס ס'טויג ניט,
האָט קעסלער פאַר אים געהאַלטען איינע פּון זיינע אָריגינעלע דרשות.
— איר פּאַרשטייט, יונגערמאַן, — האָט ער אים געזאָגט, —
שטעלט אייך פאַר: אָט שטייען, לאָמיר זאָגען, צען ליידיגע גלעזער...
ליידיגע... איינס לעבען אַנדערען. איינס לעבען אַנדערען... אָט
אזוי... נעם איך אַ לעפעלע און קלאַפּ אזוי איבער די גלעזער...
קלאַפּ... נו, מאַכט עס — באַם-באַם-באַם... איר פּאַרשטייט? באַם-
באַם-באַם... נו, איז דאָס מוזיק? האָ? זאָגט. געוויס ניט. מוזיק
איז ניט דאָס, וואָס מאַכט באַם-באַם, נאָר דאָס וואָס מאַכט ביים-
באַם-באַם... פּאַרשטאַנען? טענער — דאָס איז דער עיקר... און
דאָס זעלבע איז אין שפּילען טעאַטער... פּאַרשטאַנען? ...

דער יונגערמאן האָט אָבער אַלץ ניט פאַרשטאַנען, האָט קעסלער פאַר אים געהאַלטען נאָך אַ דרשה.

— שטעלט אייך פאַר, — האָט ער געזאָגט, — אַ בילד... אַ פּאָד-טאָגראַפיע... אַ פנים... וואָס איז אַ פנים? נאָר ניט... דער עיקר איז אַ נשמה... אָט וואָס!... און אַ נשמה, יו נאָ! האָט אין זיך ליכט און שאַטען... ליכט און שאַטען... אַ בלינדער אויף איין אויג זעט בלויז איין זייט — אָדער די ליכט, אָדער דעם שאַטען... איין זייט... און דאָס טויג ניט... ס'איז ניט ריכטיג... עס איז יאָ געזען און ניט געזען... געפאַנפעט אין זען, יו נאָ... ערשט ווען מען דערזעט ביידע זייטען — ליכט און שאַטען — אָ! דאָס איז עפעס... פאַרשטאַנען?!

און אזוי ווי קעסלער, דער „שטומער רבי“, האָט געזען, אַז דער יונגערמאן פאַרשטייט אַלץ ניט, וואָס מען רעדט צו אים, האָט זיך אויף זיין פנים אַ עסיגזויערע מינע פאַרשפרייט און ער האָט פאַר דעם טעמפען אַקטיאָר גענומען אָפּשפילען די ראָל.

די ווערטער פון יענעםס ראָל האָט קעסלער ניט געקענט, פונקט ווי ער האָט ניט געקענט די ווערטער פון זיין אייגענער ראָל. ביי קעסלער'ן האָבען אָבער ווערטער ניט געהאַט קיין באַדייטונג, דער עיקר איז ביי אים געווען דער תוך, דער אינהאַלט. און אזוי ווי דער תוך פון יענעםס ראָל איז פאַר אים געווען קלאָר, האָט ער מיט די ווערטער פון „אדון עולם“ אָפּגעשפילט פאַר יענעם די ראָל, אים גע-וויזען, ווי אזוי מען דאַרף שפילען...

קעסלער האָט געמעגט ניט קענען די ווערטער פון אַ ראָל, ער האָט אָבער אלע מאָל געקענט דעם מענשען, וואָס די ראָל שטעלט פאַר. ער האָט אים מיט'ן חוש אָנגעטאַפט.

און אַמאָל האָט ער גאָר געקענט נעמען ווערטער, וועלכע האָבען ניט קיין זין, און אַריינגעבען אין זיי אַן אינהאַלט, אַ תוך, אויף זיין אייגענעם שטייגער.

ביי אַ פאַרשטעלונג פון עפעס אַ נאַרישער פיעסע איז דער איד-

שער זשורנאליסט און טעאטער־קריטיקער ישראל דער יענקי (י. פריד־מאן) צווישען די אַסטען אַריינגעגאַנגען צו קעסלער'ן אין גאַרדעראַבען־צימער און זיך צורעדט מיט אים וועגען דער ראָל, וואָס ער שפּילט.

— עס רייסט מיר דאָס האַרץ קוקענדיג אויף אייך, — האָט אים ישראל דער יענקי געזאָגט, — און איך קען אין אַלגעמיין ניט פאַר־שטיין, ווי אזוי איר קענט זיך האַלטען ערנסט אין אזא ראָל.

אויף קעסלער'ס פנים האָט זיך אַ שמייכעל פאַרשפּרייט. ער אַליין האָט אפשר מער ווי אַן אַנדערער געפּילט און פאַרשטאַנען, אז די פּיעסע האָט ניט קיין טעם און קיין ריח; ער אַליין האָט אפשר מער ווי אַן אַנדערער געפּילט ווי חוּזק צו מאַכען פון דער גאַנצער האַנד־לונג אין דעם שטיק, אָבער גראָד איז אין יענעם אָווענט אין טעאטער געווען זיין ווייב, וועמען ער האָט זייער שטאַרק ליב געהאַט, און צו־ליב איר האָט ער זיך געהאַלטען ערנסט אין דער ראָל און געשפּילט גוט.

— איר וואונדערט זיך, ווי אזוי איך קען זיך האַלטען ערנסט אין אזא ראָל? — האָט ער געזאָגט צו ישראל דעם יענקי, — גלויבט מיר, אז דאָס איז שווער, אָבער...

— אָבער וואָס?

— מען דאַרף דאָס קענען...

דאָס האָט אים ישראל דער יענקי צוגעגעבען. ער האָט אָבער דערביי באַמערקט, אז מיט ערנסטען שפּילען אין אזא נישטיגער פּיעסע קען מען נעמען בלויז דעם פּשוט'ן עולם, די „מש'הם".

— אויף מיר ווירקט דאָס ניט, — האָט דער טעאטער קריטיקער געזאָגט, — איך בלייב זיצען רואיג און פאַרגליווערט ווען איר לאַכט, און עס אַרט מיך אזוי ווי די וואַנט ווען איר וויינט... עס רירט מיך ניט.

אויף קעסלער'ס פנים האָט זיך ווידער אַ שמייכעל פאַרשפּרייט און ער האָט געזאָגט:

— אַזעלכע „קעש קאַסטאַמערס" (מוזמנ'ע קונים) ווי איר האָב

איך ליב. קומט ארויף צו מיר הינטער דער בינע נאך דער פארשטע-
לונג, וועל איך אייך ווייזען, אז אויב איך וועל נאך וועלען, וועל
איך אייך מאכען ווייזען, און דוקא מיט אזעלכע ווערטער, וואָס האָ-
בען ניט קיין זין און קיין באדייטונג.

נאך דער פארשטעלונג איז ישראל דער יענקי ארויפגעקומען צו
קעסלער'ן אין גארדעראַבען-צימער, מיט דעם פעסטען באשלוס צו
ווייזען, אז אים נעמט מען ניט אויף זיכער און אז ער איז אין אל-
געמיין ניט פון די אידען, ביי וועמען מען קען אזוי לייכט ארויסציען
א טרער. און דאן האָט זיך אָפגעשפילט אזא סצענע:

קעסלער האָט זיך פאר דעם טעאטער-קריטיקער אוועקגעשטעלט
אין א פאָזע פון א פארלאָרענעם, פאר'צרה'טען מענשען. איין קוק
אויף אים, און מען האָט פאר זיך געזען אן אומגליקלאכען, וועלכער
האָט שוין פארלאָרען אלע האָפנונגען אין לעבען.

און שטייענדיג אזוי, האָט ער שטילערהייט גענומען מורמלען,
אַבער באַלד האָט מען דערהערט, אז ער דעקלאַמירט דעם אלה-בית...
אין אָנפאנג שטיל. מיט דעם טאָן פון א פארצווייפעלטען מענ-
שען, וועלכער רעדט צו זיך אליין, ווייל ער האָט שוין פארלאָרען דעם
גלויבען אין אַלץ און אין אלעמען:

„אלה... בית... בית... גימל...“

און אַרונטערלאָזענדיג דעם קאָפּ:

„גימל!“

און באַלד — העכער און נאך העכער:

„גימעל-דאלער... העי-וואָוו!“

און מיט א טיפען זיפּ:

„וואָו-זייען... זייען-חית!“

די „ח“ מיט א פארכאפטען אָטעם. מיט א געשריי פון פאר-
צווייפלונג. פונקט ווי מען וואָלט מיט אַמאָל דערפילט דאָס שאַרפע
מעסער פון א שונא אין האַרצען — „ח-יית!“

עם איז אויסגעקומען אזוי ווי יעדער אות וואָלט מיט אַמאָל באַקור
מען אַ טיפּען זיין, אַ גרויסע באַדייטונג...

עם איז אויסגעקומען אזוי ווי יעדער אות וואָלט גאָר פּלוצלונג גע-
ווארען אַ לעבעדיגער מענש...

עם האָט זיך געדאַכט, אז צווישען דעם „אלף“ און דער „בית“
קומט פּאָר אַ שאַרפּער צוזאַמענשטויב, אַ גרויסע טראַגנדיע, און די אַנ-
דערע אותיות — די „גימל“, די „ד“, די „ה“ און די „ו“ — באַטוי-
ליגען זיך אין דעם... עם איז אַ קאָנפּליקט צווישען לעבעדיגע מענ-
שען, וועלכע שטייען ביי דער שוועל פון טויט און רייסען זיך צום
לעבען... ניט מער ווי אַ פּאָר מינוט האָט דאָס געדויערט. דער
טעאַטער קריטיקער ישראל דער יענקי האָט אינגאַנצען פאַרנעמען אָן
דעם וואָס ער האָט ביי זיך געהאַט אָפּגעמאַכט, אַז ער וועט זיך ניט
לאָזען נעמען אויף זיכער, און...

און עם האָבען זיך אים געשטעלט טרערען אין די אויגען...

און דאָן האָט קעסלער אויסגעשאַסען אַ געלעכטער.

— נו, — האָט ער געזאָגט, — איר זענט אַ „קעש קאָסטאַמער“,

האַ? ...”

מיט מיר האָט ער איינמאָל אויך געמאַכט אַזאַ שפּאַס, און נאָכ-
דעם האָט ער זיך צורעדט וועגען דעם, וואָס אַ סך מענשען האַלטען
פון דעם כּלל, אז אַקטיאָרען זיינען ניט קיין אויפּריכטיגע מענשען.
„דאָס טוט וויי“, — האָט ער געזאָגט, און דערביי האָט ער מיר דער-
ציילט אַזאַ געשיכטע:

— ביי דער לוייה פון דעם גאַטזעליגען יאַקאָב מיכאַילאָוויטש

(גאַרדין) האָט מען געהאַלטען רעדעס... אלע האָבען גערעדט — יעסב
אַדלער, טאַמאַשעווסקי, איך אויך... נו, איר פאַרשטייט דאָך, גע-
שטאַרבען אַזאַ מענש, יאַקאָב מיכאַילאָוויטש! ... וויי געטאָן דאָס
האַרץ... שטאַרק וויי געטאָן... אָנגעהויבען ריידען... מיט אַמאָל —
טרערען אין די אויגען... ווי פון אַ קוואַל... זיך צוואוויינט... אונמענ-
לאַך געווען זיך איינצהאַלטען... און איך שווער אייך ביי מיין

ערענוואָרט, דאָס זיינען געווען אמת'ע טרערען! נעמט מאָרים ראָזענ-
פּעלד און שרייבט אָן אַן אַרטיקעל, אז — „דזשאָסט ליסטען טו
דהאַט!“ (הערט זיך אומיסטען איין), אז פון די דריי „סטאַרס“,
וועלכע האָבען געוויינט ביי גאָרדין'ס לויב, איז אַדלער געווען דער
איינציגער, וואָס האָט געוויינט מיט אמת'ע טרערען... און — „דזשי!“
ביי אים איז אויסגעקומען, אז איך, דוד קעסלער, האָב געפאָמפּעט
טרערען פון עלענבויגען... און דאָס האָט מיר ווי געטאָן... שטאַרק
ווי געטאָן!...

כדי צו באַוווּיען ראָזענפּעלד'ן, אז ער האָט געהאַט אַ טעות,
האָט קעסלער געזוכט די געלעגנהייט זיך צו טרעפּען מיט אים, און
ווען ער האָט זיך מיט אים איינמאַל געטראָפּען, האָט ער גלייך גע-
נומען ריידען וועגען דעם, אז ער האָט אויף גאָרדין'ס לויב געוויינט
מיט אמת'ע טרערען.

— איר זענט טאַקע אַ גרויסער פּאָעט, — האָט קעסלער גע-
זאָגט צו ראָזענפּעלד'ן, — אָבער אויף טרערען זענט איר ניט קיין
מבין. מען קען אייך זייער גרינג אָפּנאַרען, ווייל איר ווייסט ניט דעם
אונטערשיד פון אמת'ע ביז פאַלשע טרערען...

ראָזענפּעלד האָט זיך געשפּאַרט, אז ער ווייסט יאָ דעם אונטערשיד
פון אמת'ע ביז פאַלשע טרערען, און דאָן האָט זיך קעסלער גע-
זעט, אז ער וועט אים דערציילען א מעשה, וואָס איז נישט געשטויגען
און ניט געפּלויגען און וועט אים מאַכען גלויבען, אז דאָס איז אמת...
און טאַקע גלייך האָט ער אָנגעהויבען דערציילען א מעשה. זייער
אַ טרויעריגע און זייער אַ רירענדע געשיכטע און דערביי האָט ער
אליין אָנגעהויבען וויינען...

אויף אים קוקענדיג האָט זיך מאָרים ראָזענפּעלד אויך צעוויינט.
און ווען קעסלער האָט דערזען טרערען ביי ראָזענפּעלד'ן אין די אוי-
גען, האָט ער אויסגעשאַסען א געלעכטער:
— נו, קען מען אייך ניט אָפּנאַרען? ווייסט איר דעם אונטער-
שיד פון אמת'ע טרערען ביז פאַלשע? ... דאָס מאַל זיינען מינע

טרערען געווען פאלשע און איר האָט זיי אָנגענומען פאר אמת'ע...
און דאָ, ביי נאָרדין'ס לויה, זיינען מיינע טרערען געווען אמת'ע און
איר האָט זיי אָנגענומען פאר פאלשע...

ביי אַ פראָבע פון דוד פינסקי'ס „יאנקעל דער שמיד“ האָט זיך
קעסלער איינמאָל צוגעמשעפעט צום קאָמיקער, אז ער מאַכט ניט די
ריכטיגע באַטאָנונג. דער קאָמיקער האָט רעפיטירט די ראָל פון דעם
שלומיאל'דיגען מאַן, מיט וועמעס ווייב יאנקעל פירט אַ ליבע, און
אין דער סצענע, וואו ער קומט צו יאנקלען אין הויז אַריין און טרעפט
דאָרט זיין ווייב, האָט ער געדארפט זאָגען: „איר מיינט טאַקע, אז
איך בין אזאַ לעמעשקע, איך ווייס וואָס דאָ טוט זיך!“ האָט דער קאָ-
מיקער געמאַכט אַ לעקעשעוואַטען פנים און אַ זאָג געטאָן מיט אַ נע-
בעכדיגען טאָן:

„אי-אי, איר מיינט טאַקע, אז איך בין אזאַ לעמעשקע, איך ווייס
וואָס דאָ טוט זיך!“

און דערביי האָט ער אָנגענומען אזא פאָזע, ווי דער גאַנצער קער-
פער וואַלט ביי אים איינגעשרומפען געוואָרען.

— עם טויג ניט! — האָט קעסלער אויסגעשריען. — נאָך

אַמאָל!

האָט דער קאָמיקער געמאַכט דיזעלבע סצענע נאָך אַמאָל, און
אַנשטאָט „אי-אי“, האָט ער אָנגעהויבען די פראָזע מיט „ע-ע“.

— עם טויג ניט! — איז קעסלער געוואָרען ביזו און זיך אָנ-

געהויבען וואַרפען.

— אָבער, מיסטער קעסלער... — האָט דער קאָמיקער געפרוּאוּוט

עפעס זאָגען.

— ווער פאַרשטומט! — האָט קעסלער אָנגעהויבען שרייען מיט

אַ קוויטש. — דו ביסט קיין אַקטיאָר ניט!... ביזט אַ פּורציע... אַ

פּלאַקען... האָסט קלאַטשע אין מוח... דו פאַרשטייסט ניט!... ביים

זיך אָפּ די האַנט, שליינג זי איין און ווער דערוואָרען מיט איר...
דו פאַרשטייסט ניט!...

דער אקטיאָר האָט ניט אָנגעהויבען וויסען פאַר וואָס קעסלער
איז מיט אַמאָל געוואָרען אזוי ביז און פאַר וואָס ער שילט אים
אזוי; עס איז אים געווען אַ בזיון פאַר די אַנדערע אַקטיאָרען, און
אזוי ווי ער האָט זיך געפילט זייער שטאַרק באַליידיגט, האָט ער
געגעבען אַ שפיי און זיך געלאָזט אוועקגיין.

און ווען קעסלער האָט דאָס דערזען, האָט אים פאַרקלעמט דאָס
האַרץ, און צולויפּענדיג צום קאָמיקער, האָט ער אים אָנגענומען ביי
דער האַנט און מיט האַרץ אַרויסגעזאָגט איין וואָרט:

— ענטשולדיג!...

דערנאָך האָט ער אים אָנגעהויבען ערקלערען וואָס ער מיינט:
— דו פאַרשטייט, עס איז אזאַ מאַמענט וואָס אַפילו אַ מאַן אַ
לעמעשקע, קען ניט זאָגען אזוי ווי דו זאָגסט „אי-אי“... עס איז אַ
מאַמענט, יו נאָו, אַ טראַגישער, ניט קיין קאָמישער... דאָס הייסט,
דאָס טראַגישע איז קאָמיש, אָדער דאָס קאָמישע איז טראַגיש... ביידע
צוזאַמען... אי דאָס, אי דאָס... ווייל, באַרעכען: אַ מענש... דו
אַליין, דערזעסט מיט אַמאָל, אז דיין ווייב איז דיר ניט געטריי... זי
בייט דיך אויס אויף אַן אַנדערען... דו זעסט, אַז ער, דער אַנדערער,
יאַנקעל — איך, הייסט עס, בין מיט איר... נו, יו נאָו... קוצעניו...
מוצעניו... נו, ווערסטו מיט אַמאָל ווילד, כאַטש דו ביזט אַ לעמעש-
קע... און דו ווערסט אין כעס... טאַקע אויף אַן אמת אין כעס...
גיסט זיך אַ שמעל אוועק אַנטקעגען מיר, אַט אזוי אָ... זעסט? גרייט
זיך אַרויפצואַוואַרפען אויף מיר... און דו שרייסט אויס מיט כעס:
„איר מיינט טאַקע, אז איך בין אַ לעמעשקע, איך ווייס וואָס דאָ טוט
זיך!“... און דערביי דאַרף מען ניט מאַכען קיין לעקעשעוואַטען „אי-
אי“ און קיין שלומיאַלדיגען „ע-ע“... פאַרשטאַנען? אַ מאַמענט
אזא!...

און ערשט דאַן האָט דער קאָמיקער פאַרשטאַנען, אז קעסלער
איז טאַקע געווען גערעכט...

ער האָט אָפּט ביי פּראָבע, אָדער ביים שפּילען, געקענט באַליי-

דיגען אַן אַקטיאָר, און טאַקע באַלד חרטה האָבען און אים איבער-
בעמען...

ווען מען הערט זיך איין צו די אַלע מעשיות און מעשה'לאַך,
וואָס די עלטערע און אינגערע אידישע שוישפּילער דערציילען ווע-
גען זייער אייגענער ערפאַרונג מיט קעסלער'ן, דערפּילט מען אָפט מאַל
אַ פאַרדרום, אַ שטאַרקען פאַרדרום; זיי, די אַקטיארען אונזערע, האָ-
בען אין אַלץ געזען די טשיקאַווע זייט, די פּסולת און ניט דעם תּוֹך.
אַבער ווען מען גייט צו צו אַט די אַלע אָנגעזאַמעלטע געשיכטעס פּון
א פּסיכאָלאָגישען שטאַנדפּונקט, ווען מען פאַרטראַכט זיך וועגען זיי
ערנסט און מען פּרואווט זיי דערגרונטעווען, העלפען זיי מער צו פאַר-
שטיין קעסלער'ן דעם קינסטלער, און מען דערזעט פאַר זיך אַ מענשען,
וועלכער האָט זיך אַליין געפּייניגט אפּילו אין די מאַמענטען, ווען
ס'האָט זיך געדוכט, אז ער פּייניגט אַנדערע.

ער האָט דאָס אפּשר אַליין ניט געוואוסט, אבער עס איז דאָך אויס-
געקומען אזוי, אז דער גאַנצער פּראָטעסט געגען אַלץ וואָס איז שלעכט
אַרום דער אידישער בינע, האָט זיך ביי אים אויף דער נשמה אָנגעקלי-
בען מער ווי ביי אַנדערע, און ער האָט דעם דאָזיגען פּראָטעסט אויס-
געדריקט אַלע מאַל ווען ער האָט נאָר געהאַט אַ געלעגענהייט...

און דערפאַר האָבען די אַקטיארען אָפט מאַל פּון אים אַ סך
געליטען.

צו דער אַקטריסע מערי ווילענסקי, פּון וועמען ער האָט, אַנב, גע-
האַלטען, האָט ער איינמאַל ביי פּראָבע געהאַט טענות פאַר וואָס אַ
היסטערישער קוויטש קומט ביי איר ארויס ניט גענוג איבערצייגענד.
דאָס איז געווען ביי אַ סצענע, וואו מען זאָגט אָן אַ מוטער, אז איר
זון איז דער'הרנ'עט געווארען. די מאַדאַם ווילענסקי האָט רעפּיטירט
די ראַל פּון דער מוטער, וועמען מען זאָגט אָן די טרויעריגע בשורה;
זי האָט דערביי געדאַרפט געבען אַ היסטערישען קוויטש, אַבער דער
קוויטש איז אַלץ אַרויסגעקומען אזוי, אז קעסלער איז געבליבען אומ-
צופּרידען.

די אקטריסע האָט אָנגעהויבען ווערען נערוועז, און עס איז אַלץ ניט אַרויסגעקומען.

און דאָן איז קעסלער געפאלען אויף אַזאָ המצאה :

ער איז אַרונטער פון דער בינע און איז אַרויסגעגאַנגען אין דרויסען. דערנאָך האָט ער זיך אומגעקערט צוריק אַ צוטראַגענער, אַ בלאַסער, אַ צושראָקענער, און צוגייענדיג צו דער אקטריסע, האָט ער אָנגעהויבען מיט אַ ציטערדיגער שטים :

— מערי... באַרואינט זיך... נו, איר פאַרשטייט דאָך אַליין —
 ניו יארק... אַ שטאָט, וואו קיינער איז ניט זיכער מיט'ן לעבען... דאָ לויפט אַ קאַר... דאָרט — אַן אַטאָמאָביל... יאָגען זיך ווי די טייוואָך-ליים... נאָר וואָס געהערט עפעס... אַ שרעק!... גאָט!... אייער זון איז געגאַנגען אין גאַס... מיט אַמאָל איז אָנגעלאָפּען אַן אַטאָמאָביל, און...

אַ ווילדער, היסטערישער קוויטש האָט זיך אַרויסגעריסען פון מאַ-דאָם ווילענסקי'ס ברוסט און זי איז אומגעפאלען... און דאָן האָט קעסלער אויסגעשאָסען אַ געלעכטער, און אָפּמינטערענדיג די צושראָ-קענע אקטריסע, האָט ער געזאָגט :

— אַט אַזאָ קוויטש האָב איך געמיינט... אַט פונקט אַזאָ קוויטש! איר פאַרשטייט, אין דער ראָל פון אַ מאַמע דאַרף מען גע-בען אַזאָ קוויטש, ווען מען הערט, אַז דער זון איז דער'הרג'עט גע-וואָרען... און איצט באַרואינט זיך, מיט אייער אייגענעם זון איז גאָר ניט געשען...

אַזעלכע און ענליכע מיטלען האָט קעסלער אָנגענומען ווען ער האָט ביי זיינע מיטשווישפילער אויף דער בינע געוואָלט ארויסרופען אַ נאַטירלאַכען טאָן, איבערצייגענדע שוישפיל-קונסט.

ווען ער איז אין יאָר 1913 אַרויסגעפאַרען גאַסטראָלירען אין איי-ראָפּע און ס'איז אים דאָרט אויסגעקומען צו שפילען מיט אַקטיאָרען און אַקטריסעס, וועלכע האָבען ניט געקענט זיינע קאַפּריזען, האָט ער

זיך מיט א סך פון זיי צו'הרג'עט, ווייל יעדער פראָבע מיט זיי איז פאר אים געווען אן אָפּקומעניש.

אין פוילען האָט ער אין אַ געוויסער שטאָט געהאַט א צוזאמענ-
שטויס מיט אַן עלטערער אַקטריסע, ווייל ביי דער פראָבע איז אים ניט
געפעלען געוואָרען דער טאָן וואָס זי האָט געשטעלט אין א סצענע, וואו
זי האָט געדאַרפט זיין ביזו.

— עס איז פאַלש! — האָט ער אַלץ געשריגען, — ניט אזוי!
ביז ער האָט אינגאַנצען פאַרלאָרען די געדולד און גענומען זיך-
לען:

— אַן אַקטריסע זענט איר? אַ סעדיכע זענט איר, א מאַרק-
זיצערין, אַ פּעדערען-פּליקערקע, אַ שטיק האַלץ!
דאָס האָט די אַקטריסע ניט געקענט אַריבערטראָגען און זי האָט
זיך צושריגען אויף די העכסטע טענער, טאַקע מיט אַמת'ן כּעס, זיך
לענדיג קעסלער'ן מיט די ערגסטע ווערטער...
און ווען קעסלער האָט דאָס דערהערט, האָט ער זיך מיט באַ-
ניסמערונג געגעבען אַ כאַפּ:
— אָה, דאָס האָב איך געמיינט!... דאָס איז דער ריכטיגער
טאָן!...

און ער האָט גאָר אינגאַנצען פאַרגעסען אָן דעם, אז זי זידעלט
אים. דאָס איז ביי אים געווען ניט וויכטיג. דער עיקר — עס איז
געווען דער ריכטיגער טאָן!...

זיין געזונטער הוש פאר נאַטירלאַכקייט און פאר קינסטלערישען
אַמת האָט אים אָפּטמאָל געבראַכט דערצו, אז ער זאָל ביי פראָבע מיט
אַנדערע אַקטיאָרען אויסאַרבייטען אזעלכע סצענעס, וואס נאָר געביל-
דעטע רעזשיסערען קענען. אויך אין די באַמערסונגען, וואס ער האָט
דערביי געמאַכט און אין די געדאַנקען, וואס ער האָט אויסגעדריקט
קורץ און שאַרף — אָפּטמאָל אפילו אויף א צו פראָסטען אופן —
האָט מען געקענט זען, אז דאָס איז א מענש, וואָס דענקט
אַינסטינקטיוו, אויב מען קען זיך אזוי אויסדריקען.

מאכענדיג איינמאָל פּראָבע פון עפעס אַ פּיעסע, אין וועלכער
 ער האָט געשפּילט די ראָל פון אַ טאַטען, וואָס האָט אַרויסגעטריבען
 דעם זון דערפאַר וואָס יענער איז אוועק אויף אַ שלעכטען וועג, איז
 ער געזעסען און זיך צוגעהערט ווי אזוי אַ יונגע אַקטריסע, וועלכע
 האָט געשפּילט די ראָל פון זיין מאַכטער, האָט זיך ביי אים געבעטען:
 „טאַטע, לאָז אים אַרײַן!“ דאָס איז געווען אין אַ סצענע, וואו דער
 געשטרויכעלטער זון קומט צוריק אַהיים און האָט חרטה אויף זיינע
 זינד. די יונגע אַקטריסע, וועלכע האָט געשפּילט די ראָל פון דער
 גוטער שוועסטער, האָט געוואָלט, אז די סצענע זאָל אַרויסקומען
 זייער דראַמאַטיש, האָט זי געגעבען אַ פאַטש מיט די הענט און
 אויסגעשריגען אויפ'ן קול:

— טאַטע, לאָז אים אַרײַן!

האָט קעסלער זיך פאַרקרימט אזוי זייער, גלייך ער וואָלט אַ
 ביטערע פּיל איינגעשלונגען, און צוגייענדיג צו דער אַקטריסע האָט
 ער געזאָגט:

— קוק אויף מיר!

די אַקטריסע האָט געפאַלגט.

זי האָט געמיינט, אז קעסלער וויל איר ווייזען ווי אזוי צו מאַכען
 די באַטאָנונג אַנדערש. אָבער אנשטאָט דעם, האָט ער דיזעלכע פּראָזע
 „טאַטע, לאָז אים אַרײַן“ אויסגעשריגען פונקט אזוי ווי זי, נאָר מיט
 אַ טאָן פון חוזק...

אזוי איין מאָל, צוויי מאָל און דריי מאָל.

אין גרויס פאַרלעגענהייט איז די אַקטריסע געשטאַנען און גע-
 וואַרט. געוואָלט עפעס זאָגען און קיין מוט ניט געהאַט. און דאָן
 האָט קעסלער נאָך אַמאָל ווידערהאָלט די פּראָזע אין דעם זעלבען
 שרייערישען מעלאָדראַמאַטישען טאָן און געזאָגט:

— דו פאַרשטיימט, אזוי קוויטשעט מען בלוין דאָן, ווען דער

טאַטע ליגט אויף דער ערד אַ טויטער... דאָ אָבער איז דער טאַטע
 ניט געשטאַרבען... דו ווילסט ביי אים פּועל'ן, אז ער זאָל צוריק אַרײַן-

לאָזען דיין ברודער... ווילסט, אז דאָס האַרץ זאָל ביי אים ווערען
ווייך... נו, דאַרפסטו דאָך אליין פאַרשטיין, — צום שוואַרצען יאָר, —
אז אין אזא מאָמענט דאַרפסטו אויף אים ניט קוויטשען... אין אזא
מאָמענט דאַרפסטו ניט ברעכען די הענט... פאַרקערט, דאַרפסט ריידען
ווייך, עס זאָל זיך פילען האַרציגקייט אינ'ם טאָן... אָט, צום ביישפּיל
אזוי:

— טאַטע, לאָז אים אריין!

און גלייך נאָכדעם האָט ער זיך אוועקגעזעצט און אַ מאַך גע-
טאָן מיט דער האַנט:

— נאָך אַמאָל!

אַפילו אין די צייטען, ווען מען האָט אויף דער אידישער בינע
געדאַרפט געוואַלדעווען מעלאָדראַמאַטיש, כדי צוצוקומען צו די הער-
צער פון דעם „האַכגעשעצטען פּובליקום“, האָט דוד קעסלער, טיף
ביי זיך אין האַרצען, געוואַרעמט דעם טרוים, אז עס וועט נאָך אַמאָל
קומען אַ צייט, ווען מען וועט קענען „שפּילען טעאַטער געלאַסען“,
ווי ער האָט זיך אַמאָל אויסגעדריקט אין אַ געשפּרעך מיט יעקב
קאַליד.*

שפּילען טעאַטער געלאַסען — צו דעם האָט ער זיך געריסען
אַ לענגערע צייט. די אומשטענדען אָבער האָבען אים גאַנץ אָפט גע-
צוואונגען צו שפּילען ניט אזוי ווי ער האָט געוואָלט, ניט אזוי ווי ער
האָט געפילט. און ווען מ. שניצער, דער מאַן פון דער אַקטריסע הענ-
ריעטא שניצער, האָט געגרינדעט אין ניו יארק דאָס ערשטע אידישע
„קונסט טעאַטער“, וואו עס איז אויפגעפירט געווארען פּרץ הירש-
ביין'ס „גרינע פעלדער“, מיט יעקב בן-עמי אין דער הויפט ראָל און
מיט אַ גרופע פון יונגע אַמביציעזע שווישפּילער, וועלכע האָבען גע-
טרוימט וועגען אַ בעסער אידיש טעאַטער, איז דוד קעסלער אוועק

(* יעקב קאַליד, טיפען פון אמעריקאניש-אידישע שווישפּילער „לאַדזשער
מאַגעבלאַט“, 1923. צום באַדויערען קען איך ניט פעסטשמעלען דעם נומער
פון דער צייטונג.)

אהין זען די פאָרשטעלונג, און כאַטש דאָס שפּילען פון אייניגע אַקט טיאָרען איז אים דוקא ניט אזוי שטאַרק געווען געפעלען, איז ער געוואָרען באַגייסטערט פון דער אויפפירונג און דער עיקר'שט פון דעם געלאַסענעם טאָן, וואָס איז אים, דעם קינסטלער מיט'ן ברויזענדען טעמפּעראַמענט, געווען אזוי ליב. און אַריינלויפּענדיג הינטער די קוליסען, און אַרומכאַפּענדיג זיך מיט אייניגע פון די שוין שפּילער, איז ער אַרויס מיט אַזא וידוי:

— קינדער, איר ווייסט דאָך... דאָס האַרץ איז ביי מיר אַמאָל פול מיט גאַל... די וועלט איז אַ פאַסקודנע... נו, פיל איך אָפט, אַז איך קען די מענשען גלייך אין די אויגען אַרײַן ניט קוקען... איך האָב זיי פּײַנט... איצט אָבער איז דאָס האַרץ ביי מיר פול מיט פרייד... אָט דאָס האָב איך געמײנט!... אָט אזוי דאַרף מען שפּילען טעאַטער!... דאָס איז געווען מיין טרוים!... קינדער, לאָמיר זיך נאָך אַמאָל צוקושען!...

און ער האָט דאָס זיכער געמײנט מיט'ן גאַנצען האַרצען. ווייל קעסלער האָט קיינמאָל ניט געקומט מיט דער נשמה. ער האָט אַלע מאָל אָן מורא געזאָגט דעם אמת, אפילו ווען דער אמת איז געווען זייער אַ ביטערער פאַר יענעם.

זיין באַגייסטערונג פאַר יענער פאָרשטעלונג איז דאָן געווען אזוי גרויס — דערציילט מיר דער שווישפּילער לאַזאַר פּריד, — אַז ווען ער איז אין יענעם אָווענט אַריינגעקומען אין דער טעאַטער־קאַפּע, האָט ער אָנגעכאַפּט דעם אַקטיאָר סעמועל קעסטין ביי דער האַנט און געזאָגט:

— קעיס, גיי! גיי זען די פאָרשטעלונג פון די „גרינע פעלד־דער“! עס איז גוט! דאָס האָב איך געמײנט!...

ווען ער האָט זיך איינמאָל דערוואוסט וועגען מאַסקווער קונסט טעאַטער, וואו סטאַניסלאַווסקי פּריידיגט די טעאָריע פון „פיר ווענט“ און וואו מען שפּילט נאַטירלאַך, געלאַסען און מענשלאַך, איז ער געווען אויפ'ן זיבעטען הימעל. עס האָט אים הנאה געטאָן וואָס דאָרטען,

אין מאַסקווע, געפינט זיך א גרויסער מענש, וועלכער פריידיגט דאָס זעלבע וואָס ער, דוד קעסלער אין ניו יארק, האָט אַלע מאָל געפריי- דיגט. ער האָט געהאַלטען אין איין ריידען וועגען סטאַניסלאַווסקי'ן און זיינע „פיר ווענט“ און ער האָט ביי זיך אפגעמאַכט, אז פון היינט אָן און ווייטער זאָל ער שוין אַלע מאָל אויף דער בינע זיין מענשלאַך, וואָס ווייניגער אונטערשטרייכען דאָס אַקטיאָרישע.

האָט ער איינמאָל ביי אַ פאַרשטעלונג זיך אַליין געהאַלטען אין צוימען, און ווען מען האָט אים נאָכ'ן דריטען אַקט אַרויסגערוּפּען, ער זאָל האַלטען אַ „ספּיטש“, האָט ער אָנגעהויבען אַזוי:

„ליידים און דזשענטעלמען. יו סי... איך בין נישט קיין אַקט- טיאָר... א מענש — אַט וואָס איך בין!... א מענש!... און די בינע דאָ — דאָס איז נישט קיין בינע... אַ הויז איז דאָס... אַ הויז מיט פיר ווענט... ניט קיין דריי, נאָר פיר... און איך בין אַ מענש... אַ מענש, וואָס וואוינט דאָ, אין דעם הויז מיט די פיר ווענט... אַרום און אַרום — קינדער... גרויסע און קליינע... פעטערס און מומעס... מענשען... רייסען זיי זיך צווישען זיך... אמפערען זיך... און איך — אין מיטען... טוט מיר וויי, וויין איך... טוט מיר הנאה, לאַך איך... אַ מענש... אַ לעבעדיגער מענש... ניט קיין אַקטיאָר...“

גערעדט האָט ער שטיל און געלאַסען. האָט זיך אין מיטען דע- רינען פון דער גאַלעריע דערהערט אַ געשריי:

— העכער!

און דאָס איז געווען גענוג.

קעסלער האָט שוין מער ניט געקענט ריידען וועגען דעם טעאַ- טער מיט די „פיר ווענט“ און וועגען לעבען אויף דער בינע. אויפ- הויבענדיג דעם קאַפּ אין דער הויך, האָט ער מיט פאַראַכטונג אַ קוק געטאָן אין דער ריכטונג, פון וואַנען עמיצער האָט פריער אויסגעשריען „העכער“. ער האָט אָנגעוויזען מיט'ן פינגער אַהין, אין יענער ריכ- טונג, און אַ זאָג געטאָן:

— אָה!

און נאָכדעם האָט ער פאַר זיך, אויף די אונטערשטע טענער פון זיין שטימ, ביז געבורטשעט:

— אזא שמאַראַוואָז! ... א דונער זאָל אים טרעפען! ... ער באַגראָבט דאָס אידישע טעאַטער אין דער ערד! ... איך וויל ריידען ווי אַ מענש, ניט מאַכען קיין געוואלדען ווען מען דארף ניט, שרייט ער — „העכער!“ ... אז שרייען זאָל ער דאָרט אויף די ציין! ...

אַלץ וואָס איז אין שפּילען געווען ניט נאַטירלאך, אַלץ וואָס האָט אין שפּילען ניט געהאַט אין זיך דעם קינסטלערישען אמת, האָט ביי אים אַרויסגערופען אַ ווידער-געפיל און אים אַריינגעטריבען אין ווילדען כעס.

נאַסטראָלירענדיג אין ענגלאַנד, אין יאָר 1913 איז קעסלער'ן אויסגעקומען צו שפּילען אין אַ טעאַטער, וואו די הויפט אַקטריסע פון דראַמאַטישע ראָלען, און דער קאָמיקער זיינען געווען מאַן און ווייב. ביי פּראָבע, אין אַ סצענע, וואו קעסלער שטייט אויף דער בינע און האַלט אַרומגענומען די דראַמאַטישע אַקטריסע, האָט דער קאָמיקער געדארפט אַריינקומען און עפעס זאָגען.

— איר זאָלט דאָס זאָגען אזוי, — האָט אים קעסלער געלערענט, — אז דער טאָן זאָל גיין אַ ר ו י פּ . . . איר הערט? אַ ר ו י פּ , ניט אַ ר אַ פּ . . .

האָט אָבער דער „געראַטענער“ קאָמיקער ניט געקענט צוקייען וואָס קעסלער מיינט, האָט ער זאָג געטאָן די פּאָר ווערטער אזוי, אז דער טאָן איז געגאַנגען אַראָפּ ניט אַרויף.

און ווען קעסלער האָט דאָס דערהערט, האָט ער דערפילט ווי דער טאָן גרילצט אים אין אויער, און שטייענדיג אזוי ארומגענומען מיט דער אַקטריסע, האָט ער פון צווישען די ציין גענומען ברומען:

— דזשי, אַ טענדעלע... אז גע'הרנ'עט זאָל ער ווערען! ...

די אַקטריסע האָט דאָס דערהערט, האָט זי שטילערהייט געזאָגט:

— מיסטער קעסלער, פליז, פארגעסט ניט, אז ער איז מײן

מאן...

— אי בעג יור פארדאן, מאדאם. — האָט קעסלער זיך פאר

איר ענטשולדיגט. — ווייטער!

ווייטער האָט די דראַמאַטישע אַקטריסע געדאַרפֿט אַרײַנפֿאַלען מיט איר רעפּליק, און ווען קעסלער האָט דערהערט דעם טאָן וואָס זי האָט גענומען, האָט אים נאָך מער אָנגעהויבען גרילצען אין די אויערען, און פֿאַרגעסענדיג אײַנגאַנצען אָן דעם, אז ער האָט מיט איר נאָרוואָס גערעדט ווי אַ דזשענטעלמאַן מיט אַ דאַמע, האָט ער זי געגעבען אַ שטויס אָפּ פֿון זיך און מיט כּעס אַרויסגעברומט:

— ווערט ביידע דער'הרג'עט.

עס זײַנען פֿאַראַן שרײַבער, וועלכע קענען ניט אַריבערטראַגען קײן פֿרעמדען סטײַל. ווען אַזאַ שרײַבער לײַענט די ווערק פֿון אַן אַנדערען, ערגערט ער זיך שטאַרק און ער טראַכט אַלץ וועגען דעם ווי אַזוי ער אַלײן וואָלט אַזאַ טעמע באַהאַנדעלט, ווי אַזוי ער וואָלט דאָס אָנגעשרײַבען. דער גרויסער שרײַפטשטעלער און דענקער לעוו טאָלסטאָי האָט פֿון אַזאַ שוואַכקײט געליטען. גאַרקײן האָט ער אָפּט געזאָגט, אז ער פֿראַוועט צופֿיל קונצען מיט דער שפּראַך און אז ער טראַכט אויס מעשױת, וואָס זײַנען נישט געשטויגען און נישט געפֿלויגען; וועגען דאָסמאָיעווסקײן האָט ער געזאָגט, אז ער קען ניט פֿאַרשטײן פֿאַר וואָס מען לײַענט אים אַזוי פֿיל, און אויף אוספענ-סקײן האָט ער געזאָגט, אז זײַן רוסיש איז צוגעפֿאַסט בלױז פֿאַר דער שטאַט טולאַ.*

ער, דער גרויסער רוסישער שרײַפטשטעלער, האָט פֿשוט ניט געקענט פֿאַרטראַגען קײן פֿרעמדען סטײַל אין שרײַבען.

און עס זײַנען פֿאַראַן שױשפּילער, וועלכע קענען ניט פֿאַרטראַגען קײן פֿרעמדען טאָן אין שפּילען.

צו דעם מײַן שױשפּילער האָט אויך געהערט דוד קעסלער. זעענ-

* מאַקסיס גאַרקײ, „זכרונות“, ז. 76. בערלין, 1928 (רוסיש).

דיג אן אנדער שוישפילער אין א ראָל, האָט ער זיך גלייך פאַרנע-
שטעלט ווי אזוי ער אליין וואָלט זי געשפילט, און דאָס איז שוין געווען
גענוג, אז ער זאָל ניט קענען אַריבערטראַגען יענעם שפילען.

און אזוי האָט ער זיך באַצויגען ניט נאָר צו די קלענערע אַקטיא-
רען, נאָר אויך צו די גרויסע, וועלכע האָבען שוין פאַרנומען אַן אָנ-
געזעענעם פּלאַץ אויף דער אידישער בינע.

מיט לעאָן בלאַנק'ן האָט ער זיך אַ לענגערע צייט געאַמפערט, אז
ער שפילט ניט גוט די ראָל פון „חאַצקעל דראַכמע“ אין יעקב נאָר-
דין'ס „גאָט מענש און טיוועל“. אַלע קריטיקער האָבען דאָן בלאַנק'ן
שטאַרק געלויבט, קעסלער'ן איז ניט געפעלען געוואָרען ווי אזוי בלאַנק
האָט די ראָל אויפגעפאַסט, און איינמאָל, ביי פּראָבע, האָט ער אים
געזאָגט:

— בלאַנקאַטש, ווען איך זע דיך שפילען די ראָל פון כאַצקעל
דראַכמע, פיל איך ווי ווערים וואָלטען מיר אַרומגעקראַכען אין בויך...
און ער האָט אים דאָן געוויזען, ווי אזוי ער אליין וואָלט די ראָל
געשפילט.

— זיין אויפפאַסונג איז געווען אנדערש, אינגאַנצען אנדערש, —
דערציילט בלאַנק, — אָבער גוט, אויסגעצייכענט גוט.

גאַנץ אָפט פלעגט מען ביי פּראָבע זען ווי קעסלער שפילט אַלע-
מענס ראָלען, נאָר ניט זיינע. אויף דעם גרונט איז ביי אַ סך מענ-
שען געשאַפען געוואָרען דער איינדרוק, אז קעסלער קען קיינמאָל ניט
זיין ראָל און אז ער מוז דאָריבער אַלע מאָל אָנקומען צום סופלער.

דאָס איז אָבער געווען ניט אינגאַנצען ריכטיג. וואָרים אויב עס
איז אמת, אז קעסלער האָט זייער אָפט ניט געקענט די ווערטער פון זיין
ראָל, האָט ער אָבער געקענט דעם כאַראַקטער, געהאַט אַ קלאָרען באַ-
גריף וועגען אים און שטענדיג געוואוסט, ווי אזוי אים אויסצוטייטשען
ביים שפילען.

דערציילט דער דראַמאַטורג ז. ליבין, אז אָפטמאָל האָט ער ביי אַ

רעפעטיציע פון זיינער א פיעסע, געזען ווי קעסלער זיצט מיט פאר-
מאכטע אויגען, פונקט דאן ווען ער דארף רעפיטירען די ראָל.
אלע וואַרטען, קעסלער זאָל מאַכען פּראָבע פון זיין ראָל, און ער
זיצט מיט פאַרמאַכטע אויגען און שוויינט.

דער איינדרוק איז געווען, אז ער כאפט אַ דרעמעל, האָט אים
ליבין איינמאָל געפרעגט:

— מיסטער קעסלער, איר שלאָפט נאָר?

— ניין, — האָט קעסלער געענטפערט, — דאָס לערען איך מײן

ראָל...

— מיט פאַרמאַכטע אויגען?

— יעס... ווען איך מאַך צו די אויגען, זע איך מער...

און אזוי האָט ער מיט פאַרמאַכטע אויגען ניט איין
ראָל אויסגעלערענט. ניט די ווערטער פון דער ראָל, נאָר דעם כאַראַק-
טער פון דעם מענשען, וואָס ער האָט געדאַרפט פאַרשטעלען.

6

קעסלעריס צוגאנג צו פיעסען און צו ראָלען.

פונקט אזוי ווי ער האָט איינגעשטודירט ראָלען מיט פארמאכטע אויגען, אזוי האָט ער אָפּטמאָל איינגעהאנדעלט פיעסען מיט פארמאכטע אויגען. ער איז קיינמאָל ניט געווען זיכער צי די פיעסע איז אַ גוטע, צי ניין. אלע מאָל, ווען מען האָט פאַר אים געלייענט אַ פיעסע, האָט ער געדרייט מיט דער נאָז. עס איז אים ניט געפעלען.

די מערסטע פיעסען, אין וועלכע ער האָט געהאַט אַן אומגעהויער גרויסען ערפאָלג, האָט מען פאַר אים געלייענט עטלאכע מאָל; ער האָט זיך אַלץ געקנייטשט, איז אַלץ ניט געווען צופרידען, און ניט איינמאָל האָט ער דעם שרייבער אָפּגעשטעלט אין מיטען און אַ זאָג געטאָן זיין באַרימטען „סטונתי“, וואָס האָט אויף זיין לשון געהייסען, אז אים ליינט זיך ניט אויפ'ן שכל, אז עס זאָל גאָר מעגלאַך זיין אַזא זאך ווי עס ווערט געשילדערט אין דער פיעסע, און אז אויב אפילו עס איז יא מעגלאַך, האָט דער שרייבער די טעמע ניט גוט בעארבייט.

לעאָן קאַברין'ס „יאנקעל בוילע“ („דער דאָרפ'ס־יונג“), אַ פיעסע אין וועלכער קעסלער האָט זיך געוויזען אין זיין פולער גרויס אַלס שוישפּיר לער, אַ פיעסע, וועלכע איז ביז'ן לעצטען טאָג פון זיין לעבען געבליבען אין זיין רעפערטואַר און וועלכע ער האָט געשפּילט אלע מאָל, ווען ס'איז אים געווען קינסטלעריש יום־טוב'דיג אויפ'ן האַרצען, האָט דער דראַ־מאַטורג פאַר אים געלייענט צען מאָל, און דערצו איז נאָך נייטיג געווען אַ ספּעציעלע מאַנווערע פונ'ם שרייבער, ביז קעסלער האָט זיך ענדליך געכאַפּט, אז ער האָט אין דער פיעסע וואָס צו שפּילען און אז

די ראָל איז אָנגעמאַסטען פאַר אים.

קלייבענדיג אַ פיעסע, האָט קעסלער אַלץ געזוכט „עפעס אַנדערש“,

און עס איז פאר אים קיינמאל ניט געווען קלאָר אין וואָס דער „עפעס־
אַנדערש“ זאָל זיך אויסדריקען.

הערענדיג אַ פּיעסע, האָט ער זיך אָפּגעשטעלט ניט נאָר אויף
דער ראָל, וואָס ער וועט דאַרפֿען שפּילען, נאָר אויך אויף אַנדערע
ראָלען. אַליוו אַ מייסטער אין אויסאַרבייטען דעמאַלען ביים שפּילען,
האָט ער ביים לייענען זיך אויך אָפּגעשטעלט אויף דעמאַלען, ער האָט
זיי אָבער קיינמאל ניט געקענט צונויפקלייבען אינאיינעם. ער האָט
זיי אַלעמאַל געזען איינציגווייז...

ערשט ביים שפּילען פּלעגט ער דערפּילען די פּיעסע. אויף
דער בינע פּלעגט ער זי ערשט אָנהויבען פּאַרשטיין. אינ'ם פּראָצעס
פון אייגענעם שאַפֿען האָט ער אויך דערפּילט דאָס שעפּערישע פּונ'ם
שריפּטשטעלער, און בלויז דאן האָט ער געקענט צונויפקלייבען די
גילדענע רינגעלאַך און מאַכען פון זיי אין קייט.

אַנדערש זיינען פאַר אים די גילדענע רינגעלאַך געווען צעוואַר־
פּען און ער האָט ניט געוואוסט ווי אזוי מען נעמט זיי צונויף.
און דערפאַר טאַקע פּלעגט ער אזוי אָפט אַריינפאַלען און אַליוו
אויסקלייבען אַ שלעכטע פּיעסע, אין דער צייט ווען ער האָט פאַר־
בראַקירט אַ גוטע און דערצו נאָך אַזאַ, וועלכע איז פאַר אים געווען
ווי אָנגעמאַסטען.

אַלע מאָל ווען מען האָט פאַר אים געליענט אַ פּיעסע און זי
איז אים, געוויינלאַך, ניט געפּעלען, האָט ער געהאַט אַ טבע צו געבען
צו פּאַרשטיין דעם פּאַרפאַסער פאַרוואָס די פּיעסע טויג ניט און פאַר־
וואָס מען דאַרף זי ניט אויפּירען. ער האָט אַלץ דערקלערט אויף
זיין אייגענעם שטייגער, און אין זיינע דערקלערונגען איז ער שטענ־
דיג געווען אַריגינעל, מערקווירדיג אַריגינעל, כאָטש אָפּטמאַל איז אין
אַנפאַנג געווען שווער אָנצוכאַפּען וואָס ער מיינט...

איינעם פון די פּאַטענטירטע פּאַרפאַסער פון מעלאָדראַמעס, האָט
ער אַמאָל געפרוואוט געבען צו פּאַרשטיין, אז אַפּילו אַ מעלאָדראַמע —

ווי שטארק באַמבאָסטיש זי זאָל ניט זיין — דאַרף אויך האָבען אַ זין, האָט ער אים געזאָגט אזוי:

— שמעלט איך פאַר: אַ קליין שמעטעל... אינ'ם שמעטעל — אַ גוי... דער גוי האָט ליב צו שלאָגען אידען... זיין פאַרגעניגען!... ברעכט אויס אַ פּאָגראַם — דער גוי איז זיך מחיה... קען שלאָגען אידען וויפיל ער וויל... איז אויפ'ן זיבעטען הימעל... וואָס טוט אָבער דער גוי, ווען ס'איז ניט קיין פּאָגראַם? ... גלאַט כאַפען אַ אידען און אים שלאָגען? דאָס טויג ניט... מען מוז האָבען אַן אויסרייד... נעמט ער דעם לאַנגען גארטעל, טשעפעט אָפּ דעם עק און לאָזט אים זיך גאָבשלעפען אויף דער ערד... גייט ער אזוי... פאַרשטאַנען? ... אַ גוי מיט אַ גארטעל, וואָס שלעפט זיך נאָך אויף דער ערד... קומט אָן אַ איד, טרעט אָן דעם גוי אויפ'ן גארטעל... דער גוי דעם אידען — אַ זעץ אין די ציין... און מיט אַ טענה... „פאַרוואָס האָסטו מיר אָנגעטראָטען אויפ'ן גארטעל?“... אזוי איין אידען... אַ צווייטען... אַ דריטען, און אַ פערטען... און ער האָט אַ תירוץ... ער שלאָגט אידען ניט אומזיסט; זיי טרעטען אים אויפ'ן גארטעל... און אזוי איז מיט אַ מעלאָדראמע, עס דאַרף זיך איר נאָכ-שלעפען אַ גארטעל און איידער עס קומט דער זעץ, דאַרף אימיצער אָנטרעטען... עס זאָל ניט זיין גלאַט אזוי אַ זעץ... פאַרשטאַנען? ... עס מוז האָבען אַ זין...

ביים דערקלערען דעם ענין, וואס האָט אַ שייכות מיט טעאָטער, איז קעסלער זייער אָפט געווען שרעקלאך אומבאָהאַלפען, ווייל עס האָ-בען אים פשוט אויסגעפעלט די נויטיגע ווערטער און אמאָל האָט די פאַרשמעלונגס קראַפט ביי אים געאַרבייט אזוי שנעל און האַסטיג, אז ער האָט פשוט ניט געקענט גלייך געפינען די נויטיגע ווערטער. ער איז אָבער געווען מערקווירדיג אינטערעסאַנט און מערקווירדיג אַר-נינעל אין זיין אומבאַהאַלפענקייט.

אליין אַ רעאַליסט דורך און דורך אויף דער בינע, איז ער אין ריידען געווען אַן אמת'ער אימפרעסיאָניסט...

אָנגעוואָרפֿען ווערטער, וועלכע האָבען אָפּגעשפּיגעלט עפעס אַן איינדרוק, עפעס אַ שטריך, וואס איז אפשר פאר אים אַליין געווען ניט אינגאנצען קלאָר...

עס איז אויסגעקומען ווי ער וואָלט אין זיין ריידען געבויט אַ בנין, ווארפענדיג אַ ציגעל אויף אַ ציגעל אין גרויס איילעניש. ערשט ביים סוף, ווען ער האָט געענדיגט, האָט מען מיט אַמאָל דערזען פאר זיך אַ גרויסען בנין.

אים האָט מען געקאָנט זאָגען דאָס זעלבע וואס וולאדימיר קאָ-ראַלענמא האָט אַמאָל געזאָגט נאָרקיין: „איר טענה'ט זיך אויס ניט מיט ווערטער, נאָר מיט האַמערס“.

און די האַמערס זיינע — די ווערטער — האָבען געקלאַפט ניט אויף איין אָרט, נאָר צוואוואַרפען; אַ קלאַפּ דאָ, אַ קלאַפּ דאָרטען, איז דער קלאַנג געווען פאַרשידען.

ריידענדיג מיט מיר איינמאָל וועגען דראַמע אין אלגעמיין, האָט ער — געדענק איך — געזאָגט:

— אַ „פּאָנטש“ (אַ זעץ) דאָס איז וויכטיג... זייער וויכטיג... אַ פּיעסע אָן אַ „פּאָנטש“ איז... איז נאָר ניט... אָבער, יו נאָן, עס מוז ניט זיין דוקא אַ זעץ מיט אַ דובינע איבער'ן קאָפּ... נאָן!... אַמאָל -- דוקא שטיף... דוקא איינגעהאלטען... אַ פאַרשטיקטער זיפּץ... אַ פאַרשטיקטער קרעכץ... אָבער — עס זאָל דורכלויפען אַ סקרוך אי-בער'ן לייב... עס זאָל וואַרפען אין היץ און אין קעלט...

און כדי עס זאָל אַרויסקומען קלאָרער, האָט ער געגעבען אַ ביי-שפּיל:

— אין אַ פּיעסע — אזא סצענע: אַ טאַטע... די קינדער — צעוואַרפען איבער דער גאַנצער וועלט... אַ זון אין אמעריקע... אַ טאָכטער אין אַרגענטינע, בראַזיליען, פאַריז, שיאַנגאַ, פאַסעיק, אויס-לאַנד — אומעטום — קינדער... אין דער היים אָבער — קיינער ניט... פון אַלע קינדער — פאַרטרעטען אויף די ווענט... פאַרטרע-טען... פאַפּיר... קוקט דער טאַטע אזוי איינמאָל אויף די פאַרטרע-

טען... דאָס האַרץ איז אים פאַרביטערט, און ער שאַקעלט מיט'ן קאָפּ:
 „קינדער... פאַפירענע קינדער... אויף די ווענט“...

— און איר פאַרשטייט, — האָט ער ווייטער געזאָגט, — ביי
 אזא סצענע דאַרף דער אַקטיאָר, וואָס שפּילט דעם טאַמען, ניט רעווען
 ווי אַן אַקס, ניט רוען נאָכ'ן קאָפּ... פאַרקערט, — שטיף, איינגע-
 האַלטען, מיט אַ טרער אין אויג, אָבער ניט אויף דער באַסק... שטיף,
 און דאָך — אַ „פּאַנטש“...

דערנאָך האָט ער גערעדט וועגען פאַרשידענע אַנדערע זאַכען.
 ער האָט דערציילט נאָך און נאָך געשיכטעס, און דערציילענדיג אזוי,
 האָט ער באַנוצט אַן אויסדרוק „אַסאַציאַציע פון געדאַנק“.

דאָס שווערע וואָרט „אַסאַציאַציע“ איז אים געווען אַביסעל
 פרעמדלאַך; ערגעץ האָט ער עס, אפנים, געהערט און איז אַליין
 ניט געווען זיכער, צי ער רעדט דאָס אַרויס ריכטיג, צי ניין. דעם
 מיינ דערפון האָט ער אָבער פאַרשטאַנען, און לויט זיין אויסטוי-
 טשונג איז דאָס אַרויסגעקומען אזוי:

„איר זעט אַ זאַך און דערמאָנט זיך אַן אַ פאַסירונג... די זאַך
 פירט אייך אַרויף אויף אַ געדאַנק. איר דערמאָנט זיך אַן עפעס...
 וואָס... אַ שטייגער — סיגאַרעטס“.

און דאָ האָט ער מיר כמעט אַן פאַרבינדונגס ווערטער אָנ-
 געהויבען דערציילען אַ מעשה, וואָס איך האָב אין אַנפאַנג אינגאַנצ-
 צען ניט פאַרשטאַנען.

— סיגאַרעטס! — האָט ער געגעבען אַ זאָג, אוועקלייגענדיג די
 שווערע האַנט אויף דעם קעסטעלע פאַפיראַסען, וואָס איז לעבען אים
 אויפ'ן טיש געלעגען. — סיגאַרעטס!

און עס האָבען גענומען פאַלען ווערטער, ווי האַמערס:
 מיט אַ דרייסיג יאָר צוריק, נאָך אין רומעניען. ער — אַ
 בחור, אַ ברען; אַ געזונטער, אַ שטאַרקער, בלוט און מילך. און
 זי — אַ מויד ווי אַ צימעס.

„נו! איר פארשטייט דאך — אן אקטיאָר. געשפּילט טעאָ-
טער, אידיש טעאָטער.

„איין מאָל, צוויי מאָל, דריי מאָל, — זי איז דאָ. אין טעאָ-
טער, הייסט עס. און — קומט אויף אים אזוי... פרעסט אים מיט
די אויגען...

„נו, — אן אקטיאָר! וואָס אַרט דאָס אים?
„און — טאַקע, פאר וואָס ניט? א מענש איז דאך — א
מענש.

„באַקענט געוואָרען, — א וואָרט, א שמייכעל, — עס לאָזט
זיך. עס גייט אַ גאַנג...

„אזוי היינט, אזוי מאָרגען, אזוי איבערמאָרגען. — שמייכעלט
אַלץ. זי — הייסט עס, — די מויד...

„אינמאָל זאָגט זי: קומט היינט אויף דער נאַכט צו אונז!
„אַט אזוי, מיט די ווערטער.

„זיך ניט געלאָזט בעטען. געקומען. ער גיט אַ קוק — נישטאָ
דער טאַטע, נישטאָ די מאַמע. זי — איינע אַליין אין שטוב...
„נו, — אַ שמייכעל אַהער, אַ שמייכעל אַהין. אַ קניפ אַהער,
אַ קניפ אַהין —

„פאַרטיג... מען איז דאך ניט מער ווי אַ מענש... עס גיט אַ
קאַרטע... און — יוֹ נאָו...
„זיינען אוועק דרייסיג יאָר. אַט אזוי ביי דעם ערך.

„אין אַמעריקע שוין, ביי שטאַרק'ן אין רעסטאָראַן, אויף סע-
קאַנד עוועניו, דאָ ניט ווייט.

„עפענט זיך די טיר — אַ דאַמע. פאַרפּוצט. דימענטען און
בריליאַנטען.

— קען איך זען דעם און דעם אקטיאָר?
— יעס, מעם.

„צוגעגאַנגען.
— זיינט איר דער און דער?

— יעס, מעם.

„זיך אוועקגעזעצט. ביידע מיט די אויגען אָט אזוי! קוקען.
 „זי שמייכלט. — ער שמייכלט. וויל זיך אָן עפעס דערמאָנען.
 „און — זיך דערמאָנט! דאָס איז געווען דיזעלבע... די וואָס
 פון רומעניען...“

„און וויסט איר, ווער דאָס איז געווען? די מאַדאָם נ... די
 פרוי פון דעם גרויסען סיגארעט־פאַבריקאַנט...“
 מיט איין וואָרט האָט ער געקענט אָנוואַרפען אַ גאַנצע בילד,
 וואָס האָט זיך ערנעז ביי אים אין דער פּאַרשטעלונג געוועבט...
 פאַר שרייבער מיט נעמען האָט ער געהאַט דרך ארץ. אָבער
 נתפעל געוואָרען פאַר זיי איז ער קיינמאַל ניט. אפילו פאַר די
 גרעסטע.

פון שלום אַש האָט ער שטאַרק געהאַלטען. ער פלעגט אַלץ
 זאָגען, אַז אַזאַ פיעסע ווי „גאָט פון נקמה“ שרייבט זיך אָן ניט אַלע
 מאָנטאַג און דאָנערשטאַג. ער האָט נעגלויבט, אַז פון אַש'ס פּעדער
 קען מען דערוואַרטען נאָך אַ שטאַרקערע פיעסע — אַזאַ, וואָס וועט
 מאַכען נאָך אַ גרעסערען רושם און ציען נאָך מער אויפּמערקזאַמקייט,
 סיי צווישען אירען און סיי אויף דער וועלטלאַכער בינע. און פונ-
 דעסטוועגען, ווען אַש'ס אַ פיעסע איז אים גראָד ניט געפּעלען, האָט ער
 דאָס אָפּען ארויסגעוויזען; פונקט דאַן ווען אַש האָט פאַר אים די
 פיעסע געלייענט, האָט ער אָנגעהויבען דרעמלען, און דערנאָך האָט ער
 זיך אַנטשולדיגט אזוי:

— וואָס קען איך זיך העלפען, אַז די פיעסע איז גראָד אַזאַ, אַז
 ווען מען לייענט זי, דערפיל איך ווי עס ציען זיך מיר איבער הייטלאַך
 איבער די אויגען און איך דערזע פאַר זיך עפעס אַזעלכע מאָדנע
 מענשעלאַך...“

(*) איך געפין דאָ פאַר נויטיג צו באַמערקען, אַז דיזעלבע געשיכטע
 האָב איך אויך איבערגעגעבען אין דעם זשורנאַל „טעאַטער און קונסט“, אַפריל,
 1927, ניו יארק.

מען האָט פאר אים איינמאָל געדארפט לייענען אַ פיעסע פון אַ געוויסען שונד שרייבער, וועמען ער האָט זייער ניט ליב געהאַט. דער פאַרוואַלטער פונ'ם טעאַטער האָט געוואוסט, אז ווען מען וועט קור-מען צו קעסלער'ן מיט אַ פיעסע פון יענעם פאַרפאַסער, וועט ער ניט וועלען אויסהערען, וועט ער אים אַרויסטרייבען, און אזוי ווי דער פאַר-וואַלטער איז געווען זיכער, אז דאָס שטיק וועט שטאַרק אויסנעמען ביים פשוט'ען עולם, איז ער געפאַלען אויף אזא המצאה:

ער האָט דערציילט קעסלער'ן א מעשה, אז ער האָט אַ פיעסע פון מאַססים גאַרקי — אַ פיעסע פון אידישען לעבען, און עס איז גאָר אזוינס און אזעלכעס!...

דער פאַרוואַלטער איז געווען זיכער, אז דאָס וועט קעסלער'ן פאַרבלינדען די אויגען און ער וועט די פיעסע אויסהערען מיט גרויס אויפמערקזאמקייט, ווייל קעסלער האָט פון גאַרקי'ן זייער שטאַרק געהאַלטען.

אויסגעלאָזען האָט זיך אָבער אַנדערש.

די ערשטע עטלאכע בלעטלאך האָט קעסלער נאָך ווי עס איז אויסגעהערט. דער נאָמען גאַרקי האָט אויף אים דאָך געווירקט אזוי, אז ער האָט איינגעצוימט זיין טעמפּעראַמענט. אָבער באלד האָט ער די געדולד פאַרלאָרען, און געבענדיג אַ קלאַפּ מיט'ן פויסט אי-בער'ן טיש, האָט ער אויסגעשריען:

— ממזרים, ניט גאַרקי האָט דאָס געשריבען! ... אַ לאַפּאַצאַן האָט דאָס אָנגעשמירט!...

ווען ז. ליבין האָט פאַר אים געליענט זיין פיעסע „די ווילדע“, האָט קעסלער געדרייט מיט דער נאָז. די ראָל פון דעם פשוט'ען פאַר-מער אין דער פיעסע האָט צו אים עפעס יאָ אַפּעלירט און ניט אַפּע-לירט; ער האָט אַליין ניט געוואוסט צי ס'איז גוט, צי ס'איז ניט גוט. ער האָט דאָס ניט געקענט צוקייען. ער האָט אָבער די פיעסע דאָך געקויפט, און שפעטער, ווען ער האָט זי אויפגעפירט (אינ'ם

יאָר 1905, אין טאַליע טעאַטער), האָט ער מיט זיין שפּילען אזוי אויסגענומען, אז מען האָט אומעטום גערעדט פון אים.

„אין ליבין'ס נייע פּיעסע „די ווילדע“, — האָט אב. קאהאַן דאן געשריבען, — נעמען אַנטייל בלויז זעקס פּערזאָן. קעסלער האָט אין איר פּאַרצושטעלען אַ כאַראַקטער-בילד אזוי פול מיט לעבען און מיט לעבענס-הומאָר, אזוי פּריש און ניי, און ער שטעלט דאָס פּאַר אזוי לעבhaft אָן קרעפטיג, אז ער מאַכט פּראָסט אַ פּוראַר — אַ רעש פון באַנייטערונג און באַוואַנדערונג. זיינען „פּאַטריאָטען“ זיי נען פּאַריגען זונטאַג אַרומגעגאַנגען ווי אויפ'ן זיבעטען הימעל, און פאַר סתם מענשען, וועלכע האַלטען אים פאַר אַ גוטען שוישפּילער, איז ער אין דיזער ראָלע געווען אזוי ווי אַן ענטדעקונג. דאָס איז אַן צווייפעל איינע פון די מערקווירדיגסטע ראָלען, וועלכע ווערען דיזען סעזאָן פּאַרגעשטעלט אין ניו יארק, עס מאַכט ניט אויס אין וועלכער שפּראַך עס ווערט גערעדט אויף דער בינע.“*

אין דעם זעלבען זין האָבען אויך געשריבען די אַנדערע אידישע טעאַטער-קריטיקער פון יענער צייט.

ווען ער האָט זיך איינגעלעבט אין אַ ראָל, האָט ער אַלע דעטאַלען אין איר אויסגעאַרבייט אזוי מייסטערהאַפט, אז ס'איז אין איר אין ערנעץ קיין חלל ניט געבליבען. אלעס איז געווען אויסגעפּילט. און דערפאַר איז פאַר אַן אַנדער אַקטיאָר נאָך ביז היינטיגען טאַג שווער צו שפּילען קעסלער'ס אַ ראָל. דערפאַר איז פאַר די צושויער שטענדיג געווען אזוי שווער צו זען אַן אַנדער אַקטיאָר אין קעסלער'ס אַ ראָל. און ווען ער איז איינמאָל גאָר פּלוצלונג קראַנק געוואָרען און אַן אַנדער אַקטיאָר האָט געמוזט שפּילען זיין ראָל אין ליבין'ס פּיעסע „דער געבראָכענער נדר“, האָט דער עולם אין טעאַטער געמאַכט אַ סקאַנדאַל און פון אַלע זייטען האָבען זיך געהערט געשרייען: „קעסלער!“ „מיר ווילען זען קעסלער'ן.“

דער אַקטיאָר, וועלכער האָט קעסלער'ס ראָל געשפּילט, האָט זיך

(* „פּאַרווערטס“, נאָוועמבער 29טען, 1905.

געפילט אין א שרעקלאכער פארלעגענהייט, און ווען ער האָט געזען, אז דער טומעל אין טעאָטער ווערט אלץ גרעסער, האָט ער אין מיט'ן שפּילען זיך געמוזט ווענדען צום עולם :

„האָבנעשעצטעם פּובליקום! קעסלער איז קראַנק, מען האָט מיר געגעבען שפּילען זיין ראָל, און וואָס בין איך שולדיג, אז איך בין ניט קיין קעסלער?“

און יענער אַקטיאר איז זיכער ניט געווען שולדיג אין דעם, ווייל אזעלכע אַקטיארען ווי דוד קעסלער ווערען ניט געבאָרען אלע מאָנטאָג און דאָנערשטאָג.

און פּונקט אזוי ווי ער האָט זיך געקענט מאַכען אָנגעזען אין א גוטער ראָל, וואָס איז אים געווען צום האַרצען, אזוי האָט ער זיך געקענט מאַכען נישטיג אין א שלעכטער ראָל, וואָס איז אים ניט געווען צום האַרצען.

אין שייקעוויטש'עם (שמר'ס) פּיעסע „גרינע“, האָט מען אים געגעבען שפּילען די ראָל פון א קראַנקען, א טשאַכאָטאַטשניק, וואָס גייט קוים אַרום. די ראָל איז ניט געווען פאַר אים, פאַר דעם פּול-בלוטטיגען קינסטלער, האָט ער זיך אלץ געבעטען, אז מען זאָל אים פון דער ראָל באַפּרייען.

— קוקט אויף מייע באַקען! — האָט ער געזאָגט, — זעט א פאַר וואַרנעם! וואָס פאַר א טשאַכאָטאַטשניק בין איך? וואָס פאַר א קרענק פעלט מיר? ווען איך וועל זיין אויף דער בינע, וועט דאָך אפילו דער גרעסטער אידיאָט ניט גלויבען, אז איך בין קראַנק. דערצו איז אים נאָך די פּיעסע ניט געפעלען און ער האָט אלץ אויסגעברייעט, אז מען קען דאָרטען אַרויסנעמען א ראָל, אָדער אריינ-שטעלען א ראָל און עס וועט זיין אלץ איינס... ער האָט געבעטען, אז מען זאָל אים באַפּרייען פון שפּילען די ראָל, ווייל מען קען זיך באַגניין אָן אים.

מען האָט אים אָבער פאַרט פון דער ראָל ניט געקענט, אָדער

ניט געוואָלט באַפֿרײַען, ווייל זיין נאָמען האָט דאָך צוגעצויגען אן עולם, האָט ער איינמאָל אַפּגעטאָן אזאָ שפּיצעל:

פֿאַר'ן לעצטען אַקט האָט ער זיך באַהאַלטען אין אַ קליידער־שראַנק, און ווענדענדיג זיך צו זיין גאַרדעראַבער האָט ער געזאָגט:

— בעני, ווען מען וועט מיך אָנהויבען זוכען, בין איך נישטאָ! ... דו הערסט? נישטאָ! ... און דו ווייסט ניט וואו איך בין? ... דו ווייסט ניט! ... טאַמער וועסטו זיך אַרויסכאַפּען מיט איין וואָרט, וועל איך דיך דער'הרג'ענען...

ווען מען האָט געדאַרפט אָנהויבען שפּילען דעם לעצטען אַקט, האָט מען גענומען זוכען קעסלער'ן. אָבער — זוך אים היינט, זוך אים מאָרגען — ער איז נישטאָ...

— בעני, וואו איז קעסלער?

בעני ווייסט ניט...

— סטייטש, ער איז דאָך דאָ נאָר וואָס געווען!

בעני ענטפֿערט ניט.

ווי פֿאַר'ס'טע מייז איז מען אַרומגעלאָפּען. געזוכט און גע־נישמערט אין אלע ווינקעלאַך — קעסלער איז נישטאָ!
ווי אין וואָסער אַרײַן...

וואָס טוט מען? וואָס הויבט מען אָן צו טאָן? וואָס קאָן דאָס זיין? ווי אזוי איז דאָס געשען? אפשר עפעס אן אומגליק? און דאָ ווערט דער עולם אין טעאַטער אַלץ מער און מער אומגעדרוּלדיג; מען קלאַפט שוין מיט די פיס, מען פייפט, מען ליאַרעמט. מען קען דאָך ניט האַלטען די מענשען אין טעאַטער ביז שפעט נאָך האַלבער נאַכט! ...

ניט האָבענדיג קיין אַנדער ברירה, האָט מען אָפּגעשפּילט דעם לעצטען אַקט אָן קעסלער'ן.

און ביים עולם איז געווען רעכט אזוי אויך. זיי האָבען אָפּלאָ־דירט און זיינען אוועק אַהיים...

און דאָן איז קעסלער אַרויף אויף דער בינע, און ווענדענדיג זיך

צו די אקטיארען, וועלכע האָבען אים פריער געוואָלט באַווייזען, אַז אָן אים און אָן זיין ראָל קען מען זיך אין דער פּיעסע ניט באַגיןן, האָט ער, מיט אַ כּלומר'שט תּם'עוואַטען טאָן און מיט אַ פּאַרבאָרגענעם שמויכעל אויף די ליפּען, געפרעגט:

— נו, אימיצער האָט דאָ געפרעגט אויף מיר, האַ? ...

און מיט אַ געלעכטער:

— איך אַ טשאַכאטאטשניק! כאַכאַ-כאַ! ... נו, בין איך גע-
שטאַרבען פּאַר'ן לעצטען אַקט, און — פּיו, אפּגעמעקט! ...

שפּיצלאַך אויף דער בינע האָט קעסלער געקענט אָפטאָן ניט נאָר ווען ער איז ניט געווען צופּרידען פּון אַ פּיעסע, נאָר אויך דאָן ווען ער איז ניט געווען צופּרידען פּון אַן אַקטיאר, אדער פּון אַן אַקטריסע. דערמיט האָט ער אויסגעדריקט זיין נקמה און זיין חוּזק צו טאַלאַנט-לאַזינקייט. אָבער אמאָל האָט זיך אין זיינע שפּיצלאַך אויך אויסגע-
דריקט דער געפּיל פּון קנאה...

דאָס — מוז מען צוגעבען — האָט קעסלער פּאַרמאָנט אין אַ גאַנצן היבשער מאָס. כאַטש ער איז אין דעם אויך געווען ערלאַך.

דערציילט ב. גאָרין אזא פּאַל:

די דריי שטערען פּון דער אידישער בינע — קעסלער, אַדלער און טאָמאַשעווסקי, — האָבען זיך פּאַראייניגט און באַשלאָסען צו שפּיר-
לען צוזאַמען אין טאַליע טעאַטער. מיט דער פּולער זיכערקייט, אז ביי אַזא אויסערגעוויינלאַכער קאָמבינאַציע פּון קינסטלער איז שוין ניט וויכטיג וואָס מען וועט שפּילען, האָט מען אַרויסגענומען פּון רעפּערטואַר יעקב גאָרדין'ס אַן אָפּגעשפּילטע פּיעסע „די געברידער לוריא“ און איינגעטיילט די ראָלען צווישען די דריי שטערען.

„נאָר אויב קעסלער, — שרייבט גאָרין, — איז געווען גרייט צו מעסטען זיך מיט כּוחות מיט אַדלער'ן, האָט ער כּשום אופּן ניט גע-
וואָלט אנערקענען טאָמאַשעווסקי'ן פּאַר אַ גוטען אַקטיאר. אזוי גיך ווי דער פּאַרהאַנג האָט זיך אויפּגעהויבען און אַלע דריי שטערען זיינען אַרויף אויף דער בינע, האָט קעסלער גענומען נאָכקרימען טאָ-

מאשעווסקי'ן. דאָס האָט דעם לעצטען נערוועז געמאַכט און ער איז אַרויס פון די כלים. ער האָט געשפּילט די ראָל פון גדליה לוריא און אין דער סצענע געדארפט צעברעכען אַ טעלער, האָט ער שוין פאר כעס צעבראַכען צוויי טעלער. קעסלער האָט ניט געשוויגען און זיך אויך גענומען ברעכען טעלער. דעם עולם איז די מעשה געפעלען געווארען, ניט מחמת ער האָט זיך אָנגעשמויסען, אז מען איז אים מכבד מיט מער שפּילען, ווי אים האָט געקומט, נאָר אים איז פשוט געפעלען געווארען דער אַקט פון ברעכען טעלער און ער האָט ווארים אַפּלאָדירט.*

איז ניט וויכטיג מיט וואָס די דאָזיגע געשיכטע האָט זיך געענ- דיגט. וויכטיג איז נאָר דאָס, וואָס אפילו אין באַצוג צו אַזאַ אנער- קענטען שווישפּילער ווי באַריס טאָמאַשעווסקי האָט קעסלער ניט גע- פונען פאר נויטיג צו קרומען די נשמה; דענקענדיג, אז עס דארף אים ניט אָנשטיין, אָדער אז ס'פאַסט ניט פאַר אים זיך צו פארמעסטען אין כוחות, האָט ער דאָס אָפּען אַרויסגעוויזען.

כאָטש קעסלער האָט ניט געהאַט קיין טאָעריעס, איז פונדעסטווע- גען דאָך געווען אויסגעהאַלטענקייט אין דעם שטייגער ווי אזוי ער האָט אויפגעפאַסט אַ ראָל.

אין שלום אַש'ס „גאָט פון נקמה“ האָט ער די ראָל פון יאַנקעל שאַפּשאָוויטש אויפגעפאַסט אזוי, אז ביים קלימאַקס זאָל מען אין דעם ענטווישטען, צובראַכענעם מענשען דערזען דעם יאַנקעל שאַפּשאָ- וויטש, וואָס ער אַליין האָט פריער מיט אַלע כוחות געהאַלטען פאַר- רוקט אין אַ ווינקעל.

אין זיין האַלטונג בעת עס קומען צו אים אין הויז דער רב און די אַנדערע בכבוד'יגע בעלי-בתיים פון שטאָט, איז ניט געווען די הכנעה, די אונטערטעניגקייט פון אַ געפאַלענעם מענשען, נאָר גיכער

(* ב. גאַרין, „די געשיכטע פון אידישען טעאַטער“, צווייטער באַנד, צוויי- טע פאַרגרעסערטע אויפלאַגע. פאַרלאַג מאַקס נ. מייזעל, ניו יארק, 1928, ז. 132-33.

דער פארלאנג זיך אליין צו דעהויבען צו דער מדרגה פון א לייטישען מענשען.

זיין אומבאהאלפענקייט, זיין האלטען זיך אין א זייט, זיין שטיין אין א פאזע פון „גרייט צו דינען“ יעדען מאמענט — דאס אלעס האט אין קעסלער'ס אויפפאסונג אויסגעדריקט יאנקעל'ס דרך ארץ פאר די כשר'ע אידען, וועלכע קענען לערנען די הייליגע תורה. דרך ארץ, און ניט קיין קנעכטשאפט.

אין קעסלער'ס אויפפאסונג פון יענער ראָל האָט מען פאַר זיך

דוד קעסלער אלס יאנקעל שאפשאוויטש

געזען א י י ז מענשען, אין וועמען עם צפאלען זיך צו ו ו י י נשמות.

דער יאנקעל שאפשאוויטש „אויבען“, ביי זיך אין דער היים, האט זיך געהאלטען אזוי ווי ער וואלט פון זיך אינגאנצען אפגעטרייסעלט דעם יאנקעל שאפשאוויטש, וואס קער זיך אן מיט „אונטען“, מיט'ן הייזעל. און „אונטען“, אין הייזעל, האט ער זיך געהאלטען אנדערש

— אזוי, אז אָט האָט מען אין אים געזען דעם ווילדען ברוט, און אָט — דאָס פארבלאָנדזשעטע שעפעלע... אָט האָט ער אין הייזעל גע- שפּאַנט מיט פעסטע און זיכערע טריט — דער שטרענגער בעל-הבית, וואָס וואַרפט אַרויף אַ מורא אויף אַלעמען. און אָט איז ער דאָר- טען דורכגעלאָפּען שנעל, ווי איינער וואָס יאָגט זיך אַ דערשראָקענער צווישען פּלאַמען פייער, טראָגענדיג מיט זיך אַ הייליגע זאך, וואָס מען מוז ראַטעווען...

און ווען דער בראַך קומט, ווען יאָנקעל דערוויסט זיך, אז אַלע זיינע האָפּענונגען זיינען געווען אומזיסט, אז זיין איינציגע טאָכטער רבקה'לע איז דאָך אַריין אין שמוץ, פון וועלכען ער האָט זי אזוי אויסגעהיט!

קעסלער האָט אין דעם מאָמענט ניט געמאַכט קיין געוואלדען, ער האָט ניט געשריגען מיט קיין באַנומענע קולות. אַ נידערגעשלאָגענער, אַ פאַרצווייפעלטער, אַ צובראָכענער — אַ מענש וואָס האָט שוין אַלע האָפּענונגען פאַרלאָרען, אַ מענש פאַר וועמען די זון האָט זיך מיט אַמאָל אויסגעלאָשען, איז ער געשטאַנען מיט אַן אנגעבויגענעם קאָפּ, און שטיי, מיט אַ שטיב, וואָס באַדט זיך אין בלוט און שטיקט זיך אין טרערען, האָט ער געמורמעלט:

„אויס ווייב, אויס שטוב, אויס טאָכטער! אַלעס אַראָפּ, אין הייזעל, אין הייזעל!“

און מען האָט פאַר זיך געזען אַ מענשען, וואָס שטייט ביי דער שוועל פון אַ טיפען אָפּגרונט. אַ מענשען, ביי וועמען דער מוח איז אזוי צומישט, אז ער געפינט זיך שוין ביים גרענעץ פון אינגאַנצען פאַרלירען דעם פאַרשטאַנד...

אין לעאָן קאַברין'ס „יאָנקעל בוי'לע“ (דער דאָרפס יונג), האָט דוד קעסלער אויפגעפאַסט די ראַל אזוי, אז מען זאָל אין דעם ווילדען דאָרפס-יונג זען מער תּמימות ווי צולאָזענקייט.

יאָנקעל בוי'לע וויל זיין גוט און פרום, אָבער ער קען ניט, ווייל עס קאָכט אין אים די יוכע און לאָזט אים ניט רוען.

ער וויל ליב האָבען דאָס אַרימע באַשעפעניש חייה'סע, אָבער ער
קען ניט, ווייל עס ציט אים פאַרט צו נאַטאַשע'ן.

ער וויל דאוונען, אָבער עס איז אים שווער, ווייל ער קען „זיך
ניט מאַליען“.

ער וואָלט אַליין געוואָלט זיך איינשרומפען, זיך איינצווימען, אָבער
די גבורה שפאַרט פון אים אַרויס און ער קען זיך ניט העלפען.

אין דער ראל פון יאַנקעל דער שמיד.

וואָס איז ער שולדיג אין דעם, וואָס ער איז אין קערפּער געזונט
ווי אַ ריז, און אין גייסט שוואַך ווי אַ לעמעלע? פּלאַנטערט ער זיך אין דער נעי, אין וועלכער דאָס לעבען האָט
אים אַריינגעדרייט.

פייניגט ער זיך און פייניגט אַנדערע אין דער צייט ווען ער וויל
גאָר זיין גוט צו דער גאַנצער וועלט.

זוכט ער אן אויסוועג און קען ניט געפינען.
 און אין זיין אומבאהאלפענקייט בעט ער, וויינט ער, שרייט ער
 און שטעלט אלץ דיזעלבע פראגע:
 „נו, וואָס זשע זאָל איך טאָן? ... נו, וואָס זשע זאָל איך טאָן? ...”
 און אָט די פראגע, וואָס האָט אויסגעדריקט יאנקעל בוי'לע'ס גאנ-
 צע אומבאהאלפענקייט, פלעגט דוד קעסלער אויסדריקען מיט אזוי פיל
 האַרציגער תמימות, אז אַ פרייד האָט אַזש אָנגעפילט דאָס האַרץ, אין
 דער זעלבער צייט ווען אין די אויגען האָבען זיך געשטעלט טרערען
 פון רחמנות צו דעם אומגליקלאכען און אומבאהאלפענעם מענשען.
 אויף דעם זעלבען שטייגער האָט ער אויך אויפגעפאסט די ראָל
 פון „יאנקעל דער שמיד“, פון דוד פינסקי, — מער אונטערגעשטראכען
 די תמימות ווי די צולאָזענקייט.

אין יעקב גאָרדין'ס „נאָט, מענש און טיפּעל“, איז קעסלער'ן
 אין אָנפאנג זייער שווער געווען זיך צוצופאסען צו דער ראָל פון הער-
 שעלע דובראָוונער. ער האָט אין זיין חומר'דיגקייט ניט געקענט
 אַריינזאָפען אין זיך דעם גייסט פון דעם פרומען דובראָוונער סופר,
 וועלכער איז כולו רחניות. ספּעציעל אין ערשטען אַקט, איידער
 אוריאַל מוזיק באקומט די שליטה איבער'ן הויז. דער גרויסער קינסט-
 לער איז אָבער דאָך בייגעקומען דאָס חומר'דיגע אין זיך, און ער
 האָט — אַפילו אין ערשטען אַקט — באַזעלט די ראָל מיט רחניות. עס
 האָט געהייסען, אז ער, דער דובראָוונער סופר, וועלכער האָט, על פי
 שכל, אפשר געדארפט זיין אַ קליינינקער, אַ דאַרינקער, איז ניט שול-
 דיג אין דעם וואָס דער רבונג של עולם האָט אים גראד געבענשט
 מיט אַ געזונטען גוף. ער קוקט זיך סיי ווי סיי דאַרויף ניט אום.

אַ גייסט פון הייליגקייט האָט זיך אַ טראַג געטאָן פון דער בינע,
 ווען דוד קעסלער האָט געזונגען „מזמור לדוד“, און אין די אויערען
 פון טויזענטער און טויזענטער אידישע טעאַטער-גייער טראַגט זיך נאָך
 היינט דער אָפּקלאַנג פון דעם טאָן ווען קעסלער האָט מיט וויי ארויס-
 געזונגען די ווערטער:

„גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע“.
 מיט פאַרמאכטע אויגען פלעגט ער דאָס זינגען. די ברעמען זיין-
 נען ביי אים געווען אָנגעכמורעט, דאָס פנים פאר'דבקה'ט, און פול מיט
 גלויבען, פול מיט בטחון.
 עס איז שווער געווען זיך פאַרצושטעלען, אז דאָס איז דער זעל-

אין דער ראל פון הערשעלע דובראָוונער.

בער יאנקעל שאבשאָוויטש פון „גאָט פון נקמה“, דער זעלבער „יאנקעל
 בוילע“, דער זעלבער „שלמה'קע שאַרלאַטאַן“.

און אין די ווייטערדיגע אַקטען, ווען דער דובראָוונער סופר ווערט

שוין א וועלטס-מענש, ווען ער פירט שוין געשעפטען אויף א גרויסען שטייגער, ווען ער געפינט זיך שוין אונטער דער שליטה פונ'ם טייעפל און רייסט זיך דאך צו גאט — דאן האט קעסלער זיך געוויזען אין זיין פולער גרויס און מען האט געזען ווי דער מענש אין אים ווערט צוריסען צאפאלענדיג זיך צווישען די צוויי — צווישען גאט און טייעפל.

אין אלגעמיין האט דוד קעסלער געהאט א נייגונג צו ראָלען פון מענשען, וועלכע שטייען אויף דער גרעניץ פון גוטס און שלעכטס, און וועלכע דארפען אָנפירען א מלחמה ניט נאָר מיט אַנדערע, נאָר דער עיקר'שט — מיט זיך אליין.

א ראָל מיט אזעלכע אינערלאכע קאָנפליקטען האָט ווי א מאַננעט געצויגען צו זיך קעסלער'ס גרויסען טאלאָנט.

און דאָס איז געווען מערקווירדיג! אין לעבען — ניט אלס שוישפילער — האָט דוד קעסלער דוקא ניט געמאכט דעם איינדרוק פון א מענשען מיט אינערלאכע קאָנפליקטען. מ'האָט אין אים ניט געקענט באַמערקען די ספּעציפישע צוריסענקייט פון דער נשמה, וואָס וואַרפט זיך געוויינלאַך אין די אויגען ביי אזעלכע מענשען, אָבער אויף דער בינע האָט עס אים געצויגען דוקא צו אזעלכע ראָלען.

צווישען שוישפילער איז דאָס ניט קיין זעלטענע ערשיינונג; א סך פון זיי האָבען די נייגונג צו שפּילען דוקא אזעלכע כאַראַקטערס, וואָס זיינען אין עצם פונקט דער היפוך פון זייערע אייגענע. און דאָ וועט זיין אינטערעסאַנט איבערצוגעבען זייער אַ כאַראַקטעריסטישען פאַל, וואָס האָט אַ גאַנצע שייכות מיט דעם דאָ-זיגען ענין:

וועגען דעם שוישפילער פון מאַסקווער קונסט-טעאַטער, אלעס-סאַנדער ווישנעווסקי איז ביי די מערסטע צושויער געשאַפען געוואָרען דער איינדרוק, אז ער מוז זיין אַ מענש מיט אַן אייזערנעם ווילען און מיט אַ מערקווירדיג פעסטען כאַראַקטער. געדרונגען האָט מען דאָס פון דעם, וואָס ער האָט אַזוי קינסטלעריש געלונגען אונטערגע-שטראַכען די פעסטקייט אין כאַראַקטער און ווילען אין דער ראָל פון

באָרים גאָדונאָוו, אין אַלעקסעי טאַלסטאָי'ס שטאַרקער דראַמע „צאַר פּיאָדאָר יאַהאַנאָוויטש“, און אויך אין די מערסטע אַנדערע ראַלען, וואָס ער האָט געשפּילט.

אויף דעם גרונד איז ביי זייטיגע מענשען גאָר קיין צווייפעל ניט געווען, אז ווישנעווסקי אַליין מוז אויך זיין א מענש מיט זייער א פעסטען כאַראַקטער און אז דערפאַר פאַסט ער זיך אזוי גוט צו צו אַזעלכע ראַלען.

דערציילט אָבער ווישנעווסקי אַליין וועגען דעם גאָר אַן אַנדער געשיכטע.

„איך האָב ליב צו שפּילען שטאַרקע מענשען, הערשענדע, אַזעלכע, וואָס דעקען צו זייער מאַכט מיט געלאַסענקייט,“ — שרייבט ווישנעווסקי אין זיינע מעמואַרען. — „כאָמט בטבע צייכען איך זיך ניט אויס מיט קיין שטאַרקען כאַראַקטער. דערפאַר וואָס איך בין בטבע א גוטער און גענויגט צו טרערען, האָט מיר וולאַדימיר איוואַנאָוויטש (נעמיראָוויטש-דאַנטשענקאָ) געגעבען. א נאָמען „אַלעקסאַנדראַ לעאַני-דאָוונאַ“. און יוזשין האָט מיר איינמאָל געזאָגט אזוי: „איר וויסט, מיר רוכט זיך, אז ווען איר וואָלט בטבע געווען אַן אַנדערער, וואָלט איר ניט געקענט שפּילען אזוי גוט די ראַל פון באָרים גאָדונאָוו.“ און ער האָט ווירקליך געטראַפּען. דוקא דערפאַר וואָס איך בין בטבע ניט אַזא מענש, האָב איך ליב צו שפּילען ראַלען פון שטאַרקע מענשען.“*

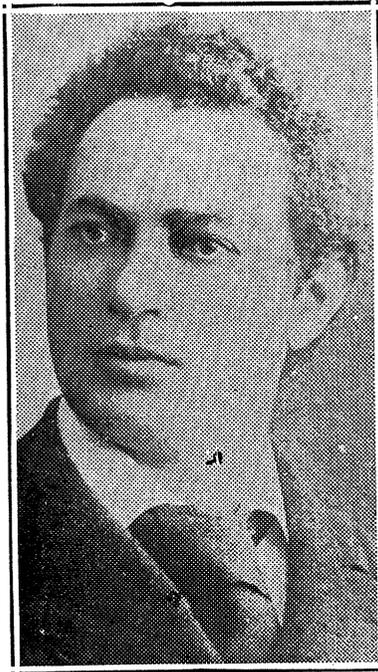
דער פאַרלאַנג צו זיין אַנדערש אויף דער בינע — דאָס איז איינע פון די ספּעציפּישע נייגונגען ביי אַ שווישפּילער, וואָס קען שאַפּען. און אזא נייגונג האָט דוד קעסלער געהאַט אין א גרויסער מאָס.

אין דער ראַל פון „שלמה'קע שאַרלאַטאַן“, יעקב גאַרדינ'ס אַ פּיעסע מיט דעם זעלבען נאָמען, האָט קעסלער באַוווּזען דעם וואונדער דער צו נעמען אַ ניט-געראַטען שטיק און עס אַוועקשטעלען אויף אַ פּערדעסטאַל אינ'ם רעפּערטואַר פון דער אידישער בינע. ער האָט די

* א. ל. ווישנעווסקי, „ברעקלאַד פון מיינ לעבען“ (רוסיש), ז. 46, לענינגראַד, 1928.

ראָל אויפגעפאַסט אזוי, אז דער מענש שלמה'קע שאַרלאַטאַן איז גע-
וואָרען אַ קונסט־ווערק פאַר זיך אליין.

איבער דעם וואָס מען איז אין אונזער וועלטעל געוואוינט אויף
אַלץ אַרויפצולייגען אַ באַרג פון וויצען און וויצלאך, האָט מען אין די
אידישע טעאטער־קרויזען דערציילט אַ געשיכטע, אז קעסלער'ס אויפ־

דוד קעסלער אין זיינע יונגע יאָרען.

פּאַסונג פון דער ראָל „שלמה'קע שאַרלאַטאַן" איז געקומען דורך אַ צו-
פּאַל. ער האָט פשוט ניט געקענט די ראָל, — האָט מען דערציילט,
— און דערפאַר האָט ער זיך גענומען פּלאַנטערען אין די ווערטער,
און האָט זיי איבערגעדרייט אויף זיין אייגענעם קונציגען שטייגער. דער

סופלער האָט אים אונטערגעזאָגט אַ וואָרט „יונגערמאַן“, האָט ער דאָס
 ניט דערהערט, האָט ער, אָנשטאַט „יונגערמאַן“ אַ זאָג געטאָן „יונגער-
 מאַן“ דערנאָך „יונגערמין“, און באלד נאָכדעם — „יונגערמען“;
 און ווייל דאָס איז ביי אים אַרויסגעקומען זייער חנ'עוודיג און די צו-
 שויער האָבען דאָס זייער גוט אויפגענומען, איז ער שוין ווייטער אויך
 געגאנגען אויף דעם זעלבען וועג און אַלע מאָל אָנגעהויבען ריידען אזוי
 ווי ער וואָלט זיך אין די אייגענע ווערטער געפלאָנטערט — „אדיו,
 אדיע, אדיא, אדיעי, אַ רעוואואַר!“

דאָס איז אָבער ניט ריכטיג.

ביי קעסלער'ן איז די אויפפאַסונג פון „שלמה'קע שאַרלאַטאַן“
 ארויסגעקומען ניט צופעליג. און אויב עס איז אפילו אמת, אז ער
 האָט ביי די ערשטע פאַרשטעלונגען ניט געקענט די ווערטער פון דער
 ראַל, האָט ער אָבער זיכער געקענט דעם כאַראַקטער פון דעם מענשען,
 וואָס ער האָט געדאַרפט פאַרשטעלען, — ווי איך האָב דאָס שוין
 פריער באַוווּזען.

און ווייל דער כאַראַקטער פון „שלמה'קע שאַרלאַטאַן“ איז פאַר
 אים קינסטלעריש געווען קלאָר, האָט ער אים אויסגעטייטשט אזוי,
 אז ס'איז אַרויסגעקומען אַ מענש, וואָס אפילו אין זיין געפאַלענקייט
 קומט ער מיט איראַניע אויף אַנדערע; אַ מענש, וואָס לאַכט בעת
 דאָס האַרץ איז אים פאַרביטערט, אַ מענש וואָס וויינט אפשר בלויז
 דאָן ווען קיינער זעט ניט, ווייל ער איז זיכער, אז מענשען זיינען
 אזוי געמיין און פאַרדאַרבען, אז קיינער פון זיי פאַרדינט ניט, מען
 זאָל אים צולאָזען נאָענט צו זיך און אים געבען די געלעגענהייט
 אריינצוקוקען טיף אין דער נשמה...

אין קעסלער'ס אויפפאַסונג איז „שלמה'קע שאַרלאַטאַן“ אַרויס-
 געקומען דער וואַנדערער, וועלכער ווייסט, אז ער פאַרמאָגט אוצרות
 אין זיין נשמה, כאָטש עס קומט אים אַמאָל אויס אויסצושטרעקען
 די האַנט און בעטלען אַ גראַשען. אונטער דער מאַסקע פון פרייד

און שפילעוודיגקייט האָט מען געקענט זען אַ טיפּען אומעט און פאר-
ביסענעם ערנסט.

און דער עיקר'שט — מען האָט אויף דער בינע די גאַנצע צייט
געזען ווי עס וואַקסט אויס די קינסטלערישע געשטאַלט פון אַ מענשען,
וועלכער האָט אין זיך אַלע אייגענשאַפטען צו זיין גוט און ניצליך און
וועלכער איז געוואָרען שלעכט און איבעריג דערפאר וואס דאָס לעבען
האָט אים געקרוודעט, דערפאר וואָס מענשען זיינען געמיין און פאר-
דאַרבען...

דאָס איז געווען „שלמה'קע שאַרלאַטאַן" אין דער אויפפאַסונג
פון דוד קעסלער.

און די אויפפאַסונג איז זיכער ניט געווען קיין צופעליגע, נאָר
אַ קינסטלעריש פארטראַכטע, אַ קינסטלעריש אויסגעטאַקטע.

7

די לעצטע יאָרען.

קעסלער'ס פערזענלאַך לעבען איז די לעצטע יארען געווען ניט נאָר קיין גליקלאַכער. דערפאר האָט ער אַלץ געזוכט צו שטילען זיין געמיט אויף דער בינע.

ווען ער איז געווען אויף דער בינע, האָט ער מיט'ן גאַנצען האַר-צען געוואָלט — אויב עס איז נאָר געווען א גוטע פיעסע — זיך פארטיפען אין דעם שפילען און שלייפען קינסטלעריש יעדער שטריכעלע פון דעם כאַראַקטער, וואָס ער האָט פאַרגעשטעלט. דערביי האָט ער אָבער געוואָלט, אַז פונקט אזוי ווי ער איז פאַרטיפט אין שאַפען, זאָל דער עולם אין טעאָטער אויך זיין פאַרטיפט אין דעם; זיי זאָלען מיט דער גרעסטער אויפמערקזאַמקייט נאָכפאָלגען דעם גאַנג פון דער פיעסע און זאָלען פילען דאָס פייער, וואָס וואַרימט די הערצער פון די שוין שפילער אויף דער בינע. אָן דעם האָט ער געהאַט דאָס געפיל, ווי דאָס גאַנצע שפילען וואָלט געווען א מיין ברכה לבטלה. און אזוי ווי ער האָט געהאַט אי א שאַרף אויג, אי א טיף-פילענדע האַרץ, האָט ער אויף דער בינע גלייך באַמערקט און באַלד דערפילט ווען דער עולם אין טעאָטער איז ניט געווען אויפמערקזאַם גענוג, און דאן האָט ער שוין מער ניט געקענט שאַפען אזוי ווי ער האָט געוואָלט, און דאָס האָט אים אזוי וויי געטאָן, אז ער איז געווען גרייט זיך אַליין צוצו-רייסען אויף שטיקער, און דאן האָט ער געגעבען די פולע פרייהייט דעם צולהכעים'ניק אין זיך; ער, דער צולהכעים'ניק, זאָל זיך נוקם זיין אין עולם, זאָל זיך אָננעמען די קריוודע פון דעם באַליידיגטען קינסטל-לער...

ווי פאַרטיפט ער איז ניט געווען אין אַ ראָל, האָט ער מיט'ן אויג

געקענט אויפכאפען ווי ערגעץ אין א ווינקעל זיצט א מענש און געד
ניצט און ווי אין אן אנדער ווינקעל זיצען מענשען און שושקען זיך.
— שוין, — פלעגט ער א זאג טאָן אין אזא פאל צו דעם אַסר
טיאָר, אדער צו דער אַסטריסע, וואס איז גראָד געשטאַנען לעבען אים
אויף דער בינע. — שוין. זיי זיינען שוין פאַרנומען מיט זיך...
האַט ער טאקע איינמאַל, אין א „ספיטש“ פאר די צושויער, געד
זאָגט אזוי:

„ליידים ענד דזשענטלמען! ביי לייטען — א פובליקום אין
טעאַטער, איז — אזא פנים, אזא פנים — מענשען... ביי אונז אָבער
— א פובליקום אין טעאַטער, איז — קיין פנים... נאָר וועיסטלאַך
(בלוזעס) און טאים (שניפסען)... וועיסטלאַך און טאים“...
און געענדיגט אויף די שטיל מורמלענדיגע טענער:
„אינדיאַנער, וואָס איר זענט!“...“

ער האָט אלע מאָל גענאַרט נאָך א גוטען, פאַרשטענדיגען און
אויפמערקזאמען עולם. ווייל בלויז דאָן האָט ער געקענט שפילען גוט,
און בלויז אין דעם האָט ער געקענט געפינען א טרייסט אויף די צרות,
וואָס ער האָט אין לעבען.

אָבער ניט אלע מאָל האָט ער אזא עולם געקענט געפינען. ניט
אלע מאָל האָט ער צווישען עולם געקענט דערזען א פאָר אויגען, וואס
דריקען אויס געפילען, פאַרשטאַנד און איבערלעבונג. אנשטאָט דעם
האַט ער גאָר געזען פנימ'ער, וואס בעמען זיך ממש, אז מען זאָל זיי
פיינט האַבען, און דאָס האָט אים געמאַכט ווילד.

יעדער קלייניגקייט האָט צושטערט זיין שטימונג, און ער האָט אָנ-
געהויבען ארויסווייזען קאַפּריווען. אָדער בעסער געזאָגט: אַנדערע
האַבען אין דעם געזען קאַפּריווען; פאַר אים אָבער איז דאָס געווען
א טראַגעדיע, ווייל ער האָט אויף דער בינע געזוכט דאָס גליק און
דעם פאַרגעניגען, וואָס ער האָט ניט געקענט האַבען אין זיין פּערזענ-
לאַכען לעבען.

דער גליקלאַכסטער מאָמענט אין קעסלער'ס לעבען איז געווען

ווען מען האָט פֿאַר אים אויסגעבויט דעם „דוד קעסלער'ס טעאַטער“ אויף סעקאָנד עוועניו.

דאָס איז געווען אינ'ם יאָר 1913, ווען קעסלער איז געקומען צוריק פֿון אַ ריזע איבער אייראָפּע, וואו ער האָט געגעבען נאָסט-פֿאַרשטעלונגען אין רוסלאַנד, ענגלאַנד, דייטשלאַנד, עסטרייך און רו-מעניען.

פֿון די מודעות וואָס מען זעט אין די בלעטער פֿון יענער צייט, איז קלאָר, אז מען האָט זיך געגרייט צו פֿראַווען דעם חנוכת הבית פֿון יענעם טעאַטער מיט גרויס פֿאַראַד. אַלע מודעות הויבען זיך אָן מיט די ווערטער „חנוכת הבית לְדוד“ — מיט גרויסע אותיות — און דערביי ווערט געזאָגט, אַז דער גרויסער קינסטלער וועט אויפֿ-פֿירען „די בעסטע פֿיעסען פֿון די בעסטע אידישע שרייבער“.

קעסלער אַליין איז אויך געווען זיכער, אז אין זיין אייגענעם טעאַטער וועט ער אויפֿפֿירען „די בעסטע פֿיעסען פֿון די בעסטע אי-דישע שרייבער“. און אלס אַ באַווייז דאָרויף קען דינען דער פֿאַקט, וואס ווען ער האָט אָנגעהויבען דעם סעזאָן, דעם 29טען אויגוסט, 1913, — אין אַן אַנדער טעאַטער, ווייל זיין אייגענער איז נאָך ניט געווען פֿאַרטיג, האָט ער געשפּילט שלום אַש'ס „גאָט פֿון נקמה“, דוד פינסק'ס „יאַנקעל דער שמיד“, און יעקב גאַרדין'ס „גאָט, מענש און טייפּעל“ און „שלמה'קע שאַרלאַטאַן“. שפּעטער, ווען דער טע-אַטער איז פֿאַרטיג געוואָרען, האָט ער אים געעפּענט מיט יעקב גאַר-דין'ס רעפּערטואַר, צוגרייטענדיג אַ נייע פֿיעסע פֿון שלום אַש.

ער האָט זיך אַלץ געריסען צו שפּילען בעסערע פֿיעסען. און נאָך מיט עטלאַכע יאָר איידער מען האָט פֿאַר אים דעם טעאַטער אויסגע-בויט, האָט ער, אין אַ געשפּרעך מיט אַ פֿאַרטרעטער פֿון אַ צייטונג, געזאָגט:

„אַלס שווישפּילער וואָלט איך זייער געוואָלט שפּילען גוטע ראָ-לען אין גוטע ליטעראַרישע פֿיעסען. ווען מיר קומט אויס צו שפּי-לען אין ביליגע פֿאַרשטעלונגען, איז דאָס פֿאַר מיר ערגער ווי „קאַס-“

טאָר-אויף". איר קענט פרעגען די וואָס שפּילען מיט מיר צוזאמען, וועלען זיי אייך אַלע זאָגען, אז איך בעט זיך, זיי זאָלען מיר געבען ס'ס צו טרינקען אידער אזא קלאַטשע צו קיען.*")

אין דער זעלבער דערקלערונג האָט ער ערנסט אַרומגערעדט די פראַגע וועגען ליטעראַרישע פּיעסען, דערציילט ווי אזוי די אומ-שמענדען צווינגען אים צו שפּילען ביליגע זאכען, וואָס האָבען ניט קיין טעם און קיין ריח, און אויסגעדריקט די מיינונג, אז דאָס פּאָלק אַליין, אָדער בעסער געזאָגט, די אינטעליגענץ פון פּאָלק, וואָלט גע-דאַרפט גרינדען א טעאַטער, וואו מען זאָל שפּילען בעסערע פּיעסען. „אזא טעאַטער, — האָט ער געזאָגט, — וועט האָבען אַ מאַראַ-לישען איינפלוס אויך אויף די איבעריגע טעאַטערס און וועט זיי ברענגען דערצו, אז זיי זאָלען אָפטער אויפפירען גוטע פּיעסען און-שטאָט שונד-שטיק."

ביי אַן אנדער געלעגענהייט האָט ער אין אַ געשפרעך מיט אַ פאַרטערטער פון אַ צייטונג זיך געקלאָגט דאַרויף וואָס אין אידישען טעאַטער גרייט מען זיך ניט גענוג צו אַ נייער פאַרשטעלונג און אז די אומשמענדען זיינען אזעלכע, אז מען האָט קיין אנדער ברירה ניט און מען מוז אַלץ שפּילען אויף אַ כאַפּ-לאַפּ שטייגער.

האָט ער אַלץ געהאַפּט, אז אין דעם נייעם טעאַטער, וואס מען האָט ספּעציעל פאַר אים אויסגעבויט, וועט ער האָבען מער מעגלאַכ-קייטען בייצוקומען די אומשמענדען און מער פאַרברייטערען זיין קינסטלערישע טעטיגקייט אַלס שווישפּילער.

עס האָט זיך אָבער אויסגעלאָזען ניט אינגאַנצען אזוי ווי ער האָט געדענקט. ער האָט אין דעם נייעם טעאַטער אויך ניט געקענט ביי-קומען די אומשמענדען, און כאַטש ער האָט דאָרטען אויפגעפירט א גאַנץ היבשע צאָל גוטע און באדייטענדע פּיעסען, האָט ער אָבער דאָרטען אויך אויפגעפירט אַ היבש ביסעל שלעכטע און נישטיגע פּיעסען.

„פאַרווערטס" דעם 25טען דעצעמבער, 1900.

קעסלער האָט איבער דעם שטארק געליטען אלס קינסטלער, און דאָס האָט אים געמאַכט נאָך בייזער ווי ער איז געווען, ווייל אין יענער צייט האָט ער שוין געהאַט דערגרייכט די עלטער, ווען א מענש פילט, אז אויב ער גייט נישט ווייטער אויף דעם וועג, וואָס ער האָט פאַר זיך אָנגעצייכענט, בלייבט ער נישט נאָר שטיין אויף איין אָרט, נאָר ער הויבט אָן גיין צוריק...

דערצו זיינען נאָך צוגעקומען אינווייניגסטע רייסערייען אין טעאָ-טער גופא. די פארוואלטונג פון טעאטער האָט שטארק אינטריגירט געגען אים.

אין יענער צייט האָט מען אים שטענדיג געזען אן אָנגעכמו-רעטען, א בייזען און פאר'מרה-שהורה'טען.

די גוטמוטיגקייט האָט זיך אינגאנצען אָפגעטאָן פון אים און די בייזקייט, וואס ער האָט גע'ירשנ'ט פון זיין פאָטער, האָט זיך אָנגע-הויבען ארויסצואווייזען נאָך שארפער ווי פריער...

ביי אייניגע געלעגנהייטען האָט ער אַרויסגעוויזען אזא ווילדע נערוועזיטעט, אז די אייגענע מענשען אַרום אים האָבען זיך פשוט גע-שראָקען. ביי פראָבע און אויך ביי די פאַרשטעלונגען האָט ער נאָך מער ווי פריער געביסען די פויסטען און די ליפען ווען עפעס איז אים נישט געפעלען, און אָפט מאָל האָט מען ביי אים געזען טרערען אין די אויגען...

וואָלט ער געווען פון די מענשען, וועלכע ריידען זיך אמאָל אויס דאָס האַרץ פאַר אַ גוטען פריינט, וואָלט מען איצט אפשר גע-פונען אַ סך מענשען, וועלכע וואָלטען געקענט דערציילען אַ סך ווע-גען דעם וואס קעסלער האָט אין יענער צייט איבערגעלעבט ביי זיך אין דער היים און אויך אין טעאטער. איז קעסלער אָבער געווען פון די מענשען, וואס זיינען מערסטענטיילס פארשלאָסען אין זיך; דערצו האָט ער נאָך זיין אייגענעם ווייטאָג מיט קיין ווערטער נישט גע-קענט אויסדריקען, און ווען ס'איז אים אויפ'ן האַרצען געווען אזוי שווער, אז ער האָט דאָס שוין נישט געקענט אַריבערטראַגען, האָט ער

בלויז געקריצט מיט די ציין, און ווען נראָד אין אזא מאָמענט איז אים אויסגעקומען זיך אָנצושטויסען אָן טאַלאַנטלאָזיגקייט אויף דער בינע, האָט ער געקענט געבען אזא קוויטש, אז אלע אַרום אים זאָלען זיך דערשרעקען!...

האָט אים טאַקע אַמאָל דער שווישפילער יצחק קעשיר גע- בעטען, אז ער זאָל צוליב זיך אַליין מער ניט אָנפאלען אויף א געווי- סער אַקטריסע, וועמעס שפילען עס געפעלט אים ניט.

— פאַרגעסט ניט, מיסטער קעסלער, — האָט ער אים געזאָגט, — אז נאָך אַלעמען איז דאָס ניט שוין. צו אַ דאַמע טאָר מען אזוי ניט ריידען. און חוץ דעם, איר ווייסט דאָך, אז איר טאָרט זיך איצט ניט ערגערען. דאָס שארט איך צום געזונט.

דאן האָט קעסלער קעשיר'ן געזאָגט, אז ס'וועט אים מער ניט אַרען ווי אזוי יענע אַקטריסע מאַכט פראָבע און ווי אזוי זי שפילט; ער וועט איר מער גאָר ניט זאָגען, ער וועט מער אויף איר ניט אָנפאלען.

— אָבער איין זאך בעט איך דיד, — האָט ער געזאָגט דעם אַקטיאר, — ווען דו וועסט דערזען, אז איך הויב זיך אָן ערגערען, אז איך הויב אָן ווערען ביז אויף איר, זאָלסטו צו מיר געבען אַ מאַך מיט'ן פינגער, און דאָס וועט זיין אַ סימן, אז איך דארף זיך איינהאַלטען, אז איך דארף ניט ווערען ביז... וועל איך ניט ריידען אַ וואָרט...

ווען ס'איז געקומען צו פראָבע און די אַקטריסע האָט געדארפט אָפּשפילען איר ראָל, האָט זיך קעסלער שוין גענומען ערגערען אזוי שנעל ווי ער האָט נאָר דערהערט דעם ערשטען טאָן, וואס זי האָט גע- נומען. קעשיר האָט דאָס באַמערקט, האָט ער צו אים געגע- בען אַ מאַך מיט'ן פינגער. דאן האָט זיך קעסלער אוועקגעזעצט אויף אַ שטול און זיך אויסגעדרייט מיט דער פלייצע צו דער אַקטריסע, און געהייסען האָט דאָס: „רעד ווי דו ווילסט, שפיל ווי דו ווילסט, מיך אַרט דאָס ניט!“ ער האָט אָבער פאַרט ניט געקענט אַריבער-

טראגען די טענער פון דער אקטריסע, און דאָ האָט ער זיך נאָך דער-
מאָנט די אַלע צרות, וואָס ער לעבט איבער, האָט ער מיט אמאָל אָנ-
געהויבען קוויטשען :

— באַנדיטען, מיִלא, ריידען טאָר איך ניט, אָבער האַווקען ווי
א הונט מעג איך דאָך! ...

און ער האָט אָנגעהויבען האַווקען ווי אַ הונט, און דערביי האָ-
בען זיך די קאָלירען ביי אים אין פנים אזוי געביטען, אז עס איז
געווען א שרעק צו קוקען אויף אים...

ער איז אין יענער צייט אָפט מאָל אַרומגעגאַנגען ווי א צומיש-
טער און ניט געוואוסט אויף וואָס פאַר א וועלט ער איז. און איינ-
מאָל האָט ער די צומישטקייט טאַקע אַרויסגעוויזען אויף אַזאַ שטיי-
גער, אַז די נאָענטע מענשען אַרום אים האָבען זיך ניט ווייניג דער-
שראָקען, כאָטש זיי האָבען דערביי גאַנץ געשמאַק געלאַכט.

דאָס איז געווען נאָך אַ פּראָבע, ווען קעסלער איז ניט געווען צו-
פרידען פון קיין זאַך, וואָס די אַקטיאָרען האָבען געטאָן ; ער האָט
אויף דער בינע געהאַלטען אין איין שרייען : „ניט אזוי!“ און אַלץ
געקריצט מיט די ציין. און ווען ער איז אַרויסגעגאַנגען אין דרויסען,
האָט ער דערזען אַ לוייה ביים טעאַטער. אַן אַלטער איד מיט אַ
גרויער באָרד איז אַן איינגעהויקערטער געשטאַנען אין מיטען גאַס
און האַלטענדיג אַ פּושקע אין דער האַנט, האָט ער מיט אַ שוואַכער
שטים ווידערהאַלט אַלץ דאָס זעלבע און דאָס זעלבע :

„וצדקה תציל ממות!“ ... „וצדקה תציל ממות!“ ...

האָט קעסלער אויף דעם אַלטען אידען געגעבען אַ קוק אַ צו-
טומעלטער און געבענדיג אַ כאַפּ ביי אים די פּושקע פון די הענט,
האָט ער, קריצענדיג מיט די ציין, אַ ברום געטאָן : „ניט אזוי!“ און
אַליין אָנגעהויבען שרייען אויפ'ן קול :

„וצדקה תציל ממות!“ ... „וצדקה תציל ממות!“ ...

אין זיין נאַאיוויטעט האָט זיך קעסלער אַלץ מער און מער גע-
לאָזט אריינפלאַנטערען אין דער פּאָליטיק, וואס האָט זיך געוועבט

ארום זיין טעאטער. די אינווייניגסטע רייסערייען זיינען וואס אַמאָל געווארען אלץ שאַרפער און שאַרפער; קריגערייען זיינען שוין ניט געווען גענוג און ס'איז געקומען צו אַ געשלענג...

קעסלער'ן איז דאָס געווען אי אַ ווייטאָג, אי אַ שאַנד, ווייל ער האָט געוואוסט, אז דער וואָס האָט אים דערלאנגט דעם קלאַפּ, איז טאַקע איינער פון דער פאַמיליע...

עטלאכע יאָר זיינען אוועק און אין קעסלער'ס סעקאָנד עוועניו טעאטער איז קעסלער'ן געווארען אלץ ענגער און ענגער, ביז ער האָט שוין מער ניט געקענט אַריבערטראַגען און איז אינגאנצען אוועק.

דאָס איז געווען פונקט אין אַ צייט, ווען ער האָט געהאַלטען ביים אונטערציען דעם סך הכל פון זיין קינסטלערישער טעטיגקייט.

ניט האָבענדיג קיין אַנדער ברירה, האָט ער זיך אנגאַזשירט אין נעשאַנאַל טעאטער, און דאָרטען האָט ער אלס קינסטלער געליטען נאָך מער ווי פריער, ווייל די פיעסען, וואס מען האָט דאָרט געשפילט, זיך נען זיכער ניט געווען פון דעם שניט, וואס פאסט זיך פאר אזא קינסטלער ווי ער איז געווען. ער האָט געמוזט אויפטרעטען אין אָפּערעמען, וואס ווערען צונויפגעשטשאַבעט כדי צופרידענצושטעלען דעם גראָד בען געשמאַק פון דעם פשוט'ן עולם, און ער האָט מער ניט געהאַט קיין געלעגענהייט אויפצוטערעטען אין אַ נייער גוטער פיעסע, וואו ער זאָל זיך קענען ווייזען אין דער גאַנצער גרויס פון זיין טאַלאַנט.

יעדער פאַרשטעלונג איז פאר אים געווען אַן אָפּקומעניש; ער האָט שוין מער אפילו ניט געקענט טרוימען וועגען אזא זאך, ווי געד פינען פארגעניגען אויף דער בינע; ער האָט זיך שוין מער גאָר ניט אינטערעסירט מיט דעם וואס ער שפילט און ווי אזוי ער שפילט; עס איז אים מער ניט אָנגעגאַנגען צי די אַנדערע אקטיארען אויף דער בינע נעמען אַ ריכטיגען טאָן, צי ניין. ער האָט אָפטמאָל אין דער פרי אליין ניט געוואוסט, וואס ער שפילט אין אָווענט, און איינמאָל איז ער טאַקע בייטאָג אריינגעפאלען אין טעאטער אַ בייזער, אַן אָנ-געכמורעטער, און צולויפענדיג צו דעם געשעפטס-פאַרוואַלטער האָט

ער, ניט קוקענדיג יענעם אין די אויגען, ווי ער וואָלט זיך פאר אים געשעמט, געפרענט:

— וואָס שפּיל איך היינט, אַ הונט, אַ אינדיק, אַ קאטשקע, אַ גאַנער, אַ פיפערנאָטער, אָדער אַ שוויגער?

און שטייענדיג אויף דער בינע פלעגט ער אָפטמאָל בייסען די ליפען און ריידען צו זיך אַליין:

„שלענג... עקדישען... יאַשטשערקעס... ווערים...“

ביי יעדער פאַרשטעלונג פון אַ צונויפגעשטשאַבעטער פיעסע אין געשאַנעל טעאַטער האָט ער זיך אויפגעגעסען אַ לעבעדיגער; ער האָט ניט געוואָלט, אַז באַקאַנטע זאָלען אים זען שפּילען, און ווער ער פלעגט אמאָל אין טעאַטער רערוזען דאָס פנים פון אַ באַקאַנטען, האָט ער זיך געפילט פונקט ווי מען וואָלט אים געכאַפט ביי אַ פאַרבּרעכען... איז איינמאָל ביי אַזאַ פאַרשטעלונג ארויפגעקומען צו אים הינטער די קוליסען דער שווישפּילער לאַזאַר פּריד, וועלכער איז אַלע מאָל געווען פאַרבונדען מיט דער באַוועגונג צו שאַפען אַ בעסער אידיש טעאַטער.

— מיסטער קעסלער, — האָט אים דער שווישפּילער געזאָגט נאנץ אָפּענהאַרציג, — עס רייסט מיר דאָס האַרץ ווען איך זע איך, דעם גרויסען קינסטלער דוד קעסלער, אין אַזאַ נאַרישער, נישטיגער פיעסע... ווען קעסלער האָט דאָס דערהערט, האָבען זיך אים גלייך געשטעלט די טרערען אין די אויגען און אוועקרוּפּענדיג פּריד'ן אָן אַ זייט, האָט ער אַרויסגענומען פון קעשענע אַ בריף און געזאָגט: „נאַ, ליטוואַק, לייען!“

דאָס איז געווען אַ בריף פון אַ אידישען אַרבייטער, וועלכער האָט פון קעסלער'ן שטאַרק געהאַלטען און קיינמאָל ניט פאַרפעלט אים צו זען אין אַ נייער פיעסע. אין דעם בריף האָט דער אַרבייטער פשוט געזידעלט קעסלער'ן פאַר זיין שפּילען.

— זעסט, — האָט קעסלער געזאָגט, נאָכדעם ווי פּריד האָט אים בערגלייענט דעם בריף, — זעסט, אָט דער בריף לאָזט מיך קיין

נעכט נישט שלאָפּען... אָט דער בריף וועט מיך משוגע מאַכען... עס טרעפט, איך כאפ זיך אויף אין מיטען דער נאַכט און דערמאָן זיך אָן אָט דעם בריף, קען איך שוין מער ניט שלאָפּען.. קען ניט... ער איז דאָך גערעכט, א רוח אין זיין טאַטעננס טאַטען!... איך מעג זיך שעמען!...

פון די אויגען האָבען זיך ביי אים געגאַסען טרערען און ער האָט פארשטעלט דאָס פנים מיט ביידע הענט.

צו יענער צייט באַציט זיך דער פאָל, וואס לעאָן קאָברין דער-צײַלט וועגען קעסלער'ן אין זיינע מעמווארען.

„איך דערמאָן זיך,“ — שרייבט קאָברין, — „עטליכע חדשים פאר זיין טויט טרעה איך אים ביי די אידישע אקטיוארען. ער איז גע-זעסען ביי א טיש און גערויכערט א ציגאר. ער האָט דאָן געשפּילט אין א געוויסען טעאטער אין אן אָפּערעטע.

„זעץ איך זיך אוועק לעבען אים און מיר צושמועסען זיך. דאן פרעג איך אים:

— וואָס שפּילט איר איצט, קעסלער?

„קוקט ער מיך אָן מיט זיינע גרויסע, אויסדרוקספולע אויגען, אויף זיין באַזונדערען שטייגער גוטמוטיג-קאָמיש און מאַכט:

— וואָס איך שפּיל? איכ'ל איך ווייזען.

„ער נעמט א „טוט-פּיק“ (צײַן-העלצער) פונ'ם טיש, צעברעקעלט עס און לייגט א שטיקעלע אַוועק לעבען זיך; דערנאָך געפינט ער א ברעקעל ברויט אויפ'ן טיש און רוקט עס צו צום שטיקעל טוט-פּיק; דאן ווארפט ער נאָך צו צו דעם א גרייפּעלע פון א פארבוי-איקען טעלער, א שטיקעל אויסגעשמירט פּאַפּיר, וואס ער הייבט אויף פונ'ם דיף, שיט צו צו דעם אביסעל זאַלץ, אביסעל פעפּער, וואס ער געפינט דאָ אויפ'ן טיש, שיט אויף דעם נאָך ארויף אַש פון א סײַ גאר, מיט דאָס אַלצדינג אויס מיט א פינגער, טוט אויף דעם, מחילה, א כראַקע מיט דער גאַנצער קראַפט, און מאַכט:

— דאָס שפּיל איך!

— וואָס איז דאָס ?

— אונזערע און אָפּערעמעניו !*

פאַרשלאָסען אין זיך, האָט קעסלער געשטיקט אַ גרויסע טראַג-
געדיע אין האַרצען און זיך אַרומגעטראָגען מיט געדאַנקען וועגען
טויט...

דאָס איז קלאָר פון דעם וואָס פונקט אין יענער צייט האָט ער
שטילערהייך פאַר זיך באַשטעלט אַ שטיקעל קרקע אויפ'ן בית עולם...
נאָך פריער האָט ער ביי אייניגע געלעגענהייטען וועגען דעם פאַר-
האַנדעלט, אָבער ער האָט דאָס אַלץ אָפּגעלעגט פון איין מאָל אויפ'ן
אַנדערען, געזאָגט, אז ער האָט נאָך צייט, געפרוּאוּט מאַכען שפּאַס פון
דעם. אָבער איינמאָל, אין אַ מאָמענט, ווען ס'איז אים געווען זייער
שווער אויפ'ן האַרצען, איז ער אַוועק צו דעם מענשען, מיט וועלכען
ער האָט וועגען קרקע פאַרהאַנדעלט, און ער האָט אים געזאָגט :

— האַלט פאַר מיר די קרקע... צוויי קברים... ווען איך וועל
קומען צוריק פון דער פּראָווינץ, וועל איך פאַר דער קרקע באַצאָלען...
און דערביי האָט ער געבעטען :

— קיינער זאָל דערפון ניט וויסען ! איך וויל ניט, אז ס'זאָל
אָנקומען צו מיין פרוי...

עפעס ווי דאָס האַרץ וואָלט אים געזאָגט, אז דער סוף איז
שוין נאָענט...

דער סעזאָן אין נעשאָנאל טעאַטער, וואו ער האָט זיך געפילט
ווי אַ פרעמדער און דערצו נאָך קיינמאָל ניט באַפרידיגט קינסטלעריש ;
דער ווייטאָג וואס ער איז ווידער אַ נע-וּנ-ד'ניק אָן אַ היים, נאָכ-
דעם ווי ער האָט אזוי פיל יאָרען געהאַרעוועט און געטרוימט ; פאַר-
שידענערליי אַנדערע צרות, וואס האָבען געטראָגען אַ ריין פערזענלאַכען
כאַראַקטער — אַט די אַלע זאַכען האָבען אים שרעקלאַך אויסגעמאַ-
טערט און ער האָט זיך שטאַרק גענויטיגט אין רן.

* לעאָן קאַברין, ערינערונגען פון אַ אידישען דראַמאַטורג, 1טער באַנד,
223-24 .

אָבער ער איז דאָך געווען געצוואונגען צו מאכען אלע נויטיגע פארברייטונגען פאר אַ גאַנצער ריי גאַסט־פארשטעלונגען אויף דער פראָווינץ...

אים, דעם מענשען, וועלכער האָט שטענדיג געלעבט און געאָד טעמט מיט טעאטער, האָט זיך אויסגעוויזען, אז דוקא איצט, ווען ער פילט זיך אזוי שוואַך, אזוי צובראָכען און אזוי ענטוישט, טאָר ער ניט אויפהערען שפילען. ער האָט געהאַט דאָס געפיל, אז דאָס וואָלט געווען א צוריקטריט ניט אויף א וויל, נאָר אויף שטענדיג. ער האָט מורא געהאַט, אז אזא צוריקטריט וועט אים נאָך פאררוקען אין אַ ווינקעל און ער וועט נאָך אפשר בלייבען א מין „לעבעדיגער מת" אויף דער אידישער בינע. צו א פאָר פון זיינע נאָענטע פריינט האָט ער דאָן טאַקע געזאָגט, אז עס איז פאַר אים קלאָר, אז אויב ער וועט איצט ווידער ניט אַרױף, וועט ער זיכער אַראָפּ ביז ער וועט אינ־גאַנצען פאלען. און פאר דעם האָט ער מורא געהאַט מער ווי פאַר אַלץ אין דער וועלט.

אומגעפער אין יענער צייט האָב איך אים איינמאָל געטראפּען אין א קלוב אויף סעקאָנד עוועניו. דאָס איז געווען ביי אן אונ־טערהאַלטונג פון אידישע שרייבער. אייניגע אקטיארען האָבען גע־זונגען, אנדערע האָבען פאָרגעלעזען, אלע זיינען געווען פריילאך. בלויז איין קעסלער איז געזעסען אין א ווינקעל אן אָנגעכמורעטער, א פאַר־זאָרגטער, פונקט ווי די גאַנצע שמחה וואָלט אים גאָר ניט אנגעגאַנגען. ערשט ווען מען איז צוגעשטאַנען צו אים, ער זאָל אויך עפעס פאָר־לעזען, אדער עפעס זינגען, האָט ער זיך אין אָנפאַנג געקווינקעלט און דערנאָך האָט ער זיך עפעס ווי ניט גערען אויפגעהויבען און אָנ־געהויבען זינגען זיין „מזמור לרוד".

„גם כי אלך בגיא צלמות לא — לא אירא רע".

און ביי אָט די ווערטער זיינען ביי אים די אויגען פול גע־ווארען מיט טרערען. מען האָט געזען, אז ער זינגט ניט צו אמו־

זירען אן עולם, נאָר אויסצודריקען אַ טיפּען ווייטאַג, וואס שטיקט זיך אין זיין נשמה.

מען האָט אים שטאַרק אַפּלאָדירט. אָבער אים איז דאָס ניט אָנגעגאנגען. אויסווישענדיג די אויגען האָט ער זיך צוריק אוועקגע- זעצט אין אַ ווינקעל, ווידער אן אנגעכמורעטער, ווידער אַ פּאַר- זאָרגטער.

דאָנערשטאג, דעם 6טען מאי, 1920, ווען דער טעאַטער-סעזאן אין ניו יארק איז שוין געווען געענדיגט, האָט דוד קעסלער אנגע- הויבען שפּילען אין ברוקלינער ליריק טעאַטער. ער איז דאָרטען אַ- נאזשירט געווארען אויף צען פּאַרשטעלונגען. אָנגעהויבען מיט יצחק זאלאטארעווסקי'ס אַ פּיעסע „אויף דער עלטער“, און דאָס איבעריגע — יעקב גאָרדין'ס רעפּערטואַר.

ביי דער פּראָבע פון „שלמה'קע שאַרלאַטאַן“ מיט די אַקטיאָרען פּונ'ם ליריק טעאַטער, האָט לעאָן בלאַנס איינמאָל געטראפּען קעס- לער'ן הינטער די קוליסען. דערציילט בלאַנס, אז ער האָט קעסלער'ן ניט דערקענט, אזוי חושך האָט ער אויסגעקוקט.

„עס איז מיר ניט גוט! ... עס איז מיר נישט גוט!“ — האָט קעסלער זיך געקלאָגט.

ער איז געווען ביז אויף די אַקטיאָרען, אויף אלעמען, אויף דער נאנצער וועלט. און ער האָט זיך אַלץ געערגערט. זיך אַלץ אויפגע- געסען אַ לעבעדיגען.

דער פּאַרוזך אים צו באַרואיגען האָט ניט געהאַלפּען. און ווען מען האָט אים געזאָגט, אז ער טאָר זיך ניט ערגערען, ווייל דער דאָק- טאָר האָט דאָס אים פּאַרווערט, האָט ער זיך גענומען קלאפּען מיט ביידע הענט איבער די קני.

— אָבער ווי אזוי קען מען דאָס? ווי אזוי קען מען זיך ניט ערגערען? ...

דאָנערשטאג בייטאַג, דעם 13טען מאי, האָט ער מיט די אַק- יאָרען געמאַכט פּראָבע אין יעקב גאָרדין'ס „קרייצער סאַנאַטאַ“. אין

מיטען דער פראָבע איז ער אומגעפאלען און מען האָט אים גלייך געמוזט אוועקפירען אין אַ האָספיטאל.

זיין אומפאלען אויף דער בינע האָט אויף די אקטיארען פונ'ם ליריק טעאַטער געמאכט א שרעקלאכען איינדרוק.

אַ ריז איז געפאלען.

מיט דער זיכערקייט, אז קעסלער וועט שוין מער ניט קענען שפילען, איז מען שוין געווען גרייט צו בייטען די פראָגראַם און שטעלען אן אַנדער פיעסע. אָבער פארנאָכט איז קעסלער געקומען אין טעאַטער און האָט געזאָגט, אז ער שפילט היינט.

אין מיטען פונ'ם פערטען אקט איז ער ווידער אומגעפאלען און מען האָט אים ווידער געמוזט אוועקפירען אין אַ האָספיטאל.

די פאַרשטעלונג האָט מען געענדיגט אָן אים.

פרייטאָג אין דער פרי האָט מען אים אין האָספיטאל געמאכט אן אָפּעראַציע, און אין דעם זעלבען טאָג איז ער געשטאָרבען.

דאָס איז געווען דעם 14טען מאי, 1920.

אַ לוייה האָט ער געהאַט א גרויסע. איינע פון די גרעסטע לוייות, וואָס מען האָט ווען געזען אין ניו יארק.

לויט די באַריכטען אין די צייטונגען זיינען ביי זיין לוייה געווען א האַלבער מיליאָן מענשען.

אָט ווי זיין לוייה איז באַשריבען געווארען אין א צייטונג:

„דאָס איז געווען די גרעסטע אירישע לוייה, וואָס ניו יארק האָט ווען געזען, און האָט געמאכט אן איינדרוק, וואָס וועט לאַנג בליי- בען איינגעקריצט אין זכרון, וואָס וועט קיינמאָל ניט פאַרגעסען ווערען. „אָנגעפאנגען האָט זיך די לוייה עלף אזויגער אין דער פרי, ווען מען האָט ארויסגעטראַגען דעם קערפער פון דעם אקטיארען קלוב, אין אים געפירט דורך דער ברייטער סעקאָנד עוועניו, אין דעם דוד קעסלער טעאַטער. אונאַפּיציעל אָבער האָט זיך די לוייה אנגעפאנגען פריער, א סך, א סך פריער, ווייל דער עולם איז געשמאַנען אין די גאַסען פון גאַנץ פרי אָן צו זען ווי מען וועט זייער באַליבטען שוישפּיל-

לער דורכפירען צו אָפּגעבען כבוד דעם, וואס האָט זיי פארשאפט אזוי פיל פארגעניגען.

„מען האָט געפירט דעם קערפער איבער דער גאס און עס איז נאָכגעגאנגען די קאָמיטע פון אידישע שוישפילער מיט בלומענקראַנצען אין די הענט. עס זיינען אויך נאָכגעגאנגען די אידישע כאָריסטען. דער טעאַטער איז שוין פון לאַנג געווען פול איבערגעפאקט — א גרויסער עולם איז געקומען צו דער לעצטער טראַגעדיע, און ווען מען האָט דעם קערפער אַריינגעטראגען, האָבען די כאָריסטען אָנגעהויבען צו זינגען. דעם קערפער האָט מען אַריינגעטראגען דורך דער פּאָ-דערשטער טיר. דער זעלבער טעאַטער, וואו קעסלער האָט אזוי לאַנג געשפּילט, נאָר איצט איז ער געווען אן אַנדערער, איצט האָט מען קעסלער'ן אין טעאַטער אַרײַנגעטראָגען.“

„די בינע — לייענען מיר ווייטער אין דעם זעלבען באַריכט, — איז געווען איינגעהילט אין שוואַרצען, און טרויער איז געלעגען אויף אַלעמענס פנים'ער. די כאָריסטען, אונטער דער לייטונג פון ה. בראַדי, האָבען ווידער געזונגען טרויעריגע שטיקער, פּאָסיגע זאכען. אַרום דעם אָרון, וועלכער איז געווען אַ געעפענטער, אזוי אז מען האָט אַרויסגעזען דאָס געלע, איינגעפּאַלענע און איינגעדאַרטע פנים פון דעם וואָס איז ערשט מיט עטלאכע טעג צוריק געווען אַ ריז, זיינען גע-שטאַנען די פּאַרשטייער פון דער בינע: שוישפילער, דראַמאַטורגען און דיריגענטען.

„יעקב פ. אַדלער האָט אָנגעהויבען ריידען. ער איז געווען דער

ערשטער.

— דוד, חבר מיינער, דוד קעסלער, — האָט ער געזאָגט און האָט זיך צואוויינט. — מיט צוויי און פּערציג יאָר צוריק זיינען מיר ביידע געווען יונגע לייט. איך געדענק דיך זייט דאן. דו האָסט געשטרעבט צו ווערען דאָס, וואָס דו ביזט שפּעטער געווארען. אָבער וויפיל צרות. וויפיל ליידען דו ביזט פון דאן אָן ביז איצט אויסגעשטאַנען.“

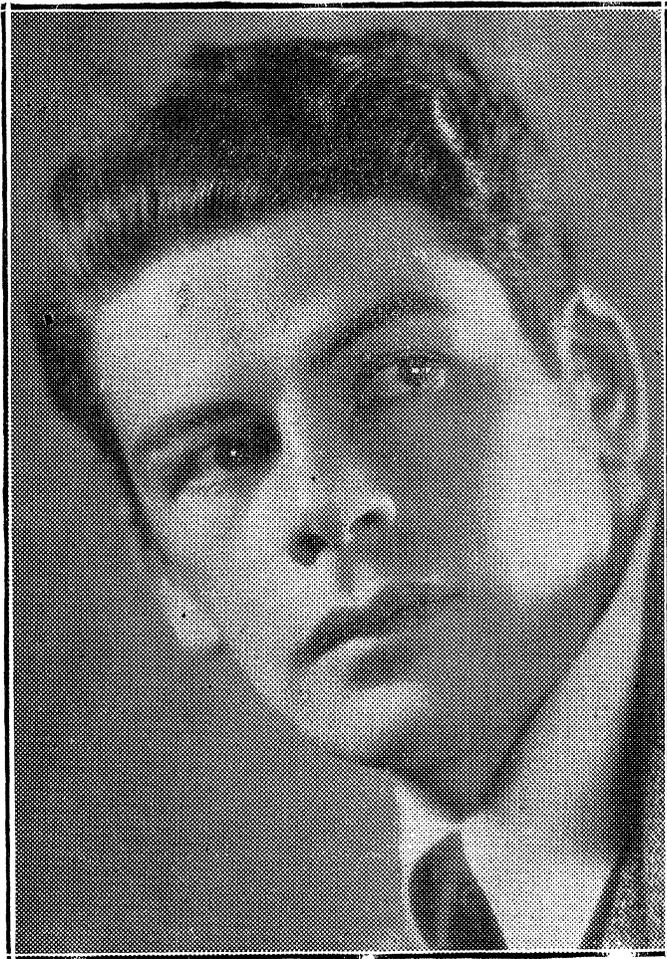
ער האָט געזאָגט נאָך אַ פּאַר ווערטער וועגען קעסלער'ס טאָ-

לאנט. ער האָט אָבער ניט געקענט ענדיגען. ער האָט זיך ווייטער צואוויינט און מען האָט אים געמוזט אפרייסען פונ'ם קאסטען.

דאן האָט גערעדט שלום אַש. ער האָט גערעדט וועגען דער פא-מיליע פונ'ם טויטען און געזאָגט: „מיר קענען קעסלער'ן ניט אָפ-דינען מיט קיין זאך, אָבער מיר זיינען א פאָלק, וואס פאָרגעסט ניט זיינע קינסטלער און ווען אין פאלעסטינע וועט אויפגעבויט ווערען א אידישער טעאַטער, וואו מען וועט לאָזען אויסקריצען די נעמען פון אלע גרויסע אידישע קינסטלער, וועלכע האָבען אויף דער וועלט אַרומגעוואַנדערט, ווי דאָס אידישע פאָלק אליין, דאן וועלען מיר קעס-לער'ן ניט פאָרגעסען און מיר וועלען דאָרט זיין נאָמען אויסקריצען.“

אַזא נאַציאָנאַלער אידישער טעאַטער, וואו קעסלער'ס נאָמען זאָל זיין אויסגעקריצט צווישען די נעמען פון אַנדערע גרויסע אידישע קינסטלער, איז דערווייל נאָך אין ערגעץ ניט אויסגעבויט געווארען.

מוני וויזענפריינד

מוני וויזענפרוינד

1

טאלאנט און כאראקטער.

עס איז אפשר נאך צו פרי צו גיבען אן אפשטאונג פון מוני וויזענפריינד'ס טאלאנט אלס שוישפילער.

מוני וויזענפריינד איז נאך זייער יונג; ער איז איצט אינ-גאנצען ניט מער ווי צוויי-און-דרייסיג יאָר אלט; ער האלט ערשט ביי דער סאַמע בליאונג פון זיין קאַריערע אלס קינסטלער; פאַר אים זיינען איצטער אַ סך נייע וועגען אָפּען און עס ווייזען זיך אים אַ סך נייע מעגליכקייטען פאַר דער ענטוויקלונג פון זיין טאַלאַנט.

און געוויינליך ניט מען אן אַפשטאונג פון אַ קינסטלער ערשט דאַן ווען ס'ווערט אונטערגעצויגען די לעצטע שורה פון זיין אַר-טיסטישער אַרבייט, ווען מען קען שוין פון אים קיין נייע, איבער-ראַשענדע זאַכען ניט דערוואַרטען.

אין דעם פאַל אָבער דאַרף געמאַכט ווערען אן אויסנאַם, ווייל מוני וויזענפריינד האָט — איבער געוויסע אומשטענדען — אונטערגעצויגען די לעצטע שורה פון איין קאַפיטעל אין זיין קאַ-ריערע און אויפגעמישט אַ נייעם בלאַט פון אַ נייעם קאַפיטעל, ער האָט אויפגעהערט שפילען אויף דער אידישע בינע און איז אַוועק אין די פילמס, וואו ער האָט מיט זיין ערשטען אַרויסטריט — אין דעם פילם „דער מוטיגער“ — באנייטערט די גאַנצע אמעריקאַ-נער ענגלישע קריטיק, וועלכע האָט אין איין קול צוגעגעבען, אַז אין זיין שפילען איז פאַראַן „עפעס אַזוינס“, וואָס מען האָט נאָך ביז איצט אין די אמעריקאַנער פילמס ניט געזען.

עס איז זיכער ניט זיין שולד וואָס ער איז פון דער אידישער

בינע אוועק. ער האָט די אידישע בינע אלע מאָל ליב געהאַט; ער האָט אַמאָל אָן איר אלע זיינע שענסטע טרוימען אָנגעהאַנגען און אויף איר אלע זיינע בעסטע האָפענונגען געבויט. אין די צען יאָר, וואָס ער האָט געשפּילט אין ניו יאָרק, האָט ער דער בעסערער אידישער בינע געדינט — קען מען זאָגען — געטריי און ערלאַך, אוועקגעבענדיג איר זיינע בעסטע כוחות און שאַפענדיג פאַר איר מיט אויפריכטיג קינסטלערישער התמדה.

עס זיינען אָבער געווען די ספּעציפישע אומשטענדען פון דער אידישער בינע אין אמעריקע, וואָס האָבען פאַר אים געשאַפען אַזאַ אַטמאָספּערע, אז ער האָט געמוזט דערפילען ווי ס'איז אים ענג, ווי די לופט שטיקט אים; און דאָן איז שוין געווען ניט מער ווי נאָ-טירלאַך, אז דער קינסטלער אין אים זאָל זוכען אַן אויסוועג, אז ער זאָל זיך ראַטעווען אַזוי שנעל ווי ער קען, און — עס איז געשען דאָס, וואָס ס'האָט געמוזט געשען: מוני וויזענפריינד איז אוועק אויף דער אַמעריקאַנער ענגלישער בינע, וואו די מעגלאַכקייטן זיינען זייער גרויס, און פון דאָרטען האָט מען אים אוועקגענומען אין די פּילמס, וואו די מעגלאַכקייטען זיינען נאָך גרעסער...

אין דעם צויבער-שטעמעל האַליוואָוד, וואָס אין דער זוניגער קאַליפּאָרניע — אַ שטעמעל, וואוהין די אויגען פון טויזענטער און טויזענטער אַקטיאָרען איבער דער גאָרער וועלט, זיינען אָנגעשטעלט אַזוי שאַרף, איז מוני וויזענפריינד — איצטער פּאָל מוני — איינער פון די גאָר אָנגעזעענע שוישפּילער אין די פּילמס.

געדענק איך ווי מיט עטלאַכע יאָר צוריק, ווען מען האָט אין דער אַמעריקאַנער אידישער פרעסע שטאַרק גענומען לויבען מוני וויזענפריינד'ן אַלס זייער אַ טאַלאַנטפולען שוישפּילער, האָט ער, מיט דער סימפּאַטישער באַשיידענקייט, וואָס איז פאַר אים אַזוי כאַ-ראַקטעריסטיש, איינמאָל געזאָגט:

— איך גלויב ניט צי איך וועל אַמאָל האָבען אַ נאָמען אַלס אַקטיאָר... מיין נאָמען איז עפעס אַזאַ פשוט'ער, אַזאַ איינפאַכער,

אזא וואָכעדיגער, אז ער פּאַסט זיך גאָר ניט פאַר אַן אַקטיאָר; מיט אזא נאָמען קען מען פאַרקויפּען שניפּסלאַך און אויבערשטע העמ-דער, ווייבערשע מאַנטלען און מענערשע רעקלאַך, אָבער שפּילען אויף דער בינע מיט אזא נאָמען און נאָך ווערען באַרימט — דאָס איז אוממעגלאַך...

פאַר וויזענפריינד'ן דעם אַנאַליטיקער, וועלכער האָט אַ טבע צו באַטראַכטען זיין אייגענעם טאַלאַנט דורך אַ גלאַז וואָס פאַרקלענערט זאכען און ניט דורך אַ גלאַז, וואָס פאַרגרעסערט זיי, איז אזא באַמער-קונג זיער כאַראַקטעריסטיש. פּונקט אזוי ווי ער גריבעלט זיך אין זיין טאַלאַנט און באַציט זיך אָפּט צו אים מיט גרויס אומצוטרויען, אזוי גריבעלט ער זיך אין זיינע געדאַנקען. און מיט דער באַמערקונג וועגען זיין אייגענעם נאָמען האָט ער ווירקליך אָנגערירט אַ גאַנץ וויכטיגען פּונקט.

אַ נאָמען פאַר אַן אַקטיאָר! — דאָס איז זיער אַ וויכטיגע זאַך. אַ נאָמען פּון אַן אַקטיאָר דאַרף ניט זיין גלאַט אזוי אַ נאָמען; ער מוז אין זיך האָבען דעם קלאַנג, וואָס פּאַסט זיך פאַר טעאַטער, דעם חן, וואָס מאַכט אים קינסטלעריש-אייגענאַרטיג.

אויף דער רוסישער בינע האָט מען דאָס אַלע מאַל געפילט און ס'איז אפּשער ניט בלוז אַ צופאַל, וואָס די נעמען פּון די מערסטע אָנגעזעענע רוסישע אַקטיאָרען קלינגען אזוי שיין, אזוי טעאַטראַליש-חנ'עוודיג — אַרלעניעוו, קאַטשאַלאַוו, סטאַניסלאַווסקי, מאַסקווין, לעאַ-נידאָוו, וואַרלאַמאָוו — דאַכט זיך, אז נאָר אזוי מוזען הייסען דוקאַ אַקטיאָרען און ניט קיין אַנדערע מענשען.

און די וואָס האָבען געהייסען אַנדערש, די אין וועמעס נעמען עס האָט געפּעלט דער טעאַטראַלישער קלאַנג, דער חן פּון דער בינע, האָ-בען זיערע נעמען געביטען.

„מיט אזא נאָמען וועט איר אויף דער בינע ווייט ניט אַוועק.“ — אזוי האָט געזאָגט דער גענימער רוסישער טעאַטער-קענער אַלעקסעי סוואָוואַרין צו קאַטשאַלאַוו'ן, ווען ער האָט זיך פאַר אים פאַרגעשטעלט

דאָס ערשטע מאָל און אָנגעגעבען זיין אמת'ן נאָמען — וואַסילי שווערובאָוויטש...

אָבער ניט קוקענדיג דאָרויף וואָס דער נאָמען מוני וויזענ-פריינד האָט ניט אין זיך דעם ספּעציפּיש טעאַטראַלישען קלאַנג, איז ער, אינ'ם משך פון אַ נאַנץ קורצער צייט, בעת ער האָט געשפּילט אויף דער אידישער בינע אין ניו יארק, געוואָרען ניט נאָר באַרימט, נאָר טאַקע באַליבט ביי דעם אידישען טעאַטער-פּובליקום, סיי ביי די, וואָס האָבען יאָ אַ חוש און אַ באַגריף פאַר אמת'ער טעאַטער-קונסט, און סיי ביי די, וואָס האָבען דאָס ניט.

און דאָס איז דערפאַר וואָס מוני וויזענפריינד איז ניט נאָר אַ טאַלאַנטפולער אַקטיאָר, נאָר אַ גרויסער אַרטיסט, אַן אמת גאָטגעבענשטער קינסטלער. זיין שפּילען אויף דער בינע איז ניט נאָר גוט, נאָר איבערצייגענד — מען גלויבט אים.

אין אירע מעמוואַרען, וועלכע נעמען אַרום אַ פּעריאָד פון זעקס און פּופּציג יאָר (1824-1870) אינ'ם לעבען פון דער רוסישער אינ-טעליגענץ, דערציילט אַוּדאָטיאַ פּאַנאַיעוואַ, אַז ריידענדיג וועגען די צוויי רוסישע שווישפּילער, קאַראַטינין און מאַטשאַלאָוו, האָט דער קריטיקער בעלינסקי געזאָגט:

„ווען מען זעט קאַראַטינינ'ען אויף דער בינע, פאַרגעסט מען ניט קיין איין מינוט, אַז דאָס איז אַן אַקטיאָר; אין מאַטשאַלאָוו'ן אָבער שטעלט מען זיך פאַר דעם מענשען מיט אַלע זיינע מעלות און חסרונות.“*

אין מוני וויזענפריינד'ס שפּילען זעט מען אויך פריער פון אַלץ דעם מענשען מיט אַלע זיינע מעלות און חסרונות, מיט זיין לייד און פרייד; אַן דעם אַקטיאָר דערמאָנט מען זיך ערשט שפּעטער. און ווען ער, דער קינסטלער, רופט אַרויס ביים צושויער אַ טרער דער-פּאַר.

* אַוּדאָטיאַ פּאַנאַיעוואַ (גאַלאַוואַטשאַוואַ), זכרונות, אונטער דער דער-דאַקציע און מיט באַמערקונגען פון קאַרני טשוקאווסקי (רוסיש). זייט 93, לענינגראַד, 1927, פאַרלאַג „אַקאַדעמיע“.

מיט וואָס ער שאַפט אַ ליידענדען מענשען אויף דער בינע, איז דאָס — באַוואוסט, אָדער אומבאַוואוסט — ניט נאָר אַן אויסדרוק פון מיטגעפיל צו דעם מענשען, וואָס ליידעט, נאָר אויך אַן אויסדרוק פון פרייד און באַגייסטערונג פאַר וויזענפריינד'ן דעם קענסטלער, וואָס שאַפט.

און דאָס הייסט אמת'ע שוישפיל קונסט. דאָס איז טעאָטער. וואָרים אין דעם אמת'ן קינסטלער דערפילט מען אַלע מאָל פריער פון אַלץ דעם מענשען, וואָס ער שאַפט אויף דער בינע, און ערשט דערנאָך דערמאָנט מען זיך אָן דעם אַקטיאָר. ווען מען דער-פילט דעם מענשען, זיינע ליידען, זיינע איבערלעבונגען, ווערט מען מיטגעריסען און עס שטעלט זיך אַ טרער אין אויג; אָט די טרער איז דער אויסדרוק פון מענשלאַכען מיטגעפיל; דאן דערמאָנט מען זיך אָן דעם אַקטיאָר, און דיזעלבע טרער ווערט דער אויסדרוק פון פרייד און באַגייסטערונג פאַר דעם קינסטלער, וואָס שאַפט אַזעלכע וואונדער.

אַזאַ איבערצייגענדע שוישפיל קונסט אויף דער בינע איז מוני וויזענפריינד'ס.

ער צורודערט דעם צושויער, ער צורייצט זיין פאַנטאַזיע, ער געווינט ביי אים אַזוי פיל צוטרויען, אַז יענער לאָזט זיך פירען אין נאָר אַן אַנדער וועלט; מיט דעטאַלען, וואָס ער אַרבייט אויס קינסט-לעריש, אויספילענדיג וואו נאָר ערגעץ אַ חלל, קריצט ער שאַרף אַריין דעם געשאַפענעם העלד אינ'ם זכרון פונ'ם צושויער. און דערמיט דערקלערט זיך אפשר דער פאַקט, וואָס מען קען אַמאָל פאַרגעסען דעם נאָמען און אויך דעם אינהאַלט פון דער פיעסע, אין וועלכער מוני וויזענפריינד האָט געשפילט, אָבער מען וועט קיינמאָל ניט פאַרגעסען דעם מענשען, וואָס ער האָט אין דער פיעסע געשאַפען. די טיפּען, די געשטאַלטען, וואָס ער האָט אויף די ברעטער פון אונזער בינע אַרויפגעבראַכט אין די קנאַפע צען יאָר, וואָס ער האָט געשפילט אין ניו יארק, לעבען נאָך ביז היינטיגען טאָג אין דער פאַר-

שטעלונג פון די מענשען, וועלכע האָבען דעם יונגען קינסטלער גע-
זען; זיי שוועבען נאָך איצט ווי לעבעדיגע פאר די אויגען; זיי קע-
נען פון זינען ניט אַרויס.

„איוואַן איוואַנאָוויטש“, אין שלום-עליכב'ס „שווער צו זיין אַ
איד“; „אַסיפ“, אין גאַנאַל'ס „רעוויזאָר“; „קאַפּעל“, אין שלום-
עליכב'ס „דאָס גרויסע געווינס“; „דער קאָמיקער“, אין ניקאָלאַי יעו-
רעאינאָו'ס „די הויפטזאך“; „דוד לייזער“, אין לעָאָניד אַנדריעו'ס
„אַנאַטעמע“; דער רעוואָלוציאָנער געשטימטער אַריסטאָקראַט, אין ראָ-
מעין ראָלאַן'ס „וועלף“.

און נאָך און נאָך ראָלען, וואָס מוני ווייזענפריינד האָט ווי
מאָנומענטאַל-אויסגעהאַקטע פיגורען איבערגעלאָזען אין איינעם פון די
שענסטע קאַפיטלען אין דער געשיכטע פון אַידיש טעאַטער אין אמע-
ריקע. מען קען זיי ניט פאַרגעסען, און אַלע מאָל, ווען מען דער-
מאַנט זיך אין זיי, ווערט דאָס האַרץ אָנגעפילט מיט פרייד און ס'גלוםט
זיך צו זען אין זיי ווייזענפריינד'ן — דוקא אים און ניט קיין אַנ-
דער'ן — נאָך אַמאָל און נאָך אַמאָל.

אַפילו אין שלעכטע פיעסען האָט מוני ווייזענפריינד ניט גע-
קענט שפילען שלעכט. ווי אומגעלומפערט און אומנאַטירלאך אַ פאַ-
טענטירטער דראַמען-פאַרפאַסער האָט ניט צונויפגעשטשאַבעט זיין
„העלד“ — ווען ווייזענפריינד האָט אים געשפילט, איז ער אַרויסגע-
קומען נאַטירלאך, מענשלאך און סימפאַטיש.

וואָרים מוני ווייזענפריינד דער קינסטלער האָט אַ חוש ניט נאָר
פאַר קונסט, נאָר אויך פאַר מענשלאַכקייט...

ער מוז פריער פון אַלץ מאַכען אַ מענשען פון דעם העלד.
וואָס ער שפילט; ערשט דאַן הויבט ער אים אָן שאַפען קינסטלעריש.
די קלענסטע ראָל וואַקסט ביי אים אויס גרויס.

די אומוויכטיגסטע געשטאַלט מאַכט ער אויף דער בינע וויכטיג.
אין דעם אומסימפאַטישסטען העלד, פון וועלכען אַלע ווייכען
אין לעבען, קען ער, דער מייסטער פון דעטאַלען, וועלכער דערמאַנט

אין דעם פרט דעם גרויסען שוישפילער איוואן מאַסקוויז, געפינען און אַרויסברענגען אזא שטריך, וואָס זאָל אַרויסרופען אַ וואַרימען געפיל צו דעם מענשען, וואָס איז אין גרונד פאַרדאַרבען.

ער איז פון דעם מין שוישפילער, וועלכע כּשופ'ן אויס געשטאַל-טען אויף דער בינע.

ער איז דער קינסטלער, וואָס באַווייזט וואונדער מיט זיין גרוי-סען שוישפילערישען טאַלאַנט.

„דער טעאַטער — דאָס איז דער אַקטיאָר. די טעאַטראַלישע קונסט — איז אַ בינען-קונסט“ — פון אָט דעם כלל, וואָס ניקאָלאַי עפּראָם האָט אַרויסגעבראַכט אין זיין גרויסען בוך „דער מאַסקווער קונסט-טעאַטער“ און אין אַ סך אַנדערע אַרבייטען זיינע,* האָט מוני וויזענפריינד אַלע מאָל שטאַרק געהאַלטען. ער האָט אין דעם פרט — פונקט ווי נעמיראָוויטש-דאַנטשענקאָ — געגלויבט, אַז דער אַקטיאָר דאַרף זיין דער קעניג אויף דער בינע.

און פונקט ווי די מערסטע גרויסע קינסטלער שעצט מוני וויזענ-פריינד זיך אַליין ניט אָפּ גענוג; ער איז צו זיך אַליין דער שטרענג-סטער קריטיקער. און דאָס ברענגט אים דערצו, אַז ער זאָל אַלץ מער און מער אַרבייטען איבער זיך.

די נידעריגע זעלבסטאַפּשאַצונג הויבט אַלץ העכער זיין אַמבי-ציע...

וואָס ווייניגער ער גלויבט אין זיינע אייגענע כּוחות, אַלץ גרע-סערע צילען שטעלט ער זיך.

ער האַלט אין איין פּרוואַוען און אויספּרוואַוען זיין טאַלאַנט. פונקט ווי ער אַליין וואַלט זיך מיט אָט דעם טאַלאַנט ניט אָנגעקערט. נעמט ער און צייכענט אָן אַ ליניע — „אַנו, אזוי ווייט וועסטו קענען גיין? ... און וואָס וועט זיין אויב נאָך ווייטער און נאָך ווייטער?“ ...

(* זע זיין בוך „דער מאַסקווער קונסט-טעאַטער“ (1898-1923), אַרויס-געגעבען (רוסיש) פון רעגירונגס פאַרלאַג, אין 1924.

ער רוקט די אָנגעצייכענטע ליניע אלץ ווייטער און מעסט אלץ די
כוחות פון זיין טאלאנט.

און אפילו דאָ, ווען אנדערע זיינען צופרידן פון די רעזולטאטען,
וואָס זיין פרוואו ברענגט ארויס, איז ער אליין ניט צופרידען. ווען
מען לויבט אים זייער שטארק, ווען מען שרייבט, אז ער איז אין זיין

מוני וויזענפריינד, אין דער ראָל פון דזשימס דאָיק (פּילם).

ראָל געווען גלענצענער, אויסגעצייכענט, רוקט ער אריין דאָס אַנאַליטי־
שע שאַרפע מעסער אין דער אייגענער נשמה, און שניידענדיג שטיי־
קער פון זיין אייגען געשאַפענער ראָל, באַווייזט ער אַז:

„ס'איז אלץ ניט דאס וואָס איך האָב געוואָלט... עם האָט גע-
דארפט זיין בעסער... א סך בעסער“...

און אַמאָל איז ער זיך גאָר אינגאַנצען אליין מבטל.
„וואָס, — זאָגט ער, — כאַפט מען דאָס אזא התפעלות?
אלץ וואָס איך טו אויף דער בינע, איז דאָך ניט מער ווי קונצעלאַך...
קונצעלאַך — דאָס אלעס!“
אָדער:

„פאַר וואָס, מיינט איר, שפּיל איך מערסטענטיילס צוריקגע-
האַלטען און שטיץ? ווייל איך האָב אַ שוואַך האַרץ... ווען דאָס
האַרץ וואָלט ביי מיר ניט געווען שוואַך, וואָלט איך אפשר ניט גע-
שפּילט אזוי צוריקגעהאַלטען און איך וואָלט זיך פאַרנוגען צו מאַכען
קולות... דער באַוואוסטזיין, אז איך האָב אַ שוואַך האַרץ, האַלט
מיך צוריק, צוימט מיך...“
און אַמאָל אזוי:

„איר מיינט, אז דער קריטיקער, וואָס האָט מיך געלויבט, איז
טאַקע אויסען געווען מיך צו לויבען? עם קען דאָך גאָר זיין אזוי
אויך: א שרייבער — האָט ער געזוכט אַ גוטע טעמע אָנצושטע-
פען אָן איר די געדאַנקען, וואָס האָבען אים געקאָרטעט, איז אים
גראַד איינגעפאַלען, אז איך בין דאָס די גוטע טעמע און אז אָן דעם
אופן פון מיין שפּילען וועט ער קענען אָנטשעפען די געדאַנקען, וואָס
ער וויל אַרויסזאָגען.“

און דאָס איז ניט גלאַט אזוי אַ „שוואַכקייט“ זיך צו חנ'לען.
דאָס קומט ניכער פון דעם, וואָס מוני וויזענפריינד שטעלט זיך אליין
גרויסע פּאָדערונגען.

אזוי איז ער ניט גאָר אלס אַקטיאָר, נאָר אויך אלס מענש. ער
קען קיינמאָל ניט זיין אינגאַנצען צופרידען; אים פעלט אַלע מאָל
עפעס; ער געפינט פּנימות אַפילו דאָרטען וואו זיי זיינען נישטאָ,
אָדער וואו זיי זיינען אזוי קליין, אז קיינער באַמערקט זיי גאָר ניט.
און ווייל ער האַלט שטענדיג אין זוכען די גאַנצקייט, וואָס איז

אזוי שווער צו געפינען אין דער ווירקליכקייט, איז ער אָפּט מאָל אַ שווערער מענש. ווי די מערסטע קינסטלעריש-קאָמפּליצירטע נאַטורען.

אַליין דוקא א גוטער בטבע, מיט די אלע נויטיגע מעלות, וואָס גוטע מענשען האָבען געוויינלאך, איז ער אַמאָל אַ שלעכטער און אַ בייזער.

אָבער די שלעכטקייט און די בייזקייט זיינען ביי אים גיכער אַ שטימונג, ניט קיין איינגעבאָרענער געפיל.

ער האָט ליב גוטע מענשען, אָבער זיי לאַנגוויילען אים צייטענ-ווייז, ווייל פונקט ווי אין קונסט, אזוי האָט ער אויך אין לעבען ליב די פאַרשידענאַרטיגקייט אין שטריכען, די רייכקייט אין קאָלירען. און אין די מענשען, וועלכע זיינען אלע מאָל גוט און קיינמאָל ניט שלעכט, זעט ער בלויז דעם שטריך פון גוטסקייט, וואָס וואַרפט זיך צופיל אין די אויגען, אָן אַ שאַטען פון אַן אַנדער שטריך, וואָס זאָל בייטען דאָס געשטאַלט.

ער גלויבט, אַז פונקט ווי אין אַ ליטעראַריש ווערק פון אַ גרוי-סען מייסטער, אזוי האָט אויך אין לעבען יעדער מענש אַ סך שעהנ-קייט; אָבער די שעהנקייט קען זיך אויסדריקען ניט אין איינזייטיגן קייט, נאָר אין פילזייטיגקייט.

ער אורטיילט מענשען און קינסטלער ניט נאָר לויט זייערע מעשים, נאָר אויך לויט זייערע נייגונגען און כוונות. און אזוי ווי ער האָט אין אַלעם זיין אייגענעם קריטעריום, וואָס וועכט זיך אויס אין זיין קאַפּריזנעם מוח, איז דאָריבער צייטענווייז זייער שווער יוצא צו זיין פאַר אים, איז דאָריבער צייטענווייז זייער שווער אויסצוקומען מיט אים; האָט ער אַמאָל ליב די מענשען, וואָס טוען אים שלעכטס און פילט זיך מאַדנע אין דער געזעלשאַפט פון די מענשען, וואָס טוען אים גוטס.

דאָס ווענדט זיך ווי אזוי דאָס גוטע, אָדער דאָס שלעכטע ווירקט אויף אים.

אויב דאָס גוטע האָט ניט אין זיך קיין עכטקייט, אויב עס דער-
גייט ביז פריקרקייט, איז דאָס אים ניט צום האַרצען, און ער האָט
ניט ליב דעם מענשען, וואָס טוט אים די טובות, און ער ווייזט דאָס
אַפען אַרויס אַפילו דאָן ווען ער דאַרף צו יענעם מענשען אָנקומען.

און אויב דאָס שלעכטע וואָס איינער טוט אים, האָט ניט אין זיך
קיין קליינלאַכע מאַטיווען, אויב יענער מענש ווייזט דערביי אַרויס
פעסטקייט אין כאַראַקטער, וועט ער אויף אים קיין שנהא ניט טראָגען,
און אַפילו דאָן ווען ער וועט זיך געגען אים פאַרמעסטען, וועט ער
אויך קוקען אויף אים מיט גרויס אַכטונג און וועט אים באַטראַכטען
ווי אַ ווירדיגען שונא.

ער האָט גאָר ניט ליב זיך צו טרעפן צו אַפט מיט די מענשען,
וועלכע האָבען אים אַ סך ארויסגעהאַלפען אין זיין קאריערע אדאנק
דעם וואָס זיי האָבען אַלע מאָל זייער שטאַרק געהאַלטען פון אים, ווייל
אים דוכט זיך רק אױס, אַז דערמיט אַליין האָבען זיי אים פאַרפליכטעט
צו זיך און אַז ער וועט זיך אפשר איבער דעם אין זייער געזעלשאַפט
מוזען האַלטען אַזוי אַז ער זאָל די דאָזיגע פאַרפליכטונג אַרויסווייזען.
ביי זיך אין האַרצען איז ער זיי טאַקע דאַנקבאַר; ביי זיך אין האַר-
צען גאַרט ער אפשר נאָך אַ געלעגענהייט די דאַנקבאַרקייט אויסצו-
דריקען. אָבער טרעפען זיך מיט זיי אַפט וויל ער פונדעסטוועגען ניט.
און ווען ער טרעפט זיך יאָ מיט זיי, פילט ער זיך אין אַ פאַרלעגענ-
הייט; און אַזוי ווי ער איז זייער סענסיטיוו, טרייבט דאָס אים אַריין
אין אַ שלעכטער שטימונג און ער איז ביז, און אין אַזאַ מאָמענט
האַנדעלט ער ניט אַזוי ווי ער וואָלט געוואָלט און אַמאָל ניט אַזוי ווי
ער וואָלט געדאַרפט.

זאָל זיך מוני וויזענפריינד טרעפען מיט אַ קריטיקער וואָס האָט
אים שטאַרק געלויבט, וועט ער זיך פילען אין אַ שרעקלאכער פאַר-
לעגענהייט, וועט דאָס ביי אים זיין אַ מורא'דיגע אַפקומעניש.

דאַנקען דעם קריטיקער?

פאַר וואָס?

האָט דען יענער ניט אויסגעדריקט זיין אויפריכטיגע מיינונג?
איז דאָס דען געווען אַ פראַגע וועגען טאָן א טובה?
וועט דאָך יענער דעם דאַנק נאָך אַפּשר אָננעמען פאַר אַ באַ-
ליידיגונג?

און אויב ער וועט דאָס ניט אָננעמען פאַר אַ באַליידיגונג, וועט
דאָס דאַנקען גלאַט אַרויסקומען נאַריש.
און וואָס-וואָס — נאַריש האָט ווייזענפריינד זייער ניט ליב אויס-
צוזען!

זאָל ער אפּשר פּרוּאווען אַ זאָג טאָן דעם קריטיקער אין אַ גוט-
מוטיגען טאָן, אז ער האָט אים צופיל געלויבט, וועט נאָך יענער נעמען
פּרוּאווען באַווויזען, אז ס'איז ניט געווען צופיל, און דאָס וועט זיין
נאָך ערגער.

און אזוי איז דאָס ניט נאָר מיט קריטיקער, נאָר אויך מיט אַנ-
דערע מענשען, וועלכע לויבען אים.

און ווייל מוני ווייזענפריינד שלאָגט זיך אָן אָן אַזעלכע פאַר-
לעגענהייטען ביי געוויינלאַכע זאַכען, וואָס זיינען אַ טייל פון דעם לע-
בען ביי אַקטיאָרען, ווייל זיין נאַטור איז אזוי קאָמפּליצירט, אי אַלס
קינסטלער, אי אַלס מענש, איז דאָריבער אַמאָל זייער שווער מיט אים
אויסצוקומען, און אין די טעאָטער־קרייזען קען מען נאָנץ אָפט פון דעם
און פון יענעם הערען אַזאַ באַמערקונג:

„מוני ווייזענפריינד — אַן אַקטיאָר איז ער, זאָל איך האָבען
אַזאַ יאָר. א מענש אָבער איז ער, זאָלען מיינע שונאים האָבען
אַזאַ יאָר!“

אָבער ניט קוקענדיג דאָרויף, האָבען אים אַלע ליב; אפילו די
וואָס האָבען אין דער פּראָפעסיע געהאַט צוזאַמענשטויסונגען מיט אים,
אפילו די וואָס האָבען זיך מיט אים געקריגט, האָבען אים ליב און שע-
צען הויך זיין טאַלאַנט.

2

בעסער טעאטער און — בעסערע טעאטער־געביידעס.

עס איז אויף מוני וויזענפריינד'ס גורל אויסגעפאלען, אינ'ם משך פון קנאפע צען יאָר, איבערצולעבען די בעסטע און אויך די ערנסטע צייט פונ'ם אידישען טעאטער אין אמעריקע. אין זיין וואַקסען האָט ער דורכגעמאַכט די עליה און אויך די ירידה פון דער אידישער בינע. אָנגעהויבען האָט ער אין ניו יאָרק אין א צייט, ווען עס איז געוואָרען אַן ערנסטע באַוועגונג פאַר דער בעסערער אידישער דראַמע, און געענדיגט האָט ער דאָרט אין א צייט, ווען עס איז געוואָרען אַ בחלה פאַר בעסערע און שעהנערע טעאטער־געביידעס...

דער אַפעטיט איז געקומען מיט'ן עסען. נאָך די יאָרען פון שפע האָט די צאָל פון אידישע טעאטערס אין ניו יאָרק אָנגעהויבען ווערען אַלץ גרעסער און גרעסער; עס זיינען צום אידישען טעאטער צו־געשטאַנען אַזעלכע אונטערנעמער, וועלכע זיינען דער עיקר'שט אויסען געווען געשעפט און האָבען זיך זייער ווייניג אינטערעסירט מיט דער ליטעראַרישער און קינסטלערישער זייט פון דעם פאַך, און אַזוי ווי מען האָט געדאַרפט קאָנקורירען מיט דער רייכער בראָדוועי, האָט מען גענומען נאָכקרימען די אויסערלאַכע זייט פון דער בראָדווייער טעאטער־וועלט; עס איז געוואָרען אַ געיעג ווער וועמען עס וועט איר בערשטייגען מיט אַ רייכערער און שענערער טעאטער־געביידע, מיט אַ רייכערער אויפפירונג. די אויסערלאַכע זייט איז געוואָרען דער עיקר און די אינערלאַכע זייט — דער טפל. בעזוגראַמאַטע דראַמע־מאַכער פון ביליגען שניט — בעלי מלאכות, וועלכע שטשאַבען צו־נויף א „פיעסלע" מיט תכריכים־שטעך, גנב'ענענדיג אַן אינהאַלט פון

א גראָשענדיגען פילם און סצענעס און סצענקאלעך פון א פאָר אַנדערע פילמס, זיינען געוואָרען די געשוואָרענע ליפעראַנטען פאַר דער אידישער בינע, און זיי האָבען ניט געהאַט קיין שוועריגקייטען אָפֿצושטעקען זייערע „מייסטערווערקע“, ווייל די מערסטע בעלי בתים פון די טעאַטערס, אַליין פשוט'ע מענשען מיט זייער ווייניג וויסען און נאָך ווייניגער טעאַטער־קענטעניש, האָבען אָנגעשוואָלען און געלעקט די פינגער פון די „שיינע מעשיות“, וואָס מען האָט פאַר זיי פאַרגעלעזען, און — עס איז אַוועק אַ גאַנג פון טעאַטער־שטיק, וואָס זיינען געראַטען איינס אָן אַנדערען און שידען זיך אויף אַ האָר ניט אונטער איינס פונ'ם אַנדערען.

אין יעדער פיעסע איז אַ מיידעל — אַ כשר'ע אידישע טאָכטער, ס'פאַרשטייט זיך — פאַרפירט געוואָרען פון אַ גענסטער, אַ באַנדיט, אַ ימח־שמו'ניק, און זי, די כשר'ע אידישע טאָכטער, האָט געוויינט און געקלאָגט און געבראַכען פּיסקעס דאַרויף, וואָס מען האָט ביי איר „גערויבט די ערע“, און דערביי האָט זי דערציילט דער גאַנצער וועלט, אַז זי טראָגט שוין די „פּרוכט פון ליבע“ אונטער איר ברוסט.

אָן אַ „גערויבטער ערע“ האָט זיך קיין אידישע פיעסע נאָר ניט אָנגעהויבען, און ביים שלום פון אַן אַקט האָט געמוזט געשען עפעס אַזוינס, וואָס זאָל סנאַקען — דער טאַטע זאָל וואַרפען דער מאַמע'ן אַ בענקעל אין קאַפּ, די פאַרפירטע טאָכטער זאָל זיך שיער־שיער ניט דערשיסען, און דער ברודער זאָל דער'הרג'ענען דעם פאַרפירער פון דער שוועסטער...

שיסען און הרג'ענען האָט מען זיך געמוזט.

און כדי אַלעס זאָל פאַרקומען אין אַ רייכער „אומגעבונג“ האָט מען דעם אינהאַלט צוגעטשעפעט וואוהין מען האָט נאָר געקענט. און אין דעם איז אויך פאַרגעקומען אַ גרויסע קאַנסורענץ, און איינער האָט דעם אַנדערען געפרוואוּט איבערשטייגען אין „אויס־שטאַטונג“.

האָט זיך אין איין טעאָטער אָפּגעשפּילט די „דראַמע“ אין אַ זאָל, וואו אַלעס שיינט און בלישטשעט מיט „פּראַכט און גלאַנץ“, האָט מען אין אַן אַנדער טעאָטער שוין געזען, אז די „דראַמע“ זאָל זיך אָפּשפּילען אין אַ גאָרטען. און ווען איינער האָט געוואָלט נאָך מער איבערראַשען האָט ער אַרויפגעזעצט די „דראַמע“ אויף אַ שיף און — זאָל זי זיך דאָרטען אָפּשפּילען!...

דערנאָך האָט זיך אָנגעהויבען אַ נייע סדרה — לענדער. און נאָך וואָס פאַר לענדער! לענדער און מדינות. און אַלץ אַזעלכע, וואו מענשען טוען זיך אָן אין ראַשיגע קליידער מיט אַ סך קאָ-לירען.

האָט מען זיך אין איין טעאָטער אָנגעכאַפּט אָן קאוואַז, האָט מען זיך אין אַ צווייטען טעאָטער אָנגעכאַפּט אָן מעקסיקאָ.

האָט מען אין איין טעאָטער זיך צוגעטשעפעט צו שפּאַניען, האָט מען זיך אין אַ צווייטען טעאָטער פלייסן אַרויפגעוואָרפּען אויף פּאַ-לעסטינע.

און וואָס איז מיט טיבעט? מיט אַלאַסקאַ? מיט די הרי חושך און מיט'ן סמבטיון?

עס איז נאָך געווען אַ גליק וואָס קיינער פון די פּאַטענטירטע „דראַמאַטורגען“ און אימפּאַרטירטע „שטערן“ איז קיינמאָל אין יענע מקומות ניט געווען און קיינמאָל וועגען יענע מקומות נאָר ניט גע-לייענט... ווען ניט דאָס וואָלט מען שוין ווי עס איז צוגעטשעפעט עפעס אַ „מייסטערוערקעל“ אַהין אויך, און מען וואָלט דערווייל גע-האַט אַ געלעגעהייט צו גיבען אַ „רייכע אויסשטאַטונג“.

דעם בעסערען אידישען שווישפּילער האָט אָנגעהויבען ווערען ענג. די אַטמאָספּערע האָט אָנגעהויבען שטיקען.

האָבען אייניגע גענומען מאַכען פּשרות מיט זיך אַליין; כדי ניט צו פּאַרוואָרפּען די ציון אויף די באַנטעס און אינגאַנצען ניט אַרויסגעשטויסען ווערען, האָבען זיי פּאַררוקט די אַמביציעס אָן אַ

זייט, זיך אָפגעזאָגט פון די אמאָליגע חלומות און זיך צוגעפאַסט צו די נייע אומשטענדען.

אפילו אזא טאַלאַנטפולער אַקטיאָר ווי לודוויג זאַץ האָט — אפשר מיט אַ פאַרדרום אין האַרצען — פאַרוקט זיינע קינסטלע-רישע אמביציעס אָן אַ זייט און זיך אַרײַנגעוואָרפֿען אין דער כּהלה פון כאַפּלאַפּ שפּיל, און ווען מען זעט ווי זיין טאַלאַנט שײַנט אַרויס אפילו אין אזא שפּיל, פאַרדריסט נאָך מער.

דאָס איינציגע ווינקעלע, וואָס איז דאָן געבליבען פאַר דעם בע-טערען אידישען אַקטיאָר איז געווען מאָרים שוואַרצ'ס אידישער קונסט-טעאַטער.

זיינען אָבער אין אַמעריקע די אומשטענדען אַזעלכע, אַז מאָרים שוואַרצ קען זיך ניט האַלטען ביי דער טראַדיציע, אַז אַ קונסט-טעאַטער דאַרף איינברנגערען די אַקטיאָרען אין זיך און וואַקסען צוזאַמען מיט זיי. בייט ער אַלע מאָל דעם פּערסאָנאַל פון זיין טרופּע, און עס איז שוין קיין נייע ניט, אַז מען זאָל אין זיין טעאַטער נאָך פּלוצלונג דערזען אזא אַקטיאָר, אָדער אזא אַקטריסע, וואָס איז נאָר אַלע יאָרען געווען פאַרבונדען מיט אַזעלכע טעאַטערס, וואו מען האָט אויפגעפירט פּיעסען, וועלכע האָבען ניט די מינדסטע שייכות מיט קונסט, און דוקא די אַקטיאָרען, וועלכע פּאַסען זיך פאַר זיין טעאַטער, זאָלען שפּילען ערנעץ אַנדערש.

האָט טאַקע מוני ווייזענפריינד, אין די עטליכע יאָר, וואָס ער איז געווען אויף דער אידישער בינע אין ניו יארק, געוואַנדערט פון איין אידיש טעאַטער אין אַנדערען; ער האָט איין סעזאָן אפילו געפרוואוּט זיינע כוחות אין אַן אָפּערעטע, אין וועלכער ער האָט געשפּילט עפעס אַ באַראָן; ער האָט אויך געשפּילט אין אוירווינג-פּלעיס און אין נעשאַנאַל טעאַטערס און אויך ביי מאַקס געביל, וואו מען שפּילט גע-וויינלאַך פּיעסען פון דעם שניט, וואָס דער פאַרשטאַרבּענער דוד קעסלער פּלעגט אָנרופּען „טראַך-טאַראַך-ראַך פּיעסען“. ער האָט זיך אָבער אַלע מאָל געטויליט צום אידישען קונסט-טעאַטער, וואו

ער האָט געקענט זיין דער ריכטיגער אקטיאָר אויפ'ן ריכטיגען פּלאַץ. די אומשטענדען זיינען אָבער ניט אַלע מאָל געווען גינסטיגע, און ווען מוני וויזענפריינד האָט דערפילט, אז ס'ווערט אים צו-ענג אויף דער אירישער בינע, איז ער פון איר אַוועק, וואַרימענדיג, אפשר, אין דער נשמה דעם וואונש זיך אומצוקערען צו איר צוריק, ווען די אומשטענדען וועלען זיין מער גינסטיג...

אָבער זיינע קינסטלערישע דערגרייכונגען אין די קנאַפע צען יאָר אין ניו יארק האָבען אים אויפגעהויבען אַזוי הויך, אַז אין דער גע- שיכטע פון אירישען טעאַטער אין אַמעריקע וועט ער פאַרנעמען זייער אַן אָנגעזעענעם פּלאַץ; מען וועט זיך אויף אים אָפּשטעלען ווי אויף אַ ליכטיגער דערשיינונג אין דער אירישער טעאַטער-קונסט, און אַלע מאָל, ווען מען וועט שרייבען וועגען גרויסע אירישע שוישפילער, וועט מען מוני וויזענפריינד'ס נאָמען אַוועקשטעלען אין דער ערשטער ריי.

די צען יאָר אין ניו יארק זיינען געווען די ענטשיידענדע אין דער קאַריערע פון דעם יונגען קינסטלער, און דאָס מערקווירדיגסטע דערביי איז, וואָס דער ענטשיידענדער קאַפיטעל אין זיין קאַריערע איז געקומען דורך אַ צופאַל, אויף וועלכען ער אַליין האָט זיך גאָר קיינמאָל ניט געריכט.

אָבער אידער איך גיב איבער ווי אַזוי דער צופאַל איז געשען וועל איך זיך אָפּשטעלען אויף אייניגע ביאָגראַפישע איינצעלהייטען.

3

א קינד אין ראָלטן פון אַלטע לייט.

מוני (משולם מאיר) וויזענפריינד איז געבאָרען געוואָרען אין לעמבערג, אין סעפטעמבער, 1897. זיין פאָטער, פיליפ (נחום פייוועל) וויזענפריינד, איז געווען איינער פון די ערשטע אידישע אַקטיאָרען אין נאַליציען, און פונקט ווי אַ סך אַנדערע אידישע אַקטיאָרען אין יענער צייט, איז ער געקומען צו דער בינע פונ'ם חזנ'ישען עמוד. געבאָרען (אין 1860) אין נאָרוואַרנא, דעם באַרימטען צענטער פון חסידות, ביי אַ פאָטער, וועלכער איז געווען אַ פרומער איד, אַ חסיד, און אַ גאַנץ פאַרמעגלאַכער סוחר, האָט נחום פייוועל געקראָגען אַ פינע אידישע ערציאונג, און זיינע עלטערען האָבען געהאַפּט, אַז ער וועט אויסוואַקסן אַ למדן, אַ פרומער איד און וועט ניט נאָר גיין אין די וועגען פונ'ם פאָטער, נאָר ער וועט אים נאָך אַריבערשטייגען, ווייל ער וועט אוראי זיין אַ רב ערנעץ אין אַ אידישער קהלה. נחום פייוועל וויזענפריינד האָט אָבער פון קליינערהייט אָן אַרויסגעוויזען אַ שטאַרקע נייע גונג צו נגינה, און ווען ער איז נאָך געווען אַ קליין אינגעל איז ער געוואָרען אַ משורר ביי אַ חזן.

דער פאָטער איז ניט געווען זייער שטאַרק צופרידען דערפון; פאַר אים איז דאָס געווען ניט קיין קליינע ענטווישונג; זיין מיינונג איז געווען, אַז אויב דער זון וועט ניט אויסוואַקסען קיין רב, אויב ער וועט ניט זיין קיין למדן, זאָל ער שוין בעסער אויסוואַקסען אַ סוחר, אַבי ניט קיין חזן, וואָס דאַרף אָנקומען צו דער לאַסקע פון די בעלי בתים אין שטעדטעל. די מוטער אָבער האָט אַנדערש געקוקט דאַרויף; איר האָט עס דוקא הנאה געטאָן וואָס פייוועלע איז

א משורר, און אין א יום טוב, ווען זי האָט אין שול געזען ווי אַלע סוועלען אָן פון פייוועל'ס שטימעלע, האָט זי געפילט ווי דאָס האַרץ באַדט זיך איר ממש אין נחת און זי האָט געקענט זען בחוש ווי אַלע ווייבער זיינען זי מקנא.

פייוועל וויזענפריינד איז אָבער ביים עמוד ניט געבליבען. עס האָט אים אָנגעהויבען ציען צו דער בינע, איז ער שפעטער אַריין צו טרייטלער'ן אין דער טרופע אַלס אַ כאַריסט און נאָכדעם איז ער גע-וואָרען אַן אַקטיאָר.

אויך מוני'ס מוטער — סאַלטשע וויזענפריינד — איז געווען פארבונדען מיט דער אירישער בינע נאָך אין יענע יאָרען ווען דאָס אירישע טעאַטער איז געווען צוואוואָרפען איבער דער גאַנצער וועלט און אין ערגעץ קיין ריכטיגע היים ניט געהאַט. ביידע, אי דער פּאָטער, אי די מוטער, האָבען געשפילט אין די וואַנדערערדע טרופעס, וועלכע זיינען אין די ניינציגער יאָרען אַרומגעפּאָרען איבער גאַ-ליציען.*

אין אַמעריקע האָט דאָס אירישע טעאַטער שוין דאָן געהאַלטען אין דער אַזוי-גערופענער בליאונגס-עפּאָכע. דאָס איז געווען אין דער צייט ווען מען האָט שוין געהאַלטען ווייט אין דעם יעקב גאַרדין-רע-פּערטאָר און די גרויסע אירישע שוישפילער, די שטערען פון דער ביי-נע, האָבען זיך שוין געהאַט פאַרגונען צו שפילען שעקספיר'ס פּיעסען אויך. אמת טאַקע — אין אַ שלעכטער איבערזעצונג, אָדער גאָר אין אַ צוקאַליעטשעטער „באַאַרבייטונג“, אָבער דער פאַרנעם איז דאָך גע-ווען גרויס. אין דער לופט האָבען זיך שוין געהאַט אָנגעהויבען טראָג-גען נייע ווינטען און עס האָבען זיך גענומען באַוויזען נייע פּנים'ער, וועלכע זיינען שפעטער געווארען באַרימט אַלס די שרייבער פון בע-סערע פּיעסען. עס האָבען זיך אויך גענומען וויזען סימנים פון אַ מער ערענסטער טעאַטער-קריטיק. אַלעס איז געאַנגען אויף אַזאָ וועג, אַז מען האָט געקענט דערווארטען אַלץ בעסערס און בעסערס.

(* זע זלמן זילבערצווייג'ס „לעקסיקאָן פון אירישען טעאַטער“.

אזוי איז געווען די לאגע אין אמעריקע.
 אין גאליציען אָבער איז די לאגע געווען אַנדערש.
 דאָרטען האָט מען פון קיין פיעסען דאן נאָך ניט געוואוסט.
 דאָרטען האָט מען נאָך אלץ געשפילט די אלטע שטיקער פון דעם

סאַלטשע וויזענפריינד.

„פּראָפּעסאר“ משה איש הורוויץ הלוי, לאַטיינער און שייקעוויטש.*)
 דאָרטען האָט מען נאָך אלץ אַרויסגעקוקט אויף אַ נס, אַז אימיצער
 זאָל פון אמעריקע אַריבערפעקלען עפעס אַ נייע פיעסע, וואו עס פעלען
 גאַנצע שטיקער, און ווען גאָט געהאַלפּען און אַזאַ נס איז גע-
 שען, האָט מען זיך אויף דער צוקאַרעדאשעטער פיעסע אַרויפגעוואָר-
 פען ווי די אויסגעהונגערטע וועלף און מען האָט זי נאָך מער צוקאַרע-
 דאַשעט.

* זע ב. גאַרין'ס „געשיכטע פון אידישען טעאַטער“, באַנד 2, זייט

אָפּשטעלען זיך ערגעץ אויף אַ לענגערער צייט האָט מען ניט גע-
קענט; מער ווי עטלאַכע געציילטע פּאַרשטעלונגען אין אַ שטאָרט
האָט מען ניט געקענט געבען; מען האָט שטענדיג געמוזט זוכען
אַלץ נייע געגענדען, אַלץ נייע לענדער, און אזוי האָט מען זיך אַרומ-
געשלעפט פון שטאָרט צו שטעדטעל מיט האַק און פּאַק, ביז מען איז
אויסגעפּאַרען נאָנט עסטרייך-אונגאַרן, דערנאָך האָט מען זיך אַריבער-
געכאַפט קיין האַלאַנד, קיין רומעניען, קיין בעלגיען און שפּעטער —
קיין ענגלאַנד.

אַ קינד פון וואַנדערענדע אידישע אַקטיאָרען, האָט מוני וויזענ-
פריינד פון קליינערהייד אָן אויף זיינע פּלייצעס אַריבערגעטראָגען די
נאַנצע שוועריגקייט פון דעם געמוטשעמען לעבען, וואָס אידישע אַק-
טיאָרען האָבען געהאַט אין יענער צייט. ווען ער איז אַלט געווען
פיר יאָר, איז ער שוין געהאַט אויסגעווען אַ וועלט; ער האָט אין
ערגעץ קיין היים ניט געהאַט און אומעטום איז זיין היים געווען; ער
האָט זיך אויף קיין איין זאך ניט געקענט אָנקוקען, און האָט דאָך
אַזוי פיל זאַכען געזען; ער האָט קיין איין איינדרוק ניט געקענט ווי
געהעריג אָנוואַרימען אין דער נשמה, און האָט דאָך אזוי פיל איינ-
דרוקען געהאַט; אַ פּאַר וואָכען אין איין שטאָרט, און אַ פּאַר חדשים
— אין אַ צווייטער; אַט אין איין לאַנד, און אַט — אין אַ צוויי-
טען, און אומעטום — טאַטע-מאַמע מיט אַ שטענדיגער זוכעניש, מיט
אַ שטענדיגער יאָגעניש און מיט אַ נאָגענדיגער ניט-זיכערקייט אין
דעם וואָס דער מאָרגען וועט ברענגען...

אויף דעם קינד מוני וויזענפריינד האָט דאָס וואַנדערענדע לעבען
פון יענער צייט, קענטיג, אַ טיפען איינדרוק איבערגעלאָזען. אַליין
אַ טיפֿ-פילענדער, האָט ער פון קליינערהיט אָן איינגעזאַפט אין זיך
דעם גייסט פון יענער נאָגענדיגער ניט-זיכערקייט. און אזוי ווי שפּע-
טער זיינען אין זיין לעבען צוגעקומען נאָך אַנדערע זאַכען, וועלכע
האָבען אין אים אַט די אייגענשאפט נאָך מער ענטוויקעלט, האָט ער
זיך אַליין דערפירט צו אַזאַ מדרגה, אַז אין מאָמענטען, ווען ער איז

מיט זיך אליין, שנידט, ער פון זיך פאסען און ער איז אין קיין זאך
ניט זיכער.

ניט זיכער צי מען מיינט עס טאקע ערנסט ווען מען לויבט אים...

ניט זיכער צי ער איז אין דער ראָל טאקע געווען אזוי גוט ווי מען

מיינט...

„עס איז עפעס אלץ ניט דאָס וואָס איך וואָלט געוואָלט!“ —

האַלט ער זיך אין איין קלאַנגען.

א קינד פון פיר און אַ האַלב יאָר איז מוני וויזענפריינד געווען
ווען זיינע עלטערען זיינען מיט אים אָנגעקומען קיין לאַנדאָן. דאָרטען
זיינען זיי מיט אים געווען ניט מער ווי אַנדערטהאַלבען יאָר און דער-
נאָך זיינען זיי מיט אים געקומען קיין אַמעריקע, וואוהין עס האָבען
זיך שוין אין יענער צייט געצויגען אלע אידישע שוישפילער פון דער
גאַרער וועלט.

אין אַמעריקע האָט מוני וויזענפריינד געקראָגען די ערציאונג,
וואס עס קריגען געוויינלאַך קינדער פון ניט פאַרמעגליכע עלטערען;
געלערענט אין „פּאָבליק־סקול“, געענדיגט, זיך פאַראינטערעסירט אין
„פּראַיז־פּאַיטס“, אין „בעיז־באַל“ און אין אַנדערע „ספּאָרטס“, און אזוי
איז ער ביסלעכווייז געוואָרען אַן עכטער „אַמעריקאנער באַי“, און קיין
אַנדער שפּראַך ווי ענגליש כמעט קיינמאָל ניט גערעדט.

דאָס ביסעל אידיש, וואָס ער האָט געקענט, האָט ער אָנגעהויבען
פאַרנעמען; מען האָט צו אים גערעדט אידיש און ער האָט געענט-
פערט אויף ענגליש. ווי די מערסטע אידישע קינדער אין אַמע-
ריקע. און ס'קען זייער זיין, אז ווען זיינע עלטערען וואָלטען ניט
געווען קיין אידישע אַסטיארען, וואָלט ער אינגאַנצען אוועק אין אַן
אַנדער ריכטונג און וואָלט גאָר קיינמאָל צו דער אידישער בינע ניט
געקומען. ווייל חוץ דעם וואָס „ספּאָרט“ האָט אים אין יענער צייט
אינטערעסירט א סך מער ווי טעאַטער, איז ער נאָך דערצו געווען
שטאַרק פאַרקאָכט אין שפּילען אויפ'ן פּידעל און ער האָט זיך אַרומ-

געטראָגען מיט'ן געדאנק, אז מיט דער צייט וועט ער אודאי ווערען נאָך אַ גרויסער פידעל־שפּילער — אַ מישאַ עלמאן...

אין אַלגעמיין איז מוזיק געווען אַ אידעאַל אין דער ווייזענפריינד פאַמיליע, און מוני'ס עלטערע צוויי ברידער האָבען טאַקע געמאַכט אַ קאַריערע אויף אַט דעם געביט. און זיי זיינען נאָך איצט מוזיקאַנט־טען אין אַ אָרקעסטער.

מוני וואָלט אפשר אויך געווען געוואָרען אַ מוזיקאַנט און ער וואָלט זיך אפשר אין דעם אויך אויסגעצייכענט, ווייל ער האָט פון סאַמע אָנפאַנג אָן אַרויסגעוויזען נאַנץ באַדייטענדע פיאיגקייטען אין שפּילען אויפ'ן פידעל; ער האָט אויך געהאַט גרויס חשק דערצו און אַלע מאָל גערן געפראַקטיצירט. אָבער די עקאַנאָמישע לאַגע פון זיינע עלטערן איז דאָן געווען ניט זייער קיין גלענצענדע און זיי האָבן בען מער ניט געקענט האַלטען פאַר אים קיין לערער פון מוזיק.

א תכלית פאַר אים האָט מען דאָך געמוזט געפינען. וואָרים ווי לאָזט מען דאָס אַ אינגעל אַרומגיין פּוסט און פאַס גלאַט אַזוי אין דער וועלט אַריין? וואָס וועט פון אים ווערען? מען קען דאָך אים ניט לאָזען וואַקסען אין סטאַבער אַריין! האָט מען אים אַרויפ־גענומען אויף דער בינע און ער האָט זיך אָנגעהויבען שניידען אויף אַן אַקטיאָר.

און מערקווירדיג! זיין וועג אויף דער אידישער בינע איז פון סאַמע אָנפאַנג אָן ניט געווען דער פאַרטיג־אויסגעטראַטענער, אויף וועלכען אַנדערע זיינען גענאַנגען. אַנדערע אין זיין גלייכען האָבען גע־וויינלאַך אָנגעהויבען פון קינדער־ראַלען. ער אָבער איז ביי זיין ערשטען אויפטריוט אַרויף אויף דער בינע אַלס אַן אַלטער איד מיט אַ באַרד, אין דער צייט ווען ער אליין איז נאָך אַ קינד געווען...

דאָס איז געווען אין קליוולאַנד. אינ'ם „פּערי־טעאַטער" האָט מען דאָן אויפגעפירט דעם „אידישען גלח" און אין דער טרופע האָבן בען אויסגעפּעלט אַקטיאָרען, האָט מען מוני'ן אָנגעקלעפט אַ באַרד

און פאות, אים אָנגעטאָן א לאַנגע קאפּאָטע און אים ארויסגעשיקט
אויף דער בינע צו שפּילען א קליין ראָלעכעל פון א פּאָר ווערטער.

דאָס איז געווען זיין ערשטער אויפטריט אַלס אידישער אַקטיאר.
צוזאמען מיט אים איז דאָן אויך אויפגעטראַטען צום ערשטען מאָל
אורווינג גראַסמאַן, וועלכער האָט זיך שפּעטער געמאַכט א נאָמען
אַלס ליבהאַבער־זינגער אויף דער אידישער בינע.

און אינגאַנצען איז מוני דאָן אַלט געווען ניט מער ווי צען יאָר...
עס קומט, אלזאָ, אויס, אז כאָטש מוני ווייזענפריינד איז איצ־
טער אינגאַנצען צוויי־און־דרייסיג יאָר אַלט, איז ער שוין אַן „אַלטער
אַקטיאָר“ און שפּילט שוין צוויי־און־צוואַנציג יאָר אויף דער בינע.

זיין ערשטער אויפטריט איז געווען געראַטען, האָט מען אים
שוין דערנאָך געגעבען נאָך ראָלען צו שפּילען. אין א „סקעטש“,
וואָס האָט געהייסען „צוויי מתים עסען ברעקפּעסט“, האָט ער גע־
שפּילט די ראָל פון א „ברודער פרעזידענט“ אין א סאָסיעטי. דאָס
איז געווען איינע פון זיינע „יונגע“ ראָלען, ווייל דער „ברודער פרעזי־
דענט“ איז אינגאַנצען אַלט געווען ניט מער ווי פּופציג יאָר, און מוני
ווייזענפריינד איז שוין דאָן געווען געוואוינט צו שפּילען א סך על־
טערע ראָלען; אין קאָמישע וואַדעוויל־אַקטען, וואָס קיינער ווייסט
ניט ביז היינטיגען טאָג ווער עס האָט זיי געשריבען און ווי אזוי מען האָט
זיי צונויפגעשטעלט, האָט ער אַלץ געשפּילט אַלטע אידען, זקנים מיט
גרייז־גרויע בערד.

קיין יונגע ראָלען האָבען אים ניט גערייצט. ער האָט אויף דער
בינע אַלץ געוואַלט זיין ניט דאָס, וואָס ער איז, נאָר אַן אַנדערער.
אַויסערלאַך און אינערלאַך אַן אַנדערער. ער האָט שוין דאָן בחוש
געפּילט דעם סוד און דעם געהיימען כּשוף פון טעאַטער, וואָס דאַרף
אויף דער בינע שאַפען ניט נאָר לעבען, נאָר אויך די אילוזיע פון
לעבען. און ס'איז אַ פּאַקט, אז ביז דער עלטער פון ניינצען־צוואַנ־
ציג יאָר האָט ער קיין איין מאָל ניט געשפּילט קיין ראָל אָן א באַרד.
ער איז קיינמאָל ניט געווען פאַר אַ ראָל „פּונקט דער טיפּ“ —

ווי מען דריקט זיך געוויינלאך אויס אין האַליוואוד — דערפאר וואָס
ער האָט דוקא אזא פנים, נאָר דערפאר וואָס ער האָט אזא טאלאַנט.

ער איז ווירקליך געוואָרען אַן אַקטיאָר ניט ווייל ער האָט גע-
וואָלט קענען „שלאָפען שפעט“, ניט דערפאר וואָס ער האָט גראָד גע-
האט אזא פנים וואָס פאַסט זיך פאַר געוויסע טיפען אויף דער בינע,
נאָר דערפאר וואָס ער איז געבאָרען געוואָרען מיט שוישפילערען טאַ-
לאַנט, געבאָרען געוואָרען אַ קינסטלער.

און ס'איז דאָריבער ניט בלויז א צופאַל וואָס נאָך אַלס קינד האָט
ער שוין געשפילט אַלטע ראָלען.

אויף שוין־רעדלאַך, ווי אַ כוואַטסקער אינגעל אַ ברען, פלעגט
ער ווי אַ וויכער קומען צופליען אין טעאַטער, און מיט עטלעכע מיר-
נומען שפעטער איז ער שוין געווען אויף דער בינע אין דער ראָל
פון אַן אַלטען אידען מיט אַ גרויז־גרויער באָרד.

און איינמאָל האָט פאַסירט אזאַ קאָמישער פאַל:

צווישען די אַקטען איז מוני — דאָן אַ אינגעל פון דרייצען
יאָר — געזעסען אין גארדעראַבען־צימער, פאַרגרימירט אַלס אַן אַל-
טער איד פון אַ יאָר אַכטציג. מיט דעם ווילען זיך איינצולעבען אין
דער ראָל, איז ער געזעסען אַן איינגעהויקערטער, אַן איינגעקאָר-
טשעטער, און קוקענדיג אין שפיגעל האָט ער זיך אויפ'ן פנים געמאַכט
נאָך אַ קנייטש און נאָך אַ קנייטש. מיט אַמאָל אָבער האָט ער דורכ'ן
פענסטער דערזען ווי אַ גאַנצע כאַפּטע אינגלאַך, זיינען חברים, פאָרען
פאַרשייט אויף „סקעיטס“ (שוין־רעדלאַך) און קערען אַ וועלט. איינ-
זיצען רואיג אויף אַן אָרט האָט ער שוין ניט געקענט; עס האָט
אים געצויגען צו די אינגלאַך, די ווייסע־חברה'ניקעס אין גאַס, האָט
ער קיין סך ניט געטראַכט, שנעל אָנגעטאָן די שוין־רעדלאַך אויף די
פיס, אַרויסגעשפרונגען דורכ'ן פענסטער, און אין איין אויגענבליק
איז ער שוין געווען אין קאָן מיט אַלע ווייסע־חברה'ניקעס, יאָגענדיג
זיך ווי אַ וויכער אויף די רעדלאַך איבער דער גאַנצער לענג און ברייט
פון דער גאַס. ער האָט נאָר אינגאַנצען פאַרגעסען אַן דעם, אַז

ער איז איצט אן אלטער איד מיט א גרויזגרויער באָרד. ווי פּייל אויס'ן בויגען איז ער אויף די רעדלאַך געפלוויגען, און אלע ווייסע-חברה'ניקעס נאָך אים. דערמאָנט אָן דעם האָט ער זיך ערשט, ווען זייטיגע מענשען, פּאַרבייגייער, האָבען זיך, פּאַרוואַנדערטע, אפּגע-שטעלט, און געטייטעלט אויף אים מיט די פינגער:

— אזאָ אלטער איד! האָט גאָר קיין בושע ניט... שעמען האָט איר זיך געמענט!...

באַציענדיג זיך ערנסט, קינדעריש ערנסט, צו די ראָלען וואָס ער האָט געשפּילט אין פּאַרשידענערליי קאָמישע וואַדעוויל-אַקטען, האָט מוני ווייזענפריינד זיך דאָך באַצויגען צום ענין טעאָטער ווי צו אַ שפּיל, און אזוי איז אַוועק אַ יאָר נאָך אַ יאָר און דער קליינער מוני, וועמען דער שיקזאַל האָט באַשטימט צו זיין אַ גרויסער אַקטיאָר, האָט אַלץ געשפּילט אַלטע אידען.

און ווער ווייסט וויפיל לעבעדיגע מענשען ער האָט נאָך דאַן אין יענע „סקעטשעס“ אויף דער בינע געשאַפּען, און קיינער האָט פון דעם ניט געוואוסט און קיינער האָט זיך דאַרויף ניט אומגעקוקט!

אין דעם פּריוואַטען אַרכיוו, וואו מוני ווייזענפריינד האַלט פּאַר-שידענערליי זאַכען אַלס אַן אַנדענס פון יענער צייט, האָב איך ביי אים אַמאָל געפונען אַ פּאַר פּאַטאַגראַפישע בילדער פון אייניגע ראָלען, וואָס ער האָט דעמאָלט געשפּילט. אויף איין בילד איז ער אין דער ראָל פון אַ שניידערעל, וואָס האַלט זייער שטאַרק פון זיך. זעט מען פאַר זיך אזוי לעבעדיג יענעם אַמאָליגען טיפּ שניידערעל, וואס איז זיכער, אז שניידעריי איז ניט נאָר אַ מלאכה, נאָר אַ קונסט; א מענ-שעל, וואס נעמט אייך דורך און דורך מיט זיינע שאַרפע אויגלאַך און וועלכער האַלט אייך פאַר אַ „יאָלד“ און אַ „טאַרטאַר“, ווייל עס איז ביי אים גאָר קיין צווייפעל ניט, אז די גאַנצע חכמה שטעקט ביי אים, און די גאַנצע קונסט — אין שניידעריי...

אין יענער בילד זעט מען שוין די אָנגעצייכענטע ליניען פון די לעבעדיגע, שאַרף אונטערגעשטראַכענע און בולט אַרויסגעבראַכטע טי-

פען, וואָס מוני וויזענפריינד האָט שפּעטער געשאַפּען אויף דער איי-
דישער און אויך אויף דער ענגלישער כינע.
און אינגאנצען איז ער דאָן אַלט געווען ניט מער ווי פּופּצען
יאָר!

אויפ'ן עולם ה'תוהו, זוכענדיג אַ תיקון.

דעם 2טען יוני, 1913, איז אין דער עלטער פון 53 יאָר געשטאר-
בען פיליפ וויזענפריינד, און דאָן איז אין מוני'ס לעבען געקומען אַ
מאָמענט, ווען ער האָט דערפילט ווי מען וואָלט מיט אַמאָל מיט אַ
שאַרף מעסער אָפגעשניטען דאָס בעסטע, וואָס אַ מענש פאַרמאָגט אין
לעבען — די יאָרען, ווען מען האָט נאָך ניט קיין דאגות און קיין זאָר-
גען.

מוני האָט זיין פאָטער זייער ליב געהאַט, און דערצו האָט ער
נאָך געהאַלטען פון אים אַלס אַקטיאַר, כאָטש ער, דער פאָטער, האָט
אויף דער אידישער בינע קיין אָנגעזען אָרט ניט פארנומען.

אינגאַנצען איז מוני דאָן אַלט געווען זעכצען יאָר, קיין אמת-
גרויסע אַקטיאַרען אויף דער בינע האָט ער דאמאָלט נאָך ניט געהאַט
געזען, און הויך דעם האָט ער זיך נאָך ניט געקענט ריכטיג פונאַנדער-
קלייבען אין דעם אונטערשיד צווישען גוטען און שלעכטען שפילען.
ער האָט שוין אָבער דאָן געהאַט די אייגענשאַפט צו דערפילען
עכטקייט אין טאַלאַנט, און אין זיין פאָטער'ס שפילען האָט ער גע-
פילט עכטקייט.

מיר איז קיינמאָל ניט אויסגעקומען צו זען אויף דער בינע מוני
וויזענפריינד'ס פאָטער. איך האָב פון אים אויך זייער ווייניג געהערט
אין די ניו יארקער אידישע טעאַטער-קרייזען. אָבער אויב מען זאָל אָנ-
נעמען, אז דאָס וואָס אַן אייגענער זון אַן אַקטיאַר זאָגט וועגען זיין
פאָטער דעם אַקטיאַר, איז ריכטיג, דאָן איז דער אַלטער פיליפ וויזענ-
פריינד זיכער געווען איינער פון די טאַלאַנטען, וועלכע זיינען פאַר-

נאבלעסיגט געוואָרען דערפאר וואס עס האָט זיי געפעלט די פיאיג-
 קייט און דער מוט זיך צו שטופען מיט די עלענבויענס אין דער
 ברייט, ווען ס'איז נויטיג.

א סך שטילע אקטיאָרען מיט באדייטענדען טאלאנט זיינען אויף
 אזא'ן אופן פארשוויגען געווארען. ווי פארוואָגעלטע נשמות האָבען
 זיי אויפ'ן עולם התוהו — אין דער פראָווינץ — געבלאָנדזשעט אלע

פיליפ וויזענפריינד.

זייערע יארען, און קיינמאָל ניט געפונען זייער תיקון אין ניו יארק.
 און דער אלטער פיליפ וויזענפריינד איז אפשר אויך געווען איינער פון
 יענע פארוואָגעלטע נשמות, וועלכע האָבען קיינמאָל זייער תיקון ניט
 געפונען.

מוני אליין זאגט וועגען אים :

„דאס איז געווען א פיינער אקטיאָר, א טלאַנטפולער אַקטיאָר, און אין זיין שפּילען האָט זיך אַלע מאָל געפּילט עכטקייט, נאַטירלאַכקייט. אַלע מאָל, ווען איך האָב אים געזען אויף דער בינע, האָב איך גע-פּילט, אַז ער רעדט צו מיין האַרץ, צו מיין נשמה, אַז ער שטעלט פּאָר א לעבעדיגען מענשען, וועמען מען קען ליב האָבען.“

אין אַלגעמיין האָט דער אַלטער פּיליפּ וויזענפּריינד, סאַי אַלס מענש און סאַי אַלס אַקטיאָר, אין אַלעמען געזוכט פּריער ווי אַלץ די מעלות און ערשט דערנאָך די חסרונות. אפילו אויף שלעכטע מענ-שען האָט ער ליב געהאַט צו געפּינען א זכות.

„אפשר איז ער נאָר ניט אזוי שלעכט ? אפשר איז ער בלויז פּאַרביטערט ?“

אזוי פלעגט ער ריידען וועגען שלעכטע מענשען אין לעבען און וועגען אומסימפּאַטישע טיפּען אויף דער בינע.

און איינמאָל איז געשען אזא פּאַל :

ווען מוני איז אַלט געווען א יאָר פּופּצען האָט מען אים געגעבען שפּילען די ראָל פּון פּאַפּוס. פּאַר דער דאָזיגער ראָל איז שוין ביי אַלע אַקטיארען געווען א פּאַרטיג אױסגעאַרבייטער נוסח ; מען האָט שוין געוואוסט, אַז מען דאַרף פּאַפּוס'ן פּאַרשטעלען ווי א פּאַרזעעניש און אויך ווי אַן אינטריגאַנט, וואָס זוכט נקמה, ווייל —

„די נקמה, די נקמה

איז מיין לעבען, מיין נשמה.“

דער אַלטער וויזענפּריינד האָט אָבער פּאַפּוס'ן אַנדערש פּאַר-שטאַנען, און ער האָט ניט געוואָלט, אַז מוני זאָל שפּילען די ראָל אזוי ווי אַלע שפּילען זי. האָט ער אים אוועקגערוּפּען אין א זייט און פּאַרפירענדיג מיט אים א געשפּרעך וועגען דעם ווי אזוי מען דאַרף אויפּפאַסען די ראָל פּון פּאַפּוס, האָט ער געזאָגט :

— מוני, דו זאָלסט די ראָל שפּילען ניט אזוי ווי אַלע שפּילען זי, נאָר אַנדערש.

— ווי אזוי אנדערש? — האָט דאָס אינגעל געפרעגט, וועלענדיג תופס זיין וואס דער טאטע זאָגט.

— איך וויל, אז דו זאָלסט פארשטיין, — האָט דער אלטער וויי-זענפריינד ווייטער גערעדט. — איך וויל, מיין קינד, אז דו זאָלסט פארשטיין, אז פאפוס איז אייגענטלאך ניט קיין שלעכטער מענש, נאָר ניכער אַן אומגליקלאכער מענש. ער וואָלט אפשר אַליין געוואָלט זיין גוט, אָבער ער קען ניט, ווייל ער איז פאַרביטערט. מענשען האָבען אים אין לעבען אַ סך וויי געטאָן, איז דערפאַר דאָס האַרץ ביי אים שטענדיג פול מיט גאַל. אין גרונד אָבער איז ער אפשר נאָר ניט קיין שלעכטער מענש... דו פארשטייסט, מיין קינד, ער איז ניט קיין שלעכטער, נאָר אַן אומגליקלאכער, און אומגליקלאכע מענשען זיינען פאַרביטערט אפילו דאָן ווען זיי ווילען דאָס ניט...

און נאָכדעם האָט שוין מוני, ווי ווייט ער האָט נאָר געקענט אין יענער צייט, אויפגעפאַסט די ראָל פון פאפוס אין דעם גייסט ווי דער פאָטער האָט זי אים דערקלערט.

אין אַלגעמיין האָבען דעם פאָטער'ס אָנווייזונגען געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף מוני'ן. ניט נאָר אויף זיין טאַלאַנט, נאָר אויך אויף זיין כאַראַקטער. ביידע, דער פאָטער און דער זון, זיינען געווען פונקט ווי צוויי חברים; ווען דער פאָטער איז געווען אויף דער בינע, האָט דער זון די גאַנצע צייט געקוקט אויף אים מיט ברייט-צוועפענטע אוי-גען, און דערביי האָט ער געפילט אַן אַנגענעמע וואַרימקייט אויף דער נשמה, און ווען דער זון איז געווען אויף דער בינע, האָט דער פאָטער געקוקט אויף אים מיט פאַרגאַפּטע בליקען און געשעפּט נחת. און אין פרייע מינוטען, ווען דער פאָטער האָט גערעדט מיט'ן זון ווע-גען אידיש טעאָטער און וועגען אידישע אַקטיארען, דערציילענדיג אים וועגען די וואַגלענישען אין אייראָפּע און וועגען די ערשטע בויער פון דער אידישער בינע, האָט ער אים זייער אָפט געזאָגט אזוי:

— מען איז אַ סך אויסגעשטאַנען. זייער אַ סך. נאָך מער ווי

איצט. אָבער מיט עקשנות און פעסטקייט און גלויבען האָט מען מויר-
ערען געבראַכען...

און וועגען אַקטיארען פלעגט ער זאָגען אזוי :

— אויף דער אידישער בינע, מיין קינד, האָבען מיר ניט ווייניג
גוטע אַקטיארען, אָבער די גרעסטע קינסטלער אונזערע זיינען דריי :
דוד קעסלער, זעליג מאָגולעסקאָ און בינא אמראַמאָוויטש. ווען דו
וועסט זיי אַמאָל זען אויף דער בינע, זאָלסטו פון זיי די אויגען ניט
אַראָפּנעמען. פון זיי קענסטו לערנען אַ סך, זייער אַ סך.

מוני האָט דעם פּאָטער זייער שטאַרק רעספעקטירט און ליב גע-
האַט. ער איז צו אים געווען אזוי צוגעבונדען, אז ער האָט זיך נאָר
ניט געקענט פּאַרשטעלען ווי אזוי ער וואָלט אַמאָל ערגעץ געקענט זיין
אַן אים. און דערפאַר האָט ער זיך געפילט אזוי שטאַרק געטראַפען
ווען דער פּאָטער איז געשטאַרבן, דערפאַר האָט ער אין יענעם טאָג,
— דעם 2טען יוני, 1913 — אזוי שאַרף דערפילט ווי עלענד ער איז
געבליבען אָן אַ טאַטען.

דער באַוואוסטזיין, אז ער איז אַ יתום, אז ער האָט שוין מער ניט
קיין טאַטען, האָט אים מיט אַמאָל געמאַכט אַ לֵט — ניט נאָר אויף
דער בינע, נאָר אויך אין לעבען. ער האָט זיך דערפילט זייער עלענד,
און די אויפטריטען אויף דער בינע האָבען שוין ביי אים מער ניט
געקענט זיין קיין שפּיל, נאָר אַ פּל י כ ט, א מיטעל צו מאַכען אַ
לעבען פאַר זיך. דאַן האָט ער זיך אָנגעשלאָסען אָן אַ טרופּע, וואָס
האָט זיך אַרויסגעלאָזט שפּילען אידיש טעאַטער אין די קלענערע
שטעט פון דער וועסט און מיטעל־וועסט פון די פאַראייניגטע שטאַטען.
צוזאַמען מיט דער טרופּע האָט ער זיך געשלעפּט פון שטאָט
צו שטאָט און געשפּילט וואָס ס'האָט זיך נאָר געמאַכט. קיין נאָר
גרויסען צוטרויען האָט מען אין יענער צייט צו די וואַנדערענדיגע איר-
דישע טרופּעס ניט געהאַט און ניט געקענט האָבען; ווייט פון ניו
יאָרק, האָט אין די אידישע וואַנדערענדיגע טרופּעס פון יענער צייט
געהערשט אַ גייסט פון הפּקר/דינגער באַציאונג צו דעם וואָס מען שפּילט

און ווי אזוי מען שפילט; מען האָט דעם אידישען עולם אין יענע מקומות געשטאָפּט מיט שטיקלאַך און ברעקלאַך, וואס מען האָט אָנ־געכאַפּט דאָ און דאָרט; האָט מען טאַקע דאַריבער קיין געוואַלדיגע געשעפטען ניט געמאַכט, און דעם יונגען מוני וויזענפריינד איז ניט איין מאָל אויסגעקומען צו הונגערען, ניט איין מאָל אויסגעקומען צו שלאָפען אין דרויסען אַ הונגעריגער, ווייל ער האָט ניט געהאַט קיין געלט צו קויפען אַ שטיקעל ברויט, ניט געהאַט קיין געלט צו דינקען אַ צימער איבערצונעכטיגען.

חויז וואָדעוויל־אַקטען און גלאַט „טעאַטעראַיקעס“, וואָס ווערען אויף שנעל צונויפגעשטאַכעט, האָט די וואַנדערענדיגע טרופּע, מיט וועלכער מוני וויזענפריינד האָט זיך ווי אַ ציגיינער אַרומגעשלאָעפּט, אויך געשפילט דריי־אַקטיגע און פיר־אַקטיגע פיעסען. דאָס האָט זיך געווענדט אָן אומשטענדען, און — ס'פאַרשטייט זיך — אָן דעם „פאַר־לאַנג פון דעם“, האַכגעשעצטען פּובליקום“. און מיט די גרעסערע פיע־סען איז אַלע מאָל געווען צרות, ווייל אין דער טרופּע איז געווען אַ מאַנגעל אין מענשען.

מערסטענטיילס איז אויסגעקומען אזוי, אז ס'האָט אויסגעפעלט אַ פרוי, און אזוי ווי מוני וויזענפריינד איז געווען אַ יונגער בחור'ל, איז געפאלען אויף זיין גורל צו שפילען די ראָל פון דער פרוי.

אין אָמאהא, נעבראַסקאַ, האָט די וואַנדערענדי טרופּע איינמאָל געשטעלט יעקב גאָרדין'ס „קרייצער סאַנאַטאַ“, און מוני וויזענפריינד האָט געשפילט די ראָל פון אפרים דעם כלי זמר'ס ווייב — ביי'ל ע.

איז דערביי פאָרגעקומען זייער אַ טשיקאַווע זאַך:

ביי דער סעצנע, וואו אפרים דער כלי־זמר דאַרף באַווויזען וואָס פאַר אַ גרויסער ווירטואַז ער איז אויפ'ן פידעל, אַז ער קען שפילען אַ סך בעסער ווי זיין זון גרענוואַר, וועלכער האַלט זיך פאַר גאָר אַ גרויסען קינסטלער, איז דער אַקטיאָר, וועלכער האָט געשפילט אפרים דעם כלי־זמר, געפאלען אויף אַ שכל, און אָנשטאַט צו זאנען: „איך וועל דיר וויזען, אַז איך קען שפילען אויפ'ן פידעל בעסער פון דיר“,

האָט ער א זאָג געטאָן אזוי : „איך וועל דיר ווייזען, אז אפילו זי, די מאַמע, קען שפּילען אויפ'ן פּידעל בעסער פון דיר.“

ער האָט דאָס געזאָגט, ווייל ער אליין האָט טאָקע אויפ'ן פּידעל ניט געקענט שפּילען, און ער האָט זיך גלאַט געוואָלט אַרויסדרייען פון אַן אָפּקומעניש אויף דער בינע. וואָרים וואָס קען ווירקלאַך זיין נאָך אַן ערגערע אָפּקומעניש אויף דער בינע ווי מאַכען אַן אָנשטעל, אז מען שפּילט אויף אַ פּידעל, אין דער צייט ווען הינטער די קוליסען שטייט נאָר אַן אמת'ער קלעזמער און סקריפעט מיט'ן סמיטשיק!

מוני האָט דאָך אָבער יאָ געקענט שפּילען אויפ'ן פּידעל, האָט ער געשפּילט.

וואָס ער האָט געשפּילט ? עם פאַרשטייט זיך קלאַסישע מוזיק... דאָס וואָס ער האָט געלערענט ווען ער איז נאָך נאָך אַ קליין אינגעל געווען. איז דער עפעקט טאָקע געווען אַ געוואַלדיגער — ביי ל'ע שפּילט אויפ'ן פּידעל!...

ביים שפּילען אין אַ פּיעסע פון יעקב גאַרדיו, אָדער פון אַן אַנדער באַקאַנטען שרייבער, וועמעס שטיק עם האָט שטאַרק אויסגענומען אין ניו יארק, איז אין יענער וואַנדערענדיגער טרופּע געווען ניט אין קוריאַז, וואָס איז זייער כאַראַקטעריסטיש פאַר די וואַנדערענדיגע אידן-שע טרופּעס, וועלכע האָבען זיך אין יענער צייט אַרומגעשלעפּט איבער אמעריקע. אָפט מאָל האָט דער טרופּע אויסגעפעלט אין קלייניגקייט — דער טעקסט פון דער פּיעסע. ניט מער און ניט ווייניגער...

די עלטערע אַקטיארען האָבען זיך שוין געקענט אויסדרייען ווי עם איז; זיי האָבען געזאָגט, אז זיי זיינען שוין אין יענע פּיעסען „געשפּילטע“, האָבען זיי אויף אויסענווייניג גערעדט די „פּראָזע“, וואָס זיי האָבען נאָך געדענקט. פּונקט ווי די אַמאָליגע אידישע קאַנ-טאַניסטען אין ניקאָלאַי דעם ערשטענ'ס צייטען האָבען יום כּפור אויף אויסענווייניג געזאָגט וואָס זיי האָבען נאָר געדענקט — אַ פּסוק פון „איכה ישּבּה“, אַ שטיקעל פון „שיר השירים“ און אַ ברעקעל פון „מורה אַני“.

מוני וויזענפריינד אָבער איז אין יענע פּיעסען ניט געווען קיין „געשפּילטער“, ער האָט זיי נאָר קיינמאָל ניט געזען, און ניט האָבענדיג קיין אַנדער ברירה, האָט ער געמוזט „האַקען אייגענע פּראָזע“, וואס ס'איז אים נאָר געקומען אויף דער צונג...

אין אזא פּאַל פּלעגט אים דער „דירעקטאָר“ — אַליין אַ געוואַל־דיגער „גראַמאַטעי“ און נאָר אַ וואַזשנער „טעאַטראַל“ — געוויינטלאך זאָגען אזוי:

„דו קומסט אריין, גיסטו דער שנור אן ארגומענט. דערנאָך, ווען יענער קומט אריין, הויבסטו אָן שרייען און טרייבסט אים אַרויס. און ווען ער האָט צו דיר טענות — סטייטש, אזוי און אזוי! ווערסטו נאָך מער אין כּעס, זאָגסטו אים דעם גאַנצען אמת וואָס דו דענקסט וועגען אים און דו קלאַפּסט מיט די פּויסטען אָן טיש“.

קלאָר און דייטלאך.

און מיט אַזעלכע „דירעקטאָרען“ און אַקטיארען האָט זיך מוני וויזענפריינד יאָרען אַרומגעשלאַפּט איבער צענדליגער שטעט און שטעטלאַך אין אמעריקע. ער האָט אומעטום געשפּילט וואַדעווייל־אַקטען און אויך „רעגעלע“ פּיעסעס. אָבער קיינער האָט פון אים ניט געוואוסט און זעלטען ווער עס האָט זיין נאָמען ריכטיג געקענט אַרויסריידען...

5

אויף דער שוועל פון ניו יארק.

וועגען שפילען אין ניו יארק האָט מוני וויזענפריינד ניט געהאַט קיין מוט צו טרוימען.

אַליין אַ גרויסער צווייפלער, האָט ער אַלץ געמיינט, אז ער איז נאָך ניט דערוואַקסען צו שפילען אין ניו יאָרק, וואו עס זיינען פאַר-ראַן גרויסע אידישע שוישפילער, וואו עס איז פאַראַן אַן אינפלוס-ריכע אידישע פרעסע מיט קריטיקער, וואָס האַלטען אויפ'ן אויג יעדען אַקטיאָר, ווען ער טרעט אויף אין אַ נייער ראַל.

דערצו איז געווען נאָך אַן אָפּהאַלט — זיין כאַראַקטער.

מוני איז בטבע אַ שטאַלצער מענש. ניט קיין גדלן, נאָר אַ שטאַל-צע נאַטור. ער וועט קיינעם, אפילו דעם גרעסטען, ניט פאַרשווייגען, ווען יענער זאָגט אים אזא וואָרט, וואָס קען אויסגעטייטשט ווערען ווי אַ באַלידיגונג.

דעם דאָזיגען שטריך האָט ער גע'ירשנ'ט פון זיין פאַטער, וועל-כער האָט זיך אין זיין קאַריערע אַלס אַקטיאָר שטענדיג געהאַלטען אַן אַ זייט און אויסגעמיידט צו קומען אין נאָענטער באַרירונג מיט אַנדער-רע אַקטיאָרען, וועלכע האָבען געהאַט גאָר גרויסע געמען, ווייל ער האָט געוואוסט, אז אויב זיי וועלען אים באַהאַנדלען ניט אזוי ווי אים געפעלט, וועט ער זיי דאָס ניט פאַרשווייגען און וועט זיך איינ-שטעלען פאַר זיין כבוד.

דאָס זעלבע איז געווען מיט מוני וויזענפריינד. ער האָט מורא געהאַט פאַר ניו יאָרק, ווייל ער האָט ניט איין מאָל געהערט, אז די גרויסע אַקטיאָרען, וועלכע האָבען אייגענע טעאַטערס, לייגען ניט קיין כבוד אויף די קלענערע; און ער האָט גוט געוואוסט, אז אויב אי-

מיצער פון זיי זאל אים א זאג טאן עפעס א קרום וואָרט, וועט ער זי-
כער ניט פארשווייגען...

און אז ער האָט געהאַט א גרונד זיך צו רעכענען מיט זיין כא-
ראַקטער אין דעם פרט, קען מען זען פון א פאל, וואָס איז פאַרנע-
קומען שפעטער, ווען ער האָט שוין אויף דער אידישער בינע געהאַט א
גרויסען נאָמען.

געשען איז דער פאל אין איינעם פון די ניו יארקער אידישע
טעאַטערס. ביים אָנפאנג פון א סעזאָן, ווען די געשעפטען זיינען גע-
נאנגען ניט זייער גלענצענדיג, איז דער דירעקטאָר געפאלען אויף א
פלאַן אוועקצושטעלען א נייע פיעסע מיט מוני וויזענפריינד אין דער
הויפט־ראָל. אפשר וועט דאָס ברענגען געלט? אין איילעניש האָט
מען געגעבען א שטעל אוועק א עפעס א פיעסע, וואס האָט די מינד-
סטע ווערט ניט געהאַט, אַנאַנסירט אין די צייטונגען ניט מער ווי א
צוויי־דריי טעג און — זיך אוועקגעזעצט ווארטען, אז דער עולם זאל
קומען „אין מאסען“.

איז דער עולם דוקא ניט געקומען...

דער „שטערן“, וועלכער האָט אין יענעם סעזאָן געשפילט די
הויפט־ראָלען אינ'ם טעאַטער, האָט זיך אודאי געפילט שטארק גע-
שמייכלט פון דעם. דער דורכפאל פון א פיעסע, וואָס ווערט גע-
שפילט אָן אים, האָט אים אודאי פאַרשאפט פאַרגעניגען, איז ער
נאָכ'ן ערשטען אַקט אַריינגעגאנגען צו וויזענפריינד'ן אין גאַרדער־אַבען-
צימער און זיך באַגריסט מיט אים:

— העלאָ, וויזענפריינד!

וויזענפריינד'ן האָט זיך אָבער אויסגעוויזען — און אפשר האָט
ער דאָס טאקע ריכטיג דערפילט — אז דער „שטערן“ קוקט אויף אים
מיט נצחון, אז ער פרייט זיך מיט'ן דורכפאל, האָט ער אויף אים
שאַרף די אויגען אָנגעשטעלט און געזאָגט:

— הערט זיך איין, איר זאָגט מיר „העלאָ, וויזענפריינד“ און
וילען ווילט איר דאָך זאָגען אזוי: „נו, גרויסער העלד, אַט האָט מען

אָוועקגעשטעלט אַ פּיעסע מיט דיר אין דער הויפט־ראַל, און וואָס איז געווארען, האָ ? ווער איז דיך געקומען זען, האָ ? " ... אָט דאָס האָט איר דאָך געוואָלט זאָגען ? זאָג איך איך, אַז איך לאַך זיך אויס פון איך, אַז אייער מיינונג אינטערעסירט מיך ווי דער פּאַראַיאַריגער שניי, און — גייט שוין אַרויס פון דאַנען ! ...

איז זיין שטאַלצער כאַראַקטער טאַקע געווען ניט ווייניג אָפּהאַלט פאַר אים אַליין צו קומען קיין ניו יארק.

ער איז אָבער דאָך געקומען.

דאָס איז געווען אין אַ זומער, ווען אַלע אידישע אַקטיאָרען פון דער פּראָווינץ פאַרען זיך צונױף אין דעם גרויסען אידישען טעאַטער־צענטער און קוקען אַרויס, אַז אַ ניו יארקער דירעקטאָר זאָל זיי ענג־נאַזירען.

אין יענער צייט איז מוני ווייזענפּריינד, אינגאַנצען אַן אומבאַ־קאַנטער דעם ניו יארקער פּובליקום, געזעסען יעדען טאָג אין דער טעאַטער־קאַפּע און אַרויסגעקוקט אויף אַ נס.

טרוימען ווענען אַ סעזאָן־אַנגאַזשמאַ אין אַ גרויסען ניו יארקער טעאַטער האָט ער קיין מוט ניט געהאַט. איז ער גלאַט אַזוי געזעסען און זיך צוגעקוקט צו דעם טעאַטער־יאַריד, און געטראַכט האָט ער, אַז עס וואָלט געווען גוט ווען ער וואָלט געקראָגען אַרבייט אויף עטלאַכע וואַכען אין אַ זומער־טעאַטער ; דאָס וואָלט אים שטאַרק צונויף געקור־מען, ווייל ער נויטיגט זיך זייער אין געלט.

ווי ער איז איינמאַל אַזוי געזעסען אַ פּאַרטראַכטער און אַ פאַר־זאָרגטער, איז צו אים צוגעגאַנגען סעם לאַנפּיעלד, וועלכער האָט דאַן געהאַלטען דעם „רוף־גאַרדען" אויפ'ן סעקאָנד עוועניו טעאַטער, און באַטראַכטענדיג אים פּונ'ם קאַפּ ביז די פּיס, האָט ער אַ זאָג געטאָן, קנייטשענדיג זיך דערביי :

— איך וואָלט איך אַנגאַזשירט צו שפּילען ביי מיר אויפ'ן „רוף

גאַרדען", אָבער...

— אָבער וואָס ?

— אָבער, מען דאַרף ניט...
 — מען דאַרף ניט, דאַרף מען ניט.
 מיט עטלאַכע מינוטען שפּעטער ווידער דאָס זעלבע:
 — איך וואָלט אייך אַנגאַזשירט צו שפּילען ביי מיר אויפ'ן „רוף
 גאַרדען“, אָבער...
 — אָבער וואָס?
 — אָבער, מען דאַרף ניט...
 אזוי עטלאַכע מאָל.
 וויזענפריינד'ן האָט דאָס שטאַרק פאַרדראָסען, און ער איז גע-
 וואָרען אין כּעס:
 — וואָס זיינען דאָס פאַר שטיק? — האָט ער אַ זאָג געטאָן ביז, —
 אָדער מען דאַרף, אָדער מען דאַרף ניט!...
 — כ'ווייס... — האָט זיך לאַנפיעלד אָנגערופען, — ווען איר
 וואָלט גענומען אזא פרייז, אז עס זאָל זיך מיר לוינען, וואָלט איך אייך
 אַנגאַזשירט אויף עטלאַכע וואָכען... אלזאָ, וויפיל ווילט איר?
 — פינף-און-דרייסיג דאָלער אַ וואָך, — האָט מוני וויזענפריינד
 געזאָגט.
 — וואָס? ! — האָט זיך לאַנפיעלד דערשראַקען און זיך אזש גע-
 נומען רייבען די נאָז פון גרויס אויפּרעגונג, — פֿי נ ה א ו ן
 ד ר י ס י ג ט ו ל ע ר א ו ו אָ ך ! פאַר אזא פרייז קען איך
 קריגען אַ „סטאַר“.
 און כדי צו מאַכען זיין אַרנומענט נאָך שטאַרקער, האָט ער צו-
 געגעבען:
 — טוכ באַנד, — ער קריגט ביי מיר ניט מער ווי אַכט-און-
 צוואַנציג דאָלער אַ וואָך...
 ווען מוני וויזענפריינד האָט דאָס דערהערט, איז ער טאַקע גע-
 בליבען אַ צוטומעלטער. נו, ווירקליך, אז טוכ באַנד קריגט אַכט-
 און-צוואַנציג דאָלער אַ וואָך, טאָ, וויפיל זשע דאַרף ער קריגען? ער
 — אַן אַקטיאָר, וועמען קיינער קען גאָר ניט!... —

ביידע צדדים האָבען זיך אָנגעהויבען דינגען, ביז מען האָט זיך אויסגעגליכען אויף אַ פרייז — צוויי-און-צוואַנציג דאָלער אַ וואָך. אין די זעקס וואָכען וואָס מוני וויזענפריינד האָט געשפילט אויפ'ן „רוה-גארדען“ האָט מען אים זייער ווייניג אויפמערקזאָמקייט געשענקט, ווייל די פאָרשטעלונג אויפ'ן „רוה-גארדען“ האָט מען ניט גענומען ערנסט און קיין טעאָטער-קריטיקער איז אַהין קינמאָל ניט אַרויפגעקומען זיי זען. דער דירעקטאָר אליין פלעגט גאָר בעטען די קריטיקער, אז זיי זאָלען צו די פאָרשטעלונגען ניט קומען. „דאָס שפילט מען טעאָטער, — פלעגט ער זאָגען, — ניט פאַר דער פרעסע, נאָר גלאַט אַזוי.“

האָט אָבער דוד קעסלער איינמאָל אין אַ הייסען זומער-אָווענט פאַרבאָלנדזשעט אויפ'ן „רוה-גארדען“, אַרויפגעקומען אַהין גלאַט אַזוי זיך, צו דער'הרג'ענען אַ פאַר שטונדען און האָבען אַביסעל שפאַס, און ווען ער האָט דערזען וויזענפריינד'ן אויף דער בינע, האָבען זיך ביי אים די גרויסע אויגען ברייט פונאַנדערגעעפענט און ער האָט אַ פאַר-נאַפטער געפרעגט:

„דושי, הו איז דהאט מען?“

און ווען מען האָט אים געזאָגט ווער דאָס איז, האָט ער גע-נומען בייסען די ליפען:

„אָה, גאָר, דהיז מען העז טעלענט!“

איין גרויסער טאַלאַנט האָט דערפילט דעם אַנדערען.

דערזען, און — גלייך דערפילט.

אין יענער צייט האָט שוין דוד קעסלער קיין אייגענעם טעאָ-טער ניט געהאַט. איז ער אַוועק צו יוסף עדעלשטיין, אז ער זאָל אַנגאַזשירען „דעם יונגען מאַן“ צו שפילען אין פיפּעלס-טעאָטער. און ס'איז געווען מערקווירדיג! דוד קעסלער, דער שטרענגער און בייזער דוד קעסלער, וועלכער איז געווען אַזוי קאַרג אויף קאָמפּלימענטען און אַזוי ווייניג געהאַלטען פון אַנדערע שווישפילער; דוד קעסלער, פאַר וועמען די מערסטע אַקטיאָרען האָבען מורא געהאַט, ווייל ער האָט

אויף דער בינע געקענט ווערען ווילד ווי א טיגער און באליידיגען, שלאָגען און ממית'ן דערפאר וואָס מען האָט אין ריידען גענומען א פאַלשען טאָן, אָדער א „טענדעל“, ווי ער פלעגט דאָס אַנרופען; דוד קעסלער, וועמעס נאָמען עס האָט אויף וויזענפריינד'ן נאָך פון דער ווייטענס אַרויפגעוואָרפען א מורא, ווייל ער האָט געהערט ווי ווילד ער, דער גרויסער שוישפילער, קען ווערען ווען עס געפעלט אים ניט אן אַקטיאר — דער זעלבער דוד קעסלער איז נאָר עפעס ווי צוגע'כשוּפ'ט געווארען צו „דעם יונגען מאַן“, וואס ער האָט צופעליג געזען אין עפעס א פיעסע אויפ'ן „רוף גארדען“; ער האָט מיט אַלעמען גערעדט וועגען אים און אַלץ געגאַפט:

„דזשי, דהאַט יאָנג מען העז טעלענט!“

איז שוין דערנאָך מאַרים שוואַרץ אויך געקומען זען וויזענפריינד'ן און ער איז אויך איבערראַשט געוואָרען.

— הערט א מעשה, — האָט ער געטשמאַקעט מיט די ליפען, — א פיינער אַקטיאָר, אָבער טאַקע גאַר-נאָר א פיינער אַקטיאָר!
אויף דער אידישער טעאַטער-גאַס האָט מען אָנגעהויבען ריידען וועגען מוני וויזענפריינד.

אָבער צו קיין טאַלק איז דאָס ניט געקומען.

קינער האָט אין ניו יארק וויזענפריינד'ן ניט אַנגאַזשירט, און נאָכדעם ווי ער האָט אָפגעשפילט די עטלאַכע וואָכען אויפ'ן „רוף-גארדען“, איז ער אַוועקגעפאַרען קיין באַסטאָן.

דער דירעקטאָר פונ'ם אידישען טעאַטער אין באַסטאָן איז דאָן געווען יעקב קאַליד, מאַלי פיקאַנ'ס מאַן. ביים צונויפשטעלען די טרופע האָט ער געזוכט יונגע און פיאיגע אַקטיאָרען, און ער האָט אַנגאַזשירט וויזענפריינד'ן.

אין יענעם ווינטער זיינען די געשעפטען אין די טעאַטערס איבער גאַנץ אַמעריקע געווען זייער שלעכט. א מגפה פון אינפלוענציע האָט זיך צובושעוועט איבער'ן גאַנצען לאַנד, און דאָקטוירים האָבען געוואָרענעט, אַז מען זאָל זיך היטען פון אַזעלכע פלעצער, וואו א סך מענ-

שען קומען זיך צונויף. דאן האָבען זיך א סך טעאָטערס געשלאָסען, און יעקב קאַלד'ס טעאָטער אין באַסטאָן איז ניט געווען קיין אויסנאַם. מוני ווייזענפריינד איז געבליבען אָן אַרבייט, האָט ער זיך אַ שטיק צייט אַרומגעדרייט אין באַסטאָן און ניט געוואוסט וואָס צו טאָן מיט זיך. גאַנצע טעג פלעגט ער אַרומגיין איבער די גאַסען, אָדער זיצען אין דער היים שטונדען לאַנג און ליינען. זיין לאַגע איז געווען אַזא, אַז ער האָט זיך ניט געקענט פאַרגינען אַרומצוגיין ליידיג אַ לענגערע צייט, איז אים איינגעפאַלען אַוועקצופאַרען קיין פּילאַדעל־פּיע און דאָרטען פּראַווען זיין מוֹל. אפשר וועט ער דאָרט עפעס גע־פינען?

די אינפֿלוענציע־מגפה איז שוין דאָן געווען שוואַכער, און מוני ווייזענפריינד איז אַנגאַזשירט געוואָרען צו שפּילען אין אַ אידישען וואָך־דעויל־טעאָטער.

אויפ'ן האַרצען איז אים דאַמאָלט געווען שווער — ווידער אין אַ וואָדעויל־טעאָטער!... ווידער נודנע טעג און שווערע אַווענטען פון ביליגע פאַרשטעלענישען און שפּילערייען, וועלכע גיבען נאָר ניט דער נשמה און לאָזען איבער פּוסט דאָס האַרץ!... ווידער קייען ווערטער, וואָס קלינגען פאַלש, זען פנים'ער, וואָס דריקען נאָר ניט אויס און הערען געלעכטערס, וואָס גרילצען אין די אויערען!... אַלץ וואָדעוויל און וואָדעוויל און וואָדעוויל!... ער וועט שוין, אַפנים, אייביג בלייב־בען אַ וואָדעוויל־אַקטיאָר... און דער שווערער געפיל, וואָס נאָנט אַזוי דאָס האַרץ, וועט שוין אַזוי נאָגען און נאָגען, און קיין גליק וועט קיינמאָל ניט זיין!... קיינמאָל ניט!

און איינמאָל, ווען ער איז אַזוי געזעסען אין אַ דושנעם גאַר־דעראַבען־צימער, אַ פאַרזאָרגטער, אַ פאַראַומערטער, מיט אַ מורא'דיג שווער געמיט, און זיך געקלעפט אַ באַרד פאַר עפעס אַ ראָל אין עפעס אַ וואָדעוויל־אַקט, איז צו אים פּלוצלונג אַריינגעקומען דער אַקטיאָר לואיס גילראָד, אַלס אַ ספּעציעלער שליח פון ניו יארק, געשיקט פון

מאָרים שוואַרץ, וועלכער האָט שוין דאָן געפלאַנעוועט צו מאַכען פון זיין טעאַטער אַ אידישען קונסט־טעאַטער.

— העלאָ, מוני!

— העלאָ, גילראָד, ווי קומסטו עפעס קיין פילאַדעלפיע?

— איך בין געקומען אַהער דורך אַנגאַזשירען פאר'ן „אוירווינג פלעיס־טעאַטער“, צו שפילען ביי שוואַרץ'ן.

— וואָ-אַ-אַס? ! — האָט מוני ווייזענפריינד אַ קוס געטאָן אויף אים אַ פאַרוואַנדערטער און אַ איבערראַשטער. — מאַכסט חוזק פון מיר?

— קיין חוזק. זאָג, וויפיל ווילסטו אַ וואָך?

— איך וויל גאָר ניט. — האָט זיך מוני אַ כאַפּ געטאָן. —

ביי שוואַרץ'ן שפיל איך אומזיסט.

— מאַך זיך ניט נאַריש און זאָג אַ פרייט.

לאַנג דינגען האָט מען זיך ניט געדאַרפט, און מוני ווייזענפריינד איז אַנגאַזשירט געוואָרען צו שפילען דעם קומענדיגען סעזאָן ביי שוואַרץ'ן אין טעאַטער פאַר פערציג דאָלער אַ וואָך — א י נ י ו י אָ ר ק .

פון איין זייט האָט ער זיך געפרייט און פון דער אַנדערער זייט האָט ער זיך געשראָקען...

שטאַרק געשראָקען.

וואָרים וואָס וועט זיין אויב ער וועט דורכפאלען?...

וואָס וועט זיין אויב די ניו יארקער אידישע טעאַטער־קריטיקער

וועלען פון אים גאָר חוזק מאַכען?...

און פאַר וואָס עפעס בלויו די קריטיקער? ... אַלע וועלען פון אים

חוזק מאַכען...

מען וועט לאַכען דאָס גרעסטע געלעכטער: — „אַ חוצפה אַבי־

פעל! אַ וואָדעוויל־אַקטיאָר — אַנדערש פאַסט אים ניט, גאָר שפילען

ביי שוואַרץ'ן אין טעאַטער!“...

מיט אַזעלכע געדאַנקען האָט זיך מוני ווייזענפריינד אַרומגעטראָג-

גען א שטיק צייט און זיך אליין געהאלטען אין איין מוטשען, אלץ
קוקענדיג מיט אָנגעשטרענגטע, ביז ווייטאָג אָנגעשטרענגטע בליקען, אין
א צוקונפט, וואָס איז נאָך פאַר אים פינסטער...

דער אָנקומענדיגער סעזאָן איז שוין געווען ניט ווייט; די איד-
שע טעאָטער-דירעקטאָרען אין ניו יארק האָבען געפרואוּט אַריבער-
שטייגען איינער דעם אַנדערען אין פאַרבערייטונגען; אין די צייטונגען
האָט מען שוין געלאָזט וויסען וואָס פאַר פיעסען מען וועט אויפפירען

מוני וויזענפריינד (ווען ער איז ענגאזשירט געוואָרען אין ניו יארק)

און וועלכע טרופעס עם זיינען שוין צונויפגעשטעלט געוואָרען. און
דאָן האָט מאָריס שוואַרץ אויך געלאָזט וויסען דורך די צייטונגען,
אז ער וועט אויפפירען די ווערק פון די בעסטע אידישע שרייבער, און
בתוכם האָט ער אויך געמעלדעט, אז אין זיין טרופע וועט ער האָבען
א יונגען אַקטיאָר, איינעם אַ מוני וויזענפריינד, וועלכער וועט זיכער
אויפרודערען ניו יארק.

אין די ליטעראַרישע קרייזען אין ניו יארק האָט מען נאָך דאָן

וועגען מוני וויזענפריינד'ן גאָר ניט געוואוסט; זיין נאָמען איז געווען אינגאנצען אומבאקאנט, האָט מען זיך דאָרט דאריבער צו שוואַרצ'ס מעלדונג אין די צייטונגען וועגען דעם יונגען שוישפילער באַצויגען מיט ניט ווייניג צווייפֿעל; מען האָט געמיינט, אז דאָס איז דער אַל-טער געוויינלעכער מיטעל „אַנצויען" דעם עולם, ער זאָל ערוואַרטען איבערראַשונגען. ביי שוואַרצ'ן איז אָבער גאָר קיין צווייפֿעל ניט געווען, אז וויזענפריינד'ן שטייט פֿאַר גאָר אַ גרויסע צוקונפט אויף דער בינע; ער האָט אין דעם געגלויבט באַמונה שלמה, איז ער אַליין אוועק אין די רעדאַקציעס, גערעדט מיט די מענשען, וועלכע שרייבען וועגען טעאַטער, אָנגעשטעקט אַלעמען מיט זיין גלויבען און אַלץ גע-טענה'ט, אז מען מוז שרייבען און שרייבען וועגען דעם יונגען אַק-טיאַר מוני וויזענפריינד, וועלכער וועט קומענדיגען סעזאן שפּילען ביי אים אין טעאַטער.

„איך זאָג איך, אז דאָס וואַקסט אַ זשעני!" — האָט שוואַרצ' פֿאַרזיכערט די שרייבער פֿון די צייטונגען. — „ער וועט זיכער אויפֿ-רודערען ניו יארק."

ווען מוני וויזענפריינד האָט זיך וועגען דעם דערוואוסט, איז ער געקומען צוליפֿען צו שוואַרצ'ן מיט אַ מענה.

— מיסטער שוואַרצ'ן, — האָט ער געזאָגט, — איר דער'הרג'ט מיך. וואָס הייסט עפעס, איר מעלדעט אין די צייטונגען, אז איך וועל אויפֿ-רודערען ניו יארק? דאָס טאָר מען ניט טאָן. בשום אופן ניט! וואָרים וואָס וועט זיין, אז איך וועל ניט אויפֿרודערען? און איך וויל בפּירוש, אז איר זאָלט מיר געבען קליינע, גאָר קליינע ראָלען. ניט קיין גרויסע. איך האָב מורא...

שוואַרצ'ן האָט אים אָנגעקוקט פֿאַרוואונדערט. דאָס ערשטע מאָל זעט ער, אז אַן אַקטיאָר זאָל ווערען דוקא קליינע ראָלען!...

מיט אַ קלאַפֿענדיג האַרץ, מיט שטילע האַפֿענונגען און גרויסער מורא האָט מוני וויזענפריינד אָנגעהויבען שפּילען ביי שוואַרצ'ן, אין

אוירווינג פלעים, וואו עס איז אין יאָר 1918 געלעגט געווארען דער גרונד פאַר אַ אידישען קונסט־טעאַטער אין אמעריקע.

דאָס איז געווען אינ'ם יאָר 1919.

אַ קדשי קדשים איז ביי וויזענפריינד'ן געווען שוואַרץ'ס טעאַטער, און ער האָט זיך פאַרגעשטעלט, אַז יעדער אַקטיאָר, וואָס שפּילט דאָרטען, איז אַ כּהן גדול אין אַ טעמפל, וואו עס שוועבט שטענדיג דער רוח הקודש.

ער האָט נאָך אין זיך געהאַט די נאַטור־פּראָווינציעלע הייליגע באַציאונג צו אלעס, וואָס ס'שאפט זיך אין ניו יאָרק, און דאָריבער איז געווען ניט מער ווי נאַטירלאך, אַז ער זאָל זיך די ערשטע צייט פּילען אַביסעל ענטוישט, קומענדיג אין נאָענטער באַרירונג מיט דער הינטער־קוליסענדיגער וואַכעדיגקייט, פון וועלכער קיין טעאַטער איז ניט אינאָנצען ריין.

ווי ס'טרעפט זיך געוויינטליך הינטער די קוליסען, וואו קלייניג־קייטען צוואוואַקסען זיך גרויס און וואו פּראָפּעסיאָנעלע קנאה כּשר'ט אלע מיטלען, האָט זיך באַלד געפונען אַן אַקטיאָר, און דוקא איינער פון די גאָר איינפלוסרייכע אין טעאַטער, און ער האָט אָנגעהויבען אָפּטאָן וויזענפריינד'ן שפּיצלאך, כלומר'שט אומשולדיגע שפּיצלאך, אָבער אַזעלכע, וואָס טוען וויי איינעם וואָס האָט אַן ערעלע, טיף־פּילענדיגע נשמה.

ביי אַ פּאַרשטעלונג פון שלום־עליכם'ס „טוביה דער מילכיגער“, וואו וויזענפריינד — אין דער ראָל פון אַ שרייבערל אין אַ דאָרף — האָט געדאַרפט אַרויסזאָגען עטלאכע ווערטער אויף רוסיש, האָט אים יענער אַקטיאָר — לויט דער אָנווייזונג פונ'ם רעזשיסער — גע־דאַרפט איבערשלאָגען די רייד. איז זיך מיטש יענער אַקטיאָר און שלאָגט אים ניט איבער די רייד... און דערביי קוקט ער אים ממזר'יש־נאַליג אַרײַן אין די אויגען, ווי איינער רעדט: „נו, גרויסער קנאַקער, וואָס דאַרף אויפרודערען ניו יאָרק, לאָמיר זען ווי אַזוי דו וועסט זיך

אויסדרייען פון א פארלעגענהייט אויף דער בינע! לאָמיר זען, וואָס פאַר אַן אַקטיאָר דו ביזט!"

וואָלט מוני וויזענפריינד געקענט רוסיש, וואָלט ער זיך שוין ווי עס איז אַרויסגעדרייט; ער וואָלט צוגעקלעפט אייגענע ווערטער, וועל-כע וואָלטען זיך שוין ווי ס'איז צוגעפאסט צום תוך און עס וואָלט אזוי אויך געווען רעכט. האָט ער דאָך אָבער קיין רוסיש ניט געקענט, איז ער געבליבען שטיין א צוטומעלטער און ניט געוואוסט וואָס וויי-טער צו טאָן...

און דאָ שטייט יענער ווי אַ זיגער און קוקט אויף אים ממזר'יש-גאַליג און נעמט אים דורך און דורך מיט זיינע בליקען.

וויזענפריינד'ן האָט דאָס שטאַרק פאַרדראָסען. און חוץ דעם האָט דאָס אים וויי געטאָן אויך. אָט אזוי באַציט מען זיך צו קונסט? ! אזעלכע שטיק פראַוועט מען ביי שוואַרצ'ן אין טעאַטער אויך? !... אין איין אויגענבליק איז אים איינגעפאלען, אז ער זאָל איצט, אויס נקמה, אַרויסוואַרפען עפעס אזא וואַדעווייל-שפיצעל, וואָס זאָל צושטערען דעם גאַנצען גאַנג פון דער פאַרשטעלונג — אָנהויבען טאַג-צען א "קאָזאַטשאַק", אָדער זיך גאָר איבערקערען מיט'ן קאַפּ אַראָפּ און מיט די פיס אַרויף...

אָבער ער האָט זיך קאָנטראָלירט, און כדי זיך אויסצודרייען ווי עס איז פון דער פאַרלעגענהייט, אין וועלכער יענער אַקטיאָר האָט אים געשטעלט, האָט ער דיזעלבע רוסישע ווערטער אָנגעהויבען אי-בער'חזר'ן נאָך אַמאָל, מאַכענדיג אן אַנשטעל פון איינעם, וואָס איז שכור און פלאָנטערט זיך אין די אייגענע רייד, און דערביי האָט ער זיך כלומר'שט פאַרניסט — אַפציוו!...

נאָכדעם האָט ער הינטער די קוליסען געמאַכט אַ גרויסען טומעל איבער דעם וואָס אין אזא טעאַטער איז מען ניט ערלאָך און מען פראַוווט אונטערשטעלען פיסלאַך איינער דעם אַנדערען. פונקט דאָן, ווען יענער אַקטיאָר האָט אויף דער בינע געהאַט אַ שטילע, אָבער זייער דראַמאַטישע סצענע, האָט וויזענפריינד, אַ בייזער און אַן אויפ-

גערענטער, הינטער די קוליסען געהאלטען אין איין שרייען אויף די העכסטע טענער:

— אזא . . . דאָ, אין דעם טעאָטער פּראָוועט ער וואָדעוויל־
קונצען! ... אויב וואָדעוויל — קען איך די מלאכה בעסער פאר
אים! ... איך וועל דאָס אים ווייזן! ... אזא... איך וועל אים דעם
קאָפּ צושפאלטען! ...

און ביי ווייזענפריינד'ן איז שוין דאמאָלט געווען אַלץ אָפּגעמאכט:
יענער אַקטיאָר וועט ענדיגען די סצענע און וועט אַרײַנקומען הינטער
די קוליסען, וועט ער אים אָנהויבען זידלען און באַליידיגען מיט די
ערגסטע ווערטער; יענער וועט דאָך זיכער ניט שווייגען און ענט־
פערען אנטסקעגען, וועט ער כאַפּען וואָס עס וועט זיך אים נאָר מאַכען
אונטער דער האַנד און וועט אים דערלאַנגען איבער'ן קאָפּ; עס וועט
ווערען אַ געשלעג, אַ סקאַנדאַל; און נאָכדעם וועט ער געבען אַ שפיי
אויף אַלץ, וועט אַוועק פון ניו יארק וואוהין די אויגען וועלען אים
טראָגען, און מער וועט ער שוין אַהין קיינמאָל ניט קומען... אָבער
טאַקע קיינמאָל ניט! ...

און אזוי וואָלט טאַקע אפשר געווען. מוני ווייזענפריינד וואָלט
פון ניו יארק אַוועק, און פון ענטווישונג און פאַרדרום וואָלט ער ווי־
דער געשפּילט וואָדעוויל ערגעץ אין שטעדט און שטעדטלאַך איבער
אמעריקע. צום גליק אָבער איז יענער אַקטיאָר דאָך געווען אַ מענש
מיט טאַקט און זעלבסט־קאָנטראָל, און ווען ער האָט דערזען ווי וויי־
זענפריינד קאָכט זיך אזוי, האָט ער אים מיט גוטע רייד איינגענומען
און איבערגעבעטען.

מוני ווייזענפריינד איז געבליבען אין ניו יארק. און אינ'ם
משך פון די צען יאָר וואָס ער האָט אין ניו יארק געשפּילט, האָט
ער זיין תיקון געפונען.

6

די ערשטע צוויי יאָר אין אידישען קונסט־טעאַטער.

וויזענפריינד איז אין ניו יארק געוואקסען אויף אזא שטייגער, אז מען האָט איבער אים ניט געדארפט ציטערען ווי מען ציטערט גע- וויינלאך איבער יענע יונגע קינסטלער, וועלכע איבערראשען מיט אמאָל, אָדער וועלכע קענען איבערראשען בלוזי אין געוויסע ראָלען, וואס זיי נען פאַר זיי צוגעפאַסט. נאָכפּאָלגענדיג זיין שטייגען אויף דער בינע, האָט מען ניט געדארפט מורא האָבען, אז ער זאָל זיך נאָך מיט אַמאָל ניט געבען אַזאַ הויב אין דער הויך, אז ער זאָל דערנאָך מוזען גע- בען אַ פּאַל אַרונטער. ער איז געוואקסען בהדרגה'דיג, אָבער זיכער. און דערביי האָט זיך זיין טאַלאַנט מיט אַזאַ רייכקייט פאַרשידענאַרטיג צואצווייגט און זיך אַזוי סאָליר אין דעם טעאַטער־באָדען איינגעוואָר- צעלט, אז עס איז גאָר געווארען אונמעגליך אים צוצורעבענען צו יעד- נעם מין „גומע“ שוישפילער, וועלכע צייכענען זיך אויס בלוזי אין גע- וויסע ראָלען, און ניט אין קיין אַנדערע.

די ערשטע צייט זיינען די טעאַטער־קריטיקער געווען זייער פאַר- זיכטיג, שרייבענדיג וועגען אים. זיין ערשטע ראָל (דער וואָלאַסט- נאָי שרייבער), אין שלום עליכם'ס „טוביה דער מילכיגער“ איז פאַר די מערסטע קריטיקער געווען אַן ענטווישונג; איינער פון זיי, גאָר אַן אָנגעזעענער קריטיקער, האָט זיך אפילו אויסגעדרוקט פּריוואַט, אז „דער יונגער מאַן איז גאָר קיין אַקטיאר ניט“. וויזענפריינד אַליין איז פון זיין ערשטער ראָל אין שוואַרץ'ס טעאַטער אויך געווען ניט ווייניג ענטווישט. ער האָט דאָס געפילט ביים מאַכען פּראָבע און אויך ביים שפילען. ער האָט נאָך דאָן אַליין געבלאָנדזשעט, אַליין ניט גע- וואוסט דעם ריכטיגען וועג.

ווען ער איז אויפגעטראָטען אין דער פּיעסע „די ווייסע ליליע“,
האַט הלל ראָגאַף וועגען איהם געשריבען:

„וויזענפריינד האָט ניט קיין באַזונדערס גוטע שטימע (צום זינד
גען), אָבער דערפאַר באַזיצט ער אַ ספּעציעלען חן און דערפאַר נעמט
ער אַזוי שטאַרק אויס אין אַ פּאַר אינטערעסאַנטע סצענען. זיין זינגען
און טאַנצען מיט די כאַריסטיקעס אין צווייטען אַקט איז אייגענטלאַך
דער גרעסטער היט פון דער פּיעסע.“*

דער „ספּעציעלער חן“ אין וויזענפריינד'ן איז אין אָנפאַנג געווען
דער עיקר, וואָס האָט אַלעמען צוגעצויגען, און וועגען דעם האָט מען
גערעדט, וועגען דעם האָט מען אַמאָל געשריבען ביי אַ פּאַסיגער גע-
לעגענהייט. וועגען קיין ספּעציעלען טאַלאַנט אָבער האָט מען נאָך
ניט גערעדט. און דערביי איז אינטערעסאַנט צו באַמערקען, אז אין
יענער צייט האָט מען וויזענפריינד'ן געהאַלטען פאַר אַ קאָמיקער און
ער איז אָנגעשטעלט געווארען אין טעאַטער צו שפּילען קאָמישע ראָלען.
דער וועג פאַר אַ קאָמיקער איז אויף דער אירדישער בינע דער
גליטשינסטער, און ניט איין טאַלאַנטפולער שוישפּילער איז שוין ביי
אונז אויף אַט דעם וועג געשטרויכעלט געווארען. דער קאָמיקער
אויף אונזער בינע מוז דאָס זיין דער, וואָס דאַרף אַלע מאָל וועקען
דעם עולם און אים צושטרייען; ער דאַרף דאָס שאַפּען די שטימונג,
וואָס וועט זיין נויטיג שפּעטער, ווען דער דראַמאַטישער שוישפּילער
וועט אַרויסקומען אויף דער בינע; זיין פּליכט איז צו האַלטען
דעם עולם אין אַזא „לעבעדיגער אַטמאָספּערע“, אז ער זאָל זיך קענען
צוהערען אויפּמערקזאם צו די שווער דראַמאַטישע סצענעס פון דער
פּאַרשטעלונג; ער דאַרף מיט זיין שפּילען באַדינגען די גאַנצע
פּיעסע; ער דאַרף זיין דער שמש, וואָס וועקט צו סליחות; ער
דאַרף אַפּעלירען צום פּשוט'ען געשמאַק און מוז ניט נאָר שפּילען,
נאָר אַיבערשפּילען. און אַזוי ווי זייער ווייניג קאָמיקער אונד-
זערע זיינען געבענשט מיט דעם חוש, וואָס דער פּילט די ליניע

(* הלל ראָגאַף, „פּאַרווערטס“, מאַי 7, 1920.

צווישען דעם שיינעם און דעם מיאוס'ן, כאפען זיי אריבער די מאָס און שפּרינגען אַרײַן אין אַזאַ תּחום, וואָס האָט ניט די מינדסטע שייכות מיט קונסט; זיי ווערען פּאַיאָצען און קונצענמאַכער, און ווען זיי זעען, אז דאָס נעמט שטאַרק אויס ביים פּשוט'ען עולם און עס העלפט נאָך דערצו אין דער קאַריערע אויך, פּאַרלירען זיי דעם גאַנצען דרך ארץ פּאַר'ן שרייבער און ערלויבען זיך צו האַקען און בראַקען ווערטער און ווערטלאַך, וואס האַבען מיט דער פּיעסע די מינדסטע שייכות ניט...

און וואָלט מוני וויזענפּריינד דאָן ביי זיך געווען אָפּגעמאַכט, אז ער דאַרף זיין אַ קאָמיקער אויף דער אידישער בינע, ווייל מען האָט אים אויף אַזאַ זשאַנר אָנגעשטעלט; ווען ער וואָלט זיך אַלײַן ניט געווען געפּילט; ווען ער וואָלט זיין אייגענעם טאַלאַנט ניט אָפּ-געהיט ווי אן אוצר, וואָס אַן אַנדערער האָט אים פּאַרטרויט, גלויבענדיג דיין זיין אָרענטליכקייט, וואָלט ער זיכער אויך געשטרויבעלט גע-ווארען, וואָלט ער זיכער אויך אוועק אויף דעם זעלבען וועג וואס אַנדערע טאַלאַנטפּולע קאָמיקער אונזערע זיינען אוועק.

איז אָבער מוני וויזענפּריינד אלע מאָל צו זיין אייגענעם טאַ-לאַנט געווען מער פּאַראַנטוואָרטליך ווי צו די שאַבלאָנע שטעמפּ-לען, וואָס מען לייגט געוויינליך אַרויף אויף אַ שוישפּילער; די אפּ-לאַדיסמענטען פון דעם פּשוט'ען עולם האַבען פאַר אים ניט געהאַט דעם רייז וואָס פאַר אַנדערע, און ער איז זיך אוועק זיין אייגענעם וועג.

עס זיינען אָבער די ערשטע צייט דאָך געווען אַזעלכע, וואָס האָ-בען מורא געהאַט, אז מוני וויזענפּריינד זאָל נאָך אויך ניט געשטרוי-בעלט ווערען איבער דעם וואָס ער דאַרף שפּילען דעם קאָמיקער. איי-נער פון די, וואס האַבען מורא געהאַט, איז געווען יואל ענטין. אין זיין קריטיק איבער י. ל. פּרע'ס „די גאָלדענע קייט“, וואָס שוואַרץ האָט, אין יאר 1920, אויפגעפירט אין אוירווינג פּלעיס טעאַטער, האָט ענטין געשריבען:

„אן אויסגעצייכענטען רושם, א רושם פון פיינער כאַראַקטער־
צייכענונג און הומאָר ווייזט אויך אַרויס דער הער וויזענפריינד, אין
פערטען אַקט, אלס א פלאַקס־סוחר, וואָס קומט ביים רבי'ן פּרעגען
אַן עצה. דער הער וויזענפריינד אַמוזירט ערליך דעם עולם. נאָר
אַבער שטייט ער שוין אין געפאַר פון זעלבען עולם פאַרפירט צו
ווערען אין איבערטריבונג אַריין און אויך ער דאַרף זיך היטען.*)
און דער טעאַטער־קריטיקער ישראל דער יענקי (י. פּרידמאַן)
האַט אין „טאַגעבלאַט“ געשריבען:

„מוני וויזענפריינד אלס דער „סוחר“ איז אַ שטיק לעבען פון
„הימישען“ אידען — דיזער נאַנצער מין לעבען שפּיגעלט זיך אָפּ
אין וויזענפריינד'ס יעדע מינע און באַוועגונג — אַ גליק וואָס ער
איז ניט קיין קאָמיקער, ווער ווייסט אין וויפיל איבערטריבונגען
ער וואָלט דאָן אַריינגעפאַלען.“

די נאַנצע ראַל פון דעם „סוחר“ איז באַשטאַנען פון עטליכע
געצייגלע ווערטער; א איד קומט צום רבי'ן פּרעגען אַן עצה צי
ער זאָל קויפען פלאַקס, אָדער קאָרן; ער האָט אין דעם רבי'ן גרויס
בטחון; ער האָט פאַר אים אויך גרויס דרך ארץ און ער וויל ביי
אים קיין איבעריגע צייט ניט צונעמען; פּרעגט ער אים בלוז צי
ער זאָל קויפען פלאַקס, אָדער קאָרן, און ווי דער רבי וועט אים
הייסען, אזוי וועט ער טאָן. אַ ראַל, וואָס ווערט געוויינליך געשפּילט
פון אַן אומבאדייטענדען אַקטיאָר, אָדער נאָר פון אַ סטאַטיסט — האָט
מוני וויזענפריינד פון דעם געמאַכט אַ פּעריל, האָט ער פון דעם גע־
שאַפען אַ קינסטלערישע געשטאַלט, און מען האָט פאַר זיך געזען
אַ לעבעדיגען מענשען פון אַ דור, וואס האָט געהאַט טראַדיציעס —

(* דעם ארטיקעל, פון וועלכען איך ברענג דאָ דעם אויסצוג, האָט יואל
ענמין פאַרעפּענטלאַכט אין אַ ניו יאָרקער אידישער צייטונג. צום באַדויערן
האַט זיך מיר ניט איונגעגעבען פּעסמאָזשעלען דעם נאָמען פון דער צייטונג
און אויך ניט דעם נאָמען, ווייל אין דעם פּריוואַטען אַרכיוו, מיט וועלכען
איך האָב זיך באַנוצט אין מיינ אַרבייט, פּעהלען אויף אַ סך אויסצוגען די
נעמען פון די צייטונגען און די נאָמען.

א שיינעם אידען, א פארגלויבטען, און אין דער זעלבער צייט — אן אומבאגאלפענעם

כאָטש מוני ווייזענפריינד האָט דאָס ערשטע יאָר אין שוואַרץ'ס טעאַטער געשפּילט בלוז קליינע ראָלען, האָט מען שוין פונדעסטוועגען געקענט זען די גרויסקייט פון זיין טאַלאַנט. מיט זיין שפּילען אין אומבאדייטענדע ראָלען און אין עפּיזאָדען-סצענעס, וועלכע זיינען ניט ענג פארבונדען מיט דער פּיעסע, האָט ער באַשטעטיגט דעם כלל, אז א גוטען אַקטיאר אויף דער בינע דערקענט מען ניט דאָן ווען ער דערט, נאָר דאָן ווען ער שווייגט.

אין דעם טעאַטער, וואו מוני ווייזענפריינד האָט געשפּילט דעם ערשטען סעזאָן אין ניו יארק, זיינען געווען שווישפּילער מיט גרויסע נעמען; חוץ שוואַרץ'ן האָט דאמאָלט דאָרט געשפּילט די באַוואוסט־טע דייטשע אַקטריסע זשעני וואַליער, וועלכע איז אין דער צייט פון דער מלחמה איבערגעגאנגען אויף דער אידישער בינע. זי האָט דאָן געצויגען גרויס אויפמערקזאמקייט, און עס וואָלט דאריבער געווען ניט מער ווי נאטירליך, אז זי און אויך די אַנדערע באַוואוסטע שווישפּילער פון דער טרופע זאָלען אַוועקציען די אויפמערקזאמקייט פון דעם יונגען קינסטלער, וועלכער איז דאָן נאָך געווען אַ פנים חדשות אויף דער אידישער בינע אין ניו יארק. עס איז אָבער ניט געווען אינאנצען אזוי; דער טאַלאַנט פון דעם יונגען קינסטלער האָט אַרויס־געשיינט אפילו אין די קלענסטע, אין די אומבאדייטענדסטע ראָלען.

און כאָטש מען האָט שוין וועגען אים דאמאָלט אויך א סך גע־שריבען, האָבען אַלע דאָך געהאַט דעם איינדרוק און דאָס געפיל, אז דאָס איז נאָך ניט גענוג, אז מען האָט אים פארזען איבער דעם וואָס מען האָט זיך צופיל אָפּגעשטעלט אויף די אַנדערע.

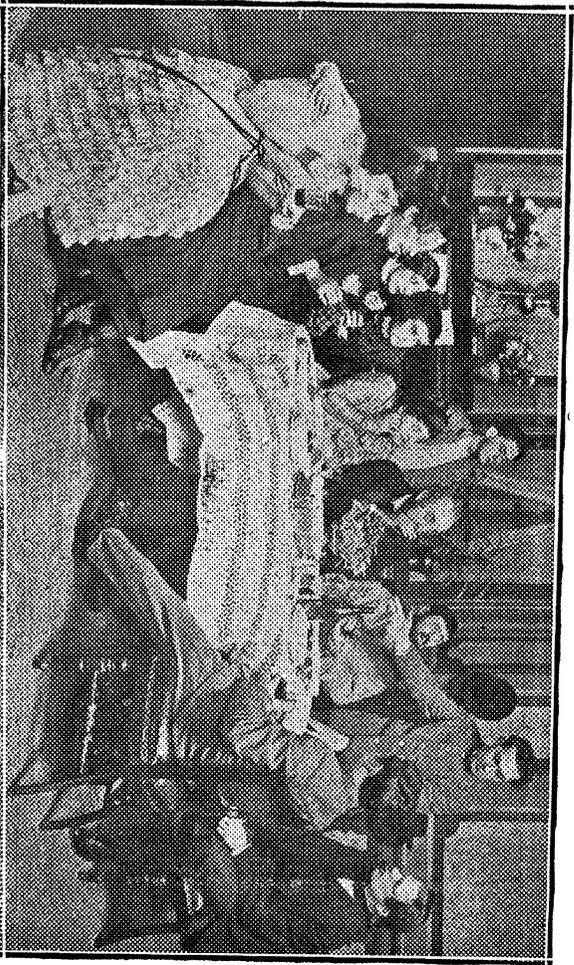
„צוליב דעם, וואָס מאַדאם וואַליער האָט פאַרנומען די גאַנצע אויפמערקזאמקייט, — האָט דער דיכטער זישא לאַנדוי דאָן געשריבען, — איז פאַרזען געוואָרען אַ נייער אַקטיאָר, וואָס האָט דעם יאָר אָנגעהויבען שפּילען אין „אוירווינג פלעים טעאַטער“. דאָס איז דער

יונגער מוני וויזענפריינד. מוני וויזענפריינד שטאַמט פון אן אַקד
טיאַרען־פאַמיליע, ער איז פאַרבונדען מיט'ן טעאַטער פון זיין פריי-
סטער יונגער, אָבער דער סעזאָן איז געווען דער ערשטער, וואָס ער
האַט געשפילט אין אַ גרויס ניו יארקער טעאַטער. ער איז אַ פּער-
פּעקטער שוישפילער, האָט פיל טאַקט, גרימירט זיך אויסגעצייכענט
און מאַכט זייער אַן אַנגענעמען איינדרוק. זיין קאַריערע איז פאַר
אים. פון די פּאַר קליינע ראָלען, וואָס ער האָט דעם סעזאָן גע-
שפילט, קען מען אָבער שוין מיט באַשטימטקייט זאָגען, אַז מיר האָ-
בען צוגעקראָגען אַ באַדייטענדען טאַלאַנט

געלאַסען אָבער זיכער איז זיך וויזענפריינד געגאַנגען זיין וועג
און מיט יעדער נייער ראָל, וואָס ער האָט געשאַפּען, האָט ער אוועק-
געשטעלט אַ מאָנומענטאַל אויסגעהאַקטע פיגור אין דער קונסט־נאַלע-
ריע פּונ'ם אידישען טעאַטער אין אמעריקע. און מערקווירדיג, דוקא
אין די קליינע ראָלען, וואָס ער האָט געשפילט אין די ערשטע פּאַר
יאָר, האָט מען געקענט זען די גרויסקייט פון זיין טאַלאַנט

אין 1920 האָט מען אין אוירווינג פלעים טעאַטער אויפגעפירט
פ. בימקאָ'ס פּיעסע „ננבים“. אין דער פּיעסע האָט וויזענפריינד
געהאַט אַ קליינע ראָל פון אַ ננב, וועמען אַלע רופּען „לעפּאַק“, האָט
ער די קליינע ראָל געשפילט אַזוי גוט, אַז מען האָט זיך אויף אים
געמוזט אָפּשטעלען מער ווי אויף די אַנדערע, וועלכע האָבען געהאַט
די גרויסע ראָלען.

שרייבענדיג וועגען דעם ווי אַזוי די פּיעסע איז געשפילט גע-
וואָרען, האָט אוריאל מזיק (אַלטער עפשטיין) זיך אויסגעדריקט אַזוי:
„אָבער אַמשטאַרקסטען האָט זיך אויסגעצייכענט דער יונגער
אָבער זייער טאַלאַנטפולער שוישפילער מוני וויזענפריינד. דאָס איז
געווען אַן אויטאָריטעטע פיגור, וואס ער האָט אַרויסגעבראַכט. מען
האַט פאַר זיך געזען אַ געניטען מענשען אין זיין פאַר, וועמען מען
מוז רעספּעקטירען, און געמאַן האָט ער עס רואיג, געלאַסען אָבער
שאַרף און שטאַרק“.

א סענע פון „שונער צו זיין א איד“ דער ערשטער, רעכטס (ויצענדריג) און מיטן און דער ליאָל פון אוואַנגארד. לעבען איהם (שטענענדריג), מיטש גערמאַן. און צענטער, ביים מיט, פאַרמס שוואַרץ. די ערשטע, לינקס, און בערשאַ גערמאַן.

אין דעם זעלבען יאָר — 1920 — האָט מאָרים שוואַרץ אויפֿ געפירט שלום-עליכם'ס „שווער צו זיין א איד“, און דאָן האָט מען דערזען ווייזענפריינד'ס טאלאַנט אין דער פּוֹלעך גרויס. דער יונגער קינסטלער, וועלכער איז דאָן אינגאַנצען אַלט געווען דריי און צוואַנציג יאָר, האָט אין דער פּיעסע געשפּילט די ראָל פּון דעם רוֹד־סישען סטודענט איוואַן איוואַנאָוויטש איוואַנאָוו, וועלכער נעמט זיך אונטער צו באַווייזען זיין אידישען חבר, אַז עס איז גאָר ניט אַזוי שווער צו זיין א איד. האָט ווייזענפריינד פאר דער ראָל זיך שטאַרק געשראַקען, אַלץ מורא געהאַט, אַז זי איז פאַר אים צו גרויס, און צו נאָהענטער פריינד האָט ער געזאָגט:

„איך וועל אין דער ראָל זיכער דורכפאַלען“.

און אַ סך מענשען אין די אידישע טעאַטער-קרייזען האָבען טאַקע גענלויבט, אַז ער וועט אין דער ראָל פּון דעם רוסישען סטודענט דורכפאַלען, ווייל דער טיפּ פּון איוואַן איוואַנאָוויטש איוואַנאָוו איז אים אינגאַנצען פּרעמד; ער איז דאָך קיינמאָל אין זיין לעבען אין רוסלאַנד ניט געווען; ער האָט דאָך קיינמאָל אין זיין לעבען אַזאַ סטודענט ניט געזען.

ביי זיך אין האַרצען איז ווייזענפריינד דער קינסטלער אפּשר געווען זיכער, אַז ער וועט די ראָל פּון איוואַנאָוו'ן אָנכאַפּען אינעם טואַיטוו, ער האָט אָבער פּונדעסטוועגען מורא געהאַט צו זיין זיכער, און זיצענדיג ביי זיך אין גארדעראַבען-צימער פאר דער ערשטער פאַרשטעלונג, איז ער געווען אַזוי נערוועז, אַז עס איז אונטער מעגליך געווען אויסצוריידען אַ וואָרט צו אים; אַלע מאָל האָט ער געכאַפּט אַ קוק אין שפּיגעל און באַטראַכט זיין אייגען פּנים; אַלע מאָל האָט ער געכאַפּט אַ קוק אין דער ראָל און זיך פאַרטראַכט ביי סענדיג די ליפּען דערביי; ער האָט זיך אַלץ געשראַקען, אַז די ראָל איז צו גרויס פאַר אים, און ער האָט חושד געווען, אַז דאָס האָט מען אים אפּשר גאָר אומיסטען אַזאַ גרויסע ראָל געגעבען,

כדי ער זאל דורכפאלען און מען זאל זען, אז ער קען שפילען בלויז קליינע ראָלען, אָבער ניט קיין גרויסע.

אויפ'ן האַרצען איז וויזענפריינד'ן דאן געווען זייער שווער. און ווען מען וואָלט אים דאמאָלט געזאָגט, אז דוקא אָט די ראָל, פאר וועלכער ער שרעקט זיך אזוי, וועט אוועקשטעלען זיין נאָמען אין דער ערשטער ריי פון די גרעסטע אידישע בינען-קינסטלער, וואָלט ער זיכער חושד געווען, אז דאָס מאכט מען חוזק פון אים.

אָבער עס איז דאָך אויסגעקומען אזוי, אז אָט די ראָל האָט אים ווירקליך גרויס געמאכט. און אַלע אידישע טעאָטער-קריטיקער האָבען וועגען אים אָנגעהויבען שרייבען מיט דער גרעסטער באַ-גייסטערונג.

„די אינטערעסאַנטסטע ראָלע אין דער פיעסע, — האָט אב. קאהאן דאן געשריבען אין „פאָרווערטס“, — איז די ראָלע פון דעם קריסט. דאָס איז איינע פון די פיקאַנטסטע ראָלען אין דער דראַ-מאַטישער ליטעראַטור אויף דער אידישער שפראַך. דיזע ראָלע שפילט מוני וויזענפריינד, איינער פון די אינגסטע שוישפילער אויף דער אידישער בינע. שוין איבער א יאָר ווי מען הערט, אז דיזער יונגערמאן האָט טאַלאַנט. איך האָב אים געזען אין עטליכע פיע-סען, אָבער אין דער ערשטער פיעסע (אויך אין שלום-עליכם'ס ווערק — „טוביה דער מילכיגער“) האָט ער זיין ראָלע שטאַרק איבערגע-שפילט. אין די אַנדערע פיעסען האָב איך געקענט באַמערקען, אז דאָס איז אַ שוישפילער מיט אַן אייגענער פערזענליכקייט, אזוי צו זאָגען, אַ שוישפילער וועלכער לאָזט זיך פילען. אין איין פיעסע האָט ער געהאַט עטליכע ראָלען און אין יעדער פון זיי האָט זיך אָפגעדרוקט זיין אייגענאַרטיגער „איך“.

„אָבער, — שרייבט ווייטער אב. קאהאן, — דאָס זיינען דאָך געווען גאנץ קליינע געלעגענהייטען. אין דיזער פיעסע, „שווער צו זיין אַ איד“, האָב איך אים צום ערשטען מאָל געזען אין א וויכ-טיגער ראָלע, מען קען זאָגאר זאגען, אז דאָס איז די וויכטיגסטע

ראַלע אין דער פּיעסע. דער אידישער באַלעבאָס, ביי וועמען דער גוי שטייט איין, האָט אַ סך מער צו ריידען ווי דער קריסט, אָבער זיין ראַלע איז אַ גאַנץ וואַכעדיגע, אין פאַרגלייך מיט דער ראַלע פון אי-וואַנאָוו.

„ווי זשע האָט דער יונגער וויזענפריינד דיזע וויכטיגע אויפֿ-גאַבע ערפילט? מיין מיינונג וועגען דעם קען איך נאָר אויסדריי-קען אין די פּאָלגענדע ווערטער: מיט זיין שפּילען אין „שווער צו זיין אַ איד“ האָט וויזענפריינד אריינגעשריבען זיין נאָמען אין דעם בוך פון אידישע טעאַטער־קינסטלער. זיין „איוואַנאָוו“ שטעלט אים גלייך אַרויף אויף דער ליסט פון די טאַלאַנטפולסטע אַרטיס-טען, וואס דער אידישער טעאַטער האָט געשאַפּען.

„צוויי זאַכען בלייבען אין דעם טעאַטער־באַזוכער'ס זכרון אַזוי ווי איינגעקריצט מיט טיפע שטריכען. דאָס איז די פּיעסע און וויזענפריינד. עס וואָלט געווען שווער זיך פּאַרצושטעלען די פּיעסע אָן דיזען יונגען קינסטלער.

„עס קומט ביי אים אַרויס אַ קריסטליכער סטודענט, מיט די פלייש און בלוט, מיט דעם פנים, און מיט דער נשמה פון אַ גרויס־רוסישען וואַריס־האַרציגען יונגען מאַן. איך וואָלט געמוזט פאַר-נעמען אַ גאַנצען אַרטיקעל אָנצואווייזען אויף די פאַרשידענע איינ-צעלהייטען, אין וועלכע וויזענפריינד האָט אָפּגעשפּיגעלט דעם עכט־רוסישען כאַראַקטער, וועלכען שלום־עליכם האָט געהאַט אין זינען“.

און אויסדריקענדיג דעם באַדויערן פאַר וואָס דער גרויסער אַידי-שער שריפטשטעלער שלום־עליכם האָט ניט דערלעבט צו זען אויף דער בינע זיין מייסטער־ווערק „שווער צו זיין אַ איד“, מיט דעם יונגען גרויסען קינסטלער מוני וויזענפריינד אין דער ראַל פון איוואַנאָוו, שרייבט אַב. קאַהאַן ווייטער אַזוי:

„וויזענפריינד איז אַ איד. נאָך מער, ער איז אויף זיין לעבענס-טאַג אין רוסלאַנד ניט געווען. ער איז אַן אַמעריקאַנער באַי, און דעם טיפּ האָט מען אים ערקלערט. אָבער ווען ער וואָלט ניט געהאַט די

קינסטלערישע נאטור און א גרויסע איינבילדונגס־קראפט, וואָלט מען מיט אים געקענט קנעלען הונדערט יאָר, און עס וואָלט ניט ארויסגעקומען קיין עכטער אייוואַנאָוו. עס קומט ארויס ניט נאָר דאָס געשטאַלט פון א „קאָזאַפּטיק“, ניט נאָר די שפּראַך און די אוואַיעס פון אַ קריסטליך־רוסישען סטודענט, נאָר זיין גאַנצע פּסיכאָלאָגיע דריקט זיך אויס דורך דעם שפּילען פון דיזען אידיש־אַמעריקאַנישען „באָי“.

„אין זיין ראָלע אַלס איד רופט אייוואַנאָוו, נעבאָד, ארויס אַ סך געלעכטער, אָבער ער אַליין איז אַ טראַגישע פיגור. ער איז טראַגיש אין זיין פאַרליבטקייט, מיט זיין עכט גרויס־רוסישער ברייטקייט, און ער איז טראַגיש מיט די יסורים, וואָס ער לייַדט זעענדיג ווי מען ברענגט זיין רוסישען פּאָלק צו שאַנדע דורך די שוואַרץ־מאַה'דיגע פאַרפּאָלגונגען און בלכולים אויף אירען“.

איך האָב יזך דאָ אָפּגעשטעלט לענגער אויף דער מיינונג, וואָס אַב. קאַהאַן האָט אויסגעדריקט וועגען ווייזענפריינד'ן, ווייל קאַהאַן איז געווען איינער פון די, וועלכע האָבען די ערשטע צייט געהאַט דעם איינדרוק, אַז דער יונגער קינסטלער קען שפּילען גוט בלויז קליינע ראָלען, אָבער ניט קיין גרויסע. מיט זיין שפּילען די ראָל פון אייוואַ־נאָוו אין שלום־עליכמ'ס „שווער צו זיין אַ איד“, האָט מוני ווייזענ־פריינד געביטען קאַהאַן'ס מיינונג. דער קריטיקער האָט זיך איבער־צייגט, אַז דער יונגער שוישפּילער קען זיין ניט נאָר אַ פּערל אין אַ שנירעל, נאָר טאַקע אַ גאַנץ שנירעל פּערל.

און ב. גאַרין (אין „מאַרגען זשורנאַל“) האָט געשריבען:

„אויסגעצייכענט זיך מיט'ן שפּילען האָט זיך מער פון אַלעמען מוני ווייזענפריינד. די געלעגענהייט, אויף וועלכער ער האָט די גאַנצע צייט געוואַרט, האָט ער געפונען אין „שווער צו זיין אַ איד“. ער האָט געשפּילט די ראָל פון אייוואַן אייוואַנאָוו און האָט ארויסגע־בראַכט אַ פּראַכטפולען בילד פון דעם יונגען קריסט, וואָס מאַטערע זיך צו זיין אַ איד. דער גרים, די האַלטונג, דער גאַנג, די שטענדיגע אַנגסט, אַז מען זאָל אין אים ניט דערקענען דעם קריסט, דער אַרט

רעדען, — אַלץ, אַלץ האָט געוויזען, אז ער קען אויפפאסען אַ ראָל, אריינלעבען זיך אין איר און דורכפירען איר מיט שכל און טאַלאַנט.

און אָנווייזענדיג אויף אַ פעלער, וואָס דער שווישפילער האָט — לויט זיין מיינונג — געמאַכט אין דער סצענע וואו ער ווייזט ארויס, אז די אירישע מיידעל הויבט אים אָן געפעלען, גיט ב. גאָרין צו דערביי: „דאָס איז אַ קלייניגקייט, וואָס איך וואָלט גאָר ניט דערמאָנט, נאָר דאָס בילד פון איוואַן איוואַנאָוו איז ארויסגעקומען אזוי גאַנץ און פול, אז די מינדסטע פנימה רייסט די אויגען“.

איבעריגענס, איז ב. גאָרין געווען דער איינציגער, וואָס האָט גע- פונען אַ קליינעם חסרון אין ווייזענפריינד'ס איוואַנאָוו. אַלע אנדערע קריטיקער האָבען אַפילו די „מינדסטע פנימה“ ניט געזען. פאַר אַלע אנדערע קריטיקער איז ווייזענפריינד'ס איוואַנאָוו געווען אַ קינסטלע- רישע איבעראַשונג.

„ווייזענפריינד אַלס דער „שויגעץ“, — האָט סאַל ראַסקין גע- שריבען, — איז דער ערשטער עכטער „שויגעץ“ אויף דער אירישער בינע. זיין גרים, זיין האַלטונג, זיינע זשעסטען, דערהויפט זיין ריידען רוקיש אין דער צייט ווען ער פאַרשטייט ניט קיין וואָרט רוקיש, איז איינפאַך טאַלאַנטפול. אַ חוץ דעם איז ווייזענפריינד געבענשט מיט אַ נישט-דאַנקבאַרער פיגור און פנים. זיין פיגור איז מאָגער און דין, זיין פנים איז קנאַכיק, איינגעפאַלען און ווייט פון שוין, קומט אים דעריבער שטענדיג אויס צו פירען אַ ביטערן קאַמף געגען זיין אויסזען און ער איז דאַרום שטענדיג אָנגעוויזען אויף זיין ערפינדונגס-פּעאָיאָגיקייט, ער איז דאַרום שטענדיג שעפּפּעריש, שטענדיג ניי, איבעראַשענד. פון אַ חסרון איז אויסגעוואַקסען אַ גרויסע מעלה. ער באַזיצט אויך איינגע- בורענע מעלות, למשָׁל, ער לאָזט זיך ניט פאַרפירען פון אַ געלונגענעם מאָמענט, וואָס רופט ארויס בייפאַל, און מאַכט אים ניט נאָך בעסער דאָס נעכסטע מאָל. דאַרום איבערשפּילט ער קיינמאָל ניט“.

דערביי דאַרף מען נאָך צוגעבען, אז מיט זיין איוואַנאָוו האָט מוני ווייזענפריינד אָפּגעשאַפט אַן אונערטרעגליכען שאַבלאָן אויף דער

אידישער בינע. פריער איז געווען אן אויסגערדראָשענע פאָרמע פאר אַ „גוי“ אויף דער אידישע בינע; ווען אַ אידישער אַקטיאָר האָט געשפּילט אַ „גוי“, האָט ער „געהאַקט“ רוסיש אויף וואָס די וועלט שטייט, אָדער גערעדט אזוי:

„כאַזאַיקאַ — די באַלאַב־כאַסטע, סקאַזאַלאַ — געזאַנט“.

און מיט אזא האמעטנעם טאָן, פונקט ווי יעדער וואָרט וואָלט מיט האַמערס אַרויסגעזעצט געוואָרען פונ'ם מויל.

וויזענפריינד אָבער האָט אין דער ראָל פון אַיוואַנאָוו דוקא גערעדט אַ גוטען אידיש. די „גוי־אישקייט“ פון דעם העלד האָט ער אונטערגעשטרעכען און אַרויסגעבראַכט מיט קינסטלערישע מיטלען, אָפּשאַפּענדיג אַינגאַנצען דעם ביליגען שאַבלאָן, וואָס איז פריער געווען אָנגענומען אויף דער אידישער בינע.

„מיט זיין אינטערפרעטאַציע פון אַיוואַן אַיוואַנאָוויטש אַיוואַנאָוו אין שלום־עליכ'ס „שווער צו זיין אַ איד“, — האָט געשריבען יחזקאל ראַבינאָוויטש, — האָט ה' מוני וויזענפריינד באַוווּזען, אַז פאַר'ן אַמת'ען קינסטלער איז ניטאָ אזא זאך ווי „צו שווער“; אַלע טירען צו דער מענשליכער נשמה זיינען פאַר אים אָפּען — אַפילו ווען זי איז פאַרשלאָסען הינטער די געהיימע שלעסער פון אַן עכט רוסישער נאַטור. דער קינסטלער אָריענטירט זיך אומעטום — אַפילו דאָרט, וואו עס איז נויטיג ספּעציעלע „פּראַוואַזשיטעלסטוואָ“.

און ווייטער, אין דעם זעלבען אַרטיקעל:

„אַט אזוי ווי ער האָט געשפּילט זיין ראָל, שפּילען נאָט געבענשטע אַרטיסטען“.

אויך די טעאַטער־קריטיקער פון די ניט אידישע צייטונגען האָבען זיך אָפּגעשטעלט אויף וויזענפריינד'ס קינסטלערישען שפּילען אין שלום־עליכ'ס „שווער צו זיין אַ איד“. און ווען מאָרס שוואַרץ'ס אידישער קונסט־טעאַטער האָט, אין 1924, געמאַכט אַ ריזע איבער אַיראָפּע, האָט וויזענפריינד'ס אַיוואַנאָוו געצויגען גרויס אויפּמערקזאַמקייט, אין

אַן ענגלישער טעאַטער־קריטיקער אין לאַנדאָן האָט זיך דאָרויף ספּעציעל אָפּגעשטעלט, און אַנאַליזירענדיג די ראָל האָט ער געשריבען:

„מוני ווייזענפריינד'ס אייוואַנאָוו איז אַ הויכע מדרגה פון שוישפּיל־

קונסט, אַבסאָלוט ריכטיג אין רוסישען אַריסטאָקראַטיזם.“*

איך האָב זיך דאָ לענגער אָפּגעשטעלט אויף די מיינונגען פון די טעאַטער־קריטיקער וועגען מוני ווייזענפריינד'ס אייוואַנאָוו, ווייל אָט די ראָל איז געווען זיין ערשטער גרויסער טראַט אויף דער אידישער בינע. אָט די ראָל איז אפשר געווען די אַנטשיידענדע אין זיין קאַריערע; מיט אָט דער ראָל האָט ער אַלעמען געצוואונגען צו גלויבען אין דער־גרויסקייט פון זיין טאַלאַנט. דאָן איז שוין פאַר אַלעמען געווען קלאָר, אַז דעם יונגען קינסטלער שטייט פאַר אַ גרויסע צוקונפט, און מען האָט דאָס אַרויסגעזאָגט מיט דער פּולער דרייסקייט. „איך זאָג מיט דער פּולער זיכערקייט, — האָט דאָן איינער פון די קריטיקער געשריבען אין אַן אַמעריקאַנער ענגלישער צייטונג, — אַז דער יונגער מוני ווייזענ־פריינד איז אַ קינסטלער ביז די שפּיץ פינגער און אַז עס שטייט אים פאַר אַ גרויסע צוקונפט אויף דער בינע. מיר וועלען נאָך פון דעם יונגען מאַן זייער אַ סך הערען.“**

אַלע זיינען אין דעם געווען זיכער. בלויז איינער האָט אין דעם געצווייפעלט. און דאָס איז געווען ניט קיין אַנדערער ווי מוני ווייזענ־פריינד אַליין — דער שטענדיגער צווייפּלער. ער איז געווען זיכער, אַז „ס'איז נאָך אַלץ ניט דאָס“, אַז ס'דאַרף זיין נאָך בעסער און נאָך בעסער, און ער האָט מיט התמדה געאַרבייט איבער זיך, און אַלץ געזוכט די געלעגענהייט צו שאַפען אין אַ ראָל „עפעס אַזוינס“, וואָס זאָל אַרויסרוי־פען פרייך און באַגייסטערונג ניט נאָר ביי אַנדערע, נאָר ביי דעם שטרענגסטען קריטיקער — ביי זיך אַליין.

(* לאַנדאָנער „ספּאַרטסמען“, 28טען אַפּריל, 1924. אונטערגעשריבען איז דער אַרטיקעל מיט די איניציאַלען ס. ה. ב. ס.
 (** אונטערגעשריבען אויף דעם אַרטיקעל איז נאָרמאַן דוש. גינזבורג, לוידער האָב איך ניט געקענט פעסטשטעלען דעם נאָמען פון דער צייטונג, אויך ניט דעם דאָטום, ווייל אין דעם פּריוואַטען אַרכיוו, מיט וועלכען איך האָב זיך באַנוצט, איז געווען בלויז דער אויבענגעבראַכטער אויסצוג.)

7

שווער צו זיין א גוטער אקטיאָר אויף דער אידישער בינע.

נאָך דעם גרויסען ערפּאָלג אין „שווער צו זיין אַ איד“ האָט מוני וויזענפריינד, פונקט ווי אנדערע אַקטיאָרען אין אזאַ פּאַל, געהאַט אַ געלעגענהייט צו ווערען אַ „שטערן“ אויף דער אידישער בינע אין אַמע-ריקע, דאָס הייסט — ווערען די „אַטרעקציע“, דער הויפּט־שווישפּילער און — עס פאַרשטייט זיך — אויך דער דירעקטאָר פון אַ טעאַטער, און זען, אַז די פּיעסען זאָלען „צוגעשניטען“ ווערען פאַר אים און די דאָלען זאָלען „געשאַפּען“ ווערען אזוי, אַז ער זאָל זיך ארויסזען מע-פון אַלעמען.

און וואָלט ער ניט אָפּגעהיט זיין טאַלאַנט ווי אַן אָרענטליכער-קינסטלער היט אָפּ דעם אוצר, וואָס דער באַשעפּער אַליין האָט אים פאַרטרויט, וואָלט ער זיכער גענומען אין אַכט די מאַטעריעלע וויגאָדעס וואָס ער האָט געקענט האָבען אַלס „סטאַר“, און דאָן וואָלט זיין קאַריערע אויף דער בינע אפּשר גאָר אַן אנדער ריכטונג אָנגענומען.

האַט אָבער מוני וויזענפריינד געהאַלטען פון דעם כּלל, אַז אַ יונגער שווישפּילער דאַרף אַלץ מער און מער אַרבייטען איבער זיך, דאַרף אַלץ מער און מער וויסען, אַלץ מער און מער לערנען, און אַז אפילו דאָן ווען ער האָט גאָר גרויסע אַמביציעס, דאַרף ער ניט געבען קיין צו האַסטיגען שפּרונג מיט אַמאָל, נאָר בעסער גיין פּאַמעלאַך און זיכער. און אזוי איז ער געגאַנגען — פּאַמעלאַך און זיכער.

מענטשען האָבען אים דאָן געפרואוּט איינריידען, אַז ער זאָל מער ניט שפּילען קיין קליינע דאָלען, אַז ער זאָל זיך שוין פאַרמעסטען מיט די גאָר גרויסע; אַז ער זאָל שפּילען די דאָל פון יאנקעל שאַבשאָוויטש אין שלום אַש'ס „גאַט פון נקמה“ און ווייזען, אַז ער שפּילט דאָס פונקט

אזוי גוט ווי קעסלער האָט עם געשפּילט; אַז ער זאָל אויפטרעטען אין דער ראָל פון שאַלאַק אין שעקספּיר'ס „דער סוחר פון ווענעדיג“ אין ווייזען, אַז ער שפּילט דאָס פּונקט אזוי גוט ווי רודאָלף שילדקרויט. עם האָבען זיך שוין געפונען דראַמאַטורגען, וועלכע זיינען געווען גרייט צו שרייבען גרויסע ראָלען ספּעציעל פאַר אים. ווייזענפּריינד איז אָבער געווען פאַרויכטיג; ער האָט זיך פון קיינעם ניט געלאָזט פאַרפירען, פּונקט ווי ער האָט זיך מיט קיינעם ניט געוואָלט פאַרמעסטען. ער האָט ווייטער געוואָלט שפּילען אין אַנסאַמבל־פּיעסען און זיך אַלץ געטויליט צום אידישען קונסט־טעאַטער, וואו ער איז, לכּל הדעות, געווען דער ריכטיגער שווישפּילער אויף דער ריכטיגער בינע.

האָט זיך אָבער גראַד געמאַכט אזוי, אַז דוקא נאָך דעם גרויסער ערפּאָלג אין „שווער צו זיין אַ איד“, דוקא נאָכדעם ווי אַלע קריטיקער האָבען וועגען אים מיט אַזאַ באַגייסטערונג געשריבען, איז ער אין אידישען קונסט־טעאַטער ניט אַנגאַזשירט געוואָרען.

צי דאָס איז געווען דער רעזולטאַט פון פּראַפּעסיאָנעלער אייפער־זוכט, ווי עם טרעפט געוויינליך אין די טעאַטער־קרייזען, ווען אַ יונגער שווישפּילער הויבט אָן ציען צופיל אויפּמערקזאַמקייט, אָדער עם האָט זיך געהאַנדעלט וועגען געלט — דאָס איז איצטער ניט וויכטיג. וויכטיג איז נאָר צו פאַרצייכענען דעם פּאַקט, אַז מוני ווייזענפּריינד איז ניט אַנגאַזשירט געוואָרען אין אידישען קונסט־טעאַטער דוקא נאָכדעם ווי ער האָט אין דעם סעזאָן פון 1920 געהאַט אַזאַ גרויסען ערפּאָלג וואָס קיין אַנדער אידישער שווישפּילער האָט ניט געהאַט.

אין יענער צייט האָט זיך מוני ווייזענפּריינד אַנגאַזשירט אין סעקאַנד עוועניו טעאַטער, וואו מען האָט געשפּילט אָפּערעטען פון ניט קיין געהויבענעם שניט. די הויפּט־אַטרעקציע אין יענעם טעאַטער איז דאַמאָלט געווען מאַטילדאַ סאַן־קלעיר, וועמען מען האָט אַראָפּגעבראַכט פון פּוילען מיט גרויס פּאַמפּ און וועלכע האָט שפּעטער דוקא ניט זייער שטאַרק אויסגענומען. די ערשטע פּיעסע — „די רוסישע פּרינצעסין“ — אין וועלכער זי איז אויפּגעטראָטען, איז שנעל דורכגעפאַלען, און די

קריטיקער, וועלכע האָבען וועגען דער נייער שוישפילערין געשריבען מיט ניט ווייניג אנטוישונג, האָבען צו איר געהאט גערעכטע טענות פאר וואָס זי ערלויבט זיך צו זינגען עפּים אַ וואולגאַר לידעל, „איך רייב“ — און אין אזא אָפּערעטע האָט דער גרויסער קינסטלער מוני ווייזענפריינד געדאַרפט שפילען נאָכדעם ווי ער האָט געוויזען די גרויס־קייט פון זיין טאַלאַנט אין שלום־עליכם'ס מייסטער־ווערק „שווער צו זיין אַ איד“.

שוואַרץ'ן האָט שוין דערנאָך באנג געטאָן פאר וואָס ער האָט זיך ניט געאיילט ווידער צו אַנגאַזשירען מוני'ן און ער האָט געבעטען עדעל־שטיינ'ען, דעם מענעדזשער פון סעקאָנד עוועניו טעאַטער, אַז ער זאָל אים דעם יונגען שוישפילער אָפּלאָזען צוריק. עס איז שוין אָבער געווען פאַרפאַלען, און מוני האָט דעם סעזאָן פון 1921-22 געשפילט אין סעקאָנד עוועניו טעאַטער.

געשפילט אין אָפּערעטען. געטאַנצט מיט'ן כאָר צום טאַקט פון דער מוזיק וואָס רומשינסקי האָט געשריבען. עפעס ווי דורך אַ כּשוף איז ער מיט אַמאָל געוואָרען אַן אָפּערעטען־אַקטיאָר, און די וואָס האָבען אים דאַמאָלט געזען אין דער ראָל פון עפעס אַ באַראָן, וואָס טראָגט אַ פאַלערינע מיט אונטערשלאַנג פון רויטען זייד, האָבען געמוזט צוגעבען, אַז דער יונגער קינסטלער האָט געוויזען, אַז אויך אין אָפּערעטען קען מען — אויב מען האָט נאָר טאַלאַנט — שאַפען „עפעס אַזוינס“, וואָס אַנדערע שאַפען ניט...

בטבע אַ סענסיווער מענש, און דערצו נאָך אזא, וואָס איז שטענדיג מער אין זיך ווי אויסער זיך, האָט מוני ווייזענ־פריינד קיינמאָל ניט ליב געהאַט די טעאַטער־קאַפּע, וואו עס וועבט זיך פּאָליטיק און עס שאַפען זיך אינטריגעס. מיד פון דעם נעיונד לעבען אויף דער וואָדעוויל בינע, וואו ער האָט אָנגעהויבען שפילען נאָך דאָן ווען ער איז געווען אַ קליין אינגעלע פון דרייצען יאָר; מיד פון דעם עלענדר און וואָנלעניש, וואָס ער האָט דורכגעמאַכט אַלס אַ יתום אָן אַ טאַטען, האָט ער געפילט ווי עס ביינקט זיך אים נאָך אַ רואיג ווינקעלע,

וואו ער זאָל זיך קענען אָפרוען, וואו ער זאָל קענען ריידען מיט אַ מענשען, וואָס איז אים נאָענט, וואו ער זאָל אין מאַמענטען פון שטילען אומעט קענען זיין מיט זיך אליין.

און אין יענער צייט האָט זיך מוני ווייזענפריינד פארליבט אין

בעלא פינקעל.

דער יונגער אַקטריסע בעלא פינקעל, די טאָכטער פון דער סוכרעטין עמא פינקעל, וועלכע האָט אין אירע יונגע יאָרען געשפילט אַ גרויסע ראָלע אויף דער אידישער בינע אין אַמעריקע.*

דעם 8טען מאי, 1921, האָט מוני ווייזענפריינד חתונה געהאַט און געשאַפען פאַר זיך די היים, אין וועלכער ער, דער שטענדיגער נע

(* מער אויספירליך וועגען דער ראָל וואָס עמא פינקעל האָט אַמאָל געשפילט אויף דער אידישער בינע זע מיין אַרטיקעל „עמא און סאַבינאַ — צוויי בלומען פון דער אידישער בינע“, „פאַרווערטס“, אַקטאָבער 12טען, 1924.

ונד'ניק, האָט זיך אזוי שטאַרק גענויטיגט. אָבער פונקט אין דער צייט, ווען ער האָט פאַר זיך געשאַפּען אַ ווינקעל אין דער היים, האָט ער פאַרלאָרען זיין ווינקעל אין טעאַטער.

ארויס פון שוואַרץ'ס טרופּע, וואו מען האָט געשפּילט בעסערע פּיעסען און וואו אַ גוטער שוישפּילער מיט אַמביציע האָט געקענט האָבען געלעגענהייטען צו וויזען זיין טאַלאַנט, האָט זיך מוני וויזענ-פּריינד אין דעם אָפּערטעמפּטעאַטער געפּילט ווי אַ פאַרלאָרענער. די ראָלען זיינען אים דאָרטען ניט געווען צום האַרצען. ער איז דאָרטען געווען ווי אַן איבעריגער און עס האָט אים אַלץ געצויגען צוריק צום קונסט-טעאַטער, ווייל ער האָט געפּילט, אַז דאָרטען און נאָר דאָרטען איז פאַר אים דער ריכטיגער פּלאַץ.

איז אזוי אוועק אַ יאָר פון עגמת נפש, און ווען דער נייער סעזאָן האָט זיך אָנגעהויבען, איז שוין מוני וויזענפּריינד ווידער געווען צוריק אין אירישען קונסט-טעאַטער.

אין יענעם יאָר — אין 1922 — איז שוין דער אירישער קונסט-טעאַטער ניט געווען אין אירוינג-פּלעיס, נאָר אין מעדיסאָן סקווער-גאַרדען, וואו עס איז פּריער געווען דער שניצער-טעאַטער. שוואַרץ האָט דאָן, פונקט ווי אין די שפּעטערדיגע יאָרען פון זיין קאַריער, געשטרעבט רייכער צו מאַכען דעם רעפּערטואַר פון אירישען קונסט-טעאַטער מיט אוניווערסאַלע דראַמאַטישע ווערק פון דער בעסערער איראָפּיאישער בינע, האָט ער איינגעלאָדען דעם רוסישען רעזשיסער וולאדימיר וויסקאָווסקי, ער זאָל שטעלען גאָאָגל'ס באַרימטע קאָמעדיע „רעוויזאָר“, און אויף מוני'ס גורל איז אויסגעפאַלען צו שפּילען די ראָל פון כלעסמאַקאוּ'ס כאַדינער — אָסיפּ.

האָט מוני געשאַפּען אַ אָסיפּ, וואָס מען וועט קיינמאָל ניט פאַר-געסען.

דאָס איז געווען אַ מייסטערווערק פאַר זיך אַליין. „וואָס אנבאַטרעפט מוני וויזענפּריינד אין דער ראָלע פון אָסיפּ, — האָט אַב. קאהאַן דאָן געשריבען אין „פּאָרווערטס“, — איז ער געווען

אויסגעצייכענט. אין דער ערשטער סצענע, וואו ער ליגט און רעדט צו זיך אליין, האָט ער ניט געקענט מאַכען דעם געווינשמען איינדרוק. צו רעדען צו זיך אליין איז איבערהויפט ניט קיין נאַטירליכער עסק. דערצו נאָך איז דער אַמעריקאַנער ערצויגענער ווייזענפריינד מיט דעם כאַראַקטער און מיט דעם רעדען פון אַזאַ חברה־מאַן ווי אַסיפּ, ניט באַקאַנט. ווייטער רעדט אָבער אַסיפּ ניט קיין סך, ער גייט אַרום; ער זאָגט אַ פּאָר ווערטער און מייסטענס שווייגט ער קלוג. און מיט זיין אַרומגיין, מיט זיינע פּאָר ווערטער און מיט זיין שווייגען, האָט ווייזענפריינד אויפגעמאָלען אַן אינטערעסאַנטען איינדרוקספּולען בילד. מיר לויבען אים כמעט יעדען מאָל, ווען אונז קומט אויס צו רעדען וועגען זיין שפּילען. און דאָס טוען מיר איצט אויך פון גאַנצען האַרצען.

און דר. א. קאָראַלניק אין „טאַג“ האָט געשריבען:

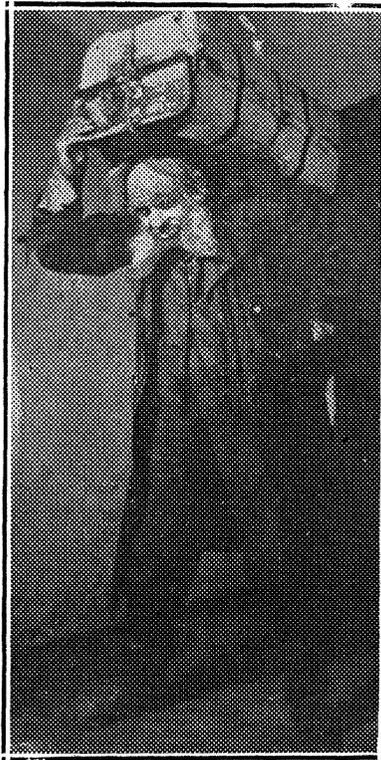
„און ווייזענפריינד! זיין אַסיפּ איז געווען — איך וואָלט שיער ניט געזאָגט — גענאַל. איך גלויב, אַז ווייזענפריינד און זאַץ זיינען איצט די גרעסטע אידישע קינסטלער. בלויז ווייזענפריינד האָט מער גליק מיט זיינע ראָלען, אָדער אפשר מער ווילען צו גרויסער קונסט. ווען איך וואָלט ניט געוואוסט, אַז דאָס איז אַ אידישער אַקטיאָר און אַז ער הייסט מוני ווייזענפריינד, וואָלט איך געקענט שווערען, אַז איך זע פאַר זיך אַ קאַצאַפּ — אַ רוסישען פויער, אַ יאַראַסלאָווער מוזשיק, מיט די איינגעבויענע פלייצעס, מיט די כיטרע אויגעלאך, נאַאיוו און קלוג אויף זיין אופן. זיינע שטיוועל, זיין גאַנצער הילוך! אַ ראַספּוטין“

„ווייזענפריינד שפּילט אַ „פעסטונג“ פון אַ משרת אויף וועמען כּלעסטאַקאָוו קען זייער אַ סך בויען, — האָט געשריבען ישראל דער יענקי אין „אידישען טאַגעבלאַט“. — זיין פיגור העלפט אים פיל צו דער ערפּאָלגרייכער דורכפירונג פון זיין ראָלע.“

און ב. נאָרין האָט אין „מאַרגען זשורנאַל“ געשריבען:

„מוני ווייזענפריינד האָט געשפּילט די ראָל פון אַ דינער, אַ גאַנץ

אומבאדייטענדע ראָל, נאָר ער האָט דערוויזען צו מאַכען אַ שטאַרקען
 איינדרוק און ציען אויף זיך די אויפמערקזאמקייט פון דעם פובליקום. "א
 גרויסען קינסטלער האָבען מיר אין מוני וויזענפריינד, — האָט
 געשריבען דער דיכטער און זשורנאַליסט י. קיסין. — ווי אַן אמת'ער

וויזענפריינד אין דער ראָל פון „אַסיפּ“

טאַלאַנט, איז ער גלייך אריין אין זיין ראָל און האָט געגעבען אַזאַ אַסיפּ
 (כלעסטאַקאו'ס דינער), אַז איר וועט אים לאַנג ניט פאַרגעסען. אַן
 אַלטער מוזשיק, וואָס רעדט געצויילטע ווערטער, מאַכט געצויילטע פּוילע

באוועגונגען, אָבער וואָס זעט אַלץ, וואָס אַרום אים טוט זיך, כאַפּט
 באלד אַרום יעדע נייע סיטואַציע, ווי משונה'דיג זי זאָל ניט זיין, און
 פאַסט זיך אויפ'ן אָרט צו צו איר. ווען דער „גאַראַדניטשי“, למשל,
 שטעלט אַוועק ביים טיר פאַר אַסיפ'ן צוויי פּאַליציסטען פאַר אַן ערען-
 וואַך, דאַרפט איר זען ווי ער, דער איינגעהויקערטער אַלטער מוזשיק,
 גיט אַ קוק, „פאַרשטייט“ און גייט מיט אַמאָל דורך האַלב טאַנצענדיג,
 ברייטלאַך, מעשה פּריץ!“ (*)

און מ. אַלגיין, אין דער „פּרויהייט“, האָט געשריבען :

„מוני ווייזענפריינד (אַסיפ) האָט אפשר ניט געהאַט אַלע האַוואַיעס
 פון אַ רוסישען פּויער, אָבער ער האָט געשאַפּען אַ אינטערעסאַנטע
 פיגור מיט אַ מאַסע קאָמישע שטריכען.“

„ווייזענפריינד'ס אַסיפ, — האָט געשריבען דער טעאַטער-קריטי-
 קער פון דער ענגלישער צייטונג „איוונינג טראַנסקריפּט“, אין באַס-
 טאָן, — איז אַ מערקווירדיגע כאַראַקטער-צייכענונג, וואָס וואָלט זיך
 זיכער געפאַסט פאַר דער בינע פון אַ סטאַניסלאָווסקי.“ (**)

גאָר שטאַרק באַגייסטערט פאַר מוני'ס אַסיפ איז געווען דער
 רוסישער רעזשיסער וויסקאָווסקי. פאַר אים איז מוני'ס אויסטייטשונג
 פון דער ראָל געווען אַן איבעראַשונג. אפילו ביי די בעסטע רעפּעטי-
 ציעס האָט ער זיך ניט געקענט פאַרשטעלען, אַז דר יונגער קינסטלער
 וועט זיין אַזוי גלענצענד אין זיין ראָל, און ריידענדיג וועגען דעם מיט אַ
 צייטונגסמאַן, האָט ער געזאָגט :

„ער (ווייזענפריינד) איז, דאַכט זיך, דער איינציגער פון די מענער,
 וואָס האָט קיינמאָל רוסלאַנד ניט אָנגעקוקט, און דאָך פאַרשטייט ער
 אַזוי טיף די רוסישע פּאַלקס-נשמה. זיין שולע איז פּאַלשטענדיג די
 רוסישע, באַמטש נעם אים, פיר אים אַוועק קיין מאַסקווע און לאָז אים
 דאָרט ארויף אויף דער בינע.“

(*) „וועקער“, 1922, ניו יאָרק.

(**) „איוונינג טראַנסקריפּט“, באַסטאָן, 5טען יוני, 1922.

א מענע פון שליסליכעם, "דאס גרויסע געווינס", — פון רעכעס צו לינקס : בערשא גערמאן
אזעלע פאלע, סלאוואקעס און שווארץ פוילישע קארעס, וויזשניצער, און אראדע (שטענדיג), דאס אפגע, פוילישע וויזשניצער, און אראדע (שטענדיג)

און מערקווירדיג! שטודירענדיג די ראָל פֿון אָסיפֿ איז מוני וויי זענפריינד געווען זייער אומרואיג. אים האָט זיך אַלץ געדוכט, אז ער וועט ניט קענען אָנכאפֿען די נשמה פֿון דעם רוסישען מענשען, וועלכער איז פֿון אים אזוי ווייט; אים האָט זיך אַלץ אויסגעוויזען, אז ער וועט אין דער ראָל זיין אַ פרעמדער, אז ער וועט זיך אין איר פֿלאַנטערן, איז ער דערפֿאַר שטענדיג אַרומגעגאַנגען אַ ברוגז/ער, געזאַגט, אז ער וועט די ראָל אַוועק/הרג'ענען און דערמיט זיך אַליין דערקוילען.

„גיט מיר אַן אנדער ראָל, — האָט ער זיך געבעטען. — זאָל זיין וועלכע ס' ניט איז ראָל אין דער פּיעסע, אַבי נאָר ניט אָסיפֿ.“

אפֿילו נאָכדעם ווי מען האָט שוין די פּיעסע געהאַט געשפּילט צוויי מאָל, איז מוני ווייזענפריינד נאָך אַלץ ניט געווען זיכער צי ער איז אין דער ראָל גוט. ער איז אַלץ געווען אומרואיג. איז דער רעזשיסער וויסקאווסקי איין מאָל, ביי דער דריטער פֿאַרשטעלונג, צוגעגאַנגען צי אים און מיט אַ גאַנץ ערנסטען טאָן געזאָגט:

„פֿאַלגט מיר, מוני, און לערענט זיך אויס רוסיש. דאַן וועל איך אייך רעקאָמענדירען אין מאַסקווער קונסט־טעאַטער און טאַקע אין דער ראָל פֿון אָסיפֿ.“

און ווען די מאַסקווער קינסטלער זיינען געקומען קיין ניו יאָרק און האָבען געזען אייניגע פֿאַרשטעלונג אין אידישען קונסט טעאַטער, האָבען זיי די פֿאַרשטעלונגען שטאַרק געלויבט; מוני'ס אָסיפֿ האָט ביי זיי אַרויסגערופֿען גרויס באַנייטערונג, און אין אַ פּריוואַטען געשפּרעך וואָס וואַסילי קאַטשאַלאָוו האָט מיט מיר געהאַט וועגען אידישען קונסט־טעאַטער, האָט ער געזאָגט, אז אַזאָ שוישפּילער ווי מוני ווייזענפריינד וואָלט אפֿילו ביי סטאַניסלאָווסקי'ן אין דער טרופֿע געווען איינער פֿון די גרעסטע.

מיט זיין אָסיפֿ האָט מוני ווייזענפריינד אַוועקגעשטעלט נאָך אַ סטאַטוע אין דער קונסט־נאַלערע פֿון גלענצענדר געשאַפֿענע טיפֿען אויף דער אידישער בינע אין אַמעריקע. ער האָט זיך אין דער ראָל דער־הויבען צו גאָר אַ הויכער מדרגה פֿון קונסט. אָבער נאָך העכער האָט

ער זיך דערהויבען אין דער ראָלע פֿון דעם שניידער-אינגעל קאָפעל אין שלום-עליכם'ס קאָמעדיע „דאָס גרויסע געווינס“, וואָס איז שפעטער אויפגעפירט געוואָרען אין אידישען קונסט־טעאָטער.

שפילען אַ קאָפעל אזוי, אַז מען זאָל זיך אויף דער בינע שטארק אָנזען — דאָרויף דאָרף מען זיין גאָר אַ גרויסער קינסטלער. וואָרים פונקט ווי אין לעבען, אזוי אויך אויף דער בינע, איז קאָפעל פֿון די מענשען, אויף וועלכע מען קוקט זיך זייער זעלטען אום; ער איז אַ גרויסער שלומיאַל; צו וואָס ער נעמט זיך, גייט דאָס אים אַלץ מיט דער פוטער אַראָפּ; פאַרליבט ער זיך אין אַ מיידעל, שעמט ער זיך איר דאָס צו זאָגען, און ווען ער איז שוין גרייט זיך אָנצונעמען מיט מוט, ווייזט זיך אַרויס, אַז די מיידעל איז גאָר פאַרליבט אין אַן אַנדערען; ווען ס'טוט אים עפּים וויי, שרייט ער ניט; ווען מען קרווידעט אים, פּראָטעסטירט ער ניט; ער שווייגט מער ווי ער רעדט; אַ נשמה האָט ער אַן ערעלע, אַ צאַרטע; פּילט זיך טיף געטראָפּען פֿון יעדער קלייניג-קייט, אָבער ער איז ביי זיך שטאַרק געפּאַלען און ער קען זיך ניט אייני-רייסען מיט דער וועלט; ער איז פֿון די מענשען, אַן וועמען מ'דערמאָנט זיך בלויז דאָן ווען מען דאָרף אים האָבען, ער זאָל פּאָלגען אַ גאַנג; ער איז פֿון די מענשען, וואָס ליידען און שווייגען און האַלטען זיך שטענדיג אָן אַ זייט, פונקט ווי אַ שאָמען.

האָט מען געדאַרפט זען ווי אזוי מוני וויזענפריינד האָט דעם דאָזיגען נעבעכדיגען, פאַרזענעם מענשעל, געמאַכט וויכטיג אַלס אַ קינסטלעריש געשטאַלט אויף דער בינע!

„וויזענפריינד האָט ניט קיין גרויסע ראָלע, — האָט אַב. קאַהאַן געשריבען אין „פּאַרווערטס“. — אָבער ווי געוויינליך מיט דיזען מערק-ווירדיגען יונגען אַקטיאָר, האָט ער אויף איר אַרויפגעלייגט אַ זאָנדער-באַרען זיגעל, וועלכער האָט געצויגען אויפּמערקזאַמקייט דורך דער גאַנצער פּיעסע, פּיל מער אויפּמערקזאַמקייט ווי פּיל וויכטיגערע ראָלען. דאָס איז זיין פּערזענליכקייט. די ספּעציעלע וויזענפריינד פּערזענליכ-קייט, וועלכע איז מיט רעכט אזוי באַליבט. אַ באַזונדער חן ליגט אויף

אלעס, צו וואָס ער רירט זיך צו. ער האָט געשפּילט דעם אומגליקליכען פון די צוויי פּאַרליבטע. ער רעדט זייער ווייניג, ער רעדט אָן ווערטער. אָבער אין זיין שווייגען, אין זיינע שטילע האַוואַיעס ליגט אַ גאַנצע וועלט מיט טראַגעדיע, מיט חו, מיט ליבליכקייט. ער איז אימער גוט אין אַזעלכע ראָלען, און דאָס איז איינע פון זיינע אינטערעסאַנטסטע.

און ס. דינגאַל האָט געשריבען :

„דערפאַר האָב איך אַ סך צו זאָגען וועגען מוני ווייזענפריינד. מיר ווילט זיך דריקען די האַנט דעם דאָזיגען מוני'ן. אזוי אויפפאַסען אַ טיפּ און אזוי שפּילען אים, איז ווערט די גאַנצע אַרבייט און מי, וואָס ער האָט אין אים אריינגעלייגט. ער האָט אַפילו ניט פאַרגעסען די שניידערשע פלייצע, וואָס מוז קומען דורך יאָרענלאַנג זיצען און הויבען שטענדיג די האַנט מיט דער נאָדעל. היינט זיין גאַנצער שפּילען! ער איז דער שווייגענדיגער קאָפּעל, און גערמאַן איז דער דעצענדיגער מאָטעל, פונדעסטוועגען האָט צו אונז מוני ווייזענפריינד גערעדט אַ סך מער מיט זיין שווייגען, ווי יענער מיט זיין שפּילען. ער האָט אונז גע- צוואונגען צו האַלטען אַן אויג אויף אים און ניט פאַרלירען אים פון זיך אויף אַ מינוט. ער האָט געשפּילט דעם ריכטיגען „עמד“.

און אַן אַנדער קריטיקער, וואָס האָט זיך אונטערגעשריבען א.

ווילנער, האָט אויסגעדריקט זיין באַגייסטערונג אזוי :

„און מוני ווייזענפריינד — דער וואָס שפּילט ניט זיין ראָלען, נאָר ער צייכענט, מאַלט אָדער קלעפט זיי אויס, ווי אַ סקולפּטאָר זיינע סטאַטועס, דער, וואָס זיין מאַטעריאַל און אינסטרומענט איז זיין גאַנצער בויגעוודיגער, ריידעוודיגער קערפּער, נישט נאָר איינציגע טיילען זיינע — מוני ווייזענפריינד האָט דאָ מער ווי אַלע מאָל געשאַפּען אַ יש מאין, אַ הויפּט־ראָלע פון אַ נעבען־ראָלע, אַ קאָפּעל פון אַ קאָפּעל אויך“ — אַ גאַנצע און פאַרענדיגטע מענשלאַכע געשטאַלט, וואָס אַ פּסיכאָלאָג קען שרייבען וועגען איר אַן אינטערעסאַנטען טראַקטאַט, אַ דיכטער — אַ פּאָעמע, און אַ שניצער קען זי אויסשניצען, און עס וועט זיין אַ קונסטווערק. קאָפּעל דער שניידערינג, וואָס ביי שלום־עליכם'ן

איז ער א „פינפטע ראָד צום וואָנען“, איז דורך וויזענפריינד'ן דורכגעלויכטען געוואָרען און אויפגעהויבען אויף עפעס אַ מין מדרגה, אויף וועלכער עס געפינט זיך אַ למד-וואָונוניק, ווען אליהו הנביא קומט מיט אים לערנען תורה ביינאכט“.

אַ ספעציעלען אַרטיקעל וועגען מוני וויזענפריינד'ס קאָפּעל האָט אָנגעשריבען א. גלאַנץ, אין „טאָג“.

ריידענדיג באַריכות וועגען דעם טיפּ קאָפּעל אין אַלגעמיין און אויך וועגען דעם ווי אזוי דער יונגער קינסטלער האָט קאָפּלען אויסגעטייטשט, זאָגט דער קריטיקער אזוי:

„דער דאָזיגער אַקטיאָר האָט זיך שוין ניט איין מאָל וואַונדערבאַר-אויסגעצייכענט אין פאַרשיידענע ראָלען. און דאָ איז אים אויסגע-קומען צו שפּילען אַ זייטיגע, אַ כמעט צופּעליגע זאך. אָבער ווי „אויך קאָפּעל“ לעבט ביי מוני וויזענפריינד'ן! עס איז גענוג זיך צו דער-מאָנען בלוז אָן דער סצענע, וואו עס ווערט פאַרגעשטעלט ווי בילקע קלייבט אויס מאָטלען, ניט קאָפּלען (ווי דען אַנדערש?), פאַר אַ חתן, און ווי קאָפּעל — וויזענפריינד — דריקט אויס זיין ווייטאָג דערמיט, וואָס ער קערט זיך אום און פאַלט צו אַ שווערער, אַ צוטראַטענער צום פענסטער — און דאָס בילד פון אַלע „אויך קאָפּעלס“ וועט לאַנג שטיין אין זכרון. זיי מיט זייער ניט געראַטען לעבען, מיט זייערע זעלטען-אויסגעדריקטע אָבער שטענדיג צושמעטערטע פאַרלאַנגען, מיט זייער רעזיגנירטקייט, מיט זייער צוגעבען, אז זיי זיינען לאַ יוצלח'ס.

„אויך קאָפּעל“ ביי שוואַרץ'ן אין טעאַטער, אין דער געשטאַלט פון מוני וויזענפריינד רירט ביז'ן האַרצען, רירט אינטים, מיט אַ כמעט אייגענעם פּערזענליכען שמערץ. אין לעבען קוקט מען זיך זעלטען אויף אים אַרום. אויף דער בינע האָט וויזענפריינד פון אים געמאַכט אַ טראַגישע פיגור, וואָס מען קען זעלטען פאַרנעמען“.

און א. פרומקין, אין אַן אַרטיקעל, וואָס ער האָט געשריבען ווען „דאָס גרויסע געווינס“ איז געשפּילט געוואָרען אין פּילאָדעלפיער אַרטיש

סטריט־טעאטער, האָט זיך אויך אָפגעשטעלט ספעציעל אויף מוני'ס קאָפּעל. ער האָט געשריבען:

„וויזענפריינד בריינגט ארויס די טראַגיק פון דעם אומגליקליכען, שלים־מול'דיגען קאָפּעל מיט יעדען ריר, מיט יעדען בליק, מיט יעדער האַנט־באוועגונג זיינער. אין אָט דער פאַרהעלטניסמעסיג קליינער, פאַ־סיווער ראָלע צייגט וויזענפריינד ארויס זיין ריזיגען טאַלאַנט אין קיין קלענערער מאָס ווי אין די גרויסע ראָלען, אין וועלכע ער האָט זיך ביז אַהער אויסגעצייכענט.“*

אויך די קריטיקער פון די ענגלישע צייטונגען אין ניו יאָרק האָבען זיך מיט אַ באַזונדער אויפּמערקזאַמקייט אָפגעשטעלט אויף מוני'ס קאָ־פּעל און אונטערגעשטראַכען דעם פאַקט, אז ער האָט געשאַפּען גרויסעס אין אַ קליינער ראָל.

און דאָ דאַרף דערמאָנט ווערען דער פאַקט, אז דאָס איז געווען דאָס ערשטע מאָל וואָס וויזענפריינד האָט אויסגענומען ביי דעם שטרענגסטען קריטיקער — ביי זיך אַליין.

קנאַפע הונדערט ראָלען האָט וויזענפריינד געשפּילט אין די יאָרען, וואָס ער איז געווען אויף דער אידישער בינע אין ניו יאָרק, און פון זיי אַלע איז די ליבסטע ראָל ביי אים — קאָפּעל.

און נאָך קאָפּלען קומט נאָך אַ ראָל, וואָס איז אין עצם אינגאַנצען אַנדערש, און דאָס איז — דער דיאַק קיריל קיריליטש אין י. ד. בערקאָ־וויטש'עס „מאַשקע חזיר“. אָט די צוויי ראָלען זיינען מוני'ן פּערזענליך ליבער פון אַלע אַנדערע ראָלען, וואָס ער האָט געשאַפּען, און ביידע „העלדען“ זיינען מענשען שטילע, וועלכע גייען זיך אין לעבען מיט אַ זייטיגען וועג, פונקט ווי זיי וואָלטען מורא געהאַט, אז זיי זאָלען זיך נאָך, חלילה, ניט וואַרפּען אין די אויגען צופּיל.

אַבער וועגען דעם וועט מיר נאָך אויסקומען צו ריידען שפּעטער.

* „אידישע וועלט“, פּילאַדעלפּיע, מיטוואַך, דעם 23טען מאי, 1923.

8

א קינסטלער א געוויינליך.

נאָכ'ן גרויסען ערפּאָלג אין גאַנאַל'ס, „רעוויזאָר“ און אין שלום-עליכס'ס, „דאָס גרויסע געווינגס“, איז מוני וויזענפריינד ווידער ניט אַנגאַזשירט געוואָרען אין אידישען קונסט־טעאַטער, און אין דעם סעזאָן פון 1923-24 האָט ער געשפּילט אין אירוינג פּלעיס טעאַטער מיט סעמיעל גאַלדענבורג.

פאַר די מענשען, וועמען דער אידישער קונסט־טעאַטער איז געווען נאָענט, איז דאָס געווען אַ גרויסע ענטווישונג. מען האָט זיך איינפאַך ניט געקענט אויסמאַלען דעם אידישען קונסט־טעאַטער אָן מוני וויזענפריינד. און דר. א. מוקדוני האָט דאָן געשריבען:

„ווי וועט אויסזען שוואַרצ'ס טעאַטער אָן מוני וויזענפריינד? וויזענפריינד איז געווען דער ריינער קינסטלערישער געוויסען פון דעם דאָזיגען טעאַטער.

„אַ ציטערדיג קינד דאַרף נויטיג די צאַרטע, ווייכע הענט פון אַ מאַמען. דער ציטערדיגער קונסט טעאַטער האָט געהאַט וויזענפריינד'ס ווייכקייט און צאַרטקייט.

„דער קונסט טעאַטער איז דאָך אַ ציטערדיג קינד. ביי יעדער פאַרשטעלונג פּלעג איך פּילען עפעס אַ באהאַלטענעם שרעק: אַט ווערט דאָס קינד געשטרויכעלט, אַט פאַלט עס. איך האָב כסדר געוואַרט אויף וויזענפריינד'ס ארויסטריט.

„זיכערער און רואיגער פּלעג איך ווערען ווען דער דאָזיגער יונגער קינסטלער פּלעגט ארויס פון הינטער די קוליסען. ניטאָ דער שרעק, פאַרשוואונדען די מורא. דאָס ציטערדיגע קינד וועט ניט געשטרויכעלט ווערען און וועט זיך ניט שעדיגען.

„א קלייניגקייט די ווייכע, צארטע האנט פון א מאמען!
 „און עפעס דוכט זיך מיר, אז ווייזענפריינד איז געבליבען אן א
 דאך איבער'ן קאפ.

„ער ווערט א נע ונד'ניק, א קינסטלער אן א היים, אן א אטעליע,
 וואו ער קען שאפען.

„אזוי יונג און שוין היימלאז, שוין נע ונד.“*

אזוי האָבען געפילט די מענשען, וועלכע האָבען הויך געשעצט
 ווייזענפריינד'ס טאלאנט און ביי וועמען ס'איז געווען קלאָר, אז מען
 דארף אים פונ'ם קונסט־טעאָטער קיינמאָל ניט אוועקלאָזען.
 אָבער דער גאָט פון אירישער טעאָטער פאָליטיק האָט זיך געהאט
 אנדערע חשבונות.

דער אוירווינג פלעים טעאָטער, וואוהין ווייזענפריינד איז איבער-
 געגאנגען שפילען דעם סעזאָן פון 24-1923, איז אין יענער צייט גע-
 ווען — קען מען זאָגען — א בית הקברות פון פיעסען. קיין קלאָר
 אָנגעצייכענטען וועג האָט דער טעאָטער ניט געהאט; מען האָט דאָרט
 געבלאָנדזשעט אין דער פינסטער און זיך געוואָרפען פון ליטעראַטור צו
 שונד און פון שונד צו ליטעראַטור; יעדער אויפפירונג איז געווען א
 צופעליגע, שנעל געכאַפט און נאָך שנעלער איבערגעכאַפט; די לאַגע
 איז דאָרטען געווען אַזא, אז א פיעסע האָט מאַטעריעל גלייך געמוזט
 בריינגען די גאולת, און אויב ניט, האָט מען זי גלייך אַרונטערגענומען
 און שוין אַרויפגעשטעלט אן אנדערע. האָט מען אָנגעהויבען מיט ה.
 סעקלער'ס „יוסי פון יוקרת“ און זיך באלד א כאפ געטאָן צו זאָלאָטאַ-
 רעווסקי'ס א מעלאָדראַמע „די שפין און די פליג“, און עס איז אוועק א
 סדרה פון אויפפירונגען, וואָס האָבען זיך אין גרונד איינע מיט דער
 אנדערער גאָר ניט אָנגעקערט.

אין די ערשטע צוויי דורכגעפאלענע פיעסען — סעקלער'ס „יוסי
 פון יוקרת“ און זאָלאָטאַרעווסקי'ס „די שפין און די פליג“ — האָט מוני

(* „מאָרגען זשורנאַל“, 1923.

וויזענפריינד געשאפען צוויי טיפען, וועלכע וועלען לאנג בלייבען אין דעם זכרון פון די, וואָס האָבען אים דאָן אין די צוויי ראָלען געזען.

ריידענדיג וועגען דעם דורכפאל פון די צוויי פיעסען האָט הלל ראָגאַף געשריבען :

„דאָך ווילען מיר זאָגען, אז די, וואָס האָבען די צוויי פיעסען ניט געזען, האָבען פארלאָרען א זעלטענעם קינסטלערישען גענוס. זיי האָבען פארלאָרען די געלעגענהייט צו זען מוני וויזענפריינד אין צוויי נייע ראָלען. פון אלץ, וואָס מיר האָבען בייגעוואוינט דעם סיואָן אויף דער אידישער בינע, וועלען אין אונזער מוח אַם ליינגסטען פארבלייבען אַט די צוויי טיפען, וואָס וויזענפריינד האָט געשאַפֿען“.

און דאָ שטעלט זיך דער קריטיקער אָפּ אויספירליך אויף דעם אופן ווי אזוי דער קינסטלער האָט די צוויי ראָלען געשאַפֿען :

„אין „הייליגען טיראָן“ (יוסי פון יוכרת), — שרייבט ער, — שפּילט ער (וויזענפריינד) די ראָלע פון א נזיר, אַן אַלטען איד, וואָס איז אָפּגעזונדערט פון דער וועלט, וואוינט אין א הייזל און גיט זיך אָפּ מיט העלפען לידענדע און פארלאָזענע. ער האָט א קלוגע אויג און א גוטע הארץ, און ער פארדינט ליבע און רחמנות. דער טיפּ איז ענליך צו לוקא אין גאָרקיס „נאָ דניע“. וויזענפריינד שפּילט דעם טיפּ אזוי קינסטלעריש, אַז אין די עטליכע קורצע סצענען, וואו ער ערשיינט, ווערט ער אייך איינגעבאָקען אין האַרצען. איר פאַרגעסט, אַז אַן אַקטיאָר שפּילט פאַר אייך, איר געדריינקט בלוז דעם נזיר מיט זיין גוטע און קלוגע אויג, מיט זיין וואַרימען שמייכל, מיט זיין לאַשטשענדע שטימע. דער נזיר אין „הייליגען טיראָן“ איז ניט וואָס מען רופט א רעאַליסטישער טיפּ. איר באַגעגענט ניט קיין נזיר אין אַלטענליכען לעבען. ער איז ניכער א פאַרקערפערונג פון געדאַנקען און געפילען. וויזענפריינד בלאָזט אָבער אין אים אריין א נשמה דורך זיין שפּילען, דורך זיין פאַרשטעלונגס-קראַפט. ער מאַכט אים פאַר אַן אמת לעבעדיגען מענשען. דער נזיר לעבט ניט דורך דער האַנדלונג און דורך די רייד, וואָס דער פאַרפאַסער האָט פאַר אים אויפגעשריבען, נאָר דורך דעם

גרים און דורך דער האלטונג, דורך וועלכע ווייזענפריינד שפילט אים אויס".

„אין „די שפין און די פליג“ איז ווייזענפריינד שוין א רעאליסטישער טיפ, א איד, וועמען איר דערקענט אפילו ווען איר זאלט אים קיינמאל אין אייער לעבען ניט האַבען געזען. אין די ערשטע צוויי אקטען איז ער א חזן, און אין די לעצטע צוויי ווערט ער א פעדלער. ווען ער איז א חזן, איז ער א חזן מיט די ביינער, א חזן מיט זיין ביכעל, מיט זיין באָרד, מיט זיין כאַלאַט, מיט זיינע הענט און די שפיץ פינגער. און דערנאָך, ווען ער נעמט זיך צום פעדלען, ווערט ער א פעדלער אין זיין יעדען קער און ריר. עס פאַלט ביי אים אַראָפּ די ביכעל, עס ווערט ביי אים פעדלעריש צוקנייטשט דער ראָס און די וועסט. די הענט באוועגען זיך גאָר אַנדערש, די פיס שטייען אַנדערש, די באָרד שאַקעלט זיך גאָר אַנדערש. און אַלץ איז אזוי אמת, אזוי קינסטלעריש אמת, אזוי קינסטלעריש ריין, אָן די מינדסטע איבערטריוונג. ווייזענפריינד איז איינער פון אַט יענע זעלטענע אַקטיאָרען, וואָס זיינען אינגאנצען פריי פון טעאַטער האַוואַיעס, טעאַטער שפּיצלאַך און טעאַטער טעכניק. אין יעדער נייער ראָלע, וואָס ער שפּילט, איז ער אַ נייער מענש. יעדעס מאָל, ווען ער טרעט אַרויף אויף דער בינע אין אַ נייער ראָלע, וועט איר בשום אופן ניט דערקענען, אַז דאָס איז ווייזענפריינד. דאָס קען געזאָגט ווערען בלויז וועגען אַקטיאָרען פון דעם העכסטען סאָרט.“ (*)

אין דעם זעלבען סעזאָן האָט מען אין אַוירוויןג פלעיס טעאַטער אויפגעפירט ניקאָלאַי יעוורעינאָוו'ס פּיעסע „די הויפטזאָך“ (איבערזעצט פון מ. אַשעראַוויטש), און דאָ האָט מוני ווידער אַרויסגעוויזען זיין טאַלאַנט אין שאַפען אַ טיפ, וואָס האָט זיך שטאַרק אַריינגעקריצט אין זכרון. ער האָט אין דער פּיעסע געשפּילט די ראָל פון דעם קאָמיקער, וואָס פאַרשטעלט זיך אין די ווייטערדיגע אַקטען פאַר אַ מיליטערישען דאָקטאָר, וואָס האָט זיך צוריקגעצויגען פון פּראַקטיק, האָט ער אין דער

(*) „פּאַרווערטס“, אַקטאָבער 5, 1923.

ראָל אריינגעטרָגען אזא חנ'עוודיגע שפילעוודיגקייט און אזא סימפּאַ-
טישען טראַני-קאָמזם, אז עס איז געווען א זעלטענער פארגעניגען אים
צו זען.

ער האָט אין דער ראָל אויסגעאַרבייט אזעלכע דעטאַלען, אזעלכע
קינסטלערישע שטריכען, אז ניט דער שרייבער און ניט דער רעזשיסער
האַבען דאָס פריער געקענט זען. די געשטאַלט פון דעם דאָקטאָר-קאָמי-
קער האָט זיך ביי אים אזוי צואוואַקסען, אז מאַמענטענווייז האָט זיך
געדוכט, אז ער האָט פאַר זיך די גאַנצע בינע פאַרכאַפט און אז די
אַנדערע אַקטיאָרען פילען דאָס בחוש און זיי ראַנגלען זיך מיט אים, ער
זאָל זיי אזוי פיל ניט פאַרשטעלען.

ער איז געווען מערקווירדיג אַקטיאָריש-כאַראַקטעריסטיש אינ'ם
צווייטען אַקט, ווען מען מאַכט פּראָבע אין „קוואַ-וואַדים“; מיט זיין
גרים, מיט זיין האַלטונג און מיט זיין ריידען האָט ער געשאַפען א
געשטאַלט פון א טיפישען אַלטען קאָמיקער א שכור אין א פּראָווינציעלער
טרופע. און ער איז געווען זייער איינדרוקספול אינ'ם דריטען און
פערטען אַקט, וואו ער איז שוין פאַרשטעלט אַלס אן אַלטער מיליטע-
רישער דאָקטאָר, וועלכער האָט זיך צוריקגעצויגען פון פּראַקטיק.

אין דעם מאַמענט ווען ער באַשליסט צו צושטערען די גאַנצע
אילוזיע און אויסזאָגען דעם אמת דער בעל-הבית'טע פון די מעבעלירטע
צימערען, אז אַלעס איז געווען ניט מער ווי א טעאַטער-שפּיל, האָט ער
זיך דערהויבען צו גאָר א הויכער מדרגה פון קונסט.

„אז איך בין ניט קיין דאָקטאָר, איך בין גאָר א קאָמיקער!“ —
האָט ער, א פאַרצווייפעלטער, געשריגען. און אין אַט די עטליכע גע-
ציילטע ווערטער האָט ער אריינגעלייגט אזוי פיל ווייטאָג און אזוי פיל
קונסט, אז אין דער זעלבער צייט וואָס ס'האָט געריסען ביים האַרצען,
קוקענדיג אויף אים, האָט מען אויך געלאַכט פון דער קאָמישער סיטואַציע,
אין וועלכער ער האָט זיך אריינגעפלאָנטערט.

היינט זיין שרעק ווען ער שטויסט זיך אָן אָן דעם סקעלעט, וואָס
מען האָט אוועקגעשטעלט אויף דעם מאַסקאַראַד, און דעם ווילדען גע-

שריי, וואָס ער טוט דערביי! יעדער באוועגונג זיינע איז געווען לויטער
קלנסט.

האַבען טאקע א סך מענשען געמיינט, אז די ראָל, וואָס מוני
ווייזענפריינד שפילט אין יעוורעינאָוו'ס פיעסע, איז זייער א גרויסע,
אויב ניט די גרעסטע אין דעם שטיק. האָט מען אָבער שפעטער אויפֿ-
געפירט דיזעלבע פיעסע אויף דער ענגלישער בינע, אין איינעם פון
די גילד־טעאָטערס און אן אנדער אַקטיאָר האָט געשפילט דיזעלבע ראָל,
האָט מען אים נאָר ניט אָנגעזען, און דאָן האָט מען זיך איבערצייגט,
אז ניט די ראָל איז געווען גרויס, נאָר ווייזענפריינד האָט זי געמאַכט
גרויס.

„די ראָלע פון דעם אַלטען שכור, דעם קאָמיקער, האָט געהאַט
ווייזענפריינד, — האָט אַב. קאַהאַן דאָן געשריבען. — עס איז אין
גרונד ניט קיין וואַזשנע ראָלע. זי רופט אָבער אַרויס א סך שפאַס,
און ווייזענפריינד, וועלכער שפילט אימער גוט האָט דיזען מאָל קיין
צו גרויסע אַרבייט ניט געהאַט.“*

אן אנדער קריטיקער האָט געשריבען:

„מוני ווייזענפריינד איז פשוט באַגייסטערענד פון ערשטען אויפֿ-
טריט ביז'ן לעצטען.“**

דערביי וועט אפשר זיין ניט איבעריג צו באַמערקען, אז אין דער
„הויפטזאָך“ האָט אויך געשפילט בעלאַ פינקעל, די פרוי פון מוני
ווייזענפריינד, און זי האָט געמאַכט זייער אן אַנגענעמען איינדרוק אין
די קריטיקער האָבען זי געלויבט.

קיין איינע פון די פיעסען, וואָס מען האָט אין יענעם סעזאָן אויפֿ-
געפירט אין אוירווינג פלעיס טעאָטער, האָט ניט געהאַט קיין מזל, האָט
מען זיך דעריבער געמוזט וואַרפען אין אַלע זייטען און פּראַווען אַלע
מאָל עפעס אנדערש. דערצו האָט מען זיך נאָך אין דער טרופע, וואו
מען האָט דאָן געשפילט אויף קאָאָפּעראַטיווע יסודות, געהאַלטען אין

(* „פּאַרווערטס“, דעצעמבער 10, 1923.

** ליליפוט, אַקטיאָרען אין לעבען, „פּרויהייט“, דעצ. 8, 1923.

איין ארומרייסען, און דער שיקזאל פונ'ם טעאטער איז שטענדיג גע-
האנגען אין דער לופטען. און ביי אזעלכע אומשטענדען איז פאר דעם
סענסיטיווען מוני וויזענפריינד, ס'פארשטייט זיך, געווען אונגעגליך
צו שאפען אזוי ווי ער וואלט געוואלט. עס איז איינפאך געווען אונ-
געגליך זיך צו פארטיפען אין א ראָל און ערנסט ארבייטען איבער איר.

און פונדעסטוועגען האָט וויזענפריינד אין יענעם שווערען סעזאָן
דאָך געשאפען אייניגע זייער פייער ראָלען, וועלכע האָבען געצויגען א
סך אויפמערקזאמקייט און נאָך מער ווי אלע מאָל אונטערנעשטראַכען,
דעם פאָקט, אז שפילען שלעכט קען ער ניט, און אז אפילו אונטער די
ערנסטע אומשטענדען וואקסט זיין טאַלאַנט אלץ גרעסער און גרעסער.

אין ז. ליבין'ס פיעסע „שלעכט אָן געלט“, וואָס איז אין יענעם
סעזאָן אויפגעפירט געוואָרען אין אוירווינג פלעים טעאטער, האָט וויזענ-
פריינד געשפילט די ראָל פון א דאָקטאָר, וואָס איז א מין מעפיסטאָ-
פאָל, האָט הלל ראָנאָף וועגען אים דאָן געשריבען אזוי :

„נאטירליך, שוין און קינסטלעריש שפילט וויזענפריינד די ראָלע
פון דעם טייוועל-דאָקטאָר. די ראָלע איז ניט קיין וויכטיגע און זייער
א קליינע. דאָך פירט ער איר דורך אויף אזא פיל ערנסט, אז ער לאָזט
איבער א שטארקען איינדרוק אויף די צושויער. מען דערזעט אין אים
אי דעם טייוועל, וועלכער זוכט דיוו'ס גליק צו פארניכטען, אי דעם
געלערענטען דאָקטאָר, וועלכער בריינגט אים א היילונג צו זיינע ליידען.
אין די פארשיידענע מאָמענטען איז ער אן אנדער פערזענליכקייט, און
איינער שטערט ניט דעם אנדערען.“*

דעם סעזאָן פון 1924-25 איז שוין מוני וויזענפריינד צוריק געווען
ביי שוואַרץ'ן. אָט אזוי האָט זיך עס אלץ געדרייט: א סעזאָן, אָדער
אמהעכסטען צוויי סעזאָנען, אין קונסט-טעאטער, און דערנאָך ווידער
אין גלות; א סעזאָן אין גלות און דערנאָך ווידער צוריק אין קונסט-
טעאטער.

און אלע מאָל, ווען וויזענפריינד איז געווען מיט'ן קונסט-טעאטער,

(* „פארווערטס“, נאָוועמבער 9, 1928. (שיקאָגער אויסגאַבע).

האַט ער דאָרט אַרויסגעשיינט און אין יעדער נייער אויפפירונג האָט ער געשאַפּען אַ נייעם טיפּ, וואָס איז געווען אַ קונסט ווערק פאַר זיך אַליין.

אין יענעם סעזאָן — 1924-25 — איז דער צוזאַמענשטעל פון

אין דער ראָל פון קיריל קיריליטש.

דער טרופע אין קונסט־טעאָטער ווירקליך געווען אזא געראַטענער, אַז מען האָט זיך געקענט פאַרמעסטען גרויס. חוץ שוואַרצ'ן און ווייזענ־פריינד'ן, איז אין דער טרופע דאַמאָלט געווען די באַרימטע דייטשיש־אידישע שוישפילערין לאַה ראָזען, עס זיינען דאָרט אויך געווען: בן־צבי באַראַטאָוו, ה. מייזעל, אויזדאָר קעשיר, וואָלף גאַלדפאַדען, לאַזאַר פריד, מאַרק שווייד, אַבראַם טייטעלבוים, יעקב מעסטעל, בינאַ אַבראַמאָוויטש, חנה אַפּעל און בערטאַ געסטאָן—אַלץ אַזעלכע שוישפילער, וועלכע האָבען זיך שטענדיג געוואַרימט אין דעם פייער פּונ'ם אידישען קונסט־טעאָטער און געהאַט אַ באַציאָונג צו דער אַרבייט, וואָס זיי טוען דאָרט.

האָט מען זיך טאקע פארמאָסטען גרויס און אויפגעפירט אַזעלכע זאַכען, וואָס האָבען דעם אידישען קונסט־טעאַטער פאַרשאַפט אַ סך כבוד און רייך געמאַכט זיין רעפערטואַר.

צווישען די פיעסען, וואָס מען האָט אין יענעם סעזאָן אויפגעפירט אין שוואַרצ'ס טעאַטער איז געווען י. ד. בערקאָוויטש'עס דראַמע „מאַשקע חזיר“, און אין איר האָט מוני ווייזענפריינד ווידער געפונען אַ געלעגענהייט צו שאַפען אַזאַ ראָל, וואָס זאָל שטאַרק אויסנעמען ניט נאָר ביי די קריטיקער, נאָר אויך ביי זיך אַליין.

דאָס איז געווען די ראָל פון דעם דיאַק קיריל קיריליטש פיאַטאַק, וועלכער זעט די געמיינהייט פון דער וועלט מיט אַזעלכע קלאַרע אויגען. אַז ער קען פאַר זיך קיין אַנדער טרייסט ניט געפינען ווי נאָר דאָס פלעשעל.

„מוני ווייזענפריינד, — האָט אַ טעאַטער־קריטיקער דאָן געשרי־בען, — שטייגט אין קיריל'ן נאָך אַמאָל אַרויף צו אַ גרויסער קינסט־לערישער מדרגה. ער דערהויבט זיך צו אַ שטיק מאַסקווין אין דעם מאָלען פון רוסישע ראָלען, וועלכע זיינען אים, אַפנים, זייער באַקאַנט.“ (*)

מיט דער באַמערקונג, אַז רוסישע ראָלען זיינען דעם קינסטלער „אַפנים זייער באַקאַנט“ האָט דער קריטיקער דאָ ניט געטראָפּען. ווייזענ־פריינד'ן זיינען אַזעלכע רוסישע מענשען ווי קיריל קיריליטש דוקאַ געווען אינגאַנצען אומבאַקאַנט; ער האָט זיי אין זיין לעבען קיינמאָל ניט געזען; ער האָט זיי געקענט בלויז פון דער ליטעראַטור, וואָס ער האָט געלייענט. ער האָט זיי אָבער אָנגעכאַפט אינטואיטיוו, מיט זיין קינסט־לערישען חוש, פונקט ווי ער האָט דאָס געטאָן שפעטער אין ראָמאַן ראָלאַנ'ס פראַנצויזישער פיעסע „וועלף“.

אין אַן אַרטיקעל, וואָס שכנא עפשטיין האָט אָנגעשריבען אין דער קאָמוניסטישער צייטונג „פרייהייט“ און אַרונטערגעריסען די פיעסע האָט ער זיך אָפגעשטעלט אויף דעם שפילען.

„אויב דאָס שטיק, — שרייבט ער, — איז נאָר ניט ווערט, האָט

(* א. קרוטשמאַר־זורעאלי. „אידישע פיהרער“ (באַסטאַנער אויסגאַבע). אָקט. 15, 1924.

שוין אָבער גאָר אַ גרויסען ווערט דאָס שפּילען פון דער קאָמפּאָניע. עס וואָלט געווען אַן עולה אויסצוטיילען דעם אָדער יענעם אַקטיאָר, ווייל אַלע האָבען זיי געשפּילט זייער גוט. אמת אויסגעצייכענט האָבען זיך באַזונדער בן־צבי. באַראַטאָוו אין דער ראָל פון „מאָשקע חזיר“, מוני וויזענפּריינד אין דער ראָל פון דיאָקאָן פּיאַטאַק, מאַרק שווייד אין דער ראָל פון אַליאַשקע. גאָר אויך די איבעריגע אַקטיאָרען האָבען זיך גוט איינגעפּאַסט אין דעם גאַנצען אַנסאַמבל.“

אָבער כאָטש דער קריטיקער האָט דאָ ניט געוואָלט „אויסטיילען דעם אָדער יענעם אַקטיאָר“, האָט ער זיך דאָך אָפּגעשטעלט באַזונדער אויף דעם שפּילען פון מוני וויזענפּריינד.

„ניט געקוקט אויף דעם אַלעם, — זאָגט ער ווייטער אין דעם זעלבען אַרטיקל, — פּאַרדינט דאָך אַ באַזונדערע אויפּמערקזאַמקייט מוני וויזענפּריינד. ער באַשאַפט פון פּיאַטאַק'ן אַ טיפּ, וואָס האָט ניט וואָס אַראָפּצופּאַלען פּאַר מאַסקווינ'ען פון מאַסקווער קונסט־טעאַטער. גרויס איז אויך באַראַטאָוו. אָבער פון זיין שפּילען וויעט שוין צופּיל די אַלטע רעאַליסטישע שול. עס באַקומט זיך אַ געוויסע איינאַרטיג־קייט ביי אים. שטענדיג די זעלבע זשעסטען, אינאַנאַציע; וואָס פּאַר אַ ראָל ער זאָל ניט שפּילען, דערקענט מען אים גלייך. ביי וויזענ־פּריינד'ן איז דאָס אָבער ניט. ער איז אַזוי פּריש, אַזוי ניי, אַזוי פּאַר־שיידענאַרטיג, אַז ס'איז ממש צו באַוואַנדערען.“

און דאָ וועט אפּשר ניט זיין איבעריג צו מאַכען אַ קורצע באַ־

מערקונג:

שרייבענדיג וועגען וויזענפּריינד'ן האָבען אים אייניגע קריטיקער אָפּטמאָל פּאַרגליכען צו מאַסקווינ'ען פּונ'ם מאַסקווער קונסט־טעאַטער, און אַזא פּאַרגלייך איז ניט אינגאַנצען ריכטיג. מאַסקוויין און וויזענ־פּריינד קענען פּאַרגליכען ווערען בלויז אין דעם וואָס זיי זיינען ביידע גרויסע מייסטער אויסצואַרבייטען דעטאַלען אין אַ ראָל. אין עצם אָבער זנען זיי גרונד־פּאַרשיידען איינער פּונ'ם אַנדערען. מאַסקוויין שטרייכט שטענדיג מער אונטער די קאָמישע זייט פון דעם מענשען, וואָס ער שטעלט פּאַר אויף דער בינע, אין דער צייט ווען וויזענפּריינד שטרייכט

אלע מאָל אונטער די טראַגישע זייט. מאַסקווין בריינגט ארויס דאָס טראַגישע דורך קאָמוזם, וויזענפריינד בריינגט ארויס דאָס קאָמישע דורך דעם טראַגישען. איבער דעם וואָס וויזענפריינד האָט אין אייניגע ראָלען אַויסער לײך דערמאָנט אייניגע געשטאַלטען וואָס מאַסקווין האָט אויף דער בינע געשאַפען, האָט מען אים אָפט צו יענעם קינסטלער פאַרגליכען. אין עצם אָבער זיינען זיי גרונד־פאַרשיידען איינער פונ'ם אנדערען. ביידע — גרויסע מייסטער, אָבער אין זייער שאַפען גייען זיי אויף פאַרשיידענע וועגען.

און איצט וועל איך זיך אומקערען צוריק צו דער ראָל, וואָס מוני וויזענפריינד האָט געשפילט אין י. ד. בערקאָוויטש'עס „מאָשקע חזיר“.

אַלטער עפשטיין האָט געשריבען:

„דאָס שפילען פון די מייסטע, וואָס נעמען אַנטייל אין דער פיעסע, איז ווי ס'פאַסט פאַר דעם קונסט־טעאַטער. אָט, למשל, איז מוני וויזענפריינד וואונדערליך גוט אין דער ראָל פון דעם אַלטען דיאַקאָן. ער האָט זיך אין דער דאָזיגער ראָלע דערהויבען צו גאָר אַ הויכער מדרגה פון קינסטלערישען שאַפען. די גוטסקייט, די יסורים, דער סאַרקאַזם פון פיאַטאַקין איז אַרויסגעבראַכט אזוי פאַרבינג, אזוי רעליעף, אז איר פאַרגעסט, דאָס איר זיינט אין טעאַטער.“*

מער אויספירליך באהאנדעלט די ראָל פון קיריל קיריליטש פיאַטאַק, וואָס מוני וויזענפריינד האָט געשפילט אין בערקאָוויטש'עס „מאָשקע חזיר“, האָט 5. קעסנער. אנוויזענדיג דארויף וואָס קיריל קיריליטש איז פון דעם דראַמאַטורג געשילדערט געוואָרען אזוי, אַז מען קען אים בשום אופן ניט אָננעמען אַלס אַן אויסגעהאַלטענעם טיפ; אַז מען ווייסט אין אָנפאַנג ניט צי ער איז אַ מלאַך, אָדער אַ טיפּעל, שרייבט 5. קעסנער:

„וויזענפריינד, דער פיינער, פיל־און־עכט־פאַרביגער בינען־קינסטלער, האָט זיך געגעבען די ערליכסטע מי צו דערוואַרימען אונז פאַר דעם נייעם קיריל און אונז איבערצייגען, אז ער איז אַ מענש וואָס איז ווערט

(* „טאַג“, אַקטאָבער 7, 1924.

געליבט צו ווערען; ער האָט געשפּילט אויף אַלע סטרונגעס פון אינזער האַרץ, אויף אַלע קלאַווישען פון אונזער נערווען-סיסטעם. אָבער אַלעס וואָס ווייזענפריינד'ן, אָבער ניט דעם העלד, וואָס ער האָט פאַרגעשטעלט. מיר האָבען זיך באַגייסטערט פאַר ווייזענפריינד'ס קונסט, מימיק, ראַד-פינירטקייט, נואַנסירטקייט, וואַנדערליכע געשטאַלטונגס קראַפט — אָבער ניט פאַר דעם רחמנות-אויסגוס פון דעם פון דער העלער הויט אַרויסגעשפּרונגענעם מענשען-פריינד און אוהב ישראל קיריל קיריליטש פּיאַטאַק".*

מער אַיינגעהאַלטען אין זיין שרייבען וועגען ווייזענפריינד'ן אין דער ראַל פון קיריל קיריליטש פּיאַטאַק איז דאָס מאָל געווען אב. קאַהאַן, וועלכער האָט צו מוני'ן אַרויסגעוויזען א באַזונדער אויפּמערק-זאַמקייט. ער האָט געשריבען:

„מוני ווייזענפריינד האָט געהאַט אַ גאַנץ אינטערעסאַנטע ראַלע און פיל וואָס צו טאָן. דאָס איז אַ ראַלע פון אַ שכור'ען גלח, אַ מין פּילאָזאָפּישער טרעמפּ. ער האָט פאַנטאַזיעס, אירייען, אַ שכור'ער אידעאָליסט פון אַ סאָרט, וואָס עראַינערט אָן לוקאַ פון גאַרק'ים „נאַ דניע“. ער אידעאָליזירט די אירישע רעליגיע, ער נעמט איר אַרויס פון חומש. ווייזענפריינד האָט אַ סך צו רעדען, אַ סך קלוגע ווערטער צו זאָגען. ער האָט די ראַלע אַייגענטליך געשפּילט אויסגעצייכענט. עס איז אים אָבער אויסגעקומען צופיל צו זיין אויף דער בינע און צופיל צו רעדען. און דאָס איז דערגאַנגען ביז אַיינטאַניגקייט און לאַנג-ווייליקקייט.**“

שרייבען וועגען ווייזענפריינד'ן עפּים אַזוינס, וואָס איז ניט אינע-גאַנצען גוט פאַר אים — דאָס האָט אב. קאַהאַנען אַלע מאָל פאַרשאַפט גרויס ענמת נפש. ער האָט ווייזענפריינד'ן דעם קינסטלער אַזוי ליב געהאַט; ער האָט פון זיין טאַלאַנט אַזוי שטאַרק געהאַלטען, אַז ער האָט וועגען אים גאָר קיינמאַל קיין שלעכט וואָרט ניט געקענט זאָגען, און ווען

(* „טאַגעבלאַט“, אַקטאָבער 10, 1924.
 (** „פאַרווערטס“, אַקטאָבער 10, 1924.

ער האָט דאָס אַמאָל יאָ געטאָן, האָט אים אַליין זוי געטאָן דאָס האַרץ דאַרויף. וועגען קאהאַן'ס באַציאונג אַלס קריטיקער צו וויזענפריינד'ן דעם שווישפילער, האָט מען ווירקליך געקענט זאָגען דאָס זעלבע וואָס ניקאָלאַי עפראָם האָט געזאָגט וועגען דעם גרויסען רוסישען שווישפילער פונ'ם מאָסקווער קונסט־טעאַטער, וואַסילי קאַטשאַלעוו: „ער איז גוט ניט דערפאַר וואָס ער איז מיר ליב, נאָר ער איז מיר ליב דערפאַר וואָס ער איז גוט.“ און ווען מען האָט — אינ'ם סעזאָן פון 1922-23 — אין אידישען קונסט־טעאַטער אויפגעפירט אַ דראַמאַטיזירונג פון שלים אַש'ס ראַמאַן „מאָטקע גנב“, מיט מוני וויזענפריינד'ן אין דער הויפט ראָל, האָט אַב. קאהאַן געשריבען:

„מוני וויזענפריינד ערשיינט אין דער הויפט ראָלע, ער איז סימב פאַטיש, ווי אימער. ער איז מיר אַזוי סימפאַטיש, אַז עס פאַרשאַפט מיר שמערצען צו זיין געצוואונגען צו שרייבען די פּאָלגענדע עטליכע ציילען:

„צום ערשטען מאָל זע איך אים אין אַ ראָלע, וואו ער איז אַבסאָלוט ניט געראַטען. וועגען קעסלער'ן האָב איך דאָן געזאָגט, אַז ער איז פאַר דער ראָלע פון מאָטקע'ן צו אַלט, און עס פּאָדערט זיך אַ פיל אינגערער מאַן. מר. וויזענפריינד איז פאַר דער ראָל יונג גענוג; אָבער ליידער שפילט ער נאָך שוואַכער ווי קעסלער האָט איר געשפילט — פיל, פיל שוואַכער. נאָר אין די מאָמענטען, ווען ס'קומט אים ניט אויס צו ריידען, איז ער געווען גוט.“*

מילדער צו וויזענפריינד'ן אין דער ראָל פון „מאָטקע גנב“ איז געווען דער קריטיקער ב. גאַרין. און ציענדיג אַ פאַרגלייך צווישען דעם פאַרשטאַרבענעם דוד קעסלער און דעם יונגען מוני וויזענפריינד, האָט ער געזאָגט:

„מיט זיין אויסזען און מיט זיין יוגענט איז מוני וויזענפריינד בעסער צוגעפאַסט צו דער ראָל פון מאָטקע. און טאַקע, עס איז גענוג

* „פאַרווערטס“, אַקטאָבער, 1922.

צו זען אים אין דער דאָזיגער ראָל אין דעם צווייטען אַקט, אַז מיר זאָלען
ניט צווייפלען, אַז פאַר אונז שטייט מאַטקע. אַ געפיל פון ברוגז, כעס,
ליבע און אייפערזוכט שפיגעלט זיך אָפּ אין זיין האַלטונג, און עפעס
קינדערישעס און אומבאַהאַלפענקייט איז אויסגעגאַסען אויף דעם, אין
דאָס רופט גלייך אַרויס ביים צושייער אַ וואַרימען געפיל צו אים".

איינע פון די גרויסע דערגרייכונגען פונ'ם אידישען קונסט־טעאַטער
אינ'ם סעזאָן פון 1924-25 איז, אָן צווייפל, געווען די אויפפירונג פון
ראַמעין ראָלאַן'ס דראַמע „וועלף". מיט דער דאָזיגער אויפפירונג האָט
דער אידישער קונסט־טעאַטער באוויזען, אַז ווען ער הערט אויף בלאַנ-
דזשען אין דער פינסטער, ווען ער הערט אויף זיך אָנצוכאַפּען אַלע מאָל
אַן אַן אַנדער „שולע", אָן אַן אַנדער ריכטונג, שטעלט ער זיך אַוועק
אויף אַ פעסטען און זיכערען באַדען און שטייגט אַרויף צו אַ הויכער
מדרגה פון קונסט.

אין דער פיעסע, וואָס שפיגעלט אָפּ איינע פון די אומרויאַגסטע
צייטען אין דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע פון 1792-93, האָבען זיך
ניט באטייליגט קיין פרויען, נאָר בלויז מענער, און דאָס אַליין איז שוין
געווען אַ געוואַנטקייט פון מאָרים שוואַרץ'ס זייט, ווייל שטעלען אין
אַמעריקע אַ פיעסע מיט אַ פערסאָנאַזש, וואָס האָט ניט קיין איין פרוי,
האָט מען געדאַרפט אַ סך ריזיקירען. האָט שוואַרץ צוטיילט די ראָלען
צווישען די בעסטע, וואָס ער האָט דאָן געהאַט אין זיין טרופע, און מען
קען זאָגען, אַז מיט דער אויסנאַם פון איינעם, אָדער צוויי, איז די
פאַרטיילונג פון די ראָלען געווען זייער געלונגען. עס האָבען אין דער
פיעסע געשפילט: מאָרים שוואַרץ, באַראַטאָוו, מוני ווייזענפריינד, איזי-
דאָר קעשיר, מאַרק שווייד, יעקב מעסטעל, אברהם טייטעלבוים, וואָלאַ
גאַלדפאַדען, לאַזאַר פריד און נאָך אַ פאָר אַנדערע, וועלכע האָבען זיך
ניט זייער שטאַרק אָנגעזען.

מיט דעם מייסטער־ווערק, וואָס שילדערט אַן אינטערעסאַנטען קאַ-
פיטעל אין דער געשיכטע פון דער גרויסער פראַנצויזישער רעוואָלוציע
האָט ראַמעין ראָלאַן אַ שליידער געטאָן דער וועלט אין פנים אריין אַ

ביטערען אמת, וואָס טוט אַלעמען וויי, ווען מען פאַרטראַכט זיך ערנסט וועגען דעם; ער האָט באַוווּזען, אז אין דער צייט פון אַ מהומה, אַפילו דאָן ווען מען קעמפט פאַר אַ גרויסען אידעאַל, זיינען מענשען פונקט ווי ווילדע וועלך, וועלכע זיינען גרויט איינער דעם אַנדערען איינ-צושלינגען לעבעדיגער הייד; איינער געטרויט ניט דעם אַנדערען; קיינער גלויבט ניט דעם צווייטען; די לופט איז אָנגעפילט מיט חשד, מיט קנאה און שנאה, און אַפילו די, וועלכע זיינען גרויט זייערע לעבענס אוועקצוגעבען פאַר'ן אמת, דיינקען, אז דער גאַנצער אמת איז ביי זיי און אז די אַנדערע זיינען ניט אויפריכטיג, אָדער בלינד.

האָט מען די דאָזיגע פסיכאָלאָגיש טיפע שטריכען געדאַרפט אַרויס-בריינגען אין שפּילען ניט נאָר קינסטלעריש, נאָר אויך אינטעליגענט. און צום גליק איז גראַד אויסגעקומען אַזוי, אז די אַקטיאָרען, וועלכע האָבען אין די „וועלך“ געשפּילט, האָבען אויפגעפאַסט און אויסגע-טייטשט זייערע דאָלען ניט נאָר קינסטלעריש, נאָר אויך אינטעליגענט.

אַזוי איז געווען באַראַטאָוו אין דער ראָל פון דעם מאַרשאַל קענעל; שוואַרץ — אין דער ראָל פון טעליע, וועלכער האַלט, אז אַפילו אין דער שטורמדיגסטער צייט פון אַ רעוואָלוציע דאַרף דער יושר זיין וויכטיגער ווי אַלץ אין דער וועלט; איזידאָר קעשיער — אין דער ראָל פון דעם געוועזענעם קצב ווערראַ, וועלכער איז געוואָרען דער פירער פון די סאַנ-קיולאַמען; לאַזאַר פריד — אין דער ראָל פון וויראַל; וואַלף גאַלד-פאַדען — אין דער ראָל פון ביוקע; אברהם טייטעלבוים — אין דער ראָל פון דעם נעכאָפּטען שפּיאָן; מאַרק שווייד — אין דער ראָל פון זשאַן אַמאַבעל; יעקב מעסטעל — אין דער קליינער ראָל פון אַ סאַל-דאַט, און — אויף וועמען איך וועל זיך דאָ איצט מער אָפשטעלען — מוני ווייזענפריינד אין דער ראָל פון דעם אַריסטאָקראַטישען קאָמאַנדיר דו'אַראָן.

אַ קליינע ראָל איז דאָס געווען, אָבער געשפּילט געוואָרען איז זי מיט אַזוי פיל טאַלאַנט און אַזוי פיל אינטעליגענץ, אז מען האָט אין איר געזען אַ סך, זייער אַ סך גרויסקייט.

וואָלט איך זיך דאָ געקענט אָפּשטעלען אויספירליך אויף די אלע באַנייטערטע מיינונגען, וואָס די קריטיקער האָבען אין יענער צייט אויסגעדריקט וועגען דער אויפפירונג אין אלגעמיין און וועגען ווייזענ-

ווייזענפריינד אלס דו'ארטן אין ראַמעין ראַלאַז'ס „וועלף“.

פריינד'ס שפילען באַזונדער. איך דענק אָבער, אז דאָס איז איבעריג. און דערפאר וועל איך דאָ בלויז איבערגעבען די מיינונג פון איין קריטיקער:

„די ראָלע פון דעם אַריסטאָקראַטישען קאָמאָנדיט דו'אַראָן, — האָט דאָן געשריבען מ. קאַטז אין איינעם פון זיינע אַרטיקלען וועגען דער אויפפירונג פון „וועלף“ אין אידישען קונסט־טעאַטער, — שפּילט מוֹנִי וויזענפריינד. ווער עס האָט אָט דעם יונגען באַזונדער טאַלאַנטירטען שווישפּילער ניט געזען אין דער דאָזיגער ראָלע, יענער האָט נאָך ניט קיין פּולען באַגריף פון דער פּילזיטיגער גייסטרייכקייט זיינער.“*

מ. קאַטז, אַליין אַ גרויסער פאַרערער פון וויזענפריינד'ס טאַלאַנט, איז איינפאַך איבערראַשט געוואָרען פון דעם אופן ווי אַזוי דער יונגער קינסטלער האָט זיך אַריינגעלעבט אין דער ראָל פון דעם אַריסטאָקראַטישען קאָמאָנדיט דו'אַראָן, וועלכער איז איבערגעגאַנגען אויף דער זייט פון דער רעוואָלוציע, און שרייבענדיג וועגען דעם, האָט ער זיך געוואונדערט:

„האַט ער (וויזענפריינד) ווען געלעבט אין יענער צייט, אין יענער לופט פון אַריסטאָקראַטיזם, אין יענער אַדעליגער קלאַסישער מאַניר־ליכקייט? ער בריינגט יענע לופט אַריין גלייך ווי ער גיט דעם ערשטען טראַט אויף דער בינע. וואָס פאַר אַן עלאַסטישע בויגונגען, וואָס פאַר אַ גראַציעזע באַנעמונג אין רעכטען זויען און בריווען פון קאַמף אַרום אים און אין אים! וואָס פאַר אַ טיפע איינגעהאַלטענע קייט אין זיך און וואָס פאַר אַ פאַראַכטונג צו דאָס אַרומיגע מיט דעם אינערליכען פאַרגעפּיל, אַז ער וועט דאָ פאַלען אַלס קרבן פון די אינטריגעס פון זיי; ברודער, וועלכער איז אין דעם מאַנאַרכיסטישען לאַגער פון שונא, פון דעם מיסטרויען פון זיינע קאַמעראַדען און גענעראַל־שטאַב און פון דעם פּלעבעיאישען, אַפּשטויסענדען, און אומגעלומפּערטען קצב ווערער! אַ קאָמפּליצירטע נשמה, וועלכע איז אַזוי ענטווישט און דערצו נאָך פאַר־פּלאַנטערט אין אַ קאָמפּליקאַציע פון אומשטענדען, דאָך בראַוו אין קאַמף,

* „די אידישע וועלט“ (פּילאָדעלפּיע), יאנואר 81, 1925.

אפשר טאקע אויס ראכע געגען זיין אייגענער אפשטאמונג, אָדער אויס פערזענליכע מאַטיווען.

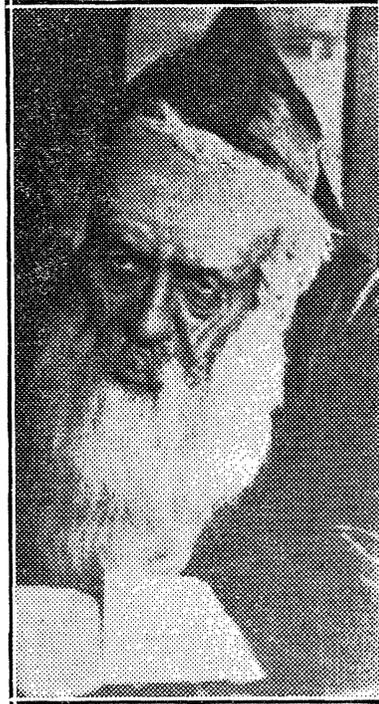
„ניט פיעלע מינוטען איז ער אויף דער בינע, ווען איר זעט שוין דעם גאנצען קאמף וואָס ס'קומט פאַר אין זיין נשמה. אין דעם צוויי-טען אַקט, ווען מען כאַפט דעם דייטשען שפּיאָן און מען געפינט ביי אים אַ בריף פון פרייסישען לאַגער אדרעסירט צו דו'אַראָן, און אלע שליידערען אויף אים די קלאַגע פון פאַרראַט, הויפטזעכליך דער ווילדער קצב, איז זיין געזיכט אַ פּסיכאָלאָגישע שטודיע. דער מאַמענט, אין וועלכען מען אַרעסטירט אים, מאַכט דער אויסדרוק פון זיין פנים אַזאַ איינדרוק, וועלכען מען קען ניט פאַרגעסען. דאָס איז אַ מאַמענט פון עטליכע סעקונדען בלויז, אָבער איז ווערט דעם פענועל פון אַ גרויסען מאַלער. אַ לייכט-סאַרקאָסטישע גרימאַסע ניט אַ שפּיל אַרום מויל, דער בליק דריקט אויס שטאַלצען זעלבסט-באוואַוסטזיין, און די גאַנצע פיגור — סטאַאיזיזם מיט טיפּען עקעל — ניט צו דערנידעריגען זיך צו פאַרענטפערונג. אויב פאַרשפּילט דאָס לעבען, איז פאַרשפּילט! און דאָס אַלעס אין איין סעקונדע שטומענדען אויסדרוק, וואָס לאָזט איבער דעם טיפּסטען איינדרוק.

„וואָס פאַר אַ גייסטרייכע פאַרטייטשונג פון אַ ראָלע!“ (*)

אין דעם זעלבען סעזאָן האָט זיך מוני ווייזענפריינד אויך אויסגע-צייכענט אין אייניגע אַנדערע ראָלען; ער האָט געשאַפען זייער אַ כאַראַקטעריסטישען טיפּ פון אַ „פּאַבליסיטי אַגענט“ אין חנא גאַטעספעלד'ס קאָמעדיע „ווען שטאַרבט ער?“ ער האָט געגעבען אַ פיינעם טיפּ פון אַן אַמעריקאַנער באַי אין ב. גאַרין'ס פיעסע „אין יעדען הויז“; ער האָט געשפּילט מיט גרויס ערפּאָלג אין די באַנייטע אויפפירונגען פון'ס טעאַטער, און — ווי שטענדיג — האָט ער, אפילו אין די אַלטע ראָלען, אַלץ צוגעגעבען עפעס נייס, און יעדער אויפמירט זיינער האָט פאַרשאַפט אַ גרויסען קינסטלערישען פאַרנעניגען. און ווען דער סעזאָן האָט זיך

(* „די אידישע וועלט“, פילאדעלפיע, יאנ. 31, 1925.

געענדיגט, האָט זיך ווידער אַמאָל איבערגע'חזר'ט דאָס זעלבע וואָס פריער: וויזענפריינד איז אין אירישען קונסט־טעאַטער ניט אַנאָ-זשירט געוואָרען, און אין דעם סעזאָן פון 1925-26 האָט ער שוין גאָר געשפילט אין מאַסס געביל'ס טעאַטער.

אין דער ראל פון דוד לייזער אין „אנאטעמא“.

פאַר וויזענפריינד'ן האָט געביל'ס טעאַטער זיכער ניט געקענט זיין קיין היים פאַר קינסטלערישען שאַפּען. דער מין טעאַטער איז אים אין גייסט געווען אינגאַנצען פרעמד. ער האָט זיך ניט געפאַסט פאַר די פיעסען, וואָס מען פירט דאָרטען אויף און אויך ניט פאַר דעם שטייגער פון שפּילען, וואָס איז אין יענעם טעאַטער אָנגענומען.

און ווי האָט מען דאָס גאָר געקענט צונויפפאָרען?!

פון איין זייט — די באַנאַלע מעלאָדראַמע, וועלכע מוז דוקא אַלעס ארויסשרייען פון זיך און נאָר ניט איבערלאָזען אין זיך און אויך ניט פאַר דער פאַנטאַזיע פון די צושויער, און פון דער אַנדערע-זייט — אַ צוריקגעהאַלטענער, שטיל־ראַפּינירטער, פיין־געשליפענער, צאַרטער קינסטלער, וואָס קען מיט איין שטריך אָנצינדען די פאַנטאַזיע פון די, וואָס פּאָלגען אים נאָך.

פון איין זייט — אַן אויסגעטראָטענער וועג, וואָס איז אַזוי נלייך, אַז כאַטש נעם און פאַרבינד זיך די אויגען און לאָז זיך גיין אויף אים גלאַט אַזוי זיך, ווייל דו וועסט סיי ווי סיי אין ערגיץ ניט אָנקומען. און פון דער אַנדערער זייט — אַ וועג, וואָס פאַרקירעוועט זיך אַלע מאָל אָן אַ זייט, און דוקא דאַן ווען מען ריכט זיך ניט דאַרויף, אָבער אַזא וועג, וואָס פאַרפירט ערגיץ און איבעראַשט אַלע מאָל דאָס אויג.

האָט טאַקע איינער פון די אידישע טעאַטער־קריטיקער — ל. קעס־נער — דאַן געשריבען, אַז בעת ער האָט דאָס ערשטע מאָל געזען מוני ווייזענפריינד'ן שפּילען, צוזאַמען מיט דזשעני גאָלדשטיין, אין מאַקס געביל'ס פּיעסע „וואָס וועלען מענשען זאָגען“, האָט ער געהאַט דעם איינדרוק, אז דאָס איז אַ געפּעכט צווישען צוויי ווידערשפּרעכענדע ריכטונגען אין דער טעאַטער־קונסט; איין ריכטונג לייגט איין די וועלט און שניידט פאַסען מיט אַזא שאַרפקייט, אַז עס גייט אַזש בלוט, און די צווייטע ריכטונג גייט זיך שטיל אַן אייגענעם וועג, אָבער מיט דער פולער זיכערקייט, אַז דער געמליכער גייסט ווייזט זיך ניט דורך דונערען און בליצען, נאָר דוקא אין דער שטילקייט...

אין געביל'ס „וואָס וועלען מענשען זאָגען“ האָט ווייזענפריינד גע־שפּילט אַן אַלמען טאַטען אַן אומגליקליכען, וואָס ווערט צובראַכען פּין דעם וואָס זיין געליבטע טאַכטער ווערט פאַרפירט פון אַן אויסוואַרף, וועלכער האָט שוין ניט איין מיידעל פאַרפירט — אַ דאָל, וואָס איז שוין טויענט און איין מאָל געשפּילט געוואָרען לויט אַ געוויסען, באַנאַל־

אויסגעדראָשענעם שטייגער אויף דער אידישער און ניט אידישער בינע, אָבער מוני האָט די ראָל געשפּילט אַנדערש. ער האָט די באַנאַל־אויסגעדראָשענע פּראָזע אַרונטערגעשלאָנגען אַזוי קונציג, אַז מען האָט זיך צו איר נאָר ניט צוגעהערט. דער אופן ווי אַזוי וויזענפריינד האָט שווישפּילעריש אויסגעדריקט די ליידען פון אַזאַ אַלטען, אומגליקליכען און צובראָכענעם טאַטען, איז געוואָרען וויכטיגער פון די רייד וואָס דער פאַרפאַסער האָט אים אין מויל אַריינגעלייגט.

געקומען צו דער הויפט מענער־ראָל אין דער פּיעסע „וואָס וועלען מענשען זאָגען“ איז וויזענפריינד דורך אַ צופאַל, וואָס באַווייזט נאָך מער, אַז אין דער צייט ווען אונזערע טעאַטער־קריטיקער האָבען דעם יונגען טאַלאַנטפולען קינסטלער יאָ אָפּגעשעצט, האָבען אים אונזערע טעאַטער־דירעקטאָרען ניט אָפּגעשעצט, אָדער גלאַט געקוסט אויף אים מיט צופּיל קנאה און ניט ווייניג מורא.

וויזענפריינד האָט אין דער פּיעסע געזאָלט שפּילען אַן אַנדער ראָל. אָבער גראָד האָט מאַקס געביל געדאַרפט אַוועקפאַרען קיין אייראָפּאַ צוליב זיין געזונד און ער האָט די ראָל פון דעם אַלטען טאַטען איבער־געגעבען וויזענפריינד'ן. וויזענפריינד האָט אין דער ראָל שטאַרק אויסגענומען. די קריטיקער האָבען אים זייער שטאַרק געלויבט, און מער פון אַלעמען האָט אים דאַן געלויבט הלל ראָגאַפּ. אין אַן אַרטיקעל, וואָס ער האָט דאַן אָנגעשריבען וועגען צוויי פּאַרשטעלונגען, איינע אין טעקאָנד עוועניו טעאַטער, וואו די דייטשע אַקטריסע דזשעני וואַליער האָט געשפּילט, און די צווייטע אין געביל'ס טעאַטער, האָט ער זיך ספּעציעל אָפּגעשטעלט אויף דעם שפּילען פון מוני וויזענפריינד אין אויסגעפירט דעם געדאַנק, אַז אויך אין אַזעלכע ראָלען האָט מוני צו זיך קיין גלייכען ניט אויף דער אידישער בינע, אַז ער שפּילט אַזעלכע ראָלען ניט נאָר בעסער, נאָר אויך אַנדערש.

ווען געביל איז געקומען פון אייראָפּע, האָט ער ביי וויזענפריינד'ן אָפּגענומען די ראָל צוריק. אין אַן ערקלערונג, וואָס ער האָט דאַן גע־געבען וועגען דעם אין די צייטונגען, האָט ער געזאָגט, אַז מוני האָט די

ראָל טאַקע געשפּילט גוט, אָבער ער האָט זי אויסגעטייטשט ניט אזוי ווי ער, דער פּאַרפּאַסער, האָט זיך זי פּאַרגעשטעלט.

וויזענפריינד האָט אויף דער ערקלערונג ניט געוואָלט ענטפּערען.

„וועגען מיינער אַ ראָל, — האָט ער געזאָגט, — וויל איך מיט קיינעם קיין עפענטליכע דעבאַטעס ניט פּאַרפירען“.

אַ שווערע צייט איז פאַר וויזענפריינד'ן געווען דער סעזאָן פון 1925-26 אין געביל'ס טעאַטער. פשוט דערפאַר וואָס ס'איז אים דאָרטען אויסגעקומען צו שפּילען אזעלכע פיעסען און אזעלכע ראָלען, אין וועלכע ער האָט זיך געפּילט ווי אַ פרעמדער. וועגען גיין צוריק אין אידישען קונסט-טעאַטער האָט ער דעמאָלט, קענטיג, שוין ניט געטראַכט. וואָרים וואָס וועט דען זיין אויב ער וועט שוין גיין צוריק? וועט ער דאָרט ווידער אָפּשפּילען אַ סעזאָן און דערנאָך ווידער ארויספּאַלען פון דאָרטען.

נאָל אויפ'ן האַרצען האָט זיך ביי אים שוין געהאַט אָנגעקליבען גענוג איבער דעם וואָס אפילו נאָך די גרעסטע ערפּאָלגען האָט זיך אים רס אויסגעוווּזען, אז „עס איז נאָך אַלץ נישט דאָס“, דערצו זיינען נאָך צוגעקומען די אנדערע ענטוישונגען, וואָס זיינען אומפאַרמירליך פאַר אַ גרויסען אַקטיאָר אין אַ קליין טעאַטער-וועלטעל, און ווען מען האָט אים פאַר דעם סעזאָן פון 1926-27 אָנגעבאַטען אַ קאָנטראַקט צו שפּילען אין נעשאַנאַל-טעאַטער, וואו מען האָט אויפגעפירט אָפּערעטען און מעלאָדראַמעס, האָט ער קיין סך ניט געטראַכט און האָט דעם קאָנטראַקט אונטערגעשריבען.

אויפ'ן האַרצען איז אים דאָן געווען שווער. גענויגט צו גרייב-לענישען אין דער אייגענער נשמה און צו שאַרפען אַנאַליז אין די אומ-שטענדען, וואָס וועבען זיך אַרום אים, האָט ער פאַר זיך געזען אַ צור-קונפט, וואָס האָט אים ניט ווייניג געשראָקען און געפּילט אַרום זיך אַן אַטמאָספּערע, וואָס הויבט אָן שטיקען צופּיל. וואָס וועט שפּעטער זיין? געקומען קיין ניו יאָרק מיט חלומות, און — וואָס איז פון זיי געוואָרען?! פאַר די עטליכע יאָר וואָס ער איז אין ניו יאָרק, האָט ער שוין געשפּילט אין די אלע טעאַטערס, וואָס געפינען זיך אין צענטער, און אין קיין

איין טעאטער זיך ניט אָנגעוואַרימט, אין קיין איין טעאטער זיך ניט איינגעברינגערט. און וואָס וועט שפעטער זיין? ! שפעטער וועט אודאַי ווערען נאָך ענגער, נאָך דושנער, נאָך שווערער.

נאָענטע מענשען האָבען אים געראַטען, ער זאָל קויפען פיעסען מיט גוטע ראָלען פאר זיך, ער זאָל פרוואווען אַליין ווערען א דירעקטאָר, א בעל הבית פון א טעאטער און שפילען דאָס וואָס ער וויל, דאָס וואָס ס'איז אים צום האַרצען. אָבער ער האָט אזא שווערע משא מורא געהאַט אויף זיך צו נעמען. ניט געקענט. עס איז פאר אים געווען קלאָר, אז ער איז צו געשעפט־זאכען ניט פעאיג, און אז אויב ער וועט זיך יאָ נעמען מישען אין געשעפט־זאכען, וועט דערפון אים מערסטען ליידען דער קינסטלער אין אים. און דעם קינסטלער אין זיך האָט ער אַליין קיינמאָל ניט געוואָלט וויי טאָן.

אָנגעהויבען דעם סעזאָן אין נעשאַנאל טעאטער האָט מען מיט וויליאם סיגעל'ס א פיעסע „דער גאַרטען פון ליבע“. די הויפט ראָל האָט געשפילט סעמועל גאַלדענבורג. מוני וויזענפריינד האָט אין דעם שטיק געהאַט אַ ראָל פון אַן אַלטען טאַטען.

אין יענער צייט איז מוני וויזענפריינד געווען זייער פארצוויי־פעלט. אין זיין ריידען וועגען אידיש טעאטער האָט זיך געפילט יאוש, אין זיינע באמערקונגען וועגען דער אזוי גערופענער אידישער טעאטער־פאָליטיק האָט זיך געפילט גאַל און פאַרביטערטקייט. די חלומות, וואָס ער האָט אמאָל געהאַט, זיינען פארשוואונדען. ער איז געווען ענטווישט. עס איז אים געווען ענג. די אַטמאָספערע האָט אים געשטיקט.

און פונקט אין יענער צייט האָט אים דער אַמעריקאַנער טעאטער־דירעקטאָר סעם העריס אָנגעבאָטען איבערצוגיין אויף דער ענגלישער בינע.

נייע חלומות, נייע האָפענונגען, און דער עיקר — נייע ברייטע מעגליכקייטען.

פארבונדען מיט אַ קאָנטראַקט צום נעשאַנאל טעאטער, האָט מוני ניט געקענט אָננעמען דעם אָנבאָט פון דעם אַמעריקאַנער טעאטער־

דירעקטאָר, אָבער דער אַקטיאָר נאטאן גאַלדבערג, איינער פון די בעלי-בתים אין נעשאָנאל טעאַטער, איז געווען גוט גענוג צו באַפרייען מוני'ן פון דעם קאָנטראַקט און אויף אזא'ן אופן אים געבען די מעגליכקייט צו פרוואווען זיין מזל אויף דער ענגלישער בינע.

און מוני האָט געפרואווט.

זיין ערשטער אויפטרײט אויף דער ענגלישער בינע איז געווען אין „ווי אַמעריקאנעס“ (מיר אַמעריקאנער). ער האָט אין איר געשפילט די הויפט ראָל, און גלייך נאָך דער ערשטער פאַרשטעלונג זיינען אַלע קריטיקער פון די ענגלישע צייטונגען אין ניו יאָרק אַרויס מיט די גרעסטע לויב־געזאַנגען פאַר אים. נאָך מער אויסגענומען האָט ער אין דער צווייטער פיעסע — „פאָר וואָלס“ (פיר ווענט), אין וועלכער ער האָט געשפילט די ראָל פון אַ פילאָזאָפירענדען פאַרברעכער, וועלכער באַשליסט צו גיין אויפ'ן גלייכען וועג נאָכדעם ווי ער זיצט אָפ אַ פאָר יאָר אין געפענגעניש. די טעאַטער־קריטיקער פון די ענגלישע צייטונגען האָבען אים אָנגעהויבען לויבען נאָך מער, מען האָט אים אָנגעהויבען פאַר־גלייכען צו די גאָר גרויסע אַקטיאָרען, מען האָט וועגען אים גענומען ריידען ווי וועגען איינעם פון די גרעסטע שוישפילער, וואָס די אַמערי־קאַנער בינע פאַרמאָגט.

איין קריטיקער האָט דאן געשריבען, אז מען זאָל ווייזענפריינד'ן שטאַרק אָפהיטען, מען זאָל אים געבען וואָס מער מעגליכקייטען צו ווייזען זיין גרויסען טאַלאַנט, מען זאָל אים שעצען וואָס מער און מען זאָל אים פון אויג ניט אָפלאַזען, ווייל מען וועט אים נאָך אויסכאַפען פון אונטער די הענט פאַר די פילמס, וועלכע זוכען אַלץ נייע און נייע טאַלאַנטען פון דער בינע. און די נבואה פון יענעם קריטיקער איז מקוים געוואָרען: אין 1928, פונקט צען יאָר נאָכדעם ווי מוני ווייזענ־פריינד האָט אָנגעהויבען שפילען אין ניו יאָרק, אין שוואַרץ'ס אידישען קונסט־טעאַטער, האָט די פאַקס־פילם־סטודיאָ מיט אים געשלאָסען אַ קאָנטראַקט אויף דריי יאָר, און ער איז געוואָרען אַ פילם־אַקטיאָר.

טוט אוראָי באַנג פאַר וואָס די אידישע בינע האָט פאַרלאָרען אזא

באדייטענדען און טאלאנטפולען שוישפילער ווי מוני וויזענפריינד. עס איז אָבער אין דעם פּאַראַן אַ ליכטיגע זייט אויך: דער יונגער קינסט־לער, וועלכער איז עכט אומעטום, האָט מיט זיין שפּילען אין די פּילמס דערהויבען דעם פּרעסטיזש פון דעם אידישען שוישפּילער, אויף וועלכען מען האָט דאָרט, אין יענע קרייזען, פּריער געקוקט מיט ניט ווייניג בטול און מיט נאָך מער חוּזק. וואָרים מיט דער אויסנאַם פון רודאָרף שילדקרויט, וועלכער ווערט אין די פּילמס, אַנגב, גאָר באַטראַכט אַלס אַ דייטשער אַקטיאָר, איז ביז איצטער אין די פּילמס ניט געווען קיין איין גרויסער אידישער שוישפּילער. מוני וויזענפריינד איז דאָרטען געווען דער ערשטער, עכטער, אידישער שוישפּילער. און וואו ער זאָל ניט זיין — אומעטום וועט ער בלייבען מוני וויזענפריינד — דער אמת'ער, אויפריכטיגער און איבערצייגענדער קינסטלער. און עס זיינען געווען די צען יאָר אין ניו יאָרק, וואָס האָבען אזוי בולט זיין עכטען טאלאנט אויסגעפורעמט.

עס זיינען געווען די צען יאָר אין ניו יאָרק, וואָס האָבען אים דערפירט צו באַרימטקייט און צו גרויסע מעגליכקייטען.

נעמען-אנצייגער

נעמען-אנצייגער.

ג.	א.
גאגאל, ניקאלאי. 221, 211, 150, 43	אבראמאָוויטש, בינא. 229, 176
גאָמעספעלד, חנא. 240, 238	אגוליא, מימאָ. 17
גאלדבערג, נאָמאָן. 244	אדלער, יעקב פ. 7, 24, 31, 35, 47
גאלדסמיט, יחיאל. 8	אויסלענדער. 67, 87, 77, 76, 86, 87, 112, 138
גאלדענבורג, סעמועל. 243, 221	אוספענסקי, גלעב. 98
גאלדפאָדען, אַברחם. 42, 38, 37, 36	אָלגין, מ. 214
67, 64, 62, 61, 55	אלעקסאנדער, דער צווייטער. 60
גאלדפאָדען, וואָלף. 236, 235, 229	אלעקסאנדער, דער דריטער. 68
גאלדפאָדען, יודעל. 61	אנדערעווי, לעאָניד. 150
גאלדשטיין, זשעני. 240	אָפּעל, חנה. 229, 199, 27
גאָרדין, יעקב. 88, 87, 86, 63, 32	אָרלעניעווי, פּיאָטער. 147, 17
99, 117, 120, 126, 136, 163	אַש, שלום. 107, 113, 126, 139
178, 177	233, 207
גאָרין, ב. 113, 112, 77, 47, 35	אַשעראַוויטש, מ. 224
164, 203, 204, 212, 234, 238	
גאָרקי מאַקסיס. 223, 108, 104, 98	
232	
גולראָד, לואיס. 187, 186	ב. 229
גינזבורג, נאָרמאָן דוש. 206	באָראָמאָוו, פּאָל. 235, 230
גלאָני, א. 219	בוכבינדער, י. 39
געביל, מאַקס. 241, 240, 239, 160	בורלאַק, אנדרעי. 67
244	בימקאָ, פ. 198
געלער, מ. 58	בלאַנק, לעאָן. 78, 72, 50, 23, 22, 10
גערמאָן, מישא. 218, 215, 199	136, 99
גערסטאָן, בערשאָ. 229, 215, 199	בוֹ-עמי, יעקב. 94
גראַדנער, ישראל. 38, 35	בעלינסקי, זו. ג. 148
גראָסמאָן, אוירווינג. 168	בעני, (קעסלער'ס גארדעראַבער). 10, 111
	בערנאָרד, סאַרא. 17
ד. 98	בערקאָוויטש, י. ד. 231, 229
דאָסטאַיעווסקי, פּיאָדאַר. 98	בראַדי, יוסף. 138
דובינסקי, יודעל. 10	

ז.	דובנאוו, שמעון. 68.
זאלאטמארעווסקי, יצחק. 222, 136.	דינגאל, ס. 218.
זאץ, לודוויג. 212, 160.	דראדאווויטש. 76.
זילבערצווייג, זלמן. 163, 37, 10.	ה.
מ.	האלצהענדלער, ישראל. 75.
מאאיראוו, אל. 41.	הורוויץ, משה איש הלוי ("פראפע-
מאלסטאָי, אלעקסעי. 120.	סאר"). 164, 22.
מאלסטאָי, לעוו. 98.	הוימאן, לואיס. 80.
מאָמאָשווסקי, באָריס. 112, 87, 79.	הירשבוין, פּרץ. 94.
מאָמאָשווסקי, בעסי. 79.	העריס, סעס. 243.
מובכאָנד. 183.	ו.
מייטעלבוים, אברהם. 235, 229, 30.	וואַלער, זשעני. 241, 197.
236.	וואַרלאַמאָוו, קאָנסטאַנטין. 147.
מעליאָקאָווסקי. 26, 25.	וויזענפּריונד, מוני. 7, 8, 9, 18, 145.
מרייטלער, משאַרלס. 163.	146, 147, 148, 149, 150, 151, 152.
י.	147, 148, 149, 150, 151, 152.
יאַנג, קלאַרע. 10.	153, 155, 156, 158, 160, 161.
יואוועליר, קלמן. 22.	162, 165, 166, 167, 168, 169.
יוזשין-זומבאַטאָוו. 120.	170, 171, 172, 174, 175, 176.
יעוורעאינאָוו, ניקאָלאַי. 224, 150.	177, 178, 179, 180, 181, 182.
226.	183, 184, 185, 186, 187, 188.
יענקי, ישראל (י. פּרידמאַן). 34.	189, 190, 191, 192, 193, 194.
212, 196, 86, 85.	195, 196, 197, 198, 199, 200.
ל.	201, 202, 203, 204, 205, 206.
לאַטווינער, יוסף. 164.	207, 208, 209, 210, 211, 212.
לאַנדוי, זישאַ. 197.	213, 214, 215, 216, 217, 218.
לאַנפּיעלד, סעס. 183, 182.	19, 20, 21, 22, 23, 24, 224.
ליבין, ז. 227, 109, 108, 100, 99.	226, 227, 228, 229, 230, 231.
ליברעסקאַ, יצחק. 38, 37.	232, 233, 234, 235, 236, 237.
ליזיפּוט (קרעטשמאַר). 226.	238, 239, 240, 241, 242, 243.
ליפּצין, קעני. 35.	244, 245.
לעאַנידאָוו, לעאַניד. 147.	וויזענפּריונד, סאַלטשע. 163, 164.
מ.	וויזענפּריונד, פּיליפּ. 162, 163.
מאָגולעסקאַ, זיגמונד. 55, 35, 17.	172, 173, 174, 176, 180.
69, 71, 73, 75, 76, 77, 176.	וויינבלאַט, סאַבינאַ. 210.
מאָטשאַלאָוו. 148.	ווינער, א. 218.
מאָנדעלקערן. 76, 75.	וויילענסקי, מערי. 90.
	וויסקאָווסקי, וולאַדימיר. 214, 211.
	216.
	ווישנעווסקי, אלעקסאַנדער. 120, 119.

- מאסקווין, איוואן. 147, 151, 229, 230, 231
 מאריסאן, מארימין. 17
 מוקדוני, א. דר. 221
 מיוזעל, היימאן. 229
 מעסטעל, יעקב. 229, 235, 236
- ג.**
 נאדאלסקי, לייב. 10, 58, 59, 61, 62
 נאדאלסקי, סאניא. 10, 28, 29, 61, 62
 ניקאלאוי, דער ערשטער. 36, 178
 נעמוראוו-משידאנמשענקא. 120, 151
- ד.**
 סאן-קלעיר, מאטילדא. 208
 סוואראין, אלעקסעי. 65, 66, 147
 סטאניסלאווסקי, קאנסטאנטין. 30, 96, 147, 214, 216
 סיגעל, וויליאם. 243
 סעקלער, ה. 222
- ע.**
 עדעלשטיין, יוסף. 184, 209
 עלמאן, מישא. 167
 ענטיין, יואל. 195, 196
 עפשטיין, שכנא. 230
 עפשטיין, אלטער. 198, 231
 עפראם, ניקאלאי. 151, 233
- פ.**
 פאנאיעווא, אודאמיא. (גאלאווואטשא-ווא). 148
 פאסטערנאק, וויליאם. 10
 פינסקי, דוד. 88, 117, 126
 פיקאן, מאלי. 185
 פרץ י. ל. 195
- פ.**
 פינקעל, א. 37
 פינקעל, בעלא. 210, 226
 פינקעל, מ. 69, 75, 76
- פינקעל, עמא. 210
 פישקינד, אברהם. 10, 65, 66
 פרומקין, א. 219
 פריד, לאזאר. 10, 95, 132, 229, 235
 236
- צ.**
 צוקערמאן, ליווער. 65
- ק.**
 קאברין, לעאן. 33, 34, 39, 101, 115, 133, 134
 קאהאן, אב. 54, 109, 201, 202, 203, 211, 217, 226, 232, 233
 קאזעלסקי-איוואנאוו. 17, 67
 קאזשי, מ. 237
 קאמשאלאוו, וואסילי. 147, 148, 216, 233
 קאליד, יעקב. 10, 94, 185, 186
 קאמיסארזשעווסקאיא. 17
 קאראטיגין, וו. א. 148
 קאראלניק, א. דר. 212
 קאראלענקא, וולאדימיר. 104
 קיסין, י. 213
 קעסטיין, סעמועל. 10, 95
 קעסלער, דוד. 7, 8, 9, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 40, 42, 43, 44, 46, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 121, 123, 124, 125, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 160, 176, 184, 185, 208, 233, 234
 קעסנער, ל. 232, 240

- קעשיר, איזידאר (יצחק). 10, 129, שווארץ, מארים. 8, 31, 32, 160, 185, 187, 188, 189, 190, 195, 197, 229, 235.
 קריטשמאר-יזרעאלי. 229
- ר.
 ראבינאוויטש, יחזקאל. 205
 ראגאף, הלל. 194, 228, 227, 241
 ראזען, לאה. 229
 ראזענגארמען. 76
 ראזענפעלד, מארים. 87
 ראים, זשעני. 61
 ראמעין-ראלאן. 230, 234, 235
 ראסקין, סאול. 204
 רומשינסקי, יוסף. 209
- ש.
 שאליאפין, פיאדאר. 25
 שאצקי, יעקב, דר. 9
- שווייד, מארק. 229, 230, 235, 236
 שווערובאוויטש (קאמטשאלאוו). 148
 שמשעפין, מיכאיל. 43, 44, 45, 67
 שיינגאלד, אבא. 54, 55, 56
 שייקעוויטש (שמר). 110, 164
 שילדקרויט, רודאלף. 17, 208, 245
 שנייער, סעמועל. 31
 שניצער, הענריעמא. 94
 שניצער, לואיס. 94
 שלום-עליכם. 150, 190, 193, 199, 200, 201, 202, 203, 205, 209
 217, 218, 221
 שעקספיר, וויליאם. 163, 208

פילדער-אַנצייגער

בילדער אין בוך.

זייט

3	דוד קעסלער, אלס שלמה'קע שארלאמאן
49	קעסלער'ס מוטער
66	סואוואַרין'ס ברוף צו פישקינד'ן
71	דוד קעסלער, שפאצירענדיג אין גאס
76	זיגמונד מאַגולעסקאָ
114	דוד קעסלער, אלס יאנקעל שאַבשאַוויטש
116	דוד קעסלער, אלס יאנקעל דער שמיד
118	דוד קעסלער, אלס הערשעלע דובראַוונער
121	דוד קעסלער, אין די יונגע יארען
143	מוני וויזענפריינד
152	מוני וויזענפריינד, אין דער ראַלע פון דזשימס דאָיק
164	סאַלמשע וויזענפריינד
173	פיליפ וויזענפריינד
188	מוני וויזענפריינד (אין די ערשטע יארען אין ניו יאָרק)
199	אַ סצענע אין „שווער צו זיין אַ איד“
210	בעלאַ פינקעל
213	מוני וויזענפריינד, אין דער ראַלע פון אָסיפּ
215	אַ סצענע אין „דאָס גרויסע געווינס“
228	מוני וויזענפריינד, אין דער ראַל פון קיריל קיריליטש
236	מוני וויזענפריינד אין „וועלף“
239	מוני וויזענפריינד, אין דער ראַל פון דוד לויזער

